KERESZTÉNY MAGVETŐ.

Szerkesztik és kiadják

BUZOGÁNY ÁRON és FERENCZ JÓZSI,
kolozsvári unitárius papok és tanárok.

III. KÖTET.

FEJÉR MÁRTON ARCZKÉPÉVEL

KOLOZSVÁRTT,
a róm. kath. lyceumi nyomda betüivel.
1 8 6 7.

ELŐSZÓ.

A „Keresztény Magvető“ III-dik kötete Isten segedelmével s ügybarátaink szives közremunkálásával elkészülvén, ezennel elődei útjára bocsátjuk.

A helyzet s a szükségek, melyeknek hatása alatt e vállalat megindult, ma is azok lévén, e kötet czélja sem más, mint volt az előbbieké: egyfelől a gyakorlati lelkészet körébe tartozó munkákat s erre anyagot adni; másfelől ismertetni mind azt, a mi egyházi és vallási életünk s a nevelés fejlesztésére, a köz-szellem ébresztésére, s ez által az általános mivelődésre befolytak vagy jelenben befolynak; s legfennebb annyiban ha eltértünk az eredeti tervezettől, hogy mig abban a fősuly e kettős czél első felére volt helyezve, mi e kötetben az utolsó felének is kiadni kivántuk a testvéri részt, melyet már a második kötet követelni kezdett magának.

Könyvünk tehát határozottabban felvette egy „egyházi és iskolai csarnok“ jellemét, melyben a megjelölt téren felvilágositólag, buzditólag s nemesitőleg ható minden elemek helyet találnak. Hivatása kiválóan a magunk körében maradni; mindazáltal igyekszik egy-egy pillantást az egyetemes keresztény egyház állapotjaira s feltünőbb jelenségeire is vetni. S ha leginkább a jelennek él: de a jövőről sem forditja el szemét, s a multnak gazdag bányájából felhordott kincseket kegyeletes karokkal öleli fel. Épen ezért könyvünk hiányainak szolgáljon mentségére czéljának sokoldalusága.

Ezekben talán indokolva van a berendezésnél követett eljárásunk is, melyszerint a szoros értelemben vett egyházi dolgozatokat a többiektől nem választottuk külön. Ezzel is mintegy jelképezni akartuk azt a benső viszonyt, mely egyházunkban a papi s ugynevezett világi elem közt fenáll, s fenn is kell hogy álljon; mert egyházunkat nem egy osztály, hanem a hivők egész serege teszi; az istenes élet köre az, mely mindnyájunknak édes otthonunk.

Nincs is már egyéb mondani valónk, mint meleg köszönetünket nyilvánitani vállalatunk azon buzgó pártfogóinak, kik e kötet elején álló kép kiállitási költségeit, az elhunyt emléke iránti kegyelettől indittatva, külön fedezték, s ez által vállalatunk gondjait könnyitették; köszönetet mindenekfelett azon férfiunak, ki vállalatunk áldozatkész, lelkes pártolói közt, mint eddig, most is elől járt anyagi ugy, mint szellemi erejének teljével.

Mint a szülő gyermekét, szeretetünkkel s legjobb gondunkkal ápolók egy buzgó, munkás körnek e harmadik magzatját is; s most midőn, mint már felneveltet, az élet pályájára bocsátjuk: vajha az az örömünk lenne, hogy jó hirét halljuk. Ekkor jutalmazva lenne fáradságunk, s új biztatást meritnénk a jövőre.

A szerkesztők.

TARTALOM:

I.

Fejér Márton életrajza.

A jók emléke megőrzése nyilvános hódolat az erénynek, s az emberiségnek tett tisztelet. Magának a nép millióinak koporsóinál könyezik, éneket vagy imát mond, sirjai fölé hantot, egy darab fát, vagy követ emel a szokás, a vallás, a hála, olykor a szeretet. Elég is ennyi. Életök az emberiség erkölcsi életkörén nagyobbára kivül, egy csak némileg fejlett érzékiségi állapotban foly le, s díjának az élettel arányban kell állani. Az emberiség önmagával és sorsával való sok ezer éves harczában minden elesettnek nagy tisztességet tenni: a jobbra rendelt időnek s erőknek vesztegetése, a tisztességtételnek belértékétől megfosztása. De azért a sánczokat testével betöltő közbajnok az a lépcső, melyen a vezér a diadalmi zászlót a várra tűzi. Mint a Gondviselés kezében a tökéletesedés nagy czéljára eszközök a népek: ugy az ők polgári és erkölcsi javuknak s érdekeiknek képviselői, őrei a nagy tehetségek, kiknek viszont ők emelkedési zsámolyuk. Ha élnek e jogukkal, nem vehetni rosz néven; ha lemondanak róla s e helyett ők élnek a népért és népnek, mint nemesb lelkek, nagyobb tiszteletet érdemelnek.

Más néző-pont alá esik a müvelt osztály. Itt emelkedettebb téren, nemesebb munkássági körben foly le az élet, s a nemzeti jellem, szellemi erőtehetségek, osztályérdekek, illem, hűség, olykor a gyarlóságok, a megtisztelés magasb igényeit szülik, jó és rosz szokásokat állapitnak meg. Némelyeknek külsője üres formaság, belsőjének nincs értéke, alapjuk képzelt; csak ritkán maradnak a halottak dics-szónokai, az életrajzok s emlékkövek irói az igazság terén, a való határi közt, méltót érvén méltó kitüntetés. Utóbbiaknak tisztelet! Ezek a szép példák javitják, jóra vezetik az emberiséget, de amazoknak hódolni gyengeség, tántorgókat követni erkölcsi botlás. A halál az érdemetlennek nem ad jogczimet tiszteletre; az életrajzirónak igazságot szólni főkötelessége; hizelkedés minden körülmények közt lealázó s erkölcsrontó; dicsőiteni csak az erényt szabad: puszta rangot, születést, hivatalt nem; mindennapi tehetségeket kitüntetni, hiba. Erre sem papot, sem

életirót igazsággal ellenkező tekintetek nem kötelezhetnek, az erkölcsi törvények s irodalmi illem tiltják; a ki teszi, önmaga és az irodalom hitelének árt, titkos méltatlankodást költ fel, a közvéleményt nyilván megbotránkoztatja.

Van azonban itt is különbség. Ha a pap és szónok halottja életéből a szebb mozzanatokat keresi, gyengeségeit mellőzi, hibáit eltakarja, azért, hogy őt nemes természete a szép felé vonja, a rúttól taszitja, és mivel tán azok közzé tartozik, a kik azt tartják, hogy a jót inkább megkedveltethetni jó, mint rosz példák felmutatásával: ez nem a szoros igazság útja, de igazolható; ellenben ha ugyanezt könnyelmüségből, mások eláltatása szándékával, vagy azon viszonyok nyomása alatt teszi, melyek őt és sorsát amazhoz és a hozzátartozókhoz köti: ez hiba, mely megróvást érdemel. De még ennek is türhetők eredményei. Az élet ugy is erősebb mint az eszmény, a viszonyok mint az elmélet, az embereket egymással érczfonalként összefüző érdekek mint az erény és erkölcs gyöngéd szellemszálai. A minek megváltoztatása az emberi természet és a társadalom életgyökeréig ható vegybontást, sőt irtást és égetést igényelne, ott elnézőbb maga az erkölcsi bölcsész, gondolkodóbban nyúl gyógyitó szerhez a reformator, kimélőbben mondja ki itéletét a kritikus.

Nagyobb erkölcsi szigor alkalmazható, sőt alkalmazandó az irodalomban. Az irodalom a nemzeti miveltség magasb életköre. Itt más a mérték, a törvény és beszámitás. — Szépek az iró jogai, de nagy a felelőssége. Abból, a mit a sir felett mondanak, kevés megy a szivig, még kevésebb marad meg az emlékezetben; a mi költészet, ragyog egy két perczig, azután fénye megtörik, s az lesz sorsa, a mi minden földi ragyogványé — szétfoszlás, semmivélétel; a mi valóság, a halottnak már életében megtermette gyümölcsét; a dicséretek és hizelkedés üres szavait elkapja a szél, hogy a légkörnyben úszó pára- és füsttengert egy paránykával szaporitsa... Ellenben a mit az irodalomba visznek át, megmarad; annak hatása épit vagy ront, emel vagy lever, a jó ösvényére visz, vagy eltántorit; annak helyesnek, igaznak, s arra, hogy olvassák, méltónak, hogy oktasson, képesnek kell lenni. Háromszor is meg kell fontolni az életirónak, mit biz ünnepeltje életéből az ólom és festék — a földi halhatatlanság e rideg de szolgahüségü eszközeinek — örökitésére. A papiros türelmes, de a lelkiismeret ellenőrködése szigoru; az emlékezés fonala rövid s hajszálvékony, de az öntu-

dat számoltatása sokáig tartó s komoly természetü. A szépet keresni és kimondani kell, a jót dicsérni, az erényt magasztalni illik, de csak ott, a hol van; képzeletből irni, rútul folyt életet szépre festeni, az igazat elhallgatni, valamint a tényeket meghamisitni nem szabad. Az irónak joga van arra, hogy meggyőződését bár miről nyilván kimondja, de kötelessége az alapos meggyőződhetésre a kellő tanulmányozást megtenni, s a miről meg van győződve, azt leirni tudni is, merni is.

A halotti beszédgyüjteményekről átalában meg van jegyezve, hogy azok a hizelkedés tárai. Szomorú lenne, ha a kénytelenség ama bilincseit, melyek közé az egyházi rendet nem hajlama, de függési helyzetviszonyai viszik, a szabad és független irói kar önként venné kezére, lelkére. Láncz, kézen és lábon vagy szabad szón és iró-tollan — mind lealázó.... Az erény útja hosszu és göröngyös; keveseknek s ritkán adatik a szerencse, hogy egy óra nagygyá tegye, egy nap alatt nemzetök, egy korszak vagy ügy jóltevőivé váljanak. A kötelesség teljesitése nem erény, hanem erkölcsi tartozás; azon tul, messze, a jóttevés alkalmainak önkénytes keresése, s minden életviszonyainkban valósitása, egy nemes erkölcsi és hasznos polgári élet hosszu folyama — ez azon tér, mely az erény útján, annak szirtjei és tövisei közt, dicsőségre visz. A „d e r é k" hazafi czim, a „k ö z t i s z t e l e t" a legnagyobb, mit polgárnak polgártársai adhatnak, de ezért neki is az élet legjobb javait kell oda áldozni: testi erőt, a sziv érzéseit, a nappal legjobb munkaidejét, s éjjeli enyhitő álmát, olykor vagyont, szerencsét, s nemesen megvalósitott szép és nagy gondolatokat. Az erkölcsi világrend e fentartó elemét, az emberi felemelkedhetés e zenit-jét, e becses szellemkincseket, kár koczkáztatni, hiba olcsón adni, vétek becsöket alászállitni. A nagynak epigon mértéke a valódi nagyság eltörpitése. Közönséges emberek nagyzolása az igazi nagyok megalázása. Régi példabeszéd, — mert természettani igazság nem — az, hogy az áloe-virág nyilása csak századokban áll elő: igy a nagy ember, nagy iró és müvész.... Addig valódi férfivá nem lesz öreg nemzetünk, mig magát s jeleseit tömjénezteti, mig fiai egymásnak kellemest inkább mint igazat szólnak, mig az iró jót és roszat — ha igaz — kimondani nem mer, s ha kimondva van, a nemzet tulgyöngéd idegzetü közvéleménye elbirni nem tudja.

Kinek a haza sokat, ő a hazának vissza semmit vagy keveset adott; ki a születési, vallási, nemzetiségi és hivataladta jogokat

élvezi, de a hozzájok kapcsolt kötelességeket mellőzi; kit hitfelei s népe felemelt, de ő kötelességei határin tul, sőt addig sem megy, s amazok emelésére semmit sem tesz, őket szivesen nem szolgálja, nem él érettök; a kinek minden tette rugója önemelkedés és égoizmus, rokonszenvei tárgya epikureizmus, jelleme a közügyek iránti közönyösség; a ki beszél, de nem tesz; igér, de nem teljesit; buzdit, de maga nem lelkesül; lelkesül, de a czél elérése előtt meglankad: az ilyennek nem kell életrajz, elég ha harangzugás és énekszó kiséri ki a társaságból, hol semmi jót nem tett....

A férfi, kinek e sorok életrajzát képezik, távul ezektől, azon nemesebb természetek közé tartozott, kikről Tacitus azt irta évkönyveiben: „ugy vannak születve, hogy a társaságnak, melyben élnek, jó és rosz sorsát önmagukénak tekintik;“ [1]) kitünő észtehetsége, közügyekért élő-haló lelke, feddhetlen polgári jelleme alkalmasoknak látszottak előttem arra, hogy fennebbi nézetimet életfolyamának elbeszélésével kapcsolatban, nyilvánosan elmondjam, s rá a nagy történetiró idézett szavait alkalmazzam.

Fejér Márton született 1812. september 30-kán Aranyosszékben, Kövenden; atyja Fejér Mihály, anyja Ádámosi Klára — mindketten székely nemes nemzetségből valók; fiu testvérei: Péter, ifjan halt meg mint kir. táblai irnok; Tamás, Marosszéken táblabiró, neje után szent-gericzei birtokos, 1830-ban legszebb férfikorában halt meg; Mihály 1843-ban. Az igénytelen szülők nevét a közelismerést érdemelt fiuért, a testvérekét, életének egy — hátrább emlitendő — nevezetes mozzanatáért kell megjegyeznem. — Fejér elemi tanulmányait a tordai unitárius altanodában végezte 1823-n, a bőlcselmet és hittudományt a kolozsvári főtanodában 1833-n, a jogi tanfolyamot ugyanott a rom. cathol. kir. lyceumban 1834—1835-n, amott mindenből, itt két tantárgyan kivül mint legelső kitünő. Ily tanulás már magában dicséretes, de valódi érdem fokára emeli azon körülmény, hogy a rendes tantárgyak mellett megismerkedett az ó klasszikai és magyar irók újabb eszméivel, s ez által tanodai ismereteinek szint és üde életet adott; végre elismerést s bámulatot költ fel bennünk személyisége irányában az a tény, hogy lelke, élénk tudvágya szikrát kapva a kor szellemétől, benne, ily korán, a nemzeti ébredés első szakában, felébresz-

---

1) Tacit. Annal.

tette a társulás és erőegyesités eszméjét, azt a nemes és termékeny eszmét, melynek önerejére hagyott hazánk annyi szépet s jelest köszön. Tudnunk kell ugyanis, hogy az akkori köznevelés és tanmód — melyen a zárdai rendszernek még nem egy sötét maradványa volt — a nemzeti irodalom ama pezsgő időszakában, a hazafiság lángjától megkapott ifju nemzedék tudományi igényeit nem elégitette ki; a főtanoda könyvtárának könyvszerzésre nem volt alapja; gondoskodni kellett közvetitő eszközről, mely a lelkek és élet új szükségei és a tanodai oktatás közötti hézagot kipótolja. Ily közvetitőül a klasszikai ó és új magyar irók jelesb müveinek olvasását s megszerezhetésök végett az egyéni erők egyesitését, mintegy az idő maga sugallotta. E sugallatot főiskolánk ifjai megértették. Öt-hat kitünő képességü ifju baráti köre volt az, mely az 1825 és 1830 évek közt új életre ébredt nemzeti érzés meleg érintése s buzditó nyomása alatt előbb csak arra egyesült, hogy közösen könyveket szereztek; együtt olvasgatták, év végén felosztották, és igy a minden évben újra született egyesület minden év végén megszünt. $1832/_3$-n azon gondolatra jöttek, hogy szerzett könyveiket többé ne oszszák fel, hanem gyüjtsék meg, abból állandó könyvtárt alkossanak, s a társaságot is állandósitsák. [1])

Igy született meg Erdélyben — a kolozsvári unitárius főtanoda ifjusága közt legelsőbben — egy iskolai állandó magyar olvasó-társaság 1832—1833-n.

Menynyi része volt ezekben Fejérnek, nehéz meghatározni; mert az első évekről nincs jegyzőkönyv. „Sajnosan tapasztalja társaságunk — irja gyülési végzés folytán épen ő — hogy ámbár a mult évben számos gyülésünk, sok hasznos határozatunk és jegyzőnk is volt, még is jegyzés semmiről nem vitetett; most tehát meghatároztatik, hogy ezentul a jegyző a gyülésekben történteket jól felfogván, a jegyzőkönyvbe jó renddel szám szerént irja be, s a következő gyülésen olvassák fel.“ [2]) A közbizalom a jegyzői tollat kezére bizta. 1834-n september 8-n kél az általa irt legelső jegyzőkönyv, october 29-n a tőle sajátkezüleg irt utolsó; felfogás és irály, lényeg és alak tekintetében ugy szerkesztve, hogy ma, teljesen érett férfi gyülekezet jegyzőkönyvének is számot tenne, melyet mintául vehet ma is az ifjuság. Az a dologkimeritő s tiszta

1) 1839-k évi főtanácsi 4½ szám alatt levő eredetiből (lásd kir. főkormányszéki 4044 — 1839 közigazgatási szám alatt. — 2) 1834-dik évi september 8-ki jegyzőkönyv, 3 szám.

conceptio, keresetlen s átlátszó gondolatkifejezés, mely észjárásának fő bélyegvonása volt, már itt nyilván mutatkozott. Itt mint úttörő munkást látjuk őt. E jegyzőkönyvvel kezdődik a társaság formaszerénti megalakulása, s az ezutáni hivatalos adatok mint annak egyik mélyen gondolkodó, az ügy iránt melegen érző, legtöbb szervező tehetséggel biró s legtöbbet és legtöbb sikerrel munkálkodó tagját tüntetik fel.

A gyülés a tagoknak gondolkodás- és szónoki előadásbeli gyakorlása végett meghatározta, hogy a tisztviselők a gyüléseken beszédet tartsanak s azokat egy „B e s z é d t á r" czimü könyvbe irják. [1]) E gyüjteményben levő, a társaság történetében örökre maradandó becsü három első beszéd övé. -- Itt egy idves eszmének adott gyakorlati életet. E beszédek ismét az ő velősségét, szigoru logikáját, éles bonczoló elmetehetségét tanusitják. Az ő inditványára lőn határozattá, hogy az alapszabályok rendszeres alakba irassanak össze, [2]) az e végre kinevezett bizottságnak tagja volt, az alapszabályok sarkalatos I—III és a gyüléseken való magaviseletet illető IV-dik az ő fogalmazása, [3]) melyek közül az utóbbit, ugy szintén a könyvtárnoki utasitásról szóló XIV-it is, [4]) a közgyülés egyenes felkérésére dolgozta ki. A többiek is jobbadán a beszédeiben kifejtett eszmék, s jegyzőkönyvre vett inditványainak visszatükrözése; például: ha a kisebbség ellennézetét egyszer-kétszer indokolva eléadta s az viszhangra nem talál, a többség nézete határozatúl mondassék ki, [5]) a személyeskedőket az elnök utasitsa rendre, [6]) a tagokat a gyülésekbe járásra ne pénzbüntetéssel, de saját javukra s mivelődésökre való figyelmeztetéssel ösztönözzék, [7]) pártfogókul kérjenek meg három külső egyházi tanácsost s köztök bölöni Farkas Sándort, az észak-amerikai első magyar útazót, kinek egyszersmind a társaság iránt tett szolgálatait köszönjék meg, [8]) az elhunyt tagtársak felett emlékbeszédet tartsanak, [9]) a magyar tudományos akadémia megalapitásához erejök szerént járuljanak, [10]) a mi meg is történt; a nagy tekintetü Akadémia alaptőkéi közt egy szerény összeg maig ily czim alatt van bejegyezve: „A k o l o z s v á r i U n i t á r i u m C o l l e g i u m b e l i

1) 1834-ik évi september 22-ki jegyzőkönyv, 25. sz. — 2) Ugyanott octob. 29-ki gyülés, 31. j. k. szám. — 3) 1835 k évi jegyzőkönyv, 70, 71, 74, 76 sz.— 4) ugyanamaz 120, 129 j. k. szám. — 5) 1834 k évi 51. j. k. szám. — 6) 1834 k évi 52. j. k. szám. — 7) 1835-k évi 74. j. k. szám. — 8) 1834-ik évi 20. j. k. szám. — 9) 1835-k évi 165. j. k. szám. — 10) 1835-k évi 131. j. k. szám.

olvasó-társaság adománya." Végre az ő inditványára költ azon határozat is, hogy alapszabályaikat a külső felügyelő bizottságnak megvizsgálásra mutassák be, [1] azután kérjenek rá egyházi tanácsi megerősitést, [2] jövőben pedig minden nevezetesebb intézkedést annak hirével tegyenek. [3] Beszédei sem kisebb fontosságuak, mindig ugyanazon czélra irányzottak; tisztázta az eszméket, ifju társait a kitüzött czél körül tájékozta, egyik szavával buzditotta, mással önmérsékletre intette, a létező ellenszenvet és előitéleteket legyőzni s a közöttük füződött erkölcsi kapcsot megszilárditni igyekezett. Egyikben [4]) ajánlta az erőegyesitést, „mert — ugy mond — az egyedülállót az ismeretek szerzésében gátolja a tehetlenség, de a ki máshoz csatolja magát, egyesületet állit, s igy az egyes erőt közerővé teremti, a tökéletesedés leghathatósabb eszközét alkotta meg. Ez által az erőképesség növekedik, az akadályok útból elhárulnak, a czél kivivása bizonyosabb. Gyöngék a kender egyes szálai egyenként véve, de összefonva mázsás terheket elbirnak. A csekély patakok a legkisebb gáton is fenakadnak, de ha több egyesülve, folyamot képez, gátonszirten tulhalad s diadalmas morajjal űzi tovább hullámait azok romjai felett. Egyenként — folytatja tovább — mi is gyengék vagyunk, keveset áldozhatunk, bármelyikünk kevés könyvet szerezhet magának. Ezért fogtunk kezet, s vetettük össze gyenge vállainkat. A kevés, hozzá folyvást keveset téve, végre nagygyá nevekedik." . . Tanuló társai előtt addig nem hallott meleg szót emelt az olvasás és tanulás mellett. „Mik a tökéletesedés eszközei? — kérdi egy helyt idézett beszédében. — A könyvek. Ezekből a halhatatlan férfiak papirosra elevenitett gondolataiból lehet azt meriteni. Könyvolvasás által szaporodik ismeretünk, fejlődnek tehetségeink, világosodik értelmünk; többen többet olvasva és hallva, a szépet és hasznost másokkal is közölve, terjed ismeretink mezeje, lelkünk a jót inkább megszereti." . . . Itt egy éles biráló pillantást vet a tanodák akkori állapotára. „A pallérozódás hajnala — ugy mond — iskoláuk sötét falai közzé is elhatott, s electronami szikraként rázott fel zavaros álmainkból. Ébredezni kezdünk. . . . Oh ne döljünk többé vissza zsibbasztó álmainkba, ne fedje iskolánk egét éjféli sötétség. Lelkünk fellobbanása ne legyen bolygó

---

1) 1835-k évi 103. jegyzők. szám. — 2) 1835-k évi 103. j. k. szám. Megerősitette 1839-n 4044. sz. a. kelt főkorm. rendelet következtében. — 3) 1835-ik évi 165. j. k. sz. — 4) Tartotta septemb. 9-n 1834/5-ben Beszédtár 1—5 ll.

tűz, de fényes vezércsillag, mely az utánunk következőket is vezesse." Ezután állhatatóságra serkentvén társait, igy körvonalozta a társaság jövő feladatát: „Nem hiu czélt akarunk mi kivivni; szent és nemes az, mely lelki erőt kiván s áldozatot. Tegyük ezt kész szivvel, nemes gyümölcsöket terem hív fáradozásunk; öleljük egymást testvérkarokkal, olvadjanak össze érzéseink. Legyünk egyesek. Alapitsuk állandóvá egyesületünket, hogy valaha dicsekedve emlegethessük, hogy mi voltunk a kezdők, mi vetettük meg az alapot. . . . . Mi barátim, kik iskolai pályánknak vége felé járunk, nem sokáig szemlélhetjük most plántált szép társaságunk csirázását s nevekedését; de reméljük, hogy a ti kezeitek alatt — ifjabb pályatársaink! — a nemes, de gyenge plánta valaha felnő, gyümölcsöt — s ha ezt nem — legalább virágot terem. Legyetek egymást szeretők, fejlődjetek, fejtsetek másokat is, szeressétek és szerettessétek meg másokkal is nemzeti nyelvünket, hogy mindenkor legyenek, kik ezen társaságunkat számban neveljék, erkölcsileg gyarapitsák." [1])

Másik beszédében [2]) az önmérséklés és rendtartás mellett emelte szavát; ajánlotta a rendre beszélést s a beszélő neve feliratását, a vitatkozásban a higgadtságot és személyeskedés kerülését, mely a gyülés méltósága ellen van. „Ha beszélünk — ugy mond — ne beszéljünk személyről, hanem tárgyról; ez pedig hideg megfontolást, gondolkozással való beszélést kiván, nem hevességet, mert okokkal és erősségekkel kell harczolni. Igaz, hogy minden -- ez emberi természet — önvélekedését itéli legjobbnak, de ebben is tanuljuk meg, magunkat mérsékelni. Sokszor hibázhatunk vélekedéseinkben, ezen hibákat mások észreveszik, mert több szem többet lát, több fő többet itél. Ilyenkor nem szégyen, de kötelesség elállani elébbi állitásunktól s engedni a többségnek. Ez minden gyülésben törvény. Igy készitsük el magunkat mintegy a nagy világba illő magaviselethez, szokjunk előre annak tónusához".

Harmadikban [3]) vonatkozva egy, a társaságot feloszlással fenyegetett veszélyre, örömét fejezi ki, hogy az vívott, küzdött s daczolt vele. „Nem is volna az — ugy mond — reánk nézve gya-

---

1) Ugyanazon beszédből. — 2) Tartotta september 12-én 1834-ben. Beszédtár 6—8 ll. — 3) Tartotta november 27-én 1834-n, midőn a társulat őt először elnöknek választotta, s legelső tanácskozási tárgyul a megállapitott alapszabályokat helybenhagyás végett felolvasták. Beszédtár, 8—14 ll. (lásd azon napi j. könyv 35. számát.)

lázatnál egyéb, ha megszünni engedtük volna azt, a mit mi teremtettünk. . . . De nem történt meg, feljül áll már az minden akadályon, s a küzdés alatt nem hogy erejéből vesztett volna, sőt erősebbé, állandóbbá tette magat, fogyatkozását kipótolni igyekezett; s mint ifju tölgy-csemete, hogy az idő zivatarával daczolhasson, naponként mélyebbre ereszti s inkább és inkább szétterjeszti gyökerét: igy mi is erős élőfává kivánjuk teremteni kedves plántánkat, hogy magát a jöhető zivatarok elszenvedésére elkészitse. Igen barátim! — szól folytatólag — már eddig is sok hasznos nézetekkel és szabályokkal támogattuk társaságunk lételét, de most állunk azon ponton, midőn alapszabályaink rendszerbe irásával azt állandósitni akarjuk, vagyis magunknak törvényeket akarunk hozni. . . . Nincs ugyan miről vennünk formát [1]), de mi, kik elég erősek voltunk a kezdetet megtenni, törjünk elé lelkes erővel, készitsünk egy új tervet, mely ha nem is lesz tökéletes, azután idővel simitni, s a körülményekhez képest pallérozni fogjuk. Legyünk állhatatosak, egyesek, hívek, buzgók.“ [2])

Álljon itt rövid körrajza e társaságnak, melyet ily küzdelemmel vivtak ki, s miben Fejér oly buzgón és sikerrel fáradott, mint a magyar nevelő- és tanintézetekben azóta alakult önképző társulatok tisztes veterán-ja, mint nagy részben az ő közügyszeretetének maradandó emléke.

„Czélja — igy szólnak alapszabályai — több nyelven irt jeles könyvek, hirlapok s folyóiratok szerzése, közös használása, utóbbiaknak együtt s magyarázva olvasása, azok felett eszme cserélés, a gondolkozó és képző tehetség kifejtése végett kötött és folyó beszédek dolgozása, vagy más mivelt nyelvből forditása, azok rendes megbirálása, az anyai és más mivelt nyelvek alapos megtanulása, az ifjuság közt a becsületérzés, jó erkölcs és tudás-vágy felébresztése, egymás javitása, s mind ezek által az önmivelődés és tökéletesités eszközlése.“ [3]) Tagjai: „jó erkölcsü, igyekező iskolai ifjak, kik titkos szózatolással vétetnek be, az alapszabályok előttök felolvastatnak, nevöket a társaság előtt beirják, éven át 3 váltó forintot fizetnek, három szegény kitünő ifjat díjfizetés nélkül szintén titkos választással vesznek be, kik e jogot egy évig élvezik;“ [4]) tisztviselői: „elnök, fő- és aljegyző, pénztárnok, könyvtárnok és

1) Világos jele, hogy több ifjusági olvasó-társulat a testvér két hazában még ekkor nem volt. 2) Ugyan az előbbi beszédben. 3) Az unitarium collegiumbeli olvasó társaság alapszabályai, I. czikk. 4) Ugyanott II. czikk.

ellenőr, hirlapolvasó; ezek is titkosan választatnak s tiszteletből szolgálnak, részint két-két hónap, részint három, részint egy év elteltével újra választás alá jőnek;" [1]) kis gyülésök hetenként kétszer, szerdán és szombaton, nagy gyülésök egy hónapban egyszer — szükség esetében többször is van; — ezeken társasági ügyeiket intézik el, amazokon beszédeket, szavallatokat, felolvasásokat tartnak, a hirlapokat egy értelmes társuk olvassa s magyarázza, de a hallgatók is tehetnek észrevételt és kérdéseket; a megjelenők határoznak; a gyülések látogatása a tagok ügyszeretetére s önjavuk ösztönzésére van hagyva, pénz vagy más büntetés nem alkalmazható, jegyzőkönyvet csak a nagy gyülésről visznek; [2]) a gyüléseken való magaviseletet illetőleg meg van határozva, hogy szorosan a tárgyhoz kell szólani, magát előre feliratni, személyeskedés és sértő beszédmód tiltva van, a tanácskozási rend-zavarótól egy évig szólási joga elvehető." [3]) A közpénztár kezelésére, könyvek használatára s megőrzésére nézve szigoru rendtartást alapitottak meg alapszabályaikban. [4]) A kis gyülésekre beadott, megbirált és jóknak talált eredeti és forditott dolgozatokat „R e m é n y" czimü könyvbe beiratni határozták. [5]) A társaság müködésére, könyv- és pénztár főfelügyeletére, könyvek vételére négy egyházi tanácsost kértek meg, kiknek hivatali nevök: k ü l s ő f e l ü g y e l ő b i z o t t s á g, egyikök az iskola igazgatótanára. „Mig 10 tag lesz, — igy szól egyik czikk — kik a szabályok feltételeit teljesitik, a társaság nem bomlik fel; ha ezen alól apad, vagy ha feljül áll is, de a közvagyont alapszabályellenesen akarják használni, s megintetve a külső felügyelő bizottságtól, a törvények tiszteletére vissza nem térnek, ez esetben a társaság vagyona tőlök elvétetvén, a collegium könyvtárába bépecsételve letétetik; ha négy év alatt ismét lesz legalább tiz oly lelkes itju, a kik a társulat szabályait megtartani készek, annak jogait és javait azonnal birtokba veszik, s a társaságot újból megalakitják; végfeloszlás esetében azonban vagyona a kolozsvári unitarium collegiumra száll." [6]) Az alapszabályok sarkalatos pontjai: a társaság czélját, irányát és müvelődési eszközöket, a betételi összeget, a pénzek és könyvek szerzését, használatát, feloszlás esetében vagyonainak sorsát illetők, örökre fennállóknak és sérthetetleneknek határoztattak, egyebek a társa-

1) Az unitárium collegiumbeli olv. társ. VII, IX, XI, XII, XIII, XIV. czikk. 2) Ugyanott III. czikk. 3) Ugyanott IV. czikk. 4) Ugyanott V, VI. czikk. 5) Ugyanott VII. czikk. 6) Ugyanott VI. és XV. czikk.

ság java és előmenete kivánataihoz képest szabályszerü úton változtathatók lévén." [1])

A zárszóban lelkére van kötve a külső felügyelő bizottságnak, s minden eltávozó önbecsülete és lelkiismérete ösztönzésére utalással figyelmeztetve arra, „hogy a társaságnak, melynek egykor tagja volt, s melynek talán köszönhet valamit, emlékét vigye el a távolba is, őrizze meg lelkében elevenen, s legyen figyelemmel arra: miként áll fenn, miként használja az ifjuság a rámaradt örökséget, nem él-e vissza a megállitott rendszabályokkal? . . . . S ha effélét venne észre, mindent kövessen el, hogy az szabályszerü állapotjába újra állittassék vissza, s törvénye és birtoka sérthetetlen legyen." [2])

Eddig az alapszabályok; azóta három évtized folyt el, egyes részeiben történtek czélszerü változtatások, jelesen $183^{6}/_{7}$-ben a II, III, V, és IX. czikkben, 1838-n a II, III, VI, XI, XIV-dikben; sőt újakat is hoztak, a többek közt azt: „hogy a társaság alapitása ünnepét minden évben megüljék." — De az alap szilárdan, megingathatlanul áll. A külső felügyelő-bizottsági intézmény megszünt s jogköre egy része tényleg vagy közvégzésnél fogva az igazgatótanárra lön ruházva; [3]) a más — a nagyobb rész — az ifjuságra, mely kegyelettel csüng elődeinek emlékén, nyomában járni örömének tartja, s a nemzedékek és évtizedek féltett kincsét, — a társaságot — feloszlástól vagy rendeltetés elleni irányba tántorodástól saját erkölcsi ereje s kötelességérzete által óvja meg.

E társaság alakulása a kolozsvári unitárius főtanoda történetében új korszakot képez. Frigykötés volt ez ifjuságunk és az ébredő nemzeti szellem között, eljegyzés a tudomány istennőjének, szakitás a mult idők scholastikai rendszerével, sőt ennél is több: a jó és szép, nemes termőága volt ez, beoltva az ifjuság szivébe, hogy abból a haza és tudomány szeretetének gyümölcsei fejlődjenek, idegen szinü miveltségünk lassanként nemzeti alapot nyerjen, egyházi életünk felett egy újonnan nevelt nemzedék által egykor új ég, körében új föld támadjon.

E társulatban tanulták meg ifjaink forrón szeretni a hazát, mivelni nyelvét, gyámolitni az irodalmat; ez ébresztette fel s tartja ébren bennök az önmunkásságot és önbecsérzetet; a zárdai emléző tanulás

1) Az unitárium collegiumbeli olvasótársaság alapszabályai XV. czikk. 2) Ugyanott XV. czikk. 3) 1839. május 26. tartott egyházi képvis. tanácsi 81. j. könyv szám alatt költ határozat szerént.

helyét az itélő erő kifejtésére alapitott értelmes tanulás s komoly tudni vágyás váltották fel; kebléből már is nem egy jeles tanár, kitünő lelkész, gyakorlott szónok és publicista s néhány koszorus iró támadott; munkálataiból a „Remény" czimü zsebkönyvnek két kötete lön nagyobbára szerkesztve; akkor figyelemre méltó mozzanat irodalmunk terén. A társaság közdolgainak intézése, beszédek irása és felolvasása, szavalat, s azok megbirálása feletti vitatkozások, pályadíjtüzések és pályafeleletek, ifjainknak irodalmi tájékozottságot, a közhelyeken való előadásban könynyüséget, de egyszersmind magamegesmerő szerénységet s önalkalmazást, átalában az élet gyakorlati helyzeteiben azt a munkaképességet és életrevalóságot szerzik meg, melynek az ifjuság már eddig is sok hasznát vette, minden vallásfelekezetüeknél nyervén előnyös alkalmazást, melyet mások elismernek, vallásközönségünk pedig rá méltán büszke.

Áldást érdemelnek, a kik e társaságot alkották. Fejér azok egyike volt; még benn léte alatt megérni adta Isten azt az örömet, hogy a midőn a külső felügyelő bizottság 1835 végén a társaság létszámát s ügyeit számbavette és megvizsgálta, volt 69 tag, rendes tagsági s más forrásokból 232 váltó forint 57 kr. bevétele, 227 v. ft. 42 kr. kiadása, tehát 5 ft. 15 kr. készlete: könyvei szép számmal, jó rendben, [1]) a társulatot már akkor teljesen megalapitottnak lehetett tekinteni. Midőn tanulását végezvén azon évi junius 29-n tartott gyülésben társai tőle elbúcsuztak, önként vallák őt a legbuzgóbb és leglelkesebbek egyikének, fájdalmas érzések közt váltak el tőle, szerencsét kivántak életpályáján, rokonérzését kérték, s búcsuszavait a Beszédtárba igtattatni határozták. Ez azonban elmaradt, mi okbol? ki nem nyomozhattam. Fejér igéretet tett, hogy három évig tagtársuk lesz s részvényét fizeti. [2])

Kisérjük tovább életpályáján.

1836-n junius 12-n aranyosszéki táblabiróvá esküdt fel, ugyanazon évi november 13-n kir. táblai irnok lett; 1837 február 8-n a Ko-

---

1) Huszannyolczadik nagy gyülés jegyz. könyv. 160. szám. 2) E társaság gyarapodását tények bizonyitják. 1866 első felében volt 84 fizető iskolai tag, a másodikban 80, ezektől és külső tagoktól béjött 236 o. é. frt. 82 kr., ki lön adva 195 ft. 65 kr. pénztári maradvány 45 ft. 17 kr. Belső tagok évi díj a 140 kr., külsőké 3 ft, Díjt nem fizető tag a szegények közzül volt 5. Két önszerkesztette lapja van: „Remény", „Fény és Árny", járat öt lapot, ajándékul kap hármat, a theologusok járatják a Protestáns egyházi és iskolai lapot: könyveinek száma 1400 dr. (Az 1865/6. évi j. könyv 161. pontjából, s hiteles értesülés után).

lozsvártt tartott egyházi főtanácson az egyház költségén akademiákra ajánlkozó négy társai közt ő 43 szózattal választatott meg. [1]) A kir. kormányszék a felmehetési engedélyért beadott főtanácsi felirat mellékleteiben hiányokat talált, s az ügyet kétszer küldötte vissza. Főhiány a volt, hogy érett és helyes gondolkozásmódjáról különös nyilatkozat nem volt. A főtanács felfejtette, „hogy akkor, midőn collegiumi, lyceumi, aranyosszéki, kir. táblai bizonyitványait, melyek mind tudományi, mind erkölcsi minémüségéről oly dicséretesen tanuskodnak, eredetiben felterjesztette, midőn jó characterében gyökerezett bizodalma jeléül tanitói állomásra megválasztotta, s útlevél-nyerésre ajánlotta, a felsőbb rendeleteknek eleget tett;“ azonban mindezeket újból felfejtvén, kérését ismételte. Midőn a felterjesztésre november 22-én a legfelsőbb engedély megérkezett, [2]) ő már szándékáról lemondott volt [3]) azért, mert több oldalról hallott aggodalmat nyilvánulni az iránt, hogy mivel két testvére szárazbetegségben halt el, félő, nehogy vele is ez történjék s a státus ráforditott költsége kárba menjen. [4]) E levél Fejér jellemének oly szép oldalait mutatja, hogy abból némieket idézni szükségesnek látom. „Lelkem ohajtása szerénti szerencse volt rám nézve — igy ir lemondási nyilatkozatában [5]) — tanárrá választatásom. Már midőn e hivatalra felajánltam magam, meggondoltam annak méltóságát, méltányoltam, tiszteltem a tisztes állást; ismertem mily szép mező nyilik az által a haza és emberiség java előmozditására; vágyott oda lelkem; azon képzeltem elérhetni a csendes életet s közjóra való befolyást. Kettőzött igyekezettel készültem rá, boldogul álmodtam az életem egére derülni kezdett szép jövendőt. . . . . De felriaszta álmomból többeknek egészségi állapotom, testvéreim kora haláluk oka iránti tudakozódása; némelyeknek pedig életem iránt szememben nyilvánitott aggodalma megzavarta lelkem nyugalmát, s kötelességemmé tette, hogy e pályától, melyet elérni vágytam, mely nekem a földi boldogság mennyét igérte, visszalépjek. Igy eleget teszek — mondja levelében — a szerénységnek; mert vétkezném, ha tudva az aggodalmakat, magam a státusra

1) Társa és barátja Szentiványi Mihály 21 szavazattal, kapott még Füzi János 18, Gyöngyösi István 6 szavazatot. Ugyanott. 2) Lásd 13,019—1837 főkorm. szám alatt. 3) Képviselő tanácsi j. könyv 129 sz. 1837-ről. 4) Az olvasó közönségért megjegyzem, hogy az erdélyi unitáriusok tanáraikat az egyház közköltségén képeztetik ki Berlinben, Göttingában, Londonban. 5) Fel volt olvasva és egész kiterjedésében jegyzőkönyvbe igtatva az 1837-n sept. 3-n tartott képviselő tanács ülésében, 129. jegyz. k. szám alatt.

tólnám; megnyugtatom választóimat, a kik felelősek megválasztásomért; meg azokat, a kik irántam aggódnak és végre saját lelkiismeretemet; mert valami irtózatosnak tetszik előttem, hogy egész életemben számoljak valakinek egészségemről; akármi nyavalya érne, azt mondanák: megmondottuk, hogy nem egészséges, nem kell elküldeni. . . . . Én ugyan — irja tovább — még most nem érzek semmit, de bekövetkezhetik, mert a mulandóság uralkodása önkényes. . . . . Ellenben lemondva, csendesen élem le bár mi szigoru életemet, nyugodtan, önmagam s más vádjától mentesitve szállok bár mi korán megnyilandó siromba; senki nem veszt halálomban, senki a státus megcsalásával nem vádolhatja erre végnyugalmából is felriadható lelkemet. Eddig azért nem tettem meg e lépést — ezek a levél csaknem végső sorai, — mert nem hatott volt fülembe az aggodalom, melyet ha elindulásom előtt egy órával tudtam volna is meg, akkor is azt teljesitenem kell vala." [1]).

A képviselő tanács kijelentette, hogy lemondási okait nem látja alaposoknak s az egyik főgondnokot kérte meg, hogy Fejért szándékától elállásra birja; meg is kisérlette, de a nov. 12 ki tanácsülésbe beadott jelentése szerént foganat nélkül. [2]) Ezután még kétszer lön hivatalosan felszólitva, de őt többé szándéka megváltoztatására birni nem lehetett. Némelyek azt vélik, hogy már akkor a polgári pályán kinézése volt, s ez okozta. Én nem osztom ezt. Fejér jellemében a tettetésnek árnya sincs; nyilt az, mint egy tárt pergamen lap, egyenes és leplezetlen, mint maga a bátorság. Büszkébb, önállóbb s több lelkierővel biró volt, semhogy tetteinek igaz okát megmondani ne merje, vagy ne akarja. Lemondásának valódi indoka a vallásközönségünk életérdekei s szellemi java iránti hódoló érzés, vegyitve a némileg sértett önérzet méltó megszomorodásával s a sors ellen — később fájdalom igazolt — kifakadás gúnyos keserüségével.

A tanári jelöltség szúró tövisével szivében Fejér más útra indult. Természetes, hogy ily kiváló tehetség bár mily társadalmi körben és hivatalnál kész szivvel fogadásra számithat. Mi gondolat s elhatározás élhetett lelkében: ügyvéd akart-e lenni, mely a legfüggetlenebb pályák egyike? vagy a felsőbb polgári hivatalra jutást tűzte czéljául? — nem tudom; egyelőre a jogi pályára lé-

1) Az előbbi levélből. 2) 1837. nov. 12. képvis. tanácsi ülés 159. j. k. sz. alatt.

pett át, oda vitte lelkének nemes hevét, égő tettvágyát, tiszteletre méltó munkaösztönét.

Még azon évben a szebeni országgyülés alatt fényes ügyvédi vizsgát tett, ügyvédi oklevelének kelte 1838-n február 3-a; azon évi jun. 11-n a kir. közügyigazgatósághoz gyakornoknak vétetett fel, s mint ilyen szintén bámult vizsgát tett le; 1841-n nov. 4-n II-od osztályu, 1843-n márcz. 31-n I-ső osztályu irnokká lépett elé; e közben aug. 18-n 1841 dézsaknai kamarai helyettes fiscalis volt; az 1842-n febr. 27-n tartott kolozsvári egyházi főtanácson egyházi tanácsossá lön választva. A közügyigazgatóságnál szolgált 1848-ig. Kitünő tehetségei őt hivatalnoki alárendelt állása fölé emelték, a legnevezetesebb tárgyakban fogalmazással lön megbizva; 1845 a kápolnok-monostori és kis-körtvélyesi fiscalis jók átvételénél a kir. kincstár mandatariusává nevezte, a mi azon kissé czopfos időkben ritka kitüntetés volt ifju hivatalnokra nézve. Legkedvenczebb foglalatossága volt a magyar magán- és közjog tanulmányozása, melyekben társai közt már ifju korában tekintélynek tartották. Ennek világos tanubizonysága az, hogy a Verbőczi Hármas-könyve első részét magyarra forditotta. Ezt egy benső barátja levelében találtam, de a czél és körülmények részletesb ismertetése nélkül. „Ha Verbőczim soha ki nem jő sem bánom, ugy is lemondottam folytatásáról, tudod: otia dant vitia.“ [1]) Idő teltével kezeibe visszakerülvén, a forditást elégette. — Őt ez időben különösen a magánjogi viszonyok helyes felfogása s a törvényck gyakorlati alapos alkalmazása elannyira kitünővé tették, hogy a legjelesebb ügyvédek és törvénytudók s köztük az öreg Filep József — Erdély akkori legjelesebb gyakorló törvénytudósa — barátságát nyerte meg. Fiatal hivatalnok bár, de nem volt nap, melyben barátai, jó emberei, sokszor idegenek is, törvényes ügyekben tanácsát, sőt sokszor a legbonyolultabb perek kidolgozásában segédkezését ne kérték volna. Ő vonakodott, de ha elvállalta, nem volt kétség, hogy az ügy nem igazságtalan, s kezében fordulatot vesz. Perbeli irmodora rövid, egyszerü és világos volt; védiratain, felelkezésein mint érczgerincz ugy huzódott végig egy erős logika megdönthetlen gondolatmenete, mely a tekervényességnek, sophismának, s az ügyet desperált állásba hozni látszó okoskodásoknak nyakát szegte, s az általa védett igaz ügyet a porból és sárból fel — több-

1) 1845 február 24-n irt eredeti levélből.

nyire az igazság győzelemszékére emelte! Fellépéseinek jogosságát, védirataiṇak törvényességét a hozott itéletek igazolták. Gyülési vitáinak is ezek sajátságos bélyegvonásai. A minek védelmére felszólalt, vagy kivívta, vagy ugy vesztette meg, hogy a csatavesztés maga dicsőség volt. Éles elméje mint fonalcsomót a könnyü kéz, ugy bontotta szét az ellenfél érveit, s másokat hozott fel helyettök gazdag eszmetárából, erős logikája pedig ugy állitotta sorba, mint a rómaiak a phalanxokat; nehéz dolog volt azokat áttörni. A védhető és sebezhető pontokat vitázó felében kevés ész tudta jobban kikeresni, kevés avval a nyugodt tárgyilagossággal védni, mint ő. Ő volt nyertes vagy ellenfele: a vitakérdés mindkét esetben ki lön tisztázva.

Tiz évet élt Maros-Vásárhelytt; közügyszeretete itt is örökitette nevét. Tiz-tizenkét barátját egy kölcsönös segitő takarékpénztár-egyesület alapitására magához fűzte, mely eleinte szűk körre volt tervezve, csak 33 tagja s 4000 váltó frt. tőkéje gyült az első évben; de mind tovább-tovább terjedett, s gyarapodása bebizonyitotta, hogy az eszme életrevaló, szervezete gyakorlati volt. Alakulási éve 1844, czélja a volt: „hogy tagjai egymáson ugy segitsenek, hogy mindenik havanként bizonyos — a módosabbak tetszés szerinti — összeg pénzt közkezelés alá bocsátván: az igy gyülendő tőkéből a tagok törvényes kamat és részletes visszafizetés mellett kölcsönt kapjanak, sőt ha a pénztár nem fedezheti szükségöket, közkiróvás utján is bizonyos mértékben felsegittessenek; a kamat a tagok javára a betétel perczétől kezdve azonnal folyamatba indult, a betett részvények mértékéhez képest. A havi rendes betétel fölsegitési állandó alapul szolgálván: azt a részvényes a társulatban maradtáig vissza nem vehette, de önkéntes betételét vissza.“ Ügyeit intézték: egy igazgató, pénztárnok, ellenőr, számvevő s koronként megújuló választott bizottságok. A tagok jobbára helybeli hivatalnokok voltak, kiknek ha kevés is, de bizonyos jövedelmök levén, az aránylag nem nagy betételekre képesek voltak. A társulat a betételekre nézve a tagok barátságos viszonyában s ismeretes erényökben remélt biztositékot; a kölcsönök visszafizetésére nézve pedig abban, hogy csak zálogra, terühmentes fekvő birtokra és részvény-kezességre adott kölcsönt — egyszerre nem nagy összeget — s a fizetést havonkénti visszavétellel könnyitette.“ [1]) E társulat ama vidéken egy

1) Erdélyi Hiradó. 1845. 14. szám 106—107. ll.

régi szükséget pótolt. Kisebb hivatalnokok sokáig érezték hiányát oly pénztárnak, melyből véletlen szükségben, részletes visszafizetés mellett, olcsó kamatra kölcsönt kaphassanak, vagy megtakaritott filléreiket haszonnal elhelyezhessék. Fejéré volt a kigondolás és szervezés érdeme, övé nagyobbára a létrehozás fáradsága és dicsősége. E társulatnak Maros-Vásárhelyre és vidékére erkölcsi és anyagi tekintetben nagy hatása volt. Több szegény ifju havonként megtakaritott filléreit oda betévén, év végén szép összegecskéről rendelkezhetett. Némely jó igyekezetü hivatalnokok létező pénzöket a társulattól olcsón vett s könnyen visszafizethetett kölcsönnel gyarapitván, M. Vásárhelyt házat vettek, sőt a vidéken székelyföldön levő kevés birtokaikat is szaporitották. Szellemi tekintetben pedig az egyesületi eszmék megkedveltetésére jótékonyan folyt be. Eleinte csak fiatal tisztviselők, később olyak is lettek tagjaivá, kik azelőtt az egyesületi eszméktől irtózva fordultak el; az akkortájban egész országból a kir. táblára egybegyült ifjuság pedig a törvényhatóságokba vitte el s kedveltette meg. Bár az 1848 év ifju életerőben találta a társulatot, a később rákövetkezett gyászos korszak — annyi szép hazai intézettel együtt — ezt is alapjában megingatta; de akkor is őrködött felette Fejér néhány kipróbált barátja, örökre kihalástól védeni látszik az ő szelleme.

Ez időszakból még meg kell jegyeznem, hogy Fejér 1847-n az erdélyi udvari korlátnokságnál az udvari agensi, 1848 september 25-én Pesten a váltó- és hiteltörvényi vizsgálatot is letette, s utóbbiról september 26-án váltó-ügyvédi oklevelet kapott.

Az 1848-ik évben hitvesévé vette Gyergyai Rózát, Kolozsvár régi, köztiszteletben álló, vagyonos polgári nemzetségeinek egyikéből; egy kitünő példányát azon derék nőknek, kiket e szivbenlélekben magyar város szülni s nevelni szokott.

Aranyosszék a pesti közös hongyülésre képviselöjévé választotta, ő ezt jul. 5-én a kir. közügyigazgatóságnak bejelentette s elfogadhatására aug. 14-én irásbeli engedélyt kapott. E két esemény életének más irányt adott. Az első szétszakitván azon viszonyokat, melyek eddigi hivatala helyéhez kötötték, őt a nős és családi élet boldogságának szelid kötelékével örökre Kolozsvárhoz fűzte, az utolsó egy emelkedett, tehetségeihez illőbb pályatérre vitte. — Ragyogó fény s vészes fellegárny ölelkezett akkor a magyar parlament felett, de az ország törvényhozói az alkotmány védpaizsa alatt bizton állottak, s a királyi hajlam, s mindenfelé lobogó nem-

zeti szin jobb napok szivárványjeléül lön tekintve. Fejér vágyait részben teljesedve látta az által, hogy az egyesült ország képviselőkara együtt, s maga köztök volt. A tanácskozásokban élénk részt vett, s bár nyilvánosan csak párszor szólott, szavazatával mindig mint valódi szabadelvü és emelkedett gondolkodásu törvényhozó a haladás, jogkiterjesztés és teljes polgári szabadság elveinek védőihez csatlakozott. Erdélynek Magyarországgal való politikai szorosb egyesülését őszintén és minden tartalékgondolat nélkül pártolta, a székelynép nemzeti érdekeit szabadelvüleg s az ország közérdekeivel kiegyeztető szellemben védte s ez által a szabadelvü párt rokonszenvét és sokak barátságát megnyerte. 1849 márcz. 25-n Debreczenből nejével együtt Kolozsvárra jővén, ápril. 12-én kormánybiztos Csányi mellé lön rendelve, s ott szolgált nehány hónapig. Köztudomásu tény, mennyire mérséklőleg folyt be ő ama vas akaratu férfira; az erdélyi viszonyok tökéletes ismeretével birván, sokat meggátolt, a mi szülemlőben volt, sok vésznek volt villámháritója. — A világosvári catastropha Nagy-Váradon találta; aug. 15-n gróf Zichy Ferencz teljhatalmu kir. biztoshoz utlevélért folyamodván, tőle azon hónap 21-én kir. biztosi minőségben útiköltségelőleggel ellátva, nyilt rendelet, úti- és szabad menlevél mellett Erdélybe lön küldve a végre, hogy az élesdi, feketetói, bánffihunyadi, kolozsvári és kolozsi sóaknatárakat egy biztos társával megvizsgálja, s a felesleges sót Nagy-Váradra szállittassa. Azonban Kolozsvárra érkezve aug. 27-én elfogatott s öt hónapig volt fogságban; szabadlábra tétetését foganat nélkül kérte, csak annyit nyert meg aug. 29-én, hogy neje a nap bár mely részében felkereshette. 1850-ben január 15-én megszabadult; a haditörvényszék azelőtti napon ránézve ily itéletet hozott: „mivel közügyigazgatósági irnok Fejér Márton a magyar forradalomban cselekvő részt vett, neki csak III-ad osztályu elbocsátási bizonyitvány adható, melynél fogva hivatalából egyszerüen elbocsáttatik, és hivatalba később sem alkalmaztathatik;“ [1]) elbocsátását félév mulva végleges fölmentés követte. Ő felségének jul. 20-án 1850-ben költ k. elhatározása által az ellene, mint a törvénytelen magyar országgyülésen jelen volt követ ellen, folyt hadi törvényszéki kereset alól végképen fel lőn mentve, a mit neki a pesti haditörvényszék jul 30-án adott tudtára.

Egy időre családi körébe vonult vissza, melyet ő és neje ké-

1) 1850-en 659 szám alatt költ eredeti itélet.

pezett, ki rajta csaknem imádó szeretettel csüggött, s kit neki e nehéz napokra s sulyos hazafiui szenvedések idejére a gondviselés látszott védangyalul adni. — Ádáz évek voltak ezek nemzetünk történetében, hasonlók azokhoz, melyekről azt irta Tacitus: „hogy a polgároknak egyedül az engedelmeskedés dicsősége maradt fenn, melyekben a nők a hatalom elleni felkeléssel nem vádoltathatván, könnyeikért lőnek bevádolva." [1]) s midőn egy római költő szerént „az eltemettettek után méltatlankodni nem merő szivekből titkos nyögések szálltak." [2]) Hivatalából büntelenségének elismerése daczára elmozdittatott: a politikai élet sorompói le voltak eresztve, közélet nem volt, az irói munkásságon vaskényszer bilincse, a ki irt nem tudhatta, fog-e még ismét irhatni? nem fogják-e be valamely soráért? Mikor a hallgatás gyanus, a beszéd félelmes, az irás és független nézetek nyilvánitása bizonyos veszélylyel jár..... Birtoka, tehetségeihez s miveltségi igényeihez illő munkássági tért nem nyujtott, egyedül az ügyvédi pálya látszott előtte nyitva állani. Ezt választotta, mint az elvek és meggyőződések szabadságának ez időben ránézve kényes próbakövét s mégis egyedüli menhelyét. De e szándékát csak 1852-en érhette el, midőn Kolozsvártt jul. 28-án kelt kérésére neki az ügyvédkedhetést a törvényszékeket beállitó bizottság, a katonai és polgári kormányzóság beleegyezésével — Kolozsváratt leendő lakhelylyel — egész Erdélyre nézve megengedte oly feltétellel, hogy eskületétel után hat hónap alatt az ideiglenes polgári perrendszerből, törvényhatósági és ügyvédi rendtartásból előleges szó- és irásbeli vizsgát, legközelebbről pedig ügyvédi esküt tegyen le, [3]) mit november 18-án Nagy-Szebenben teljesitett is. [4]) Tekintélyes hazafiak kivántak neki szerencsét, bizalmukkal sokan tisztelték meg, a Kolozsvártt ez időben új életre keltett egyesületek: gondoskodó társaság, gazdasági egyesület, erdélyi jég- és tüzkármentő társaság, muzeum-egyesület ügyeiket rá bizták. Oly jele a bizalomnak, melyet csak az övéhez hasonló szakképzettség s szilárd jellem érdemel, s oly szerény és lelkiismeretes ember mint ő szokott megnyerni. Méltó emlitést érdemel az is, hogy ügyvédkedése alatt vallásközönségének is többnyire ő vitte peres ügyeit, s fáradságáért dijt soha sem fogadott el.

Azonban az ügyvédi engedélyt s a jóakarók szerencsekivánatát sokszorosan feljülhaladta a ház azon kis vendégének megérke-

1) Tac. Annal. — 2) Claudius. — 3) 1852 octob. 2. 1972 sz. a. kelt eredeti rendelet. — 4) Ugyanott.

*

zése, melynek siró kiáltása s mosolygó tekintete egyiránt derüt hozott a komoly édes apa gondült homlokára, égi üdvet az édes anyának boldogsággal telt szivébe — ez évben született Róza nevü leányuk.

Három év telt el immár, s Fejér — daczára a sürgetéseknek — nem tett ügyvédi vizsgát. Barátai unszolták, hogy az ügyvédi rendtartás VI. czikke alapján annak elengedéseért folyamodjék a cs. kir. igazságügyi miniszteriumhoz. Hajlott szavukra. Folyamodványa indokai közt felhozta, hogy 1838-tól fogva ügyvédi oklevéllel bir, sőt tényleg ügyvédkedik, Magyarországon alig néhány éves ügyvédeknek is elengedtetett a vizsga, udvari ágensi vizsgát tett, hogy a mint 1852-en ügyvédkedni kezdett, a perlekedők bizalma hozzá oly nagy volt, hogy őt mindennemü ügyekkel, megbizásokkal, különféle perekkel halmozta el. Ezután a belső okokra tért. „Az a gondolat — irja folyamodványában — hogy ügyvédségem feltétlen életmódom, továbbá a vizsgálat mihamarábbi letevése iránti szándékom, önbecsérzetem, ambitiom, a peres felek bizalmát megcsalni nem kivánó lelkiismeretességem, valamint az is, hogy hitelemet és kenyeremet — az élét e drága kincsét — el ne veszitsem: eléggé ösztönöztek engem arra, hogy az új törvényeket megtanuljam.“ Végre — igy rekeszti be folyamodványát — „nem jó szivvel emlitem a legfontosabb és legdöntöbb okot, t. i. hogy a mult év novemberében egy veszélyes betegségbe estem, a mi ülő munkásságomból, egy ember erejét meghaladó foglalatosságaimból következett, s a mi, mivel függőben levő dolgaimtól menekülni nem tudok, naponként nevekedőben van; ez oknál fogva physikailag is képtelen vagyok az ügyvédi vizsgát letenni.“ [1]) Ennek következtében az igazságügyminiszterium az ügyvédi vizsga letevése alól nemcsak mentesitette, [2]) de később az ügyvédi választmány elnökévé nevezte. [3])

1857 boldog év volt Fejérre nézve, 1854 óta szenvedő egészsége láthatólag helyre kezdett állani, az oly igen szivén viselt közdolgoknak több időt szentelhetett; kis családja Ödön nevü fiuval szaporodott. Az emberi történetek e kedvező fordulatát ő is a vallásos buzgóság egy kegyeletes müvével tette emlékezetessé, szülő-

1) Kolozsváratt 1855-en sept. 28-án kelt eredeti folyamodványból. — 2) Az igazságügyminiszteriumnak 1856. sept. 15 én költ rendeletéből 7695 szám alatt. — 3) E kineveztetést 1860-an november 13-án költ lemondási iratából láttam; mikor volt kinevezve, nincsen rá adatom.

helységében Kövenden az unitárius ekklézsiának nejével együtt nagy becsű templomi ajándékokat adván „Jó Istenünknek — irja a nejével kiállitott ajándék-levélben — hozzánk mutatott több rendü kegyelmeiérti hálánk [1]) s vallásos buzgalmunk jeléül egyfelől, másfelől pedig ezen nemes szent ekklézsiánk iránti emlékül, melynek keblében születtem és nevekedtem, kedves nőmmel együtt, itteni templomunk számára a következő szent készületeket nyújtom át a tiszteletes szent ekklézsiának: 1) egy arany paszománt szegélyü prédikáló-szék takarót veres bársonyból; 2.) egy arany sinorral s selyem rojttal beszegett asztalteritőt zöld bársonyból; 3.) egy kisebb asztalkendőt fejér batizból csipkével bészegve; 4.) egy fejér batizból való kivarrott szegélyü kenyér takarót; 5) egy kehely takarót fejér selyemből arany fonallal himezve, selyem-rojt-szegélylyel. Mindezek: „**F. M. GY. R.** 1857“ jegygyel jelölvék és kedves nőm sajátkezü varrásai s himzései. E csekély adományunk elfogadására — igy végződik a levél — a tiszteletes szent ekklézsiát azon szerény ohajtásunk nyilvánitása mellet kérjük: hogy ezen szent készületek a mostani pünköst ünnepen kezdődőleg — midőn itten lehetni szerencsénk van — a szokott szent uri-vacsora osztás alkalmával, ezenkivül a prédikálószék-takaró és nagyobb asztalteritő a három nagy ünnep három napján tartandó templomozások idején használatba vétessenek.“ [2]) Midőn az ekklézsia köszönetét, követei megvitték neki: „hálával tartozik — ugy monda — az Istennek, s annak egy részét lefizetni akará azzal, a mit tett; hálával azért, hogy oly jámbor, vallásos és becsületes szülöktől engedé születnie, kik már házi nevelésökben csepegteték szivébe azon érzéseket, melyek őt életében a szépre s jóra vezérelték s boldogitották; hálával azért, hogy a forradalom árja őt is elragadván, egy hajszál volt az, a mi a vérpadtól elválasztá, s hogy e hajszál el nem szakadt, az isteni kegyelemnek köszöni; hálával végre a nőért, kit neki élete boldogitására adott az Isten, s ki őt valóban a legboldogabb halandóvá tette.“ [3]) Máskor ismét egy aranyozott ezüstpoharat adott azon ekklézsiának, egy mást megujittatott, kamatnélküli kölcsönnel s pénz segedelemmel is segitette. [4])

Mindez a kegyelet és buzgóság ténye volt, mely szive jósá-

1) Világos vonatkozás az általam emlitett eseményekre. — 2) Az 1857-en május 30-án Kövenden költ eredeti ajándéklevélből. — 3) Kövenden t. Gál Lajos helybeli pap úr által tartott emlékbeszéd eredetijéből. — 4) Tiszt. Gál Lajos kövendi unitarius pap úrnak 1866 sept. 21. irt eredeti leveléből.

gát szólja; a közügyek iránti lelkesedése, a mit megtámadott vallásközönségünk érdekében több jeleseinkkel együtt ezután tett, a mi nemes lélekről tesz tanubizonyságot. A megelőző években ugyanis ki lön mondva az akkori kormány által, hogy vallásközönségünk iskolái nyilvánossági jellemöket csak ugy tartják meg, ha az Entwurf-ban meghatározott tanári erőt kiállitni képesek leszünk, t. i főtanodánkban legalább is 10, középtanodáinkban 4 rendes s két segéd-tanárt, a más hitfelekezetü tanintézetek tanáraihoz mért fizetéssel. Az 1856-n tartott egyházi főtanács megdőbbent e követeléstől. „Segitség, mert elveszünk!" lön a közjelszókiáltás. Az egyházi községek, testületek, egyes hitrokonink megértették, mindenki segitségre sietett, s a tanintézeteink nyilvánossága s egyházi önkormányzásunk fentartása végett szükségelt pénzerő meg volt ajánlva, oly önmegtagadó áldozatkészséggel, hogy hasonlót tán igen, de szebbet a lefolyt századokban sem látott egyházunk; egyes hitrokoninktól a régi pénzalapokhoz 54,000 fr. ekklézsiáinktól s egyházi férfiainktól 78,000 p. frt. alapitványi összeg lön egy év alatt egybeteremtve inkább mint gyüjtve. A főtanács, melyen a nagyszerü áldozat ténynyé vált, a képviselő tanácsra, az, hattagu bizottságra bizta tervet adni az iránt: minő javitások teendők egyházi életünk körében, nevezetesen az igazgatás és közoktatás körül? [1]) E bizottság egyházi életünk egész mezejére kiterjesztette figyelmét, s mindenütt javasolt valami korszerüt és hasznost; jelesen I.) az egyház-igazgatás terén: a püspöki hivatal, főpapi szék e munkálat alapján lön szervezve, egy második főgondnok választásának szükségessége kimondva, az egyházi tanácsi és pénztári jegyzőségek, ugy a pénztárnoki és ellenőri hivatal rendszeresitve II.) A közoktatás terén: tanodáinkban a tanitó-erő meg lön szaporitva, fizetése növelve; a papnövelde újból szervezve, a tanrendszerben sok haladási lépés téve, az igazgató-tanárság, könyvtárnokság és altanitóság rendszerezve s szintén állandó fizetéssel ellátva; a rendszerezett fizetésü összes tanitó-személyzet egy fő- és két középtanodában 48-ra szabályoztatott; kolozsvári, tordai, és székely-keresztúri anyaekklézsiáinkban a papság, segédpapság, ének- és orgonatanitás szabályozva lön, jövendő virágzásukra czélszerü intézkedések tétettek; az akadémiákra menő és templom ajtaiban álló ifjak kéregetése, a garasos alamizsna, s a legatiokba menés, ugy az esperesti visi-

1) Az 1857-n márcz. 29-én tartott képviselő tanács üléséből.

tatiok alkalmával való collecta-szedés czélszerü megszoritást szenvedett; szóval: egyházéletünk mai szervezetébe a javitás leglényegesebb s leggyakorlatibb elemei e bizottsági munkálatból vétettek fel. Munkálata végén a bizottság köszönetet inditványozott hitbeli atyánkfiainak, kik egyházunk oltárára önfenállhatásunk végett oly példátlan készséggel hozták meg áldozataikat, s biztositani kivánt mindenkit arról, hogy az egyházi tanács esküje szerénti szent kötelességének tekinti ugy járni el, hogy a hivek alapitványi tőkéje és pénzalapja, örök időkre érintetlen maradjon s egyházi s közneveléşi önállásunk megvédésére forditt asséк.[1]) Én is tagja voltam e bizottságnak szivesen vallom meg, hogy mind bensőbb barátai és közte az alapnézetekben volt előre való megállapodás, mind e bizottságban folytak több gyüléseinken át alapos eszmecserék, de a tanácskozások alapját Fejér formulázott inditványa tette; neki e fontos tényben nagy az érdeme.

Ez év rövid derüjére tartós ború következett. Egy pervédelem alkalmával egyik cs. kir. járási törvényszéknél az ügyvédi szabad védelmezés jogát személyében megtámadtatva látván, annak ellenében törvényismerete, logikája s lelki bátorsága minden fegyverével mindenre elhatározottan felszólalt. E történet amaz idők korrajzához nevezetes jellemvonást nyujt, méltót az emlékezetben hagyásra. 1859-n az érintett törvényszék az ügyvédrendtartás 39-ik §. alapján 12 fr. büntetésre itélte őt, azért: „hogy beadványai által a perköltségeket szándékosan neveli, s a perek hosszura nyulását és bebonyolitását valamint a törvényes menedékekkel és panaszokkal való élést (állitólag) hivatása főczéljának tekinti.“[2]) E volt a vád — inkább mint határozat, — mely ellene hozatott. Önbecsérző férfi mint ő, oly jellem, mint Fejér, ezt el nem türhette. „Miután itt — irja folyamodványában — a dolog érdeme nem a 12 fr. megfizetése, hanem az, hogy az idézett határozat által hivatali magamviselete, s az a tisztelet van megtámadva, melyet hivatásom igényel, kötelességem, melyet a törvények és rendeletek értelmében teljesitni Isten előtt letett esküvel fogadtam, becsületem, s mind az, a mi egy ügyvéd előtt szent, szent kell hogy legyen, törvényszékileg meg van bélyegezve: e határozatra bővebb észrevételt kell tennem. Ne legyen feltünő — mondja — hogy én ezt oly érzékenyen

1) 1857. május 13-án költ s 158 e. k. számmal jegyzett eredeti bizottsági jelentésből. — 2) 1859-en jan. 28-án 168 szám alatt költ eredeti határozatból.

veszem; ez nem annak érintett mivoltáért, hanem azért van, mivel ez az első eset, hogy rám büntetés méretett. Husz év óta ügyvédkedem, sem politikai, sem törvényszéki hatóságok részéről nem ért engem sem büntetés, sem feddés, még csak szóbeli figyelmeztetés sem hivatali hibáért. Hivatkozom a kolozsv. kerületi törvényszékre, a hol én évek óta megszámlálhatlan ügyet igazitok a nélkül, hogy magam viseletében hibát találtak volna. Rendkivül meglepő tehát rám nézve, hogy a tisztelt járási törvényszék mondja felőlem azt, hogy hivatalom főfeladata törvénytelenség. Magában véve már az csodálatos, hogy egy ügyvéd egy-két beadványában oly tulajdonságairól adott volna bizonyságtételt, melyeknek ezer más beadványában semmi nyoma, holott fel kell tenni, hogy más törvényszékek is nem kevésbbé értik az ügyvédrendtartást, mint a mely engem megbüntetni határozott. Mielőtt — ugymond — e határozat közelebbi vizsgálatába bocsátkoznám, némely alapelveket constátálok: 1.) Az ügyvéd azon hivatali ügyletekre és beadványokra nézve van bármely törvényszék fegyelmi hatósága alatt, melyek azon törvényszék előtt jőnek elé és határoztatnak el; ebből következik, hogy az első biróság nincs arra hivatva, sem jogositva oly felfolyamodások, felhivások, panasztételek eseteiben, midőn azok oda csak felterjesztés végett adattak be. És ez bölcs törvényhozási intézkedés, mert különben az első biró, a ki magát csalhatatlannak hiszi s kissé tüzesb véralkatú, ügyvédet és peres feleket, a kik e hibázhatlanságát megtámadni mernék, a pernyujtás czime és perorvoslatokkal való visszaélés ürügye alatt, minden panasznál a legkeményebben megbüntetne. Igy a felek a birák önkényének és szeszélyének lennének kitéve, s az igazság veszélyeztetnék. 2.) Ha a törvényszék jogositva van a kisebb hivatali hibák esetében büntetést szabni az ügyvédre, egyszersmind köteles is a hiba-eseteket egyenként felsorolni, a terhelő okokat részletezni. Anomália lenne a jogéletben, ha ő kiváltságolt lenne arra, hogy egy átalános itéletmondással oly büntetést mérjen az ügyvédre, melylyel egész hitelét indokolatlanul megbélyegzi. 3.) Midőn az ügyvéd nem szabad önelhatározásából ad be valamit, hanem védenczei egyenes felkérésére, itt a hibát — ha van — nem lehet neki tulajdonitni. A törvény mindig megkülönbözteti: mikor büntetendő az ügyvéd, mikor a peresfél. 4.) A peresfelek néha a panaszra kikötött idő végnapján mennek ügyvédhez, ennek nincs ideje hogy magát felvilágosittassa; a törvények elébe szabják, hogy magát jól infor-

máltassa, az irományokat kezéhez vegye, — mit tegyen ilyenkor! Elvállalja, mert a peresfélt veszély fenyegeti. A birónak ilyenkor a körülmények számbavételével kell fegyelmi büntető jogát gyakorolni. . . . .“

Ezután átmegy a határozatra, s pontjait először általánosan, azután jegyzőkönyveiből idézett adatok által egyenként megczáfolja; az előbocsátott elvek alkalmazásából, ama határozat ellenében döntő érveket von, s végül minden tekintetben indokolatlannak és sérelmesnek nyilvánitja, különösen azon átalánosságban kifejezett itéletet, mintha ő a törvénytelenségeket mint hivatása főczélját tekintené, s kéri a felsőbb törvényszéket, hogy azt merőben függeszsze fel. Mire a törvényszék Fejér hibátlanságát kimondván, a büntetés alól felmentette. [1])

Ügyének megnyerése egy igazságos elv diadala volt, mely honfitársainál nagy benyomást okozott, s iránta rokonszenvet költött, de lelkében a méltatlan bántalom fájó tudata végig megmaradt; régi betegsége megújult; hozzájárult még kedves fiának ez évben történt halála, miáltal annyira leveretett, kedélye oly bús-komolylyá vált, hogy azt — ámbár családa kiméletéből erőltette — elrejteni, rajta uralkodni sokáig nem tudott. E hangulatából hitvesének önfeláldozó szeretete, kedves leányának növekedése által idővel nyert némi enyhülést, kiknek birása által felette boldognak érezte magát, azonban arczán a komorságnak némi köde, lelkében s szavaiban a megtört életremény elfátyolozva, de világosan felismerhetőleg, ki volt fejezve. Fia emlékére szegény tanulók felsegitése végett 1000 frtos alapitványt tett. A nemes sziv sulyos fájdalmát köznapi lelkek hiú panasza s zugolódása helyett egy, a haza és vallás javára gyümölcsöző jótéteménynyel szentelte meg. Az erdélyi gazdas. egyesület ez évben márcz. 12-n alapitó, 21-én választmányi tagjává, az erdélyi muzeum-egylet ügyvédévé nevezte ki, miről ápril 6. 1864. mondott le.

A sok szellemi munka, és gyakori betegeskedés erejét kikezdette meritni; elvei, a magyar intézmények mellett a nyomasztó rendszer alatt vivott küzdelmei, s a rámért kedvetlenségek lelkét annyira megrázták, mell- és tüdő-baját annyira növelték, hogy orvosi tanács következtében, környezete kivánságára, ügyeit már 1860-n apasztani kezdette, mig 1862-én minden ujabb perügy vállalásától

1) Az 1859. ápril 18 án 3689 törvényszéki szám alatt költ felmentő határozatból.

megszünt; azonban az oktoberi diploma a politikai légkört kissé szabadabbá tevén, a közbizalom őt ismét a politikai pályára hivta. Az azon időtájt, mint szintén 1865-en hazánk politikai vezérférfiainál tartott értekezletekben mindig részt vett s dologkimeritő nézetei, átgondolt s szabad elvei teljes figyelemre lönek méltatva, sokszor irányadó pontokul elfogadva. Hitelesen vagyok eziránt értesülve, s saját tudomásomat is hozzá csatolom. . . . . 1861-en a kolozsvári esküdtközönség tagjává másodizben választatván meg: [1]) a város érdekeit melegen karolta fel, a gyülésekben és tanácskozásokban erélyes fellépésével s a visszaélések elleni tapintatos kikelésével polgártársai előtt közbecsülést vivott ki. 1862-en a politikai ügyek fordulatával innen is visszalépett, azóta egészen családi körében, elvbarátai társaságában nyugodtan élt; a politikai eseményeket élénk figyelemmel kisérte, de munkássága inkább csak vallása anyagi és szellemi emelésére volt központositva. Azonban mint a persa, atyját meggyilkoltatni látván, hosszas némasága után megszólalt: ugy Fejér midőn Erdély tervezett új felosztásakor némelyek Aranyosszéknek más hatóságba beolvasztását hozták szóba, hallgatását megszakitva, hathatósan ellene nyilatkozott. Elmondotta, „hogy e területfeldarabolás minden törvényt megsért, a nemzeti surlódásokat lángra gyujtja; hogy a midőn a szász nemzet ezt inditványozza, illetékességi hatáskörén tullép, és saját történelmi és törvényes jogalapjait is ingataggá teszi; felfejtette, hogy a magyar birodalomban alig van egy törvényhatóság is, melynek történelmi és törvényes autonomiája ugy biztositva lenne, mint Aranyosszéké; mert ez, a mellett, hogy a többiekkel együtt a törvény egyenlő védelme alatt állott, eredetét és megalapitását meghatározott és körülirt területben és névszerént megjelölt helységekben tudja felmutatni.“ Ezután ennek történeti eredetét adja éles birálattal, megemlitvén azon szent királyokat, kik kiváltságait szentesitették s azon köztörvényeket, melyek azokat fenntartatni rendelik; kimutatta, „hogy a midőn e szék lakói ősheIyökről ide letelepedtek, nemzeti székely szokásaikat, hagyományaikat, intézményeiket magukkal hozták, átültették törvényeiket, személyi és vagyoni jogviszonyaikat, közigazgatási és igazságszolgáltatási szerkezetök lényegét és alakját, szóval: új birtokukan egy külön álló, de az anyaországgal egybefüggő, s azt kiegészitő kis székely országot alkottak. És mindezt a

1) 1854-n november 21-én is meg volt választva, de hogy elfogadta-e nincs róla tudásom.

törvényhozás annyi századokon át szentesitette, védte, kifejleni segitette; megemliti továbbá annak beligazgatási és törvénykezési szerkezetét, örökösödési törvényeit, birtokaik átszállását nóta és magszakadás eseteiben; felhozza, hogy Aranyosszék egy zászló alatt insurgált a többi székely székekkel, egy sorban küzdöttek a harczmezőn, hongyüléseken követei és királybirái egymás mellett ültek, neveik egy helyt jelentek meg az országgyülési végzésekben; végre reményét fejezi ki, hogy ily szilárd történelmi és törvényes jogalap, ennyi azonos intézmény egy tollvonással eltöröltetni s a törvényhatóságok bérendezése ürügye alatt az ország nemzeti területekre szakgattatni nem fog, s ha fogna, az anyanemzet az ellen felemelendi hatalmas szavát, nem engedi elmetszetni azon tagját, mely az ő csontjából való csont és véréből való vér." „E széknek az anyaszéktől távolléte — ugy mond — nem ok a megsemmisitésre: ugy állott az fenn 600 év óta, és aztán Beszterczе-vidék sokkal távolabb van a királyföldi területtől, későbbi telepedés is, mégis a székely nép nem ellenzője együvétartozásuknak. A területi és számi csekély kiterjedés sem lehet ok erre. Ez az ököljog-uralom korabeli eszme; polgárosult népeknél nem mérik a jogot a jogosultnak rőf vagy font szám szerénti mekkoraságától. Itt az egyenjogot a már szentesitett alakban védi a törvény és szerződés, tekintet nélkül a terjedelemre. A kis Svájcznak az az önállósági joga van, a mi Muszkaországnak, pedig Uri, Zug kisebb mint Aranyosszék, sőt ez akkora mint az egyik Hohenzollern-, és háromszor nagyobb mint Lichtenstein-herczegség. Hány van az osztrák örökös tartományok közzül kisebb mint Pestmegye? mégis bizonyos önállásuk van. A királyföldön is Szászsebes-, Szerdahely- és Ujegyházszék kisebb, Kőhalom és Szászváros csaknem akkora mint Aнyanyosszék. A mikor Naszód vidéke most születik meg: nem lehet érteni, miért kellene Aranyosszéknek meghalni." [1]) .... Méltó védelmezése az arra méltó történelmi jognak!

Ez évről még némelyeket megjegyzendőnek látok. Ennek nyarán is mint 1864-n a gleichenbergi fürdőkre ment, hol mindkétszer több hónapig tartó üdülést nyert. Aranyosszék 1863-n a nagy-szebeni országgyülésre követévé választván, elment, de bé nem, s okának a viszonyokat s a magyar és székely nemzet meggyőződését mondja.

---

1) Kolozsvári Közlöny, 1863. 22, 23. sz.

„Miután a nemes magyar és székely nemzet — irja az elnök felszólitására adott válaszában — a jelen országgyülésre első rendben választott képviselőinek és kinevezett kir. hivatalosainak azon eljárását, hogy ezek az emlékiratukban felfejtett okok tekintetéből az országgyülésbe be nem lépnek, helyeselte és az által tette magáévá, hogy a rá következett választások alkalmával képviselőit újra meg újra megválasztotta, illetőleg hason elvüekkel cserélte fel; miután az ezen eljárást igazoló érvek és indokok ma is fennállanak s a két nemzet nézete nem változott, s miután ugymond — ő nemzete és választói e részbeli nézetét meggyőződése szerént teljesen osztja: tisztelettel nyilatkoztatja ki, hogy a szebeni országgyülésre mint Aranyosszék első választó-kerületében választott képviselő meg nem jelenik.“ [1]) Fejérnek szilárd meggyőződése volt az, hogy Erdély mint országtest együttvéve, s nemzetei mint politikai egyediségek külön, jövőjüket biztositni s alkotmányos szabadságaikat, sem visszavivni, sem — ha az sikerülne — fenntartani nem elég erősek; erre őket egyedül a Magyarországgal való benső politikai egyesülés teheti képessé. — Ez évben a kir. felség által a kolozsvári kir. jogakadémia mellett felállitott elméleti igazságügyi államvizsgáló bizottság tagjává neveztetvén, azt irásban tett nyilatkozatában megköszönte, „s örömének és szerencséjének tartotta volna — irja — ha a fiatalságnak, melyet szivből szeret, és a közügynek e téren valami csekély szolgálatot tehet vala, de e részbeli jegjobb akaratja megtörik testi hiányán, mert a huzamos betegeskedés egészségét annyira megrongálta, hogy már évek óta az ügyvédkedéssel is felhagyott, minden munkától tartózkodik, és hives időkben a háztól kijárástól őrizkedni kénytelen; ennélfogva a tisztes megbizatásnak eleget nem tehetvén, attól felmentését kérte,“ [2]) s meg is nyerte. 1864-n érdemei elismeréseül az egyházi főtanács a kolozsvári főtanoda felügyelő gondnokává választván, azt — testi gyengesége nyilt bevallása mellett — az ifjuság és vallásközönségünk iránti buzgalmánál fogva elfogadta.

Ez elgyengültség daczára ügyfelei érdekének nyilvánosan védelmére kelt, midőn ama hirt hallotta, hogy a kormány az ügyvédi kart újból szervezni szándékszik, kamarai és bureaucratiai alapon. Fel-

---

1) 1864. jun. 11. költ eredeti fogalmazványból. — 2) 1864. aug. 13-án 3004. udvari, 24839. főkormánysz. szám alatt hozzá intézet rendeletből.

szólalásának czélja — ugymond — gondolatébresztés azoknál, kik e tárgyról irnak vagy egykor azt elintézik; összehasonlitja a magyar és osztrák ügyvédrendszert. „Az első — ugymond — nevelésünknél kezdődött, minden mivelt magyar ifju végzett törvényt, s többnyire tiszteletbeli vagy rendes ügyvédi vizsgát tett. Az ügyvédségre egy, a fejedelem nevében kelt oklevél kellett, gyakorlása nem volt helyhez kötve, számuk nem volt meghatározva, nem kellett hozzá kormányi kinevezés, az ügyvéd nem volt elmozditható, kiki ott szolgálhatott, hol érdeke kivánta, mihelyt ügyvédi oklevelét az illető hatóságban kihirdettette; a ki ügyvédi oklevelet nyert, nem minden lett gyakorló ügyvéd, hanem gazda, tanár, iró sat. Az ügyvédnek kötelességében való eljárását a törvények körülirták s fegyelmi tekintetben a törvényszékek s politikai hatóságok alá rendelték; a szegénysorsuak védelmére díjazott ügyvédek voltak; minden törvényszék mellett, ugynevezett ügyvédi szék — dictatura — volt szervezve, hol az ügyvédek egybegyültek, a perbeli felelkezéseket kicserélték, az itéleteket kihirdették, a peres felek ügyvédeikkel érintkeztek; ez volt az ifjuság joggyakorlati iskolája. Törvényeink az ügyvédséget nem tették feljülről függő hivatali állomássá, s az ügyvédet hivatalnokká, hanem ugy osztották be őket az állam és egyén szolgálatára, hogy az ügyvédi hivatáshoz oly szükséges egyéni függetlenség veszélyeztetve ne legyen. Ennek a nemzet köz- és magán életére megmérhetlen befolyása volt. A közönség mindenütt el volt látva jól képzett gyakorló ügyvéddel, mindenik igyekezett kitünni, jó hirnevet szerezni; ha a közhatóságoknál a közérdek a tisztviselők változtatását tette szükségessé, voltak alkalmas egyének, kik a lelépők helyét pótolják. De a nemzet szabadságérzetére is ápolólag folyt be ez, mert ha elzárták is egy vagy más térről az ifjat szabadabb nézeteiért, háttérül ott volt mindig az ügyvédi pálya, melyen jövedelemhez, tisztességhez, hasznos egybeköttetésekhez lehetett jutni, olykor szerencsés házasságokat tenni, szóval: az ügyvédség a szabadmeggyőződés menhelye, a jó családok képződésének természetes veteményes kerte gyanánt tekintetett; átalában az ügyvédi kar mint hivatása szerinti tulajdonosa a szabadszólásnak, számos független egyént adott a közgyülési termeknek, kik bátran szembeszállottak a visszaélésekkel, jött legyen a kormánytól vagy itélőszékektől, mert elkötelezve egyik irányban sem voltak.“ [1]) Ezután

1) Kolozsvári Közlöny 1865. 17. szám.

az osztrák ügyvédi rendszert amazzal párhuzamba téve adja elé. „E szerént, mellőzve az előkészitő formaságokat, kell ügyvédi szigorlat, minden törvényhatóságban számuk meg van határozva, a megürült állomást csőd útján töltik be, becsülete, kenyere az első biróságtól és főtörvényszéktől, kinevezése a miniszteriumtól függ; a szegényeket az ügyvédi kar védi, az ügyvédek felett egy kamara áll, mely ismét alá van rendelve az első és másod biróságok elnökségeinek; ez gyakorolja a fegyelmi hatóságot felettök, a költséget együtt hordozzák, szóval: az ügyvédség hivatal, az ügyvéd hivatalnok.“ E részleteket a magyar ügyvédrendszer alapvonalaival egybehasonlitva, utóbbinak előnyeit emeli ki. „Amannál — ugymond — a számmeghatározás czéhrendszeri maradvány, az erők szabadversenyének megölője; a jól kiképzett ügyvéd javára van a községnek, díszére az államnak nem terhére, nem kell számára fizetés; a szabadversenynyel többnek nyilik foglalkozási pálya s jut kenyere; az ügyvédség magasb foku képzettséget feltételez és tanusit, mint a birói államvizsga és doctorátus. Az ügyvéd jelöltségi állapot egyike a legkellemetlenebbeknek; várni, hogy valakit a halál elragadjon, a végre, hogy kenyérhez jussunk, nem épen emberies. És e felett mily sok ideig tart gyakran, s mennyi mindentől függ megnyerése?! Néha az élet legszebb szaka tova halad; az ügyvédjelölt nem magának dolgozik, nevét nem ismertetheti, nem számithat biztosan, nem köthet viszonyokat, ismeretségeket, mert nem tudja: mikor, az ország melyik szegletében jut számára egy megállapodási pont. Mérnöknek, orvosnak, ha oklevele kezében, léptei előtt tárva a világ; az iparos remeke megadása után, a mikor és hol akar, élethez kezd; ipar, kereset, munka, föld, személy időhaladtához képest mind előhalad, bilincseiből fel van oldva, — csak az ügyvédség megy visszafelé, ez lön az újabb időben lebilincselve. A státusnak joga van megkivánni, hogy az ügyvéd magát kiképezze; de arra, hogy mikor és hol kezdje meg müködését, nincs. Ez tulságos kormányi gyámkodás, örökös félszben tart egy tekintélyes müvelt osztályt, könnyen háttérbe szorithatja a képes és szabad gondolkodásuakat, károsan hat a független véleménynyilvánitásra.“ .... Ez után az ügyvédi kamarai rendszert veszi birálat alá, s annak czélszerütlenségét megdönthetlen okokkal mutatja ki, valamint azt is, hogy „az államnak nincs joga arra, hogy a szegények ingyen védelmezését illetőleg a magános egyén idejével, fáradságával díj nélkül rendelkezzék; de az

ingyen munkában ritkán is van haszon." [1]) Ez összehasonlitások alapján azon nézetét nyilvánitja, hogy a mellett, hogy a magyar ügyvédi szervezet a nemzeti szellemet és alkotmányos felfogást híven tükrözi vissza, egyszersmind az államférfiui bölcseséget és gyakorlatiasságot sem tagadhatni meg tőle, híven kiállják annak alapvonalai a tűzpróbát mint az örökigazság; mint a lángeszü II. József kisérleteit szerencsésen túlélték, ugy az újabb időbelieken is diadalmaskodnak. Átlátták akkor s át fogják látni most is, hogy sikertelen a küzdés egy oly szivós nemzet oly intézményei ellen, melyeket saját erején, saját életéből fejtett ki, szive melegével ápolt sok századokon át, és gyakran vérével öntözött. Akkor is visszavonattak a nemzeti intézményeink ellen kiadott rendeletek, s most is vissza fognak azok helyeztetni, s a nemzet megtéve a kor igényelte javitásokat — büszke önérzettel, meg nem tört lelki erővel alkotmányához, nemzetiségéhez ugy szerelme minden más tárgyaihoz, melyeket megmentett, ragaszkodóbban mint valaha fog kiemelkedni a jelenvaló vész hullámaiból. Igen, előbb vagy utóbb a végeredményben diadalra jutnak a mult időkben már annyiszor valósult történelmi igazságok. Nem a mieinkhez való előszeretet s az idegen iránti gyülölet mondatja azt velünk — irja tovább — hanem először az, mert mi keleti faj vagyunk, jogunk, institutióink összesége sajátságos, eredeti, nemzeti életünkből született és fejlődött évezreden keresztül, tehát csak is ez, és az idegen nem talál reánk, nem egyezik hajlamunkkal, szellemünkkel, viszonyainkkal; másodszor az, hogy azok alkotmányos kormányzat alatt, alkotmányos úton és szellemben létesültek és öregbedtek, de az osztrák intézmények nem; pedig az államszerkezeten, köz és magán jogon, birósági szervezeten és más intézményekben merőben más elv és fogalom, más tudomány és észjárás, más bölcselet és lélektan, más sziv és lélek, szóval: alak és lényeg vonul keresztül szabad alkotmánynyal biró, és azt nélkülöző népeknél. Egyenesen foly innen, hogy a mint az alkotmányosság az emberi tökélesedés magasabb fokát mutatja, mint az egyeduralmi: ugy kétségbe vonhatlan, hogy a magyar institutiok alapvonalai tökéletesebbek mint az osztrákokéi. Történjék — igy végződik a czikk — előbb vagy később, de az bizonyos, hogy a magyar ősi alkotmány és institutiok — alapelveiket illetőleg — rehabilitáltatni fognak"... [2])

1) Kolozsvári Közlöny 1865. 18. szám. — 2) Ugyanott 19. szám.

E jóslat még nem tölt be, de azóta öregbedett az alap, biztosabb a hozzá kötött remény.

Fejérnek a jog és igazság, a közügyek és nemzeti intézeteink, a szép és jó iránti benső rokonszenve s azok érdekében vivott nemes harczai mellett, a tények erejével szólnak azok gyámolitására tett tetemes anyagi áldozatai. Az erdélyi nemzeti szinház alaptőkéjéhez 350 forintot adott, a magyar nemzeti szinház nyugdijintézetéhez és a magyar irók segélyalapjába 100 ftot, az erdélyi muzeum-egyesületnek 100 ftot, a magyar akadémia alaptőkéjéhez és háza épitésére szintén 100 ftot, az erdélyi gazdasági egyesület alaptőkéjéhez 100 ftot, a Kisfaludy-társaságéhoz 50 ftot. — Ez a gyakorlati hazaszeretet, ez a tett-hazafiság. . . . A szegény unitárius tanuló ifjak felsegitésére 1000 ftot, a szépirás előmozditására 100 ftot, az unitárius vallásközönség alaptőkéjéhez 200 ftot, a kolozsvári anyaekklézsiáéhoz 100 ftot, az özvegy tanárnék és papnék nyugdijalapjába 100 ftot, a tőle inditványozott s legelhatározottabban pártolt kolozsvári unitárius leányiskola épitésére 100 frtot, a kövendi ekklézsiának gazdag ajándékokat adott; háza nyitva volt egyháza fiai előtt, szivéből szerette annak ifjuságát, asztalánál éveken át vendég volt egy-egy jó igyekezetü tanuló. . . . Ez a nem szép szókban, de jó tettekben nyilvánuló vallásos buzgóság. Barátai iránt ritka gyöngéd volt. Egyiknek egy alkalommal a pályaválasztás kérdésében tanácsot adott s nyugtot nem talált, mig választásuk helyes voltáról meg nem győződött. „Nyugtalankodni kezdek sorsod iránt — irja egyik levelében — adja az ég, hogy ne legyen alapos; az erősen nyomná mindig lelkemet. . . . Ohajtanék bár két órát lenni veled. Leveledben azon kitétel: m e g l á t j u k m i l e s z m i n d n y á j u n k b ó l — mélyen lelkembe nyilallott, mert te mindig nagy bizalommal voltál hozzám, én belé szólottam sorsod intézésébe, te hajlottál utánam s abból lett, hogy befolyásom nagy volt ezen lépésedre is. Igen önként következik tehát, hogy lelkiismeretemet méltán aggodalom fenyegeti azon esetre, ha lépésed megbánni kénytelenittetnél — a mit Isten soha ne engedjen!“ [1])

A szülői örökséget életéig testvéreinek használatába engedte, maga szerzette magának s övéinek kenyerét; családot képezve, időteltével becsületes keresményéből ezereket áldozott közczélokra — ez valódi ember, ez a derék férfiu.

---

1) 1845 febr. 24. érintett barátjéhoz irt leveléből.

Menjünk tovább . . . Fejér életnapja mindinkább siet a lehanyatláshoz, betegeskedés rendes állapota, koronkénti jobb léte kivétel. — Nincs nyomasztóbb a szivre, mint egy bizonytalan tárgyu félelem vagy bizonyos aggodalom. Hosszasan s mindég félteni azt, a kit szeretünk, erősen szeretnünk azt, kit folyvást féltenünk kell, kinzó lélekállapot; vágynunk őt hosszasan velünk látni, s örökké szoronganunk életéért — nincs a mi inkább megkeseritse az élet savát s jóizét. . . Mint az árbocztalan hajó, mely becses terhet visz, a távolban, midőn már alig látjuk, midőn sülyedez, felfeltünik, ismét elborul, szivünk rokonérzését viszi magával, öröm dagasztja vagy bú nyomja lelkünket: igy voltunk mi is vele, midőn gyengülni láttuk egészségét; most aggódtunk érette, s fájóérzés szállt meg, majd ragaszkodóbbak lettünk hozzá, vágytunk soká birni, s mégis féltünk erősen bizni életerejében, nehogy fájóbb legyen bizonyos elvesztése — Szép látni két nemes bajvivót még akkor is, midőn már egyik roskadoz; a hősiesség, a bátor küzdés részvétünket nyeri meg. Igy küzdött ő is évek óta az élet nagy bajvivásában, mig végre ereje megtörött. . . . Mint a tűzgolyó elpattanásához közeledtekor legszebb, az üstökös midőn más égitájra száll: ugy egy nemes szellem is, midőn itt hagyja földi házáját. Fejér e ritka szerencse birtokában volt, midőn örök-éje közeledett. Szülői iránt a fiui érzés, főiskolánk s ifjusága érdekében a hála, szülőföldc, vallása, városa, hona iránt a kegyelet, osztályfelei iránt az érdekegység, családja iránt a hűség és szeretet, maga és becsülete mellett a lovagiasság szent kötelmeit hiven, férfiasan minden viszonyok közt teljesitette; átalános volt a becsülés személye, az elismerés dologismerete s közügyszeretete, a méltánylat érdemei, a részvét szenvedő sorsa iránt s a megilletődés szomoru halála felett. 1865-n többször rohanta meg a sorvasztóláz, melyből orvosi ügyesség és gondos házi ápolás következtében felüdült, de mindannyiszor nagyobb gyengülés nyomai maradtak hátra, mig az utósóból fellábbadni nem tudott. Azon évi december 31-n reggeli 5 órakor történt halála, midőn mint Aranyosszéknek harmadszor követe az erdélyi országgyüléshez intézett királyi leiratból már tudta, *hogy Erdély képviselőinek a magyarországi közös országgyülésen való megjelenése nem sokára el lesz rendelve.* Megnyugtató volt ránézve, hogy avagy csak ezt megérhette. — Legbensőbb barátai mondják, hogy halálát siettette követi tisztének

lelkiismeretes teljesitése, melyet törvényhatóságának hosszas unszolására s tágitni nem akaró kérésére akaratlanul vállalt el. A téli hónapokat már évek óta szobájában töltvén, a szoba egyforma szelid légéhez szokott beteges test, a gyülésekbe való járás s ottani különböző lég- és hőmérsék által oly foku belső lázt kapott, minek élete lőn áldozata. Temetése az 1866-k év második napján volt, melyen az összes ifjuság, polgárság, értelmiség, országgyülési követi kar és kir. hivatalosok — az utczákat ellepő tengersokaság volt jelen, felette egykori tanulótársa és szellemrokona, Kriza János erdélyi unitárius püspök, tartott megható könyörgést, a tőle oly kiválólag szeretett tanuló ifjuság hármoniás éneket, a sirnál pedig követtársa, Zeyk József, polgári beszédet!

Rendkivül népes temetése, népszerüségének tanusitója. Sirja a kolozsvári köztemetőben van; sirkövének felirata: ITT NYUGSZIK A KOLOZSVÁRI UNITÁRIUS FŐTANODA GONDNOKA, ARANYOSSZÉK ORSZÁGGYÜLÉSI KÉPVISELŐJE, ÜGYVÉD KÖVENDI **FEJÉR MÁRTON**, SZ. 1812 SEPT. 30. M. H. 1865 DEC. 31. FIÁVAL ÖDÖNNEL, SZ. 1857 SEPT. 9. M. H. 1859 JUN. 11. BÉKE PORAIRA. A köven, alól koszoru, benne két égő fáklya, tetején hamvveder félrevont fátyollal takarva, vasrácsozat veszi körül, zöld gyep fedi a sirdombot. Földi része annyi jeleseink porával vegyült, lelke tetteiben él, emlékének egy hű nő és szerető gyermek, sok jó barát és tisztelő hazafi, egy egész hitfelekezet könynyel áldozik. Az erdélyi gazdasági egyesület, muzeum és más társulatok, melyeknek alapitó és igazgató választmányi tagja volt [1]) szomoruan vették tudásul halálát, a kolozsvári és kövendi unitárius egyházak, Aranyosszék tisztsége és az erdélyi unitárius főtanács jegyzőkönyveikben örökitették azt, s mély részvétöket a néhai özvegyével irásban tudatták.[2]) Aranyosszék bizottmánya közveszteségnek mondja részvétiratában Fejér halálát, a ki szerény soraiból lépvén az életbe, szorgalma, miveltsége, becsületessége s mély belátással párosult hű hazafisága által, nemcsak szülő-földe szük körében, de az egész országban annyira kivivta a közbecsülést, hogy hazánk jobbjai közé méltán számitható.“ [3]) Az országgyülés követi kara nevében sirja felett beszélő követtársa őt szintén igy festi. „Ő — ugymond

1) Erdélyi gazdasági egyesületi alapitói oklevele költ 1860'febr. 20 n, a választm. tagságát illető március 21-én. — 2) Aranyosszék képviselő állandó bizottmányának részvétirata költ 1866 jan. 26-n 2. szám alatt. — A kolozsvári és kövendi unitárius ekklézsiáké, a k. tanácsé azon hónap 7-én. — 3) Az idézett részvétiratokból.

— hazánk legjobb ügyvédeinek egyike, minden üdvös társulatnak munkás tagja volt, s midőn a közélet mezejéről leszoritva lön, az egyesületi téren keresett magának tevékenységi tért. Ügyvédi pályáján nem vált a mammon bálványává, nem tekinté tehetségeit uzsora-tőkének, adott mindenkinek tanulmányai gyümölcséből, a szegényt védte ingyen, a hozzá bizalommal folyamodókat szivességből is tanácsolá. Az egyesületi téren, mi tudjuk, kik társai valánk, mily buzgó és fáradhatlan munkás volt a közjó előmozditásában; tudjuk mit vesztettünk mindég mélyen átgondolt, széles ismeretekre támaszkodó szava elnémulásával. . . . . Ő mindig megtartá tetteiben ősi institutióink azon alapvonalait, melyek kiállják a tüzpróbát, mint maga az örökigazság. Isten veled — igy végződik a beszéd — nemes barátom, pályatársam, Aranyosszéknek hü fia! Fogadd e búcsunál önzetlen szived ernyedetlen törekvéseiért elismerésül pályatársaid koporsódra hulló könyeit."[1]) E szék igazak s nem csalók; nem csalódom azon itéletem nyilvánitásával, hogy Fejérben a haza legjobb fiainak egyikét a legroszabb időben vesztette el. Forradalmak idejében, az államok nagy válságaiban mindig veszt az erkölcsiség. Az emberek a hatalomra néznek, a csillogás elcsábitja, jóllétkeresés lesz főéletczél. A tiszta jellemek megkevesednek . . . . Korunk ilyen. A régi időknek harczot izent az új, a tekintélyeket eltapodták, új emberek állottak elé, s új intézményeket, szokásokat és erkölcsöket hoztak be. A ki nem ment a fejlődő idővel, egy kettő alig óvta meg magát az elsodortatástól. Fejér egy volt ezek közzül, s oka nemes lelki alkatában s önmagával tisztában levő szilárd jellemében van. Ő az életczélját kora ifjuságában nemesb czélok utáni törekvésben, a magánérdeknek a közjóval egybekötésében találta. Már mint tanuló forron ölelte szivére tanulótársainak mivelődési érdekét, mint tisztviselő és ügyvéd, tisztviselő és ügyvédtársaiét, mint férfi és apa övéiét, mint barát barátjaiét, mint székely anyaföldéét, mint magyar hazájáét, s végre mint unitárius hitfelekezetéét! Két alapérzése volt szivének: szerette a szépet és jót; szóval és tettel gyámolitott minden hasznos közügyet teljes életén át, s a midőn ez saját ügyével ellentétbe jött, utóbbit áldozta fel. Tanár lenni vágyott; aggodalmak támadtak iránta, s ő kitépte szivéből égő lelkesedését, ellökte kezéből boldogsága eszközét, s fájó kebellel más pályára tért. — Halad rajta előre, feljebb, s mikor neve isme-

1) Kolozsvári Közlöny 1866. 2. szám.

*

retes lesz, mikor a gyümölcs már érőfélben volt, a forradalom fel tartóztatja. . . . . Ismét más pályára lép, s megy a kitünés mezején, érdemeit elismerik, szükebb határu hazájába küldi a kormány, s ő a börtön kietlenébe, szinte vérpadra jut. . . . . A gondviselés megmenti. — Harmadszor is pályát cserél. Az alkalom kinálkozik, tehetségei jogositották volna őt jövedelmes hivatalokra: haladni társaival a szerencsét megragadni. . . . . Ő magával következetes maradt, ügyvéd lett, fel- és aláfelé független, az igazat kimondó, a jónak barátja, a közügyeknek gyámolitója, még pedig szóval, ha az elég volt, tettel, ha a kellett, pénzzel és áldozatokkal, ha a vitt czélhoz. Ha ő akart, mi nem lehet vala a lefolyt időkben? . . . . De megelégedett avval, hogy jó hazafi s becsületes ember legyen, s az lett önerején; nem emelte születés, egyszerü székely szülőktől származott; nem hivatali fény, végig gyakorló ügyvéd maradt; nem nagy vagyon, mit nem örökölt, de maga szerzett tisztességes munkájával, a szükségesnél valamivel többet, nem zsarolva senkit, még csak ügyvédi diját sem kérve soha senkitől; nem emelte egybeköttetés és semmi más befolyás, mint a mit jellemtisztasága, észereje, terjedt ismeretei, s bö tapasztalásai keresetlenül szereztek meg számára. Ám ő tanult, tanuló, ifju, férfi korában egyiránt, az irodalom szivének, fejének tápláló emlője volt, a gondolkodás, észlelés, tanulmányozás kedvencz szenvedélye, a történelem, alkotmányunk, a megyei élet, nemzeti erkölcseink az a kincsforrás, melyből érveit, elveit és igazságait meritette. A tudás csak ily előkészület gyümölcse, s csak ily előkészülettel biró férfi hagyja áldásos nyomát életének. A legelőkelőbb hazafiak, politikai müködésén meglátszik az, ha önészlelésből ismerik-e a hazai intézményeket, a magyar irodalom tejét szivták, politikai ismereteiknek önszorgalom rakott-e alapot, felfogásukban a kellő mélység meg van-e? Fejér alkotmányunkat, igazságszolgáltatásunkat, nemzetünk szellemét, szükségeit, mulasztásait, az osztályok és pártok nézeteit, gyengéit teljesen ismerte s méltányolta A közvéleményben való emelkedésének tehát egyik alapja készültsége, a másik jellemében keresendő. A ki soha szint nem változtat, mindig egy úton jár, kinek szavai és tettei következetesek, életéhez politikai hibáztatás, vagy erkölcsi megróvás nem fér, a ki a szerencse hajhászása helyett szerényen visszavonul, inkább lemond, mintsem követeljen, áldozik, hogysem kérjen, önmagától elvonja s a közügynek adja megtakaritott filléreit: az ilyen ember valódi férfi, itt jellemmel

van dolgunk. Fejér ilyen volt. Ő — hogy ugy mondjam — maga teremtette magát. Ez szerzett eszének tekintetet, szavainak hitelt, nevének tiszteletet, emlékezetére áldást. Ha hervasztó betegsége lelki erejét legszebb férfi korában már nem lankasztja, ki tudja hová fejlődhetett vala szellemtehetsége! . . . . Családi körében a legjobb férfi és atya, nejéhez példányképen kiméletes és gyöngéd, ki azt oly ragaszkodással és önmegadással viszonozta, hogy hoszszas betegeskedése alatt mellőle soha nem távozott, s bár férje neheztelt érette, minden társasági örömektől több éven át elvonult, s mikor néha férje egészségi állapotát javulni látta, öröme vallásos buzgóság gyakorlatában tört ki. Ilyen volt a kövendieknek tett nagybecsü ajándék is. Politikai gondolkozásában nem volt tulzó, de a törvénytől elállani, s az azokon alapuló jogokból bár mit is feladni halálos véteknek tartotta. Csekély örökölt vagyonát takarékossága és házi körülményeihez szabott kitünő s következetes számitással annyira nevelte, hogy családja anyagi állapotja biztositva lön.

A ki gondos, szorgalmas s gyöngéd családfőt, a munkában kitartó s ernyedetlen férfit, jól kigondoltan tervező főt, s erélyes végrehajtót, soha senkit félre nem vezető tanácsadót, s rendithetlen jellemü embert keres — ezeknek fényes példáját találja benne.

Boldog halott! ő már pihen, nem látja többé a hon baját, küzdelmeinket; koporsójára gyászoló övéinek s barátainak könyüi hullottak — ezek az apát, férjet, barátot illetik; a kisérők hosszu sort képeztek házától siri hazájáig, ez a polgárt; ott pályatársai búcsuztak el tőle — ez a tiszta politikai jellemü hazafit; az egyházi tanács és ekklézsiák részvétnyilatkozatot intéztek elárvult nejéhez — ezek a buzgó vallásos férfiért vannak. . . . Az én áldozatom e sorok.

Jakab Elek.

II.

Lelki éhség és szomjuság.[1)]

(Egyházi beszéd.)

Imé napok jőnek, ezt mondja az Úr Isten, melyeken bocsátok éhséget e földre; nem kenyérnek éhségét sem vizeknek szomjuságát, hanem az Úr beszéde hallgatásának éhségét és szomjuságát. És bujdosnak egyik tengertől fogva a másik tengerig, és északtól fogva napkeletig, futkosnak az Úr beszédének keresésiért, és nem találják. Ámos 8; 11, 12.

Az emberinem gyermekkorában a vallást az önkénytelen érzelmek s közvetlen szemlélődés szülte sejtelmek teszik, melyekben a lélek, mint a környező levegőben, öntudatlanul él és mozog. A tündöklő napfény és a vándor felhők, a vizzuhatagok és menydörgés moraja, az erdőkön átsüvöltő szelek s az oceán hullámainak egyhangu csapkodásai szemléletében egy hatalom jelenlétét sejtette az ősvilág lakója, a mi bizonyos félelmet és imádatot s ezekben a vallás első elemeit gerjesztette fel lelkében. Ez forrása a vallási első felbuzdulásnak. Igy tünt fel a lélek előtt először mintegy öntudatlanul a külvilágban egy szent hatalom. Nem volt ez érzés az értelem okoskodásának következménye; mert hathatósan mutatkozott az emberiség lelkében már az okoskodó tehetség fejlődése előtt. Az első vallási érzelmek természetünk azon kezdetleges hajlamaiba vannak beoltva, melyeket hallgatólag az okoskodás is alapul veszen. Ebben van a hit rejtélyes kútfeje, melynek belőlről kell felfakadnia, mert kivülről lelkünkbe nem folyhat. Ez a belső érzelem az, melyet minden vallástanitónak számbavennie s fel kell ébresztenie, ha nem akarja, hogy a vallás csak élettelen szó- és fogalom-rendszer maradjon. Ez az az elem, melyből a házias vonzalmak, erkölcsi érzés és társadalmi szokások, — a kül-természet

1) **John James Tayler,** B. A. Christian Aspects of Faith and Duty. Discourses. London, 1855." czimü munkájából.

befolyása mellett és szent emberek ihletettsége által — létre hozták koronkint az egyetemes mivelődéssel szoros egységben állott minden vallás-rendszereket, melyek üdvösen hatottak a jóban való fejlődésre s megedződésre, mig központjokat ama benső hit tette; de ha eltünt e hit: minden vallás üres, érzéketlen hitrendszerré, a tettetés és romlottság menhelyévé fajult, mely csak a lelket megmérgező gyanakodást és csalódásokat táplálta. Minden idők egyik főfeladata, melyet korunkban sem mondhatunk megoldottnak, az volt: miként kelljen ezt a benső eredeti hitet teljes összhangzásban tartani a tudományok ellenállhatlan tényeivel s az anyagi gazdagság hatalmas befolyásával

Minden ösztönszerü hajlamaink idővel az utángondolás s bonczolgatás tárgyai lesznek: ezek közt vallási érzelmeink is. Ez az önvizsgáló tehetség csak az ember tulajdona; s ha egyfelől kiváltságnak, másfelől terűnek mondhatjuk. Az értelem mikénti felhasználása belátásunkra bizatott; de sok idő kell arra, hogy értelmünket bölcsen tudjuk hasznositni, vagy megismerjük a határokat, melyek közt nyereséggel járhatunk tanácsai után. Ha oly bizonyitványokat keresünk, melyeket a dolog természete nem enged meg, gyanakodás és kétkedések közé jutunk; s ha logikai tisztaságban akarjuk látni azt, a mi végetlen természeténél fogva túl terjed véges értelmünk körén, csak sürübbé tesszük a minket kōrnyező természetes homályt. Ha mindenkép meghatározni akarjuk a meghatározhatlant, az elmét kigázolhatlan bonyolultságba sülyesztjük, a helyett, hogy kisegitenők belőle. Ha vélemény egységre törekszünk ott, hol a felfogás különbőzősége kikerülhetlen, szükségkép a felekezetek fentartását támogatjuk, melyeknek folytonos viszongásai csak a tévedéseket szaporitják, a nélkül, hogy az igazságok kifejtésére s egyeztetésére hasonló mértékben hatnának. Ezekből a hitbákból a vallásos lélek soha sem igen tudott kivergődni. Nem vették eléggé számba amaz alap-érzés ősi voltát, s a logikai bizonyitgatás körén feljül álló természetét, melyből egy ép lélekben egyéb szellemi tehetségekkel karöltve fejlődik a hit; mig az ezen ősi alapon, az észlelődő értelem alkotta másodrendü tanokat szintén nem kielégitő módon védték s támadták meg, mivel rendesen nem vitték vissza ama belső alap-érzésre, honnan az élő hit eredetét veszi és hol a meggyőződés is végső megnyugvást keres. Igy az eltévesztett irányu vizsgálódás által a vallási viták aztán mindinkább értelmiekké váltak s minden lépéssel távoztak a hit ama

benső meleg forrásától. Az igaz buzgóság, mely a vallásos élet első fokain oly mély, lassanként elmosódik és meghül. Az ihletés hatalma, melynek habjai egykor a lelket szent öröméizésekben ringatták, most lankad és tünedez. A száraz értelmű ember, nem érezvén az élő igazságot, minden vallási kérdést csak szók feletti meddő nézet nyilatkozásnak kezd tekinteni, s engedvén a kor bádgyadt hangulatának, egész közönyösséggel fordul el magától a vallástól.

A vallásos élet e benső hanyatlásával párhuzamosan megtörténik gyakran, hogy vagy az értelmi tiszta tudomány, vagy a tárgyak tulajdonságai s a rajtok látszó mesterség és müvészet vizsgálata rendkivül megragadják az embert, s gondolkozása egész erejét elvonják azon szellemi elemektől, melyeknek mély érzetéből s miveléséből merit a vallás életet és erőt. A felhalmozott gazdagság, fényüzési hajlam, pompa utáni vágy, kereskedelmi vállalkozási szenvedély, melyek oly elválhatatlan társai szoktak lenni a a nagyobb mérvü tudományos fejlődésnek, s magokban nem egy erénynek válhatnak eszközévé: egy időre szintén gyengitni szokták a lélek vallásos hajlamait s vágyait. Elménknek az addigi önkénytelen tiszteletbe s imádásba mélyedése lankad. Énünk élet-czéljaink között igen előtérbe lép. Személyes kitünés, társadalmi emelkedés hiusága, vagy mondjuk becsvágya, foglalja el a hit s önzetlen kötelesség-érzet helyét, s lesz vezéreszméje sokaknak. A sziv Isten iránti ártatlan önmegadását elnyomja az emberi rokonszenvek utáni sovárgás. Gazdag és fényes arany-felhők veszik körül arasznyi életünket a földön és elzárják tekintetünk elől ama távoli révet, az örökkévalóságba mélyedőt, hová a halhatatlan szellem, ha egykor itt minden dicsőségünk elenyész, mintegy titokszerüségben száll el.

Ámde „az ember nem csak kenyérrel él“ — e szentirási igazság erejét éreznünk kell. Sem a világi gazdagsággal járó gondok, sem az élvezetek mámora nem képesek egészen számüzni a megdöbbentő végtelenség gondolatát, melyben öntudatos lételünk mintegy megmérhetetlen oceánban átomként himbálódik. S a vallásnak kiszaggathatlanul természetünkben gyökeredzéséről teszen bizonyságot, hogy az ember hosszabb ideig nem lehet el vallás nélkül. Megtagadhatja bár szájával, de szivéből nem irthatja ki az ott lappangó hit végső gyökérszálát. Átadhatja magát egészen a világnak, kinevethet mindent, mi vallási; de az életben meg-meglepő

bajok s szenvedések eszébe juttatják, hogy lelkének ilyenkor benső békesség balzsamára van szüksége. A fátyolon, melyet elméje körül vont a világ, időnként egy-egy fénysugár tör keresztül s retteni fel csinált nyugalmából. Egy-oly űrt fog felfedezni magában, melyet külső dolgok nem tölthetnek be. Titkos nyugtalanságok, s kiszámithatlan aggodalmak háboritandják, ha elvesztette a hit melegét kebléből. És ha észlelődése a néma mindenség végetlenségébe merül: egyedül, elhagyottan érezvén magát, a körülte határtalanul terjengő hideg elhagyottság hányszor retteni meg egész valóját! Igen, vannak pillanatok, mikor az ember akaratja ellen imádásra buzdúl. Amott a mezők ünnepélyes csendében, vagy a dicsőség környezte nap hanyatlásán merengve, lehetlen meg nem ismernie egy láthatatlant, kinek jelenléte megszenteli a világalkotmányt, — s ajkai önkénytelen hangokban csengnek: „Oh ismeretlen valóság! jelentsd ki magad elmémnek. Oszlasd el a borongó homályt, mely elrejt lelki szemeim elől téged. Hadd ölelnelek, mint jótékony szellemet, ki megérted teremtményeid szent vágyódásait, és nem veted meg az igaz szivet, mely békeséget tebenned keres!" —

A közöny s kétkedés időszakait majd, az emberi dolgokat ellenőrző benső visszahatás folytán, vallásos érdeklődés s buzgóság gerjedése követi. De a változás nem egyszerre történik, sem mesterségesen nem lehet siettetni. A régi szálak, melyek az embert a hithez s kötelességhez fűzték, megszakadoztak. Magokkal s a világgal már nincsenek összhangzásban. A szükséget, melyet felismertek, nem tudják betölteni. Kezdenek bánkodni a régi hit eltüntén, mely egyszerübb őseiket vezérelte s boldogitotta; és sokan örömmel térnének ahoz vissza, ha lehetne. De ez nem lehet. A mi egy korban kielégitett, egy más kor szövevényeit nem képes megoldani. Az élet egy szellemi s erkölcsi új kháoszba jutott, s valami fensőbb befolyásra van szüksége, mely fényt vessen a homályos pontokra, felderitse a rejtett czélokat, s irányt adjon a vágyódásoknak. Az emberek szellemi éhségben szenvedvén, mohon kapkodnak minden látszólagos lelki táplálék után. Szomjuhozzák Isten beszédét és bujdosnak az Úr beszédének kereséseért, és nem találják. Ez az állapot koronként minden fejlődő társadalomban előfordul. A prófétának az alapigékben foglalt beszéde közvetlen az Izrael országa utolsó napjaiban uralkodott elfajulás és hitetlenség következményeire vonatkozik, midőn a nép lelki sülyedtségében megint kereste s óhajtotta a hitet, de nem találta; mert az em-

berek istentelensége elzárta az oda emelkedés útját. E beszéd azonban alkalmazható, minden nép történetében megfelelő, hasonló időszakokra. Egy oly szükségről szólnak az alapigék, melyet napjainkban is érez mindenfelé a társadalom, sóvárogván lelki nyugalom s megelégedés után, keresvén azt mindenütt a földön, de nem tudván merre s miként találja meg: „Imé napok jőnek, ezt mondja az Úr Isten, melyeken bocsátok éhséget e földre; nem kenyérnek éhségét, sem vizeknek szomjuságát, hanem az Úr beszéde hallgatásának éhségét és szomjuságát. És bujdosnak egyik tengertől fogva a másik tengerig, és északtól fogva napkeletig, futkosnak az Úr beszédének keresésére, és nem találják."

A mi korunkat, bár hiányzik benne a tiszta, határozott és állandó hit, nem lehet éppen vallástalannak mondani. Egészen különbözik a mult század utolsó felétől. A vallás ellen nem találjuk azt a megvetést. Létező formái ellen nem visel háborut. Türelmes minden változata iránt, mely benső szellemnek, komoly s egyenes törekvésnek adja jelét. Csupán az érzéki benyomásokban nem keresi a lényeget. Inkább a titokszerü felé hajlik, mint az anyagiasság felé. Valami olyant keres, a mit nem tud megtalálni. Bizonytalan a tárgy, mihez érzelmei vonzódnak. Szóval, a korszellem Isten beszédére éhezik és szomjuhozik. Mindenfelől hallszik a kiáltás: „Ki mutat nekünk valami jót?" Készséggel fogadván mindent, mi az igazság szinét viseli magán, korunk eklektikus, kibékitő irányával (mert ez az uralkodó irány, daczára a felsőbb papi hatalom ellentörekvéseinek) sokban hasonlít a kereszténység kezdetének idejéhez, midőn az ó hit bomladozásával leromlottak a korábbi véleménykülönbségek korlátai, és a réginek összeomlása annyi meghasonlott léleknek nyitott útat az evangéliom megnyugtató befolyásához.

A hánykodó elmék különböző útakon igyekeznek csilapitani benső békeség utáni olthatatlan vágyukat. Járnak ide s tova, mint a vándorlelkek, keresvén és nem találván nyugalmat. Némely képzelgős természetüek a multba merengnek, oda vágynak vissza. A hitnek egy szép világát látják ottan, s azt hiszik, hogy visszahozhatják. Mély tisztelettel törlik le századok porát a régi dogmákról s szokásokról, és elővonván sötét nyughelyeikről azokat, az újabb kor ragyogó vívmányai közé emelik, melyeken az újabb

tudományok metsző fényessége tündöklik, s azt várják, hogy már csak avatag, komor ellentétöknél fogva is felélesztik a szivekben az imádásra buzdulás és bizalom érzéseit, melyeknek egykor forrásai voltak. S valóban, e régi formák alatt egy időben isteni szépség és halhatatlan élet szelleme rejtődzött. Ámde mit ér a test, ha az élet lehellete eltünt belőle? „M i t k e r e s s ü k a z é l ő t a h o l t a k k ö z ö t t ?“ A feltámadt Jézus az, kit lelkünk szemlélni vágy, nem a hideg temetőkő, mely élettelen testet fedte, sem a ruha, mely porrészeit elrejtette. Nem a mult általában az, melynek vezérlő tekintélyére bizhatjuk magunkat, hanem csak azok az elvek, melyek a multból kiemelkedvén, a jelenben is velünk élnek, s bár mindig változó alakban, követik nemünket fejlődése minden fokozatain keresztül. A szin változandó, az alak elenyész; de az igazságok maradandók. Keveset tettünk, ha csak a formákat hoztuk sirjokból megint életre, de az egykor bennök lakott, elevenitó meggyőződést nem tudtuk megint a formákba lehelleni.

Mások valamely kapósabb bölcsészeti rendszerhez fordulnak, s annak tanaiból igyekeznek egy vallást összeállitni. Pedig tisztán értelmi úton megint nem lehet hitet gerjeszteni. Hiábanvaló bizonyos tervszerü vizsgálódási módon felfedezni akarni a vallást, aztán hideg számitással várni az eredményt. Nem az észlelődés mélységeibe elrejtett csillag a vallás, melynek egy sejtett csillámából kiszámithassuk az egésznek helyét és útját. Hanem oly fény a vallás, melynek őshonából, lelkünkből, kell ránk sugároznia, ha csak valahonnan várhatjuk. Ha ilyen, lelkünkből kifejlett hittel a bölcsészet útjain indulunk meg, s ha ebben az ember természetét illető valamely igazságra találunk: a vallás a bölcsészettel egygyé olvadhat, önként, de soha sem a mi erőltetésünkre. Minden tehetségeink és érzelmeink összhangban hatnak és munkálnak, ha egyiknek sem engedünk zsarnoki hatalmat a többi felett, hanem együtt és viszonyosan fejlődnek s fejtik egymást.

Mások megint a vakbuzgóság szenvedélyes felhevüléseinek adják át magokat; értelmöket álmokba s rajongásba engedik feloldani; ezekből állnak elő a józan ész előtt szánalomra méltó fakirok és schamanok, ezek az őrjöngő szerencsétlen teremtmények. Némelyek lelkiismeretes odaadással kötik hitöket az irott szavakhoz, a hajdani szent-föld irodalmának minden betüjét szentnek veszik a szó szoros értelmében, s minden szellemi erejöket abban a meddő munkában emésztik fel, hogy az ellenmondásokat szószе-

rint megegyeztessék, hogy a lehetetlent lehetségessé tegyék. — Mások, szabadabb szellemmel, az eklektikusokat követve, minden vallásrendszerből kiszemelik, a mit legjobbnak s legigazabbnak gondolnak, és igy egy oly különböző elemekből álló hitet alkotnak, mely az egyéni mély meggyőződéssel alig lehet öszhangzásban; békében van ugyan mindennel, de igaz rokonszenve talán egygyel sincs. — Mások az érzelgés sötét légkörébe vonulnak vissza, melyen keresztül tisztán semmit sem látnak, habár szenvedőleges önmegadásukban bizonyos lelki nyugodtsággal áltatják magukat.

Ilyen módokon igyekeznek gyakran a legöszintébb akarattal megtalálni és megtartani a vallást; de az ilyen kisérletek nem felelnek meg a czélnak, nem adhatnak teljes békeséget a léleknek. Sem a régiség (antiquity), sem a bölcsészet, sem a rajongás (fanaticism), sem a csupa spirituálizmus, sem az eklektikusok tana, sem a titokszerü érzelmesség (sentimentality) — nem teszik a vallást. Ezek megnyithatják az útat hozzá, de egyik sem maga a vallás. Minő úton járjunk hát, hogy megtaláljuk s biztositsuk a vallás drága javait? Fel kell adnunk minden mesterkélt kisérletet, melyszerént a hitet erőszakoljuk. Meg kell hajolnunk a Gondviselés által kijelölt, s a szentirási emlékek annyi tapasztalatai által megvilágositott intések előtt. Vissza kell térnünk mindenek előtt saját lelkünkhöz, hol egyenes érintkezésbe jöhetünk Istennel. Ott a forrása s központja a lelki életnek. Onnan fakaszthatjuk fel a vallás élő vizét. S ebben a következő három egyszerü szabály lehet legjobb vezetőnk.

Elsőbben, légy igaz magad iránt. Nézz entermészetedre lelkiismereted tiszta szemeivel. Ne takargass semmi roszat, melyet ott lappangni látsz. Ismerd annak, a mi, s légy határozott kiirtásában. Vágyaid s törekvéseid czélozzanak a legfőbb jóra, melyet képzelni tudsz; és ha független és szilárd vagy ebben, romlatlan itéleted megmondja neked, hogy földi léteednek az valódi czélja s dicsősége. Megtisztelve ezen erkölcsi eltökéltség által, nyisd meg a cselekvés terét a hitnek amaz első sugallatai előtt, melyeket lelked mélyéből érzesz emelkedni, lettek légyen bár eltemetve előbb az emberi rendszerek terhei, a csinált theologia vagy álbölcsészet roppant halmaza alatt. Légy megfontoló, komoly és nyugodt, midőn Istenről elmélkedel. És igy várhatod az Istent, és a maga idejében eljövend ő hozzád. A zajongás, felgerjedés, szók s mondatok feletti akadékoskodó vitázás elzavarják a vallásos élet

tömöttülő erejét, Isten lelkének csendes belénkolvadását. Érezd magad egy szent Atya szeretetének karjain. Magános vándorlásaidban, szived titkos tanácskozásaiban, nyugágyadon az éj fátyola alatt, midőn elmédet eszmék szállják körül: ápold azt a gondolatot, mely aztán gyakran fog újra éledni lelkedben, hogy az ember nem lehet boldog a teljes elszigeteltség tudatában, hogy végzete egy pillanatra sem hagyta magára, hogy ő egy szellem jelenlétében él és mozog, melylyel lelkének rokonsága van, és a kihez ő szólhat mindenkor és mindenütt. A természet változó képén elömlő szépségben; amaz oktató nagy gondolatban, mely áthatván az éveknek szakadozott történeteit, egy szép egészben tünteti fel szemeink előtt; abban az indulatban, mely az öröm mosolyából s a bánat könyeiből érinti szivedet, igaz rokonszenvet gerjesztvén benne az emberi boldog s boldogtalanság iránt; a lelkesedésre gerjesztő eszmékben, melyek éltünknek magasabb jelentőségéről biztatnak: ismerj meg oly jeleket, melyek az érzéki világ határain túlra mutatnak, melyek egy téged titokszerüen környező szellemi világot tárnak fel, melynek törvényei alatt állsz, és a melynek végtelenül fejlődő rendszerében az örök végzet téged is tényezőként foglalt be. Adj helyet ezen érzéseknek, melyek idővel több kevesebb erővel minden embert meglátogatnak; nyisd meg szabadon lelkedet nekik, mignem végre állandóan megnyugosznak csendes mélyében: és ekkor megkezdődött rád nézve a vallásos élet, elkészült a föld, melyből a bevetett jó magvak kinövendnek.

Másodszor, ápold a házi s társadalmi erényeket. Ezek gazdagitják és erősitik az istentisztelet finomabb elemeit, s kölcsönben nemesebb tisztulást nyernek azoktól. Az önzés az igaz kegyesség mérge: mig a szeretet egyedüli tápláléka. Házi tűzhelyeinkről emelkedik az a kifejezhetlen érzés, mely legmagasztosabb tárgyát Istenben, végmegnyugovását az égben találja. Nem a remete-barlangban, sem a szerzetesek örömtelen kamaráiban, hanem a családi élet derült élénkségében, s abban a nemes érdeklődésben, mely a szomszédokat s társadalom tagjait a viszonyos törekvések széles körü közösségébe hozza: kell keresnünk amaz igaz kegyesség termékeny melegágyát, mely földi sorsunkat gazdagon megáldja. A szeretet s rokonszenv annyi kötelékei által lévén másokhoz fűzve, saját lételünk egygyé lesz az övékkel, és az ők öröme és fájdalma, szerencséje s szerencsétlensége, betegségeik s az őket kisértő csapások, születés, házasság és halál szakadatlan ér-

dekkel hatnak életünkre, s még inkább megerősitik s fentartják bennünk a vallásos mély érzelmeket, mint a személyünket kizárólag érdeklő dolgok. A sziv, mely a mások iránti szeretetben s jóságban buzog, magába vonulva sem lehet hideg, érzéketlen.

Harmadszor, láss komolyan kötelességeid után. A kételkedés (scepticism) forrása gyakran a cselekvő erők aléltságában van. Az álmodozó végre saját lételén is kételkedni kezd. Légy hát elhatározott abban, hogy híven teljesited, a mit egy főakarat kifolyásának ismersz, s az Isten jelenlétének átható érzése még élénkebben fog felgerjedni benned. Érezni fogod áldását és gyámolitó erejét. Légy csak eltökélt a jónak s igaznak cselekvésében, s midőn segedelemért könyörögsz, Isten keze vezérlend téged, miről szivednek csendes nyugodtsága s bizodalma teend tanuságot. A jó és rosz küzd egymással mindenütt a világon; de a jó mind többtöbb tért foglal el s végre diadalmaskodnia kell. Ragaszkodjunk a nagy gondolathoz, hogy Isten jelenlétében történik minden, és szövetkezzünk a jónak elvével. Küzdjünk a rosznak minden jelenségei ellen; küzdjünk az álnokság, tudatlanság, zsarnokság, bűn és vétek ellen; védjük ezekkel szemben az igazság és szabadság szent ügyét, terjeszszük az emberiességet. Ez a nagy és nemes harcz legyen éltünk feladata, soha sem kétkedvén a következmények iránt, s a bizalmatlanság s félelem fellegei, melyek egy pilianatra talán lelked felett borongtak, eltünnek; s ekkor minden dolgot tisztán látandasz Isten világosságában; és erős lész abban a hitben, mely az embernek óriás erőt ád a legfőbb jók valósitására. És ha eképen belső és külső életrendünk összhangba jött a vallás igaz érzésével: a szent emberek s próféták beszédei észrevehető befolyást gyakorlandnak lelked állapotjára. Saját tapasztalatod fog oly értelmet adni szavaiknak, melyet azelőtt meg sem értettél volna. A láthatatlan sodrony szál le van már téve, melyen az istenes élet az igazság erejével gazdagon megáldott valamely szellemből saját lelkedbe foly. A vallásos élet, melyet saját törekvéseid által ébresztél fel magadban, az isteni szózat b e l s ő kijelentését teszi, és ez feltétele a k ü l s ő kijelentésnek. Minden bölcs ember oktatása és minden jó ember példája élesztő szent olaj a te lelkedre, melynek szent tüzét fényesebb lángolásra gerjeszti.

De Isten szavának, külső nyilatkozatában, legteljesebb tárháza — ama szent Emlékek, melyek az egy Isten hivésének fokozatos fejlődését adván elő, fénypontukon a bűntelen embert, mint

valóságot, Istennel teljes összhangzásban, tüntetik elönkbe. Ebben van az inger, mely a mélységből felemel, s a vallás elvének egész körét az emberbe foglalja. Itt van az eszménykép, melynek útjait követnünk, vágyait elsajátitnunk kell. A tökéletes ember e valóságából sugárzik át minden hivő lélekbe az az újjá alkotó befolyás, mely által a Krisztus, és vele Isten hasonlatosságára emelkedünk, s részeseivé leszünk amaz isteni természetnek, melynek honja a Menny. Igy a belső és külső világ egygyé olvadva, kölcsönös bizonyságot teszen az Istentől való közös származásról. Jézusnak a külső világon át sugárzó szelleme, saját erejét s teljességét belvilágunkba árasztván, szent világossággal tölti be szivünk rejtekeit: mig belvilágunk ily módon határozottabb öntudatra jutván, és közvetlen megfogásaira biztosabban támaszkodhatván, igazi vezére lesz elménknek a szentirások itt-ott homályos és szövevényes helyei felderitésében; képessé tesz kiszemelni és elsajátitni a nemzeti hagyományok, hajdankori énekek, népies oktatások és prófétai fellelkesülések oly változatos .bősége közöpett — azokat a nagy elveket, melyekben Isten örök igazságai foglaltatnak, az élet kenyere s az üdvösség ama szent vizei, melyek egyedül csillapithatják s éltethetik az ember halhatatlan lelkének éhségét és szomjuságát.

Angolból — **Buzogány Áron.**

III.

A vallás alapelemei.

(Egyházi beszéd.)

Más fundamentumot senki sem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. 1. Kor. 3, 11.

Midőn az egymást elnyelő évszázak, avagy csak évtizek történetén is az ember, k. ai! olykor-olykor végig tekint, a sok figyelmet érdemlő dolog között, mik e szemlélődés közben feltünnek, lehetetlen észre nem vennünk azt is: hogy mily rövid ideig tartó és gyorsan változó mindaz, mit e földön az emberek alkotnak. Lám, a birodalmak, melyeknek hatalmát egykor a félvilág rettegte, lassanként semmivé lettek, vagy oly tehetetlen állapotra jutottak, hogy — a mint mondani szokás — most a légynek sem árthatnak, s egykor hasonló sors fogja érni azokat is, a melyek most a dolgok folyásának irányt adnak; mert eljő, bizonyosan eljő az idő ezekre nézve is, hogy nem marad fenn belölök egyéb, egy pár levélnél, melyet az iskolás gyermekek játékból majd kiszakitnak könyveikből. A törvények, melyeknek szerkesztésében hivatottak és hivatlanok annyit fáradoznak, melyeket avval a reménynyel alkotnak az emberek, hogy egy nehány nemzedéket kiszolgálnak, néha még életbe sem léptethetnek s már is elavultak, használhatatlanokká lettek: éppen mint az öltözékek, melyeket nagy költséggel ma megkészittetünk, s holnap már azon vesszük észre magunkat, hogy kimentek divatból. Az uralkodó eszmék, melyekért egyik korszak nyugalmát, vagyonát s életét is kész feláldozni, a másikban nem találnak egyetlen pártolót; mert mint az emberek, idővel ezek is megváltoznak. És ez igy van egyebekre nézve is, annyira, hogy mindezeket elgondolva, önkéntelenül az ember ajkára jőnek a bölcs prédikátornak eme szavai: M i c s o d a h a s z n a v a g y o n a z e m b e r n e k m i n d e n ő m u n k á j á b a n, m e l y l y e l m u n k á l k o d i k a n a p a l a t t! e g y i k n e m z e t s é g e l m e g y e n é s a m á-

sik eljő. [1]) Igen, egyik nemzettség elmegyen, és a másik eljő, s mint a gyermek szülői halálával az örökséget számba veszi, s aztán saját kénye-kedve szerint rendezi, neveli vagy fogyasztja, használja vagy prédálja: ugy az egymást felváltó nemzettségek is tetszésök szerint elbánnak mindennel, a mit jóban és roszban örököltek, s a mint már ez a természetes joggal való élés s ebből kifejlett munkásság valamelyik nemzettségben nagyobb, élénkebb, vagy a kortól magától kierőszakoltabb: ugy azon korszak mozgalma is jelentékenyebb.

Ily jelentékeny mozgalmak közepette élünk mi is, k. ai! A politikát s ezzel összeköttetésben lévő változásokat: nemzeti és polgári viszonyokat, köz- és magányjogi kérdéseket, melyekre nézve — ha szabad magamat igy kifejezni — a dolgok fenekestől felforgatva látszanak lenni, mint ide nem tartozókat, nem is emlitve, a vallás terén is oly mozgalmak mutatkoznak, a melyeket lehetetlen észre nem vennünk. A biblia, ez a megbecsülhetetlen drága kincs, melyet a vallásos közönyösség már-már felejdékenységbe temetett, s a hitetlenség becsét vesztettnek kiábált, ismét magára vonta az emberek figyelmét, ismét a vizsgálódás és tanulmányozás tárgya lett, mi által a benne foglalt tények és azokhoz ragadt emberi gyarlóságok egymástól idővel elválván, mint a gyémánt csiszolás után: a biblia is annál fényesebb és ragyogóbb marad. A hitczikkelyek, melyeket az egyház hiveinek ilyen vagy amolyan formában tanit, napról napra vesztik merevségöket, mi által a lélek szabad mozgása meg volt akadályozva, s hova-tovább mind több pártolót nyer az a meggyőződés, hogy a vallás nem bevégzett dolog, hanem élő valami, a minek fejlődése, haladása van, hogy a mily mértékben bennünk és körülettünk minden tökéletesedik, abban a mértékben kell a vallásnak is folyvást tökéletesedni; szóval érezni kezdik az emberek, mit az apostol régen megmondott: A betű megől a lélek pedig megelevenit, [2]) s ebből kiindulva, nem csak várják, hanem a józan ész fáklyáját igénybe véve, minden igyekezetöket ráforditják, hogy megtalálják: Az új eget és új földet, melyekben az igazság lakozik. [3])

De ha már rámutattam a vallási mozgalmakra, nem tehetem, k. ai! hogy ne érintsem azt a pontot, mely ezekre a mozgalmakra nézve — mondhatni — a forduló pont. Értem a Jézus Krisztus

1) Préd. 1, 3, 4. — 2) 2. Kor. 3, 6. — 3) 2. Pét. 3, 13.

személyét s élettörténetét illetőleg kifejlett irodalmi munkásságot. Mekkora változás! Imé a miért csak három évszázzal ezelőtt is az embereket számüzték és máglyára hurczolták, vagy mint Dávid Ferenczet örökös fogságra itélték, azt, sőt annál jóval többet most bántatlanul lehet hirdetni, s hirdetik is országról országra. Igen, most szabadon hirdetik, hogy a Jézus Krisztus nem testben megjelent s égből alászállott Isten, hanem e földön született s születése előtt nem létezett ember volt; hogy ő halálával nem a mi bűneinket törölte el, hanem tudományának igazságát pecsételte meg; hogy az ő tisztelete nem Isten gyanánt való imádásában, hanem példájának követésében áll, s a mennyiben már ezeknek az elveknek a keresztények mindenik vallásfelekezetében meg vannak a magok apostolaik, a mennyiben ugy látszik, hogy azok a nagy közönségnél sem találnak ellenszenvre, csak örvendenünk lehet, hogy a vallásfelekezetek közti különbségek kevesednek, s csak öszinte jó akarat s nyiltság kell hozzá, hogy az egy akol és egy pásztor magasztos eszméje valosuljon.

De ne csináljunk ily nagy szárnyakat a reménynek, hiszen az is meg van irva: Szükség meghasonlásoknak lenni, [1]) s imé ezt azok közt is feltaláljuk, a kik Jézust csak embernek tartják, midőn ezek közül némelyek benne gyarlóságokat is keresnek és találnak, mások ellenben Jézust ugy állitják az emberek eleibe, mint a ki minden gyarlóságtól ment, tökéletes ember volt. Melyik nézet a helyesebb? azt vitatni itt nem akarom; de abból a meggyőződésből indulva ki, hogy kell lenni — ugyszólva — egy erkölcsi mintaképnek, melyet az ember megközeliteni, sőt utolérni igyekezzék, igy szólok ama századossal: Bizony ez ember igaz vala, [2]) s azt tanitom, mit az apostol tanitott kolossébeli hiveinek: Tetszett az Atyának, hogy minden teljesség ő benne laknék. [3])

Igen k. ai! a Jézus Krisztus ember, de e földön erkölcsi tökéletességet ért ember volt. Ezt bizonyitja az ő egész élete, emberekkel való bánásmódja, lelki emelkedettsége, józan gondolkozása, nemes szive. Ezt bizonyitja mindenek felett az ő tudománya, melyen a keresztény vallás alapszik, s a melyről a szent leczke azt mondja: Más fundamentumot senki nem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

---

1) 1. Kor. 11, 19. — 2) Luk. 23, 47. — 3) Kol. 1, 19.

Nem kétlem k. ai! hogy az előre bocsátottak után kissé különösen hangzik a felvett szent leczke; mert hiszen ha minden változó, hogy lehessen mégis valamiről állandosságot tenni fel. Azonban ne feledjétek el, hogy itt nem ez vagy ama vallásról, hanem azoknak csak fundámentumáról van szó, s hogy ez éppen mint a föld, ha a rajta levő dolgok változnak is, maga megmarad, arról meggyőződhetünk, ha sikerül kimutatni azt: hogy ezt a fundámentumot, azaz: a Jézus tudományát, a lélek oly tehetségei alkotják, a melyek az emberben mindig meg lesznek. Mihez képest jelen beszédem czélja az: hogy az emberi lélek főbb tehetségeit tárgyalván, a szent leczke szavainak igazságát bebizonyitsam; a mit mig megtenném, legyetek kérlek az óra komolyságához és a tárgy fontosságához illő béketüréssel és figyelemmel.

I. A lélek tehetségei között első helyre teszem k. ai! az értelmet, az okosságot, mely az embert a föld más teremtményeitől leginkább megkülönbözteti, s azok felett neki kitünő állást és méltóságot ád. Lám a kis gyermek a bölcsőben s az édes anyai keblen már figyelmet tanusit a körülte történő dolgok iránt, s ha beszélni kezd, nincs vége hossza a kérdezösködéseknek, melyek által magának mindenről megfogást akar szerezni. Az ifjn természeténél fogva tudni vágy mindent, s ha csak el nem ferdült egy vagy más ok miatt, mohó szomjjal keresi fel a tudomány forrásait. A meglett koru, a gyermek és ifju korban szerzett ismeretekkel, tovább buvárkodik, kutat és vizsgálodik, tapasztalataihoz tapasztalatokat, ismereteihez ismereteket gyüjt, s azokat a mivelődés tovább fejlesztésére használja. Átalában mindnyájan több meg több világosságra törekszünk, a mi legcsalhatatlanabb bizonyitéka értelmi tehetségünknek, s ha néha irányt tévesztve a valódi világosság helyett álfény után futunk, ez a tévedés is azt mutatja, hogy ösztönszerüleg a világosságot szeretjük.

Igaz ugyan, hogy a tudás határa ránk nézve felette korlátolt, s bár mi legyen az, a minek megismerésére, kikutatására magunkat ráadjuk, értelmünk hamar véget ér; egy füszál, egy kis virág elég arra, hogy meggyőzzenek, mily kevéssé lehet behatolni azokba a titkokba, melyeknek megfejtése előttünk nem csekély érdekkel birna. Azonban csudálatos! e tény nem hogy csökkentené, söt még neveli a tudás vágyát, ugy hogy a tapasztalat szerint, mint bá-

nyász a föld gyomrában lévő aranyat: a tudás körében mi is annál nagyobb szorgalommal keressük az igazságot, mentől inkább el van rejtve.

Innen van k. ai! hogy az emberek eleitől fogva nagy sulyt fektettek az Istennek is, mint legfőbb lénynek, megismerésére vagy meghatározására; mert hogy lenni kell egy fő valónak — vagy ha ugy tetszik nevezni — egy fő erőnek, ki e világot teremtette, fentartja és igazgatja, arról józanon talán soha senki sem kételkedett, s ha felteszem most, midőn ugy látszik, mintha átalában véve csakugyan vallástalanabbak lennének az emberek, egyet a lehető legvallástalanabbak közül megkérdeznénk, hogy kezét szivére téve vallja meg őszintén: nem hisz-e semmi magasabb erőt annál, a melyet ő magában isteninek nevez? merem állitani, hogy nem felelne nemmel; mert végre is nagy önhittség kellene ahoz, hogy az ember e roppant világegyetemben magát tartsa a legnagyobbnak és legfőbbnek, holott nincs hatalma: hogy egy fejér vagy fekete hajszálat teremtsen.[1])

A különbség tehát csak abban a felfogásban állhat, melyet különböző emberek különböző időkben az Istenről alkottak, mely szerint ezt a fő erőt most egyben, majd másban, most a napban és csillagokban, majd a tenger hullámaiban és a szélvész romboló hatalmában, majd ismét hasznos és veszélyes állatokban, nagy befolyásu és közhasznu emberekben keresték. S ez a különbség a mellett hogy bámulásra méltó, egyszersmind tanuságos is; mert az Istenről való felfogásban gyökerezik néha egész népek és korszakok szép vagy rút, jó vagy rosz, követésre méltó vagy ellenszenvet támasztó jelleme. A zsidó nép — például — mely hajdan az Istent csak saját nemzete Istenének hirdette, s magát az Isten választott népének tekintette, e felfogásból kifolyólag más nemzetek iránt lenéző s türelmetlen volt; a vallási üldözések, melyek oly véres nyomokat hagytak hátra magok után az egyházi történelemben, s a melyekre lehetetlen lelki fájdalom nélkül gondolni, mind az Istenről való helytelen felfogásból származtak, s ha korunknak az anyagiakban való elmerülését, a fény és pompa utáni kapkodását, vizsgáljuk, annak is abban találhatjuk leghelyesebb magyarázatát, mert az emberek nagy része hajlandó az anyagot tartani legfőbbnek.

Ily fontos, az életre s az emberek cselekedeteire is egyaránt

---

1) Mát. 5, 36.

kiható lévén az Isten lényének meghatározása, igen természetes, hogy azt a Jézus sem mellőzhette el, s több nehéz kérdésekkel együtt ezt is megfejtette, még pedig oly bölcseséggel, a minővel csak ő birt, ki ezt mondhatá magáról: Én vagyok a világnak ama világossága.[1] Avagy nem bölcseség, nem a legmélyebb értelem nyilatkozik-e eme szavakban: Az Isten lélek és a kik őt imádják, szükség hogy lélekben és igazságban imádják?[2]) Én részemről ezt a meghatározást olyannak találom, a melynél szebbet, felségesebbet Istenről adni nem lehet, s éppen ezért lelkem egész meggyőződéséből mondhatom: Más fundámentumot senki sem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

II. A vallás fundámentuma e szerint már az értelem lenne, s méltán, mert az ember okos lény: következőleg szükség, hogy vallása észszerü legyen. Azonban a puszta értelmen soha vallás fel nem épülhet. Az ember ugyanis, annál a természeti hajlandóságnál fogva, mely szerint mindig többre vágyik, mint a menynyit birhat, mihelyt az értelem, a tiszta tudás határt ér, azonnal a képzelődéshez folyamodik; a képzelődés tehát nem kinövése, hanem eredeti tehetsége a léleknek, s éppen ezért nem gondolok embert, a kinek olykor-olykor ábrándjai, álmai ne lennének. Titeket kérdezlek ai.! nem csináltatok-e magatoknak, ha a jelen szomoru volt, szép képeket a jövendőt illetőleg, midőn szerencse, boldogság és jóllét vesz körül; midőn bús sohajtásaitokat vidám hangok, keserü könnyeiteket édes öröm, kínos fájdalmaitokat csendes megelégedés váltja fel? Nem biztattátok-e magatokat soha azzal, hogy a mi ma hiányzik, holnap meg lesz, hogy fáradalmaitok jutalma, törekvéseitek sikere el nem marad? Nem jut-e eszetekbe sokszor az is, hogy a mit ez élet megtagad, azt egy másik, ennél talán jobb és szebb, megadja, kipótolja, hogy a mit itt el nem értetek, azt ott éleritek? Nem ai.! itt e földön, hol vágytól vágyhoz tántorgunk, a száraz tudás ki nem elégit, s a képzelődés nélkül vajmi szánandó, mi szegény lenne állapotunk. Ez adott életet a szép müvészeteknek, ebben van ereje a beszédnek, az ékesen szólásnak, és a költészet, mely szivünket a gyönyör édes érzetével árasztja el, mi egyéb, mint a képzelő tehetség játéka?

A minek már a mindennapi életben is ily nagy szerep jutott,

1) Ján. 8, 12. — Ján. 4, 24.

annak a vallásban is helye kell hogy legyen, s van is mindenikben; mert a képzelő tehetség játékát ott találjuk a legrégibb vallásokban, ott a keresztény vallásban is annyira, hogy a bibliával kezében — mondhatni — minden ember, tanult és nem tanult, szerencsés és szerencsétlen, ifju és öreg, egyaránt költő lesz. Igen k. ai! Jézust szintén a képzelő tehetség hatalma hozta érintkezésbe a dolgok ama magasabb rendjével, melyen a lélek elmerengve, felemelkedik e látható világból a láthatatlanba, s a föld szűk határain túl, hol annyi igazságtalanság és hálátlanság van, egy szebb világot keres magának, hol örök béke és igazság honol; ez adott elbeszélléseinek, példáinak és hasonlatainak, melyekkel kortársait tanitotta, oly ellenállhatlan erőt, hogy azok a figyelmes olvasót ma is elragadják, s igazolván a szent irásnak ama kifejezését: Soha ember ugy nem szólott;[1]) az ember önkénytelenül felkiált: Uram! kihez mennék, örök életnek beszéde vagyon tenálad.[2]) Ebből származott azaz élő hit, melyről azt mondá tanitványainak: Hogy ha annyi hitetek volna mint egy mustármag, ezt mondanátok imez hegyeknek: menj el innen amoda, elmenne és semmi lehetetlen nem volna nektek,[3]) mely őtet az élet minden viszonyai, minden körülményei között magosan tartotta, s valamint a jéruzsálemi diadalmenet alkalmával az elbizakodottságtól: ugy a galgothai gyászmenet alkalmával az elcsüggedéstől megoltalmazta; s mivel meg vagyok győződve, hogy bár mennyire haladjon a tudomány, bár mennyit kikutasson az ég és föld törvényeiből a nyughatatlan emberi elme, mégis maradnak titkok, melyeket megfejteni, kimagyarázni számtani bizonyossággal nem lehet: következőleg a vallásban, mely nem csak értelmünket, hanem szivünket is ki kell hogy elégitse, a képzelő tehetség müködését kikerülni nem lehet, ismét az apostollal tartok s azt mondom: Más fundámentumot senki nem vethet azon kivül, a mely egyszer vettett, mely a Jézus Krisztus.

III. De menjünk tovább. Az ember k. ai! nem csak azért él e földön, hogy értelmét mivelje s ezzel az igazat keresse; nem is csak azért, hogy a képzelődéseknek magát átadván a szépre és gyönyörködtetőre tekintsen, hanem midenek felett azért, hogy gyakorolja a jót; más szókkal az ember erkölcsi lény.

1) Ján. 7, 46. — 2) Ján. 6, 68. — 3) Mát. 17, 20.

Az ember erkölcsi lény! oh mily roszul esik ai! hogy az örömet, melyet ez elnevezés okozhat sziveteknek, meg fogom zavarni, midőn kimondom, hogy ez alatt nem azt értem, hogy minden ember jó, igaz és nemes, hanem csak azt, hogy minden embernek jónak, igaznak és nemesnek, szóval: erkölcsösnek kellene lenni. Valóban annál a tehetségnél fogva, mely egyedül az ember sajátja, mely szerint a jó és rosz, az igaz és nem igaz, a nemes és nem nemes között különbséget tehetünk, s magunkat egyiknek kikerülésére és a másiknak gyakorlására szabadon elhatározhatjuk, jogosan megvárhatnók mindenkitől, hogy rendeltetését betöltse, s nem csak névleg, hanem tényleg is erkölcsi lény legyen. De vajjon igy van-e? Feleljen meg én helyettem az élet, ez a nagy piacz, hol annyi alakot, annyi szint ölt magára a gonoszság, midőn most az uralkodni vágyás, telhetetlenség és irigység, majd a hizelkedés, rágalom és csalás képében jelenik meg közöttünk; feleljen meg a társadalom, melybe naponta annyi ferde szokás, annyi hiábavalóság lopja be magát, és feleljen meg saját szivünk, a mely talán maga sem ment minden hiu szenvedélytől, minden rosz indulattól, s ezekből származó cselekedetektől.

Meglehet ugyan az is, hogy néha a jó és rosz megválasztásánál akaratunkon kivül hibát követünk el, hogy a roszat abban a hiszemben tesszük meg, hogy jót cselekszünk; a mi különösen akkor történik meg, mikor vakon követünk másokat, kikben bizalmunk van, s éppen ezért tetteiket nem vizsgáljuk, nem mérlegeljük, hanem csak utánozzuk, hogy beteljék az irás szava: A kik megvakultak megvakitnak másokat is. [1])

A nélkül már, hogy ez elvből következhető szerencsétlenségeket, polgári és társadalmi bajokat kimutatnám, visszatérek a valláshoz, s a fennebb mondottakból azt a következtetést hozom ki: hogy a vallásnak szükségképpen tekintetbe kell vennie az ember erkölcsi tehetségeit is, és oly szabályokat kell adnia, a melyeken erkölcsiségünk felépülhessen. S csakugyan a vallásalapitók kivétel nélkül mindnyájan egyszersmind erkölcstanitók voltak. Innen van a Jézus évangéliumában is az a sok erkölcsi tanitás és parancsolat, melyeknek valódi értekök szerinti méltányolhatására elég legyen ez alkalommal csak egyet emlitenem, talán a legegyszerübbet, mindazáltal a legnagyobb horderejüt, melyet ember valaha kigon-

1) Esa. 29, 9.

dolt: Valamit akartok, hogy cselekedjenek az emberek ti veletek, azont cselekedjétek ti is azokkal.[1]) E pár tételben bizonyosan a legtisztábban előnkbe van terjesztve az egész erkölcstan, ennek követésével a legbiztosabban eljuthatunk arra az erkölcsi magaslatra, melyre Jézus útat mutatott, s melyen az embert többé semmi sem választja el az angyaloktól; mindezeknek alapján pedig hiszem és vallom: hogy Más alapot senki sem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

IV. Hátra van még, hogy szóljak k. ai! az emberérzési tehetségéről, mely a szeretetben éri el legmagasztósabb kifejezését. Szólanom kell pedig erről azért, mert daczára a mindennapi életben tapasztalható önzésnek és hidegségnek, a szeretetet oly természeti tulajdonságnak tartom, a mely tekintve családi, polgári s más hasonló viszonyainkat, tekintve a legkülönbözöbb érdekü emberekkel való érintkezésünket, egyetlen egy szivből sem hiányozhatik; az erkölcsnek pedig egyedül ez adhatja meg az életet és elevenséget annyira, hogy szeretet nélkül a legszebb cselekedet sem különb egy óra vagy bármely más hasonló gép müködésénél.

És im itt tünik ki leginkább a polgári vagy állami és az erkölcsi törvények közt lévő különbség. A mi ugyanis, a polgári törvényeket illeti, az állam nem kiván egyebet, minthogy az alattvalók a §-okat pontosan betöltsék, vagyis a törvény betüinek eleget tegyenek; van-e rá kedvök vagy nincs, önként vagy félelemből teszik-e, az előtte mindegy; az illetőt pedig ha teljesitette, békén hagyja, sőt hűségiért talán még meg is jutalmazza. Nem igy az erkölcs országában, nem igy az erkölcsi törvényekkel! Hiában szegem meg — például — kenyeremet az éhezőnek, a szomjuhozónak vizet, a meztelennek ruházatot hiában adok, ha tettem nem tiszta jó indulatból származik; a szükölködőn meglehet segitettem igy is, de magam semmivel sem vagyok boldogabb, szivem semmivel sem nyugodtabb, mint volt az előtt; mert fülembe zúg az irás szava: Isten csak a jó kedvü adakozót szereti!

Ezért már a vallásnak különösen arra kell hatni, hogy ezt a jó indulatot és nemes érzést az emberben felébresszе, hogy a midőn kinek-kinek kötelességeit kiszabja, azoknak végrehajtására is a kedvet megszerezze, és óda vigye az embert, hogy kész le-

1) Máté 7, 12.

gyen mindent szeretetből és szeretettel tenni meg; mi nélkül a gyermeki engedelmesség egyenlő a szolgai félelemmel, a házastársak hűsége pedig egy fokra esik azokkal a szerződvényekkel, melyekben a biztositékért az embernek mindenét le kell kötni, szóval minden erény elveszti jelentőségét s üres formasággá válik.

Ezt a jó indulatot, nemes érzést és szeretetet kivánta Jézus a keresztény vallás által leginkább felébreszteni, ezért multa ő végtelenül feljül a többi prófétákkal együtt Mózest is, ki parancsolatainak lépten-nyomon fenyegetéssel kivánt érvényt szerezni, s a büntetésben keresett törvényeinek támaszt; mig Jézus parancsolatait csupán a sziv nemes érzelmeire, törvényeit a szeretetre fektette. Igen ő nem folyamodott büntetéshez, hanem kegyelmet igért a bünösnek is, s az Istent a szeretet Istenének hirdetvén, arra tanitott, hogy: Szeressük az Istent teljes szivünkből, teljes elménkből és minden erőnkből, továbbá szeressük felebarátainkat, mint enmagunkat; [1]) a miket elgondolva lehetetlen el nem ismernünk: hogy Más fundámentumot senki sem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus.

A mondottakból megismervén k. ai! a lélek örök kincseit, az ember értelmi, képzelődési, erkölcsi és érzési tehetségeit; meggyőződvén egyszersmind a felöl is, hogy a keresztény vallás szintén ezekre a tehetségekre van alapitva, ezzel — ugy gondolom — elértem a czélt, melyet magam eleibe tüztem volt, hogy a szent leczke szavainak igazságát bebizonyitsam.

És ezt ai! — engedjétek meg hozzá tennem — soha sem szükségesebb tudni, mint éppen ily mozgalmas időkben, midőn mint beszédem kezdetén kimutattam, egyebekkel együtt a vallásos eszmék is forrongásban vannak; mert ilyenkor támadnak, — mint Jézus megmondotta volt — a hamis Krisztusok és hamis próféták, és nagy jeleket tesznek ugyannyira, hogy elhitessék, ha lehetne, a választottakat is. [2])

Értsetek meg jól ai! nem a vallás fejlődésének akarom én útját állani, mert megváltoztatva a megváltoztatandókat ide is talál a költő szava: a virágnak megtiltani nem lehet, hanem figyelmeztetni kivánlak azokra, kik a lélek tehetségeit szám-

---

1) Máté 22, 27, 39. — 2) Máté 24, 24.

ba nem véve, úgyszólván, fundamentum nélkül akarnak vallást alapitani, vagy egyik tehetséget egészen a többiek felébe emelve, ugy járnak, mint az az épitőmester járna, a ki a fundamentumot csak kőből, vagy csak mészből, nem pedig együtt minden ahoz tartozókból rakná. Igen; mert hogy egy vallás állandó és boldogitó legyen, arra sem az értelmi, sem a képzelődési, sem az erkölcsi, sem az érzési tehetség külön-külön nem elég.

A vallás ugyanis, mely csupán az értelmi tehetségen alapszik, tudománynak, bölcsészeti rendszernek megjár, de vallásnak, melyhez nem csak az észnek, hanem a szivnek is joga van, nem kielégitő; mert megfosztja az életet a mi benne szép, a költészettől, s a halálban sem nyujt kivánt vigasztalást.

A vallás, mely csupán a képzelődési tehetségen alapszik vakhitté, vallásos ábrándozássá fajul, mi által az ember elveszti józanságát, s mindenben csudát s kimagyarázhatatlan titkokat talál, holott ezek éppen oly kevéssé kielégitők a lélekre nézve, mint a testre nézve az olyan ételek, melyek csak szájizt csinálnak, de nem táplálnak, hust és vért nem raknak. Szerencsétlen állapot! éppen olyan, mintha valaki kiszuratná szemét, mert nem tud a nappal szembe nézni. A vallásos ábrándozó is sötétségben, örökös homályban tölti el életét, s a halálból látványos dolgot akar csinálni.

A vallás, mely csupán az erkölcsi tehetségen alapszik, nem nyujt elég biztositékot az embernek szemben az élet kedvetlen körülményeivel, a sors csapásaival; mert oh mi sokszor kigunyol a világ erényeinkért, mi sokszor átlátjuk mi magunk is, hogy hiában vagyunk jók és igazak, mert annyira se tudunk jutni, mint a gonoszok. Ily helyzetben már, mi tevösök lennénk, ha nem volna hitünk az Istenben, ki a jót megjutalmazza, és a gonoszt előbb vagy utóbb megbünteti? Bizony e hit nélkül könnyen eleshetnénk mi is, mint elestek annyian, kik az erkölcsi szabályokat könyv nélkül tudták, de nem volt erejök megtartani s az élet oskolájában is gyakorolni, mint gyakorolta Jézus, kit a keresztfán alkalmasint az Istenben való bizalom lelkesitett és bátoritott leginkább. Ugy van ugy, az erkölcsi törvények, bármi szépek és felségesek legyenek, a vallást nem pótolhatják!

És végre a vallás, mely csupán az érzési tehetségen alapszik, olyan mint a gyenge és beteges ember, akármelyik oldalára forduljon, mindenképpen szenved: igy az érzelgő is folytonos kinban, gyötrődésben él, s mintha a felebaráti és isteni sze-

retetet nem lehetne egymással egyeztetni, midőn embertársai iránt való szeretetét akarja kimutatni, nem retten vissza az Isten elleni vétektől sem, s midőn Isten szeretetére adja magát, félre vonul embertársaitól, s oly helyet keres magának, hová e világ zaja el nem hat, mert azt hiszi, hogy az emberekkel egy társaságban még imádkozni sem lehet; szóval az érzési tehetségen alapuló vallás is, éppen mint a többiek nem az, a minek a vallásnak lenni kell. — Nem; mert a vallásnak a lélek minden tehetségeire: értelem- és képzelődés-, lelkiismeret- és szeretetre egyformán tekintettel kell lenni. Jézus mindezekre tekintettel volt, s mivel a vallásnak formája lassankint változhatik ugyan, de lényege mindig megmarad, végül is azzal az igazsággal zárom bé beszédemet, hogy: Más alapot senki nem vethet azon kivül, a mely egyszer vettetett, mely a Jézus Krisztus. Amen.

Ferencz Józsi.

IV.

Parker Tivadar élete és hatása.

Parker Tivadar, Észak-Ámérikában Bostonban volt unitárius pap, neve régóta ismeretes Europában. Müvei angol- s németnyelvre forditva több kiadást értek. A kritikusoknak egész serege szólott azokhoz; a szabadelvüek dicsőitették, az orthodoxok s reactionáriusok gyalázták. Egyet mind a két pártbeliek világosan elárulnak, azt, hogy Parker nagy szellem, momentális jelenség. A francziák később kezdtek róla szólni; Reville, rotterdami protestáns pap, a „Revue des deux Mondes" — 1861-ki oktoberi számaiban már fényesen tünteti fel Parkert, reformátornak, prófétának nevezi, s derekason szól müveiről. A Revueben közlött czikkeit Reville megbővitve, önálló füzetben adta ki 1865-ben Párisban ily czimmel: „Parker Tivadar élete és müvei, egy közlemény a rabszolgaság eltörlésének történetéhez." [1]) Ebből készitett egy rövidebb kivonatot saját nézeteinek beszövésével Michel Adolf, szép nevü protestáns pap s iró, mely megjelent a franczia szabadszellemü protestáns egyesület 1866-ki Almanachjában.

A fennebbiekben meg vannak nevezve a források, melyeknek alapján készült e czikk Parkernek, Reville szavai szerint, ennek az „igazán bámulandó embernek" életéről s hatásáról. Ha e czikk inkább csak vázolat, mint kimeritő életirat, szolgáljon mentségére egyfelől Parker nagysága, az é.-ámérikai egyesült-államok polgári, nemzeti és vallási életére mélyen kiható müködése, — s másfelől az, hogy terjedelmesebb életrajznak csak önálló füzet, hogy ne mondjam kötet, nyújthatna tért.

Parker, az őt életéből és müveiből ismerő illetékes birák itélete szerint, egyike volt Ámérika legéleselmübb és legtanultabb, legtevékenyebb és legtisztább szivü fiainak; egyike azon férfiak-

1) Theodor Parker, sa vie, et ses oeuvres. Un chapitre de l' histoire de l' abolition de l' esclavage aux États-Unis. Par Albert Reville.

nak, kiknek hirneve, ha lassan, de biztosan, s idők folytában mind inkább nevekedve s mind nagyobb dicsfényben fog az igazság és emberiség barátai előtt feltünni. Többen hasonlitották őt az emelkedett szellemü Channinghez,[1]) ki a vallás és társas-élet terén nem kevesebb volt, mint egy Humbold a természetben. A hasonlatosság Parker s Channing közt bizonyára nem teljes; gyakran talált volna ez kifogás alá esőt a Parker tulmerész fellépéseiben; ez meg Channinget sok tekintetben értelmi mesterének mondhatta volna. Mindazáltal kiváló közös vonásokat találunk köztök. Vallásában unitárius volt mind kettő; ugyanazon hő szerelmet vallották s tanusitották az emberiségért; s ugyanazon gyülölséget éreztek minden ellen, a mi szolgai. Mindketten ugyanazon háborgatásoknak, vádoknak, kárhoztatásoknak voltak kitéve bizonyos oldalról, csak hogy Parkernek álláspontjánál fogva több jutott ki az ily keserüségekből; de másfelől ugyanazon rokonszenveket s tiszteletet ébreszték magok iránt. Mind kettőé ismert, nagy név egész Amérikában, s mind ismertebbé válik Europa miveltebb népei előtt. — Emlékök be fog vésődni minden nemes szivekbe, mert a munka, melyet ők tettek, az emberiség és szabadság munkája, mely felé a milliók epedve néznek.

Párker született Massachussets-állam Lexinton nevü városában, 1810-ik évi augustus 24-én. Szülői házánál csepegtették belé azokat az érzelmeket és elveket, melyek egész életére nézve irányadók levének. Atyja egyenes lelkü és vallásos ember volt, egészen rászentelve magát az emberbaráti cselekvényekre, s gyakorolva a jót ösztönszerüleg és fitogtatás nélkül; anyja példányképe volt a gyöngédség- és kegyességnek. Egyébaránt a felekezeti szellemnek legkisebb része sem volt az ő vallási szokásaik- és eljárásaikban; egyformán távol a szigoru orthodoxiától, mely a bibliában egy az első szótól az utolsóig ihletett könyvet lát, — és attól a szűkkeblüségtől, mely nem tudja eltürni az ellenmondást és a nézetek különbségét; keresztények valának a szónak krisztusi értelmében: szerették az Istent és felebarátaikat. Semmi sem bántotta volna meg inkább ezeket a tiszta lelkeket mint azt hallani, hogy a vallás elvont hitczikkelyek egyvelege; az ő kegyességöket

1) Channinget méltón ismertette Szász Károly a Sárospataki Füzetek 1863-ki folyamában. Örömmel olvastuk a szép tollal s meleg kebellel irt életiratot; azonban egy pár ott nyilvánitott véleményére nem Sz. K.-nak, hanem Channingnek adunk igazat. M. G.

megzavarta volna annak látása, hogy a kereszténységet a csodákkal azonositják. Ebben a békés és kegyes körben a Parker ifju értelme teljes szabadságában fejledezett; nem lön bényűgözve egyikbe sem azon előitéleti veszedelmes bilincsek közül, melyeknek széttörésére gyakran egy egész élet sem elegendő. Parker e szerint, szellemi tekintetben saját ura vala magának, midőn elérte az öngondolkozás korát; felséges helyzet egy olyan egyénre nézve, a ki beható értetemmel s egyszersmind élénk vágygyal bir ismeretek és okulás szerzésére. Ő birta mind a kettőt. A mathemátikai és természettudományok váltakozó tanulása közben folyának le gyermek- és ifjukora évei. A szegénység ösztönzőleg járult ezekhez a szerencsés természeti körülményekhez, s már húsz éves korában látjuk Parkert egy oskolát nyitni Watertownban, miután már előbb segédtanitói hivatalt folytatott egy bostoni intézetben. — Mindez csak előkészületi dolog volt. Parker arról ábrándozott, hogy menyjen valamely egyetembe theologiát tanulni. Nélkülözések és gazdálkodások útján megvalósitotta ábrándját s elment az é. áméríkai Cambridge-be. Itt kezdődik valóban az ő élete; a watertown-i oskolamester egészen más lett a mint kijött azokból a viharos küzdelmekből, melyek akkor lelkét elboritották. Véleményei megszilárdúltak; egy nagy tér nyilt meg az ő tevékenysége előtt.

Parker, a szentirást illetőleg, azzal a meggyőződéssel ment Cambridgebe, hogy azt a szent irók teljesen Isten sugallatából irták, tehát szövege egészben ihletett. Ez volt az uralkodó nézet akkor még az unitáriusok többsége előtt is, kik a papság által régebb megállitott hitvallásokra nem sokat adván, vagy is azokat pusztán emberi műveknek tekintvén: egyedül a szentirásokhoz ragaszkodtak, s talán inkább a népért, mely irántok különben is sok előiteletekkel volt eltelve, még tartózkodtak nyiltan hirdetni, hogy a szentirásnak is csak szellemét, nem betüjét, kell ihletettnek tekinteni. Azonban Parker — meglehet — a nélkül, hogy tudta volna, vagy megmerte volna magának vallani, Cambridgeben csak hamar elvesztette azt a hitét. Olvassuk egy levélben, melyet egyik unokaöcscsének irt 1834-ben: „Én hiszem, hogy az ó és új testamentom könyveit, bizonyos tekintetben, Istentől ihletett férfiak irták; de azt nem hiszem, hogy ezek a férfiak mindég ihletve lettek volna.“

Ennek a vallomásnak következménye az, hogy egyedül a lelkiismeretnek kell eldönteni, hogy ezek s ezek a helyek ihletve

vannak, s ezek meg ezek nincsenek. Ettől a percztől fogva tehát az irások föltétlen tekintélye romba volt dölve. Ez egy igen merész lépés vala a hagyományos unitárizmusnak; de Parker a német theologia tudományában volt megkeresztelkedve, s azok az eredmények, melyekre ez a hatalmas theologia eljutott, nagy érdeket és rokonszenvet keltettek fel az ő lelkében, habár előbb megrenditeni látszottak őt. A szóhagyomány káprázatai lassanként eltünedeztek, s a felbomlásnak egy nagy müve ment végbe ennek a tüzes és fáradhatatlan kutatónak lelkében.

A szóhagyomány igy szólott Párkernek: „A biblia egyetlen, ez az Istennek kijelentése az emberiséghez; egy természetfeletti könyv, mely első betüjétől utolsóig Isten szava.“ De ime, mit adott értésére az itészet, a kritika. Legelőbb is, hogy ez igy lehessen, az kellene rá, hogy az a biblia, melyet a nép jelenleg olvas, legyen egy csalhatatlan könyv, s hogy magok a forditások is azok legyenek; s a mi azokat a tudósokat illeti, a kik azt az eredetiben olvashatják, azok magok is ne legyenek oly nagyon határozatlanok és megoszoltak igen sok és nevezetes helyek értelme és magyarázata felett. Továbbá birnunk kellene azt a csodálatos szöveget a maga épségében, de ma már tiz ezerenként számitják a bibliai szövegben találtató eltéréseket, ugynevezett variáns lectiokat. De főképpen, avagy hát elfelejtette-e a szóhagyomány azt, hogy a biblia a kereszténység nagy intézményében, háztartásában nem valamely egyszerü, egyöntetü és feloszolhatatlan egész? Hanem ugy, a mint ma birjuk, két nagyon is különböző részből van összetéve, az ó és az új testamentumból: az első a zsidó vallásnak sinormértéke; a második az eredeti keresztény vallás okmánya. Hanem az első különböző szerzők által, s több század lefolyása alatt irt harminczkilencz könyvből áll; a második pedig huszonhétből, a melyek szintugy eredetökre mint irányok- és czéljokra nézve egymástól sok tekintetben különböznek. Ki egyesitette ezt a két gyüjteményt két időszakba? Effelől semmit sem tud az ember, nem az ó szövetséget illetőleg, a mely szorosan véve be sem volt fejezve Jézusnak e világra jöttekor. Nem többet az új szövetséget illetőleg sem, melynek canonja csak az V-ik században volt szabatosan megállapitva, sok változtatások és tapogatódzások után; azután hogy egyik vagy másik az ezt jelenleg alkotó iratok közül hosszu időken keresztül vagy nem volt figyelemre méltatva, vagy éppen el volt vetve; egy más pedig, mely ma a canonicus

könyvekből ki van zárva, hosszu időken keresztül egyenlő tekintélyben állott azokkal. Miféle csodálatos ihletettségre támaszkodának tehát a canonicus könyvek összeállitói, hogy választásukat megtehessék? Ők éppen ugy hibázhattak mint mi. Miképpen lehessen tehát fentartani egy olyan könyvnek csalhatatlan voltát, mely a hibázhatásnak kitett emberek müködése által jött létre?

Ám tarthatja magát az ember a maga legelőbbi hitéhez; sőt kiszinezheti ezt azokkal a mosolygó szinekkel, melyeket a távoli dolgokra szoktunk ruházni; mondhatja magának, hogy az első benyomások megnyugtató természete többet ér, mint a kételkedés hánykodásai; mindazonáltal vannak oly erők és benyomások, melyeknek elleneállani nem lehet, ha az ember teljesen tisztában akar lenni önmagával. Különben is ha a felserdült kornak megvannak a maga gondolatai, az ifju kor is magával hozza a magáéit, melyeket az érett kor a maga részéről újból módosit, tisztázgat és javitgat. Az értelem lálhatárai minduntalan tágulnak és terjednek. Helyt maradni akarni ebben a folytonos mozgásban, annyit tenne, mint a mi saját folytonosan tökélyesbülhető és tökélyesbülni kellető természetünkhez és az Isennek ide vonatkozó parancsolatjához hűtelennek lenni, ezeknek ellene szegülni. De mindezen tökélyesbülési s olykor-olykor válságos műfolyamokban, szintugy akaratunk és tudtunk ellenére fentart minket valami, és pedig leginkább a vallási válságban. A gondolat az okoskodás fokain mind tovább tovább tolatva, hajlandó igen messze menni s gyakran valóság gyanánt venni az árnyékot: a vallásos érzés helyrehozza ezeket a kicsapásokat s megelőzi ezeknek különben bekövetkezhető gyászos eredményeit. Igy pl. nagyon figyelemre és megjegyzésre méltó dolog, hogy a vallásos szemlélődésekben legmerészebb emberek igen gyakran a legkegyesebbek is. Szivök és eszök között egy folytonos küzdelem létezik, keserü és szomoru küzdelem, melyet hogy ki nem kerültek, maguknak köszönhetik, bárha ez a küzdelem titkon keserü sohajtásokat csal is ki belőlük, melyeket csak az Isten hall. Ezeket a világ ujjal mutatja; a farizeusok gyalázzák, káromolják s igyekeznek megsemmisiteni müködésöket. Hosszu lenne ezeknek a sora, ha az ember mind elé akarná őket számlálni; de mire? Elég ha megemlékezünk nevök fölemlitése helyett arról, a mi legjobbat és üdvösebbet előállitott az emberiség a legrégibb időktől fogva napjainkig.

Ez az elbeszélettük érzelem tartotta fenn Parkert előbbi| hi-

tének összeomlásánál. Az ő szelleme, a kereszténység veszendő elemeitől megszabadulva, ennek örökkévaló elemeihez ragaszkodott. Az ő szerelme az alázatos és édes Názáretbélihez csak növekedett. Megtisztulva a legenda fellegeitől s a maga valódi jellemére viszszavezérelve, a Krisztus előtte sokkal szeretetre méltóbbnak tetszett az ő jótéteményeiért, főleg pedig szenvedéseiért. Átlátta, hogy a kereszténységnek csak abban van biztos halhatatlansága, a mi az ő lényegét teszi, vagyis a Krisztus beszédeiben és tanitásaiban, és hogy a többi elébb utóbb elmulik, vagy legalább a vitatkozásoknak és kételkedéseknek örökös tárgya lesz. [1])

A Krisztus személyéről való felfogásának egy 1850-ben nov. 14-én mondott beszédében a többek között e következő szavakban ad kifejezést: „Minden emberek felett meghajtom én fejemet a názáretbeli Jézus felséges személye előtt, mely a férfi erejét és a nő szelidségét egyesiti magában, a férfinak erős, átható, vizsgáló és számitó szellemét, s a nőnek lelkiismeretességét, szerelmét és isteni félelmét. Ő az én legfőbb történelmi eszményképem egy vallásos emberről, s egészen megváltoztatja az emberi nagyságról való közönséges képzetet. Mik a mi Caesáraink, Sándoraink, Cromwelleink, Napoleonaink, egy Baco és Leibnicz, egy Kant és Shakspeare és Milton — mindannyian véghetetlen nagy értelemmel és akarattal biralkodott férfiak — mik ezek mindannyian, összehasonlitva ezzel a személyiséggel, vagyis az ő nagy és éles elméjével, nagy lelkiismeretességével, még erősebb szeretetével s annál erősebb lelkével."

Az ihletettségre nézve pedig — ugyan e beszédben — igy nyilatkozik:

„A bibliai iratok előttem nem bezárása a kijelentésnek. Az isteni léleknek az emberiségre való kitöltetése és befolyásos müködése egy folyton folyó dolog. A próféták és az apostolok nem kizárólag birták az Atyát. Ő még ma is ihleti az embert szintannyira, mint egykoron. Éppen igy beszél az Isten szakadatlanul a természetben. Avagy ezek a virágok nem új szavai-e Istennek? Avagy az ásványok, melyek mértföldnyi mélyen vannak a mi lábaink alatt, nem ősrégi szavai-e Istennek, milliószor millió évekkel szólva az előtt, hogy Mózes próféta e világra született?

1) Parker a conservativ unitáriusokat előbb maga ellen ingerelte; azután szembeszállt velek, s végre legyőzte őket. Ma már az unitáriusok nagy többsége a Parker által kivivott téren áll Amérikában. Szerk.

S ha az ember — kicsinyben — szabatosan, s a lényeget véve, kimeritőleg akarja ismerni Parker nézetét a keresztény vallásról, olvassa el az előbb emlitett papszentelési beszédből a következő szavakat: „Mikor az ember mellőzi a katholikusok és protestánsok, a trinitáriusok és unitáriusok, a régi és új iskola közötti vitatkozásokat, hogy a názáretbeli Jézus szavaihoz jusson el: a kereszténység egyszerü, nagyon egyszerü dolog. Tiszta, teljes erkölcsiség; tiszta, teljes vallás, az embernek és az Istennek minden akadályoktól független munkás szeretete. Az általa felállitott egyedüli tan a vallásos szivből önként fölmerülő eme nagy igazság: Van egy Isten! Az ő jelszava ez: Legyetek tökéletesek mint a ti mennyei Atyátok! Az egyedüli formaság, melyet megkiván, az istenes élet formasága, és ez az élet abból áll, hogy tegye az ember a legjobbat a legjobbért, a legszentebb indokokból, hogy engedelmeskedjék teljes szivéből az Isten nagy törvényének. Ez engedelmességnek bizonysága az Istennek szava a ti sziveitekben, állandó ottléte annak, a ki minket teremtett, minket és a csillagokat a fejünk felett; s a Krisztusnak és az Atyának bennünk való lakozása. Mind ez igen egyszerü, egy gyermek megértené.... A kereszténység czélja az, hogy minden emberek legyenek egyek az Istennel, mint a Krisztus; az, hogy vezesse el őket az engedelmességnek és jóságnak arra a fokára, hgy gondolataink legyenek istenes gondolatok, érzelmeink istenes érzelmek, s tartsuk meg az Isten törvényét szeretetben és igazságban élvén. Eszközei a lelki tisztaság és imádság, a mely erőt és segedelmet keres az Istennél, hogy azt felebarátainak és önmagának javára fordithassa. Az évangéliom teljes szabadságot enged. Nem kivánja minden embertől, hogy az utolsó árnyalatig egyformán gondolkozzanak, hanem hogy magasztos és nemes gondolataik legyenek, s közeledjenek az igazsághoz, a mennyire csak lehet; nem kivánja tőlük, hogy mind egyformán, hanem hogy szentül éljenek s a mennyire csak lehet, az istenes élethez közeledjenek.“ Ide vonatkozólag tüzetes fejtegetéseket lehet találni Parkernek egy 1842-ben kiadott ilyen czimü könyvében: Értekezések vallási tárgyak felett. Reville ennek a saját szavai szerint „nevezetes munkának“ a lehető rövidséggel hű és tüzetes ismertetését adja Parkerről irott életiratában.[1])

1) l. 59-ik laptól a 72-ig bezárólag.

„Mind az, a mi megegyezik az észszel, a lelkiismerettel és vallásos érzéssel — mondja Reville ez ismertetésben — lényegesen keresztény. A Krisztus vallása tehát a szabadság, a folytonos fejlődés, a jobb és tökéletesebb után való szünteleni törekedés vallása. . . . Kiválóan gyakorlati és semmibe sem veszi a dogmák vallását, a szertartások betöltését, a szent és szeretetteljes élettel egybehasonlitva. Ez a vallás a mindennapi élet, a házi tűzhely vallása, vallása a magánynak az élet tolongásai közepette, s vallása egyszersmind az emberi nem összes előhaladásában való tevékeny részvételnek is.

Ez az egészen benső, mélyen erkölcsi és vallásos kereszténység mindig talált engesztelhetlen ellenzőkre a tekintély és felekezetiség vallásait pártolók között. Parkernek is vesződnie kellett ezekkel; mert elvégezvén egyetemi tanulmányait 1836-ban, a következő évben papnak hivták meg a West-Roxburg-i unitárius papi állomásra. Nem beszéljük el az általa kiállani kellett küzdelmeket: el kelle hagynia papi állomását, a mi lehetővé tette neki, hogy egy utazást tegyen Europában. Visszajövet nehány barátai Bostonba hivták meg. Itt látjuk őt, hogy irodalmi folytonos munkálkodásai mellett, minő ritka és csaknem páratlan tevékenységet és bátorságot fejtett ki a rabszolgák felszabaditása ügyében is. Egész élete ebben a küzdelemben folyt le. Innen származik az ő legtisztább és állandóbb dicsősége, különösen ebben mutatta magát „bámulatra méltónak.“ Ez által szerzett örök jogokat a szabadság és emberiség barátjainak hálás elismerésére.

Nem vala kikerülhető, hogy a legnagyobb horderejü nehézségek ne következzenek be az északi és déli államok között és pedig abból az egyszerü okból, hogy amazok eltörölték a rabszolgaságot, mig ezek roppant gazdagságuk lényeges föltételét látták ez intézményben. A dél a maga gazdagságát a rabszolgák munkáiból huzta; egészen érdekében állott tehát, hogy ezeket fentartsa, szerencséseknek mondja s elhitesse, hogy valójában azok, s fület zárjon azon követelések előtt, melyek időről időre emancipáltatásuk érdekében emelkedtek Az észak, a maga részéről a nélkül, hogy legkisebb rokonszenvet is érzett volna a rabszolgaság fentartása iránt, a minek bizonysága az, hogy a maga államaiban eltörölte, mégis hozzá volt szokva, hogy ezt a maga oldalánál lássa,

*

sőt hogy hasznot is huzzon belőle kereskedelmi ügyeiben és vállalataiban. Kevésbé lévén nyugtalan és buzgó mint a dél. minden felindulás nélkül látá megfosztva magát a béfolyásnak attól a törvényes részétől, mely őtet az unio kormányzásában megillette; megelégedett azzal, hogy a maga nagyszerü iparához és kereskedelméhez lásson, s elhanyagolta a politikai kérdéseket. Mindazáltal 1831-től kezdve egy abolitionista- vagyis rabszolgaság eltörlési mozgalom alakult Bostonban egy Garrison William nevü nyomdász béfolyása alatt, s ettől fogva minden évben ezerenként jöttek a menekült rabszolgák szabadságot és biztonságot keresni a szabad államokban. S ha már az ember a szokások, erkölcsök és vélemények azon különbségére gondol, melynek ennél fogva szükségképen megkellett lenni az unio két része között; ha számba veszi azokat a surlódásokat és ellenszenveket, melyeken két ilyen különböző államcsoportnak keresztül kelle hogy menjen, egészen természetesnek fogja találni azokat a nehézségeket, melyek az észak és dél között fenforogtak.

A dél követeléseinek tulsága kezdetét idézte elő az ellenségeskedések kitörésének. 1850-ben ezen államok ültetvényesei kinyerték az ugynevezett szökevény rabszolgák billjét, melynek erejénél fogva jogok volt üldözni és elfogni, még az északi államokban is, az ültetvényekről elszökött rabszolgákat. Ez a gyülöletes intézkedés erélyes roszalásokat keltett fel az északon, s ettől a pillanattól fogva a levegő meg vala telve a nemsokára kitörő viharok anyagaival. Parker volt — meglehet — az, a ki ezt a legjobban általlátta.

Számos levelei közül, melyeket ez idő óta barátainak irt a közelgő válságra nézve, közöljük azt, melyet Sewardhoz, a későbbi államtitkárhoz intézett:

„Kedves uram! Ugy tetszik nekem, hogy az ország zsákutczában van, s a népnek föl kell lépni, hogy kiragadja a hatalmat azon politikusok kezeiből, a kik ma az országot kormányozzák; ha nem, az állam elveszett.. Engedje megmondanom, hogy mit godolok én e részben. Két különböző elem van a nemzetben: a szabadság és a rabszolgaság. Ezek természetöknél fogva egymástól merőben ellenkező két elem, s következésképen igyekeznek egymást kölcsönösen megsemmisiteni. Természetesen, hogy hiányzik az országban a sulyegyen. Előttem világos, hogy ez a két egymás ellen törő hatalom nem maradhat sokáig ebben az ál-

lapotban. Három mód lehetséges a nemzeti egyensuly helyreállitására:

1. Elválasztódhatik egymástól a két elem. Akkor mind a kettőjök egy jól egyensulyozott egészet fog alkotni, megszabadulván a benső felosztás ezen bajoskodásától s birván a nemzeti tevékenységnek amaz egységét, a mely elkerülhetlenül szükséges. Vagy pedig

2. A szabadság lerонthatja a rabszolgaságot. Akkor az egész nemzet ugy fogja létezését tovább folytatni, mint egy összhangzatos egész, a tevékenység nemzeti egységével, mely a földterület egységéből származik. Vagy végre

3. A rabszolgaság megsemmisitheti a szabadságot. S akkor a nemzet megnyeri a maga integritását. Csak hogy ez a despotizmus integritása lesz. S ez kétségkivül, minden mi eszméink és nemzeti intézményeink teljes feldulatását vonandja maga után. Ebből egy ipari zsarnokságnak, egy különös fonákságnak, kell származni. A helyi autonomia helyet kell hogy adjon a centralisationak. Az állam rendei el kell hogy enyészszenek abban a nagy örvényben, mely az Egyesült-Államok legfőbb udvarának neveztetik, s az e g y é n i s z a b a d s á g torkába kell hogy essék annak a nagy szörnyetegnek, melyet demokratiai zsarnokságnak neveznek. Akkor Amerika leszáll a veszedelemnek mély örvényébe, tönkre téve, elsülyedve s több szégyennel és gyalázattal boritva, mint a mennyi valaha Sodomát és Gomorát elboritotta vala. Mert mi is, a mi utálatos szemtelenségünkben, a mi gazdagság és hatalom utáni óriás szomjuságunkban, elkövettük a természet elleni bünt.

Én ez úttal nem hiszem, hogy az első föltevés megvalósulása bekövetkezhető legyen. Nekünk két kormányzó osztályunk van: 1-ben a kereskedők és iparosok, a kik pénzt akarnak; 2-or a politikusok, a kik hatalomra vágynak. E két osztály közt csodálatos egyetértés áll fenn. A kereskedés emberei minden áron pénzt akarnak, mint a hatalom eszközét, s a politika emberei hatalomra vágynak, mint a pénz eszközére. Tehát a mig a unio gondoskodni fog pénzről az egyik s hatalomról a másik számára, ez a két osztály együtt fog járni, egyet fog érteni, s egyesült erővel fognak müködni azon, hogy megmentsék az uniót. S minthogy sem az egyiknek, sem a másiknak nincsenek politikai nagy eszméi, sem pedig az Isten legfőbb törvényét nem tisztelik, mindnyájan egyesülni fog-

nak abban, a mi mindnyájok előtt átlátszó érdekök. t. i. a rabszolgaságnak és a hatalom centralisatiojának fentartásában.“

Az itt festett veszedelem megelőzésére szükséges eszközökön való lelki tépelődésének egyik bizonysága az is, hogy levelének végén kijelenti Sewardnak azt a szándékát, hogy részt akar venni az Egyesült-Államoknak Buffaloban összehivott egy nagy gyülésében, s bevégzi levelét biztositván érdemes levelező társát arról a nagy bizalomról, melyet ő benne helyezett „a szabadságot fenyegető veszélynek ezen idejében“

1856-ban a válság még világosabban feltünt előtte. „Két alkotmány van Amerikában, irja ő: az egyik irva pergamenre, letéve Washingtonban; a másik is pergamenre irva, hanem a dob fenekén. Erre kell nekünk hivatkoznunk és pedig rövid időn. Én minden pénzügyi intézkedéseimet megtettem egy polgári háborura való kilátásban.“

Egy ugyanezen évben elmondott beszédéből a következő tételeket emeljük ki:

„Gonoszabb háboru felé közeledünk mint a krimiai. Már el is kezdődött. Mennyi ideig fog ez tartani? „Addig a mig a rabszolgaság a szabadságot földre nem sujtotta“ mondják a mi déli uraink, és mi felelünk erélyesen: addig a mig a szabadság ki nem kergette.“

1859-ben, egy évvel halála előtt igy jövendől: „Az ámerikai nép, ugy gondolom, minél hamarább gonosz nótát fog hallani, s jóbb lesz neki, ha erre idejekorán gondol. Ez előtt nehány évvel. nem látszott nehéznek, legelőbb is gátat vetni a rabszolgaságnak. aztán véget vetni minden vérontás nélkül. Most ugy hiszem, hogy ezt sem most, sem későbben nem lehet. Az emberiségnek minden nagy chartái, alkotmánylevelei vérrel lőnek irva. Egykor olyan reménységgel voltam, hogy az ámerikai demokratiáét kevésbé drága tentával lehetne kiállitani. De, ebben az órában, látni való, hogy a mi vándorutunk minket egy veres tengernek vezet, a melybe nem egy Pharaó fog beléfuladni. Oh miért nem vagyunk mi elég bölcsek arra, hogy igazságosak, vagy elég igazságosak arra, hogy bölcsek legyünk, és sokat nyerjünk meg kevés költséggel!“

Ezek az idézetek nem csak a Parker hatalmas előrelátó tehetségéről tesznek bizonyságot, hanem eléggé mutatják azt a buzgó lelkesedést is, melyet ő kifejtett hazájának azon ostora ellen, melynek ő, mások felett, oly jól átlátta rettenetes és közeli voltát.

Hosszas lenne csak lajstromát is előszámlálni azoknak a be-

szédeknek és értekezéseknek melyeket Parker a rabszolgaság eltörlése érdekében tartott. Elég hozzá, hogy 1850-től, a rabszolgák-billjének kihirdetésétől fogva a kérdés nagy lépéseket tett előre. Legelőbbis, Bostonban egy egylet alakult azon szegény rabszolgák védelmére, kiket a dél bizományosai mint megannyi vadállatokat üldöztek. Parkert ez egylet elnökévé nevezték ki, és ő e tisztének akkora erélylyel és bátorsággal állott utána, hogy a délnek öszszes sajtója és nagy számu prédikátorok menydörögtek ellene, nyakra főre sietvén bévádolni ezt a „m a d p a r s o n", „e s z e v e s z e t t p a p o t," a ki igy mer kiábálni és tusakodni a szent f r i g y l á d a ellen. Valójában, éjjel-nappal arra törekedett Parker, hogy mentől több rabszolgát ragadjon ki a kidnapperek, vagyis, üldözők körmei közül. E nyilt föllépés és ellentállás folytán megható jelenetek adták elé magokat.

A Bostonba fogadott szökevény rabszolgák között volt egy Kraft nevü ifju ember, ki frigyre lépett volt, de nem törvényesen, egy Helena nevü fiatal leánynyal. A kidnapperek eljöttek, hogy őket fogják el. Parker védelme alá vette őket s magánál tartotta biztonságban Helenát egy hétig. Többet tett; megtalálta a kidnappereket s kivitte, hogy Bostonból távozzanak el. De minthogy az üldözések Kraft és az ő élettársa ellen rövid időn megújulhattak volna, gondoskodott számukra a szükséges segédeszközökről, hogy Angolhonba menekülhessenek. Elmenetelök előtt megáldotta házasságukat, mikor is egy bibliát és egy kardot adott Kraftnak azzal az utasitással, hogy a bibliát, mely magában foglalja azokat a legfőbb igazságokat, melyeknek az emberi nem birtokában van, használja saját és neje lelkének üdvességére és boldogságára; a kardot pedig életük avagy szabadságuk védelmére.

Ha az ember átkivánja tenni magát gondolatban abba az izgatott helyzetbe, hol ez történt; ha meggondolja, hogy a rabszolga vadászok minden órán mutatkozhattak; ha eszibe jut, hogy Parker éj-nap őrködött a szerencsétlen szökevények felett: meg fog illetődni ez erős és merész szavak felett, s a bostoni prédikátorban egy nemes szivet, a szabadságnak egy hathatós beszédü apostolát fogja felismerni. Azonban Parkernek és a rabszolgaságot eltörölni akaró pártnak az állása nagyon megnehezedett. Ők nem valának a törvényes téren, s a törvényesség iránti tisztelet igen nagy az angol-szász fajnál. A szökevény rabszolgák elleni törvény gyalázatos törvény volt, de törvény volt. És Parker mégis kinyilatkoztatá, hogy

ő ezt a törvényt lábbal tapodja Ámerikának, a Krisztusnak és az Istennek nevében. Azok a bostoni papok, kik a szökevény rabszolgák billjét jóváhagyták, vádolták Parkert, hogy az ország törvényeit megsérti s szavai és példája által másokat is ezeknek megsértésére bátorit fel. Ő védbeszédjének vége felé igy felelt nekik: „Igen, az én egyházamban vannak feketék, szökevény rabszolgák. Ők az én apostoli hivatalomnak koronája, az én papi szolgálatomnak áldott pecsétje. . . . Köteles valék tehát megnyitni hajlékomat az én hiveimnek s biztosságba helyeznem őket a kidnapperek körmei elől. Igen, uráim, én ezzel köteles voltam, s egyszersmind kénytelen valék éj-nap ügyeltetni kapumra és ajtómra; sőt a mi több, föl kellett, igen! föl kellett fegyvereznem magamat. Ezen a héten ugy irám beszédemet, hogy egy pisztoly volt iróasztalomon, egy töltött pisztoly, elsütésre készen. Sőt egy kard is volt ott kezem ügyiben. Halljátok. Én abban a városkában születtem, hol a függetlenségi harcz kezdődött. Azon polgárok hamvai, kik legelőbb estek el ebben a harczban a lexingtoni emlék-oszlop alatt nyugszanak, ennek a szabadságnak és az emberi nem jogainak szentelt oszlop alatt. Itt azt olvassa az ember, hogy ők az Isten és az ország szent ügyéért haltak meg. Ez a legelső felirat, melyet életemben olvastam. Ezek az emberek az én elődeim. Az én nagy atyám huzott legelőbb kardot azon forradalom alkalmával. Ő és az atyám valának a legelső tűzben. A vér, mely ott folyt, ma az én eremben foly. S aztán, mikor a könyvtáramban irok is, egyik felől van az a biblia, melyre borulva az én atyáim imádkoztak estve reggel több száz évek folyása alatt; másfelől pedig az a karabély, melyet nagy-atyám hordozott Quebek bevételénél, s keményen használt a lexingtoni csatában, s még egy diadaljel ugyanebből a csatából, a legelső puska, melyet elvettek a „felkelők“ s ezek között nagy atyám is. S ilyen emlékjelekkel szemeim előtt, midőn egy az én hiveim közül, egy a rabszolgákból megszökött s a rablók által üldözött asszony hozzám menekül ti azt akarnátok, hogy én zárjam bé előtte ajtómat s ne védelmezem őt utolsó lehelletemig.“ . . . .

Oh atyámfiai! én nem félek az emberektől. Meglehet, hogy megbotránkoztatom őket. Keveset aggódom azon, ha gyülölnek-e avagy becsülnek. Nem forditok nagy gondot a magam jó hirnevére. Hanem soha, soha sem fognám megsérteni merni, az Isten örök törvényét. Ti engem gyakran hitetlenséggel vádoltatok. Megis val-

lom, hogy én nagyon különbözöm tőletek a theologiában; hanem van egy pont, melyen én nem állhatom meg, hogy erősen-hivő ne legyek. Én hiszek az Istenben, a véghetetlen Atyában, a fejér ember atyjában és a fejér ember rabszolgájának atyjában. Történjék bármi, én soha sem fogom megszegni az ő törvényét. És ti?..."

Ugyan ez időtájban Webster Dániel, az észak egyik legkitőnőbb politikusa, ki erősen kereste az elnöki méltóságot s a dél szavazatát meg akarta nyerni, tálentomának minden segédforrásait kifejtette, hogy az északot meggyőzze affelől, hogy a „rabszolgaságot eltörlő működésnek kedvét kell szegni" s belekeli nyugodni a szökevény rabszolgák törvényébe. Indokai röviden összefogva oda ütnek ki, hogy az elvégre is törvény, s ha fájdalmas az észak embereinek megtartani, gondolják meg, hogy nincs érdem abban, ha az ember csak kedves kötelességeket teljesit; hogy szép lesz legyözniök a magok előitéleteit s megtartani a törvényeket és az uniót, készséggel betöltvén alkotmányos kötelességeiket. — „Az Isten törvénye, mondá ő, soha sem rendeli, hogy az emberi törvények iránt engedetlenek legyünk." Webster Dániel megkapta ezen okoskodásaiért az érdemlett jutalmat abban a menydörgös czáfoló beszédben, melyet Parker Bostonban 1850-ik évi november 28-án mondott el a példabeszédek XIV-ik része 34-ik versének alapján: Az igazság felmagasztalja a nemzetet; a bűn pedig gyalázatjokra vagyon a nemzetnek. Ez a beszéd, mely talán minden más beszédei felett leginkább viseli magán a lángész és bámulandó szónoki erő bélyegét, „az ország állapotja" czim alatt azonnal ki lön nyomtatva, villámsebességgel terjedett el és járta bé száz meg száz ezer példányban az Egyesült-Államok területét egyik végétől a másikig. Parker több esetet hoz fel a bibliából, melyeknél az ország törvénye és lelkiismeret szava világos ellentétben állanak egymással. Kérdi gunyosan, ha vajjon kötelessége volt-e Dánielnek, engedelmeskedni Dárius királynak, a ki megtiltotta neki az igaz Isten imádását? kötelességök volt-e az apostoloknak, hogy ne prédikálják az evangeliumot, mivel a nagy tanács megtiltotta? a Mózes szülőinek, hogy vessék gyermeköket a Nilusba, engedelmeskedvén a Pharaó király rendeletének?" [1])

---

1) Alkotmányos úton hozott törvénynek nem engedelmeskedni: polgári bűn. Azonban a rabszolgaság sorsa enyhitése érdekében készek lettünk volna mi is Parkerrel bűnt követni el. **Szerk.**

„Azonban, folytatja Parker, felhozok még egy más esetet, mely hasonlóképen eléfordul a bibliában, és a melyben a törvény rendel egy dolgot, és a lelkiösmeret teljesen az ellenkezőt. Ime a törvény szövege: „A főpapok és farizeusok rendelik, hogy ha valaki tudja, hol teláltatik egy bizonyos Jézus nevü názárethbeli ember, adja azt nékiek tudtokra, hogy megfoghassák.“ Ettől fogva hivatalos teendője, törvényes kötelessége volt minden tanitványnak, tudván, hogy hol van a Krisztus, megadni az ország tekintélyeinek azt az értesitést, melyet ők a Krisztus felől kivántak. Kétségkivül egy Jakab, egy János, mindent elhagyhattak, hogy őtet kövessék, mások is megtették ezt, azok sem tudván, éppen mint ők, a Mózes törvényét s átkozottak lévén mint ők. Még asszonyok is, egy Mártha, egy Mária segitették őtet kicsiny vagyonukból, megmosták lábait könyeikkel, s megtörölték hajukkal. Hanem ők mindezt örömest tették; ez nekik, föltevésem szerént, akaratjok volt és gyönyörüségökre szolgált; nincs tehát nagy érdem ebben. „Mindenki közülünk könnyen teljesiti a kellemes kötelességeket.“ Hanem találkozott végtére egy tanitvány, ki elég erős volt teljesiteni „egy kellemetlen kötelességet.“ Ő elment, — még meglehet készséggel, — hogy elárulja az ő idvezitőjét a jéruzsálemi kerület főtisztjének (kit akkor századosnak neveztek.) Avagy hát semmi jó indulat nem volt iránta a Jézusban? Bizonyára volt; hanem ő letudta „győzni a maga előitéleteit,“ mig az a János, az a Mária nem tudták. —

S Judás Iskáriotesnek rosz hire van a keresztény világban! Őtet „a kárhozat fiának“ nevezik! Bünösnek tartják az ő magaviseletét, sőt az új testamentom azt állitja, hogy az ördög ment volna beléje, hogy neki ezt a rettenetes elárulást sugallja! — Ah micsoda tévelygésben vagyunk mi! A mi törvényhozóink és köztársasági államférfiaink szerént, Iskáriotes nem tett egyebet, mint pontosan bételjesitette „alkotmányos kötelezettségeit.“ Csupán csak a Jézus tartozkodási helyének földjelentésiért kivánta a törvény, hogy ő ebbe a dologba elegyedjék. Elvette tehát az ő harmincz ezüst pénzét, körülbelől tizenöt dolárt (egy yankee tizért tette volna meg ezt „kevesebb előitéletet kelletvén legyőznie.“) Ez az ő törvényesen leszámolt és megkapott tiszteletdija volt. Igaz ugyan, hogy a keresztények azt gondolták, hogy ez „gonoszság ára“ s még a farizeusok is, kik, rendesen, megsemisitik az Isten parancsolatját szóhagyományaik által, nem merték megfertőztetni a templomot ezzel a „vér árával.“ Azonban ez becsületes pénz volt, becsületesen ki-

érdemelve. Éppen olyan becsületes pénz, mint egy ámerikai megbizott által felvett pénze hasonló nemü szolgálatért. Micsoda tévelygésben vagyunk mi tehát, Judás Iskáriotes egy áruló! Hogy is ne?! Ez egy nagy hazafi volt! Ő letudta győzni a maga előitéleteit! „Ő teljesiteni tudott egy kellemetlen kötelességet.“ Ő megtartotta a törvényt és alkotmányt! Ő mindent megtett, a mit tehetett, hogy „megmentse az uniót!“ Judás, te szent vagy! „Az Isten törvénye soha sem rendeli, hogy az emberi törvények iránt engedetlenek legyünk!“ „Sancte Iscariote ora pro nobis!“

E beszéd után, mely az egész Ámerikában rendkivüli hatást idézett elő, keresetet inditottak Parker ellen. Parker azonnal készületeket tett saját védelmére, melyet maga szándékozott eléadni. Ez, a mint kiki felfoghatja, egy új diadal lett volna az abolitionista párt részére. Ezt átértette az ellenpárt, s az intézkedés előzményeiben elkövetett formasági hiányok ürügye alatt, a törvényes keresetekkel felhagytak.

Helyén valónak tartjuk még itten, a rabszolgaság eltörlése érdekében magukat dicséretesen kitüntetett syracusaiakhoz irt üdvözlő leveléből a következő tételeket kiemelni:

„A szökevény rabszolgák billje a legigazságtalanabb törvények egyike, melyeket századbankban hoztak. Csak arra jó, hogy az ember általhágja. Az igazság nevében kérek fel mindenkit, a ki a törvényt szereti, — hogy sértse meg ezt a törvényt, békeségesen, ha lehet, nyilt erőszakkal, ha kell. Ugy kell bánnunk vele, mint atyáink bántak a Stamp-act-tal, vagyis bélyeg-törvénynyel, a mult században. Az egész britt hatalom nem vala képes rátukmálni azt a konokul ellenszegülő ámerikaiakra. Nem teszem fel, hogy az effélét mindég meglehessen tenni egyéni szenvedés, pénz és vagyonbeli veszteség, bebörtönözések sat. nélkül. A szabadságot nem veszik porral. Ugy hiszem, hogy a kereszténység is került valamibe, értem a Jézus-Krisztus kereszténységét. Van egy más neme is a kereszténységnek, a mely semibe sem kerül, — de a mely még ezen az áron is igen drága.“

Nem kisérhetjük Parkert a rabszolgatartás elleni küzdelmének minden fordulataiban; ez vala főképen, mely élete utolsó éveit keserüségekkel és örömekkel tölté be. Elég az, hogy az ingerültség és boszankodás, melynek felköltésében Parker oly nagy részt vett, az idők és események folytán a rabszolgatartók ellen mind nöttön nőt az északon; Bostonban különösen az az egylet, mely-

nek Parker volt a feje, mind nagyobb és erősebb tevékenységet fejtett ki a szökevény rabszolgák elfogdosása ellen, Bostonban közel 10,000 volt ilyen. A kidnaperek ezekből egyet sem kaptak vissza a bill kihirdetése óta; ez nagy elkeseredettség tárgya volt a délre nézve. Rendelkezése alatt tartani a fegyveres erőt s nem boldogulni, nem érni czélt egy szegény rabszolga elfogásában, ez őt a végletekig boszantotta. Magában Bostonban is tettek kisérletet egy rabszolga elfogására, de nem sikerült, csak új felingerülésre adott alkalmat; végre sikerült egy Sims Tamás nevüt elfogniok; hanem éjszakának idején, egy törvényszéknek átadva s vizsgáló biztosság kibocsátása nélkül elitélve, Sims Tamást odább állitották egy hajon. Nagy zaj és felindulás keletkezett Bostonban; a boszankodás tetőpontot ért, s egy évvel később, Parker keméményen felkorbácsolta a kedélyeket a rabszolgatartó pártiak ellen egy bámulatra méltó ékesen szólással tartott beszédében. Ez a Sims Tamás kiadatásának évfordulati napja volt. Parker erre a körülményre egyikét használta fel az évangeliom leggyönyörübb és meghatóbb lapjainak. [1])

„A szolgálatnak sanyaru házából, egy ember elmenekült a Massachusetsi nép kebelébe. Nem vethettek egyéb hibát szemére, mint a szabadságnak szeretetét. Ugy jött hozzánk, mint egy idegen, a ki számit a szent vendégjogra; Boston őt elfogja s törvénytelenül a börtönbe veti. Éhezett: Boston a gonosztevők kosztját adja ennie. Szomjuhozott: Boston a rabszolgáknak oly bőven kijutni szokott epét és eczetet adja innia. Mezitelen volt: Boston lánczokkal ruházza fel. Beteg és fogoly lévén, kért egy vigasztalót, egy látógatót: Boston küld neki egy törvényszéki hivatalnokot (marshal) és egy biztost, Boston őt visszaszolgáltatja az emberrablóknak, az emberiség eme söpredékeinek kezébe, hogy újból tegyék rabszolgákká. Szegény, lánczravert teremtés, látván a nemzet kormányát maga ellen, kérte a mi egyházainkat, hogy imádkozzanak érette; a mi kalmárlelkü egyházaink átkokkal felelének őnéki. Ő kérte tölünk, a mi Istenünk nevében, a szabadság szentségét: a mi egyházaink pedig a pénz, pénz és pénz szent háromságának, az ő Istenöknek, az érczneknevében, megkeresztelték őtet r a b s z o l g á n a k! Boston volt a keresztanya! —

Parker mind ezeket a beszédeket ezer meg ezer hallgató

1) Máté 25; 35 sat.

előtt mondotta el: prédikátori pályája folytán több izben szakitották félbe beszédét a hallgatók tapsai, a mi Europában egészen szokatlan. Az ő heves, eredeti és erősen szinezett szavai nagy bényomást tőnek a hallgatókra. Az ő igazgatása alatt a felvigyázó egylet sakkban tartotta a rabszolgapártiakat, elannyira, hogy többé nem merték mutatni magukat Bostonban. Parker ezen nagy város lakóiban mély borzadályt és utálatot keltett fel a kidnapperek és a rabszolga tartásból bejövő haszon ellen. Ő magát megsokasitotta, levelezésben állott Ámérikának minden nevezetességeivel, a rabszolgaságnak, a dél rettenetes követeléseinek és az előrekészülő szerencsétlenségeknek tárgyában. Ezekhez hozzágondolva az ő papi munkásságát, az ő szerencsétlen hivei iránt való gondoskodásait, a nyomorultak után való folytonos utánjárást és vigasztalást; több kötetre menő beszédek kiadását: önkénytelenül kérdi az ember, hogy birhatott el egy ember ennyi munkát. [1])

1860-ban betegen, elviselve, útnak indult még egyszer Europába. Ez volt utolsó útja. Útközben értésére esett John Brownnak hősies kisérlete és halála, s a bánat még inkább megnehezitette betegségét; meghalt Florenczben május 10-én 1860-ban.

Van Florenczben, közel a Pinti-kapuhoz, egy kicsin és nagyon egyszerü protestáns temető, árnyas lugosokkal és gyönyörü fekvéssel. Ebbe temették el Parker Tivadart. Utolsó kivánsága szerént, Cunningham, egy öreg barátja, a hegyi prédikácziót olvasta fel sirja felett. A kegyeletes utazó és emberbarát, ki a XIX-ik század egyik legnemesebb lelkü emberének hamvaihoz elzarándokolni ohajt, kevés fáradsággal föltalálhat ebben az egyszerü temetőben, ugy a közepe tája felé, egy csakugyan egyszerü márványkövet ezzel a felirattal:

Theodor Parker
Born at Lexingtou, Mass.
United States of America.
Aug. 24. 1810.
Died at Florence, May 10, 1860.[2])

Az utolsó napok egyikén egy Cobde nevü fennkölt lelkü hölgynek, érdemei egyik legnagyobb tisztelőjének, kezét megfogva, alig

1) Parkerről olvastuk, hogy emlékező-tehetsége bámulandó nagy volt. Pontosan emlékezett reá, a miket 30 év előtt egyszer olvasott. Szerk. — 2) Parker Tivadar született Lexingtonban, Massachusetts-állam. Ámérikai egyesült-államok. Aug. 24-én 1810-ben. Meghalt Florenczben máj. 10. 1860.

hallható hangon igy szólott: „most két Parker Tivadar van: az egyik meghal itt Olaszországban; a másikat Ámérikába ültettem be. Amaz élni fog és be fogja végezni az én munkámat! Az Isten titeket áldjon meg!"

Igaza is volt a nagy embernek, mert ő Ámérikában örökké élni és müködni fog magasztos és az egész Ámérikában meggyökeredzett irányeszméi és ezek mellett vivott küzdelmeiben. Ugyanis az a nagy és jó hirnév, melyet ő kiváló szónoki tehetségének, tiszta és rendületlen jellemének s krisztusi emberszeretetének köszönhetett, nagyon keresettekké tevék az ő beszédeit azok előtt, kik nem hallhatták. Ennél fogva több politikai lapok hozták azokat részint egészben, részint kivonatban és pedig azonnal, a hogy elmondattak, s elterjesztették a nagy birodalomnak legvégső határáig. Ismeretes dolog, hogy mily nagy mértékben ki van fejlődve a napi sajtó-irodalom Észak-Ámérikában. A bostoni válogatott közönség által hallott beszédek e szerént egy-két hét alatt az egyesült-államok csaknem minden városait és falvait összejárták. Felszámitották, hogy többen közülök több százezer példányban terjedtek el egy hét lefolyása alatt. Hogy eleget tegyen egy mindinkább növekedő kérésnek, ő maga több füzetet közölt belőlük, s ezek a beszédek a rabszolgaság eltörlése érdekében mondott értekezéseivel egyetemben teszik nagyobb részét annak a tizenkét kötetnek, melyek nem régiben az ő neve alatt napvilágot láttak. A most emlitett iratokon kivül a gyüjtemény egy „Egyvelegek" czimü kötetet is foglal magában, mely a vallási kritikának nevezetes müveiből van összeállitva, a többek között Clairvauxi Bernardról és a német theologiáról; alapos birálatot irt Strauss „Jézus életéről", leforditotta De Wette „Bevezetését az ó testamentomba", mélyre ható jegyzetekkel kisérve. Egy másik kötet tiz beszédet foglal magában a vallás és erkölcs különbféle tárgyairól; egy harmadiknak ez a czime: Sermons of Theism (beszédek a theismusról); továbbá van még két más kötet Additional Speeches (újabb beszédek) czim alatt, melyeket még három új füzet követett Speeches, Addresses, stb. czimek alatt.

Ez a hosszu laistrom hű képét adja ennek a munkás és hányatott életnek. Olvasmányuk különösen vonzó, elsőbben is a tárgyalt kérdések változatosságáért, de főleg a modorért is, hogy a vallásnak és erkölcsnek legelkoptatottabb tárgyai érdekesekké és

elevenekké vannak téve a szerzőnek férfias és szellemdús irálya s nagy ékesenszólása által.

Parker azonban nem gondolt arra, hogy csak igy a pillanat szükségei által igényelt szakadatlan munkálkodásra szoritkozzék. Ő két nagy munkára készitgette elő az anyagokat, melyek közül egyiknek Amérika hires emberei birálatos életiratát kell vala magába foglalnia; mig a másik a reánk nézve sokkal érdekesebb és a mely mindennemü igen sok kutatást kivánt „az emberiség uralkodó fajainál létrejött vallások eredetének" lett volna szentelve. Ennek az utóbbi munkának közrebocsáthatását hordozta lelkén mindenek felett. Ugy remélte, hogy ebben tanulmányainak és tapasztalásainak emlékét s mintegy végeredményét állitja össze. Ki is jelentette, hogy az 50-ik éven túl felhagy a hetenkénti prédikálással, hogy egészen ennek a főmüvének szentelhesse magát. Azonban a menyei Atya nem ugy akarta, mint ő; hanem munkássága közben igy szólott hozzá: „Elég már jó és hiv szolgám! Menj bé a te uradnak nyugalmába."

Visszatérve a rabszolgaság kérdéséhez, s Parkernek ezt illető jóslataihoz, a dolog kimeneteléből fájdalmas örömmel látjuk, hogy a Parker jóslatai, egy közel kitörő polgárháborut és annak végeredményét illetőleg, nagy mértékben bételjesedtek, s a küzdelemnek végeredménye ugy ütött ki, a hogy ő kivánta; a rabszolgaság örökre el van törölve. Micsoda nagyszerü commentárt és igazságot szolgáltatott ez az öt esztendő (1860—65) a bostoni prédikátor vallási és társadalmi tanitásainak. Az ő hamvai alig hülének ki s az unio már is eljutott annak a veres tengernek partjára, melyet ő annyiszor megjövendölt. Jegyezzük meg, hogy egy bizonyos pontig, az Egyesült-Államok azon két töredéke, kiknek ebben az óriási küzdelemben meg kelle mérközniök, jól fogták fel az ő viszonylagos helyzetöket. Az északnak igaza volt, midőn azt gondolta, hogy neki végtelenül több segélyforrások állanak rendelkezésére, mint a délnek. Ellenben a dél sem oktalankodott, midőn a sikerre czélzó reményeit a rendelkezésére álló erőknek ügyesebb és rettentőbb felhasználására alapitotta. Mindennek attól a szellemtől kelle függnie, mely az északon túlnyomó leend. Az embernek lehetnek megmérhetetlen segélyforrásai, de mégis hamar kimeritheti azokat minden hasznos végeredmény nél-

kül; s ha a hazafiság, az erkölcsi elem, hiányzik vala északon, az elszakadásra törekvő ügyes vezetők nagy-bizonnyal czélt értek volna veszedelmes vállalatukban. S ma Amérikában volna egy nagy keresztény köztársaság a rabszolgaságra alapitva! Az észak diadala tehát végkövetkezményiben az erkölcsi világrend diadala volt, melyet azoknak az erkölcsi okoknak lehet köszönni, melyeknek hatalmát az ellenfél ki nem számithatta.

Ha már most gondolatainkkal azokba az időkbe megyünk vissza, melyek ezt a rettenetes párbajt megelőzték, a legkisebb nagyitás nélkül elmondhatjuk, hogy Parker a legelső sorban ragyog azok között, kik a legerélyesebben kiáltották az északnak: Vigyázz magadra! s a kik legtöbbet tettek arra, hogy fölébresszék a közszellemet abból a szunnyodásból, melybe azt az anyagi jóllét ejtette. Boston városa mindég első volt a döntő fellépésben és az áldozatokban, melyek által a szövetségnek, s ezzel együtt az emberiségnek ügyét védelmezte. A massachusetts-i önkéntesek voltak azok, kik legelőbb összefutottak, a legnagyobb veszedelem perczében, hogy testökkel védfalat képezzenek a fellázadt sereg által keményen fenyegetett szövetségi főváros előtt. Új-Anglia pénze a legkétségbeejtőbb órákban sem szünt meg folyni a jó ügynek fentartására. Hogy Lincoln, kinek nagyságát és érdemeit elegendőképen nem becsülték, a meddig élt, bátorságát soha el nem veszitette, ez azért volt, hogy támogatva érezte magát az unionak munkás és erkölcsös szine-java által, egy becsületes emberekből álló nép által, mely el volt tökélve, hogy egy hajszálnyit sem tágit és kész mindenre, kivéve, hogy engedjen. Végre elkövetkezett a nap, mely megadá az Egyesült-Államok elnökének azt az örömet, hogy kijelentse, a rabszolgaság eltörlését, zajongó tapsai kiséretében éppen annak a tömegnek, melyet az érdek-vezette álbölcsek és hamis próféták oly sok ideig vakságban tartottak saját legvilágosabb érdekei felől. A Parker hamvainak reszketniök kellett örömükben a messze-távoli föld alatt, midőn az örvendetes újság viszhangja az oceán innenső partjára eljutott. Igen! midőn a csatazajok már teljesen elhangzottak, midőn ezen hősies küzdelem eredetének tisztázása alkalmával keresni fogják azon emberek neveit, kik legtöbbet folytak bé ennek szerencsés végkimenetelére, nem lehet kifeledni a bostoni prédikátor nevét sem. Kétség kivül óvakodni kell attól a hittől, mintha egyedül ő csinált volna mindent, hanem fontos dolog szem előtt tar-

tani azt, hogy ő származására nézve massachusettsi volt, a mely állam döntő szerepet játszott a rabszolgák felszabaditásában." A most folyó háboru, mondá egy ámérikai demokrata, Ámérika meghóditása Massachusetts-állam által." Ez állam fiai közül Parker egyike a legjelesebbeknek. Boston, — a mint ezt ismételten állitók, — mindig első sorban állott a dél növekedő követeléseinek visszaverői között; s ki emelte föl ezt a várost, ki oltotta beléje a kidnapperek elleni gyülöletet s a szökevény rabszolgák iránti könyörületességet? nem más mint Parker, ki ékesenszólásának elragadó hatalmával szintugy, mint metsző gúnyjával e várost szüntelen ébren tartotta, s a rabszolgaság fenmaradását pártolóknak egymást érő jogsértéseire félelem nélkül rámutatott. „A dél rabszolgasága egy komolyan vett intézmény, mondá ő a szószékből; az észak szabadsága nem az. Apáink komolyan vették ezt 1776-n és 83-ban. Nem igy volt ez későbben. A compromissumok csak ideiglenesek, a rabszolgaság a végczél." Hallgatói számtalan sokan voltak; szava ugy hatott a szivekbe, mint a tüzes nyil s ott viharokat korbácsolt fel. Egy napon a Sims Tamás elfogatása után, föllép a szószékbe, s a gúny és boszankodás vegyes hangján igy kiált fel: Webster Dániel azt mondotta, hogy nem is volt észak. Nem ugy. Észak volt, de ma már nincsen. A dél már Canada határáig terjed ki. Nem, uraim, ma már többé nincs Boston. Volt egyszer egy város, melyet Bostonnak hivtak, most van ennek a helyén Alexandria városának egy északi külvárosa. Imé ez ma Boston. És ti, és én, alázatos szolgái és alattvalói Virginia-államnak . . . (a tömeg kiált: Nem! nem! huzd vissza ezt a szót!) Én visszahuzom, felel ő, majd akkor, ha megmutattátok nekem hogy ez nem igy van."

Parker a vigyázó-egyletnek elnöke volt, a mint mondottuk s ez alatt a czim alatt tőle kerültek ki minden erélyes intézkedések. De az ő müködése, a mint ezt is érintettük, nem szoritkozott csak Bostonra; ritka tevékenységi és emberbaráti szelleme arra ösztönözte őt, hogy tartson felolvasásokat az unionak különböző városaiban, s évenként egyre másra száz ilyen felolvasást tartott több egymásután következő években. — És ki tudná megmérni azon szabad szellem mennyiségét, melyet ezek az általa tett felolvasások az unionak különböző államaiban felköltöttek, és megszilárditottak [1]), azt a befolyást, melyet egy ilyen ember az

1) E czikkben Parkernek a rabszolgaság eltörlésére gyakorolt befolyása van kü-

unionak minden kitünő polgárára, a milyenek egy Wendel Philipps, Chase, Seward, Sumner, Hale, Bank, Horace, Mann stb. az ő barátaira, az ő bámulóira és bajtársaira gyakorolt, a kikkel őtet folytonos társalgásban és levelezésben látjuk, őket bátoritva, vigasztalva, dicsérve, néha pedig egész nyilt bátorsággal és őszinteséggel ócsárolva mindég rokonszenvvel nemes törekedéseik és erőfeszitésök iránt, mindég szolgálatra és áldozatra készen a maga részéről, s emelve szép prédikáczióinak értékét nemes példája által. Mondják, hogy egy ember befolyását a maga ellen fölkeltett gyülölségről lehet megösmerni: ez igaz reá nézve. A szenteskedők, az orthodoxok, a reactionáriusok szövetkeztek ellene. Annyira mentek, hogy kérték az Istent, zavarná meg az ő eszméit s fojtsa el lelki tehetségeit, mi alatt beszédeit irni szokta. „Oh Isten! — mondák ők, az igaz hitüek, — ha ez az ember méltó még a te kegyelmedre, téritsd meg őtet s vezesd be őt a te drága szent fiad országába. De ha túl van már az evangélium üdvös befolyásán, állitsd félre az útból s cselekedjed, hogy az ő befolyása haljon meg vele!

„Uram, tudjuk, hogy mi őt érvek által meg nem zavarhatjuk, hogy mentől többet beszélünk ellene, annál inkább fut a nép utána, annál inkább szeretik és becsülik őtet. Oh uram! mi fog történni Bostonban, ha te nem veszed kezedbe ügyét. . . ."

Egy kegyes barát pedig arra hitta fel hiveit, könyörögjenek Istennek: „vessen egy lakatot ennek az embernek a szájára, hogy legyen kénytelen hallgatni."

De az Isten engedte őtet beszélni a szabadságnak és az emberek testvériségének diadaláért: s a mig ő villámlott és menydörgött a rabszolgaság ellen, ő a kegyetlen, — addig ellenségei, a kegyesek, az orthodoxusok, annak fenntartását prédikálták. Ebből az eszméből kifolyólag nem lesz fölösleges érinteni az unitárizmus részvétét a rabszolgák felszabaditásának küzdelmében.

Az unitárizmus — igy itélnek felőle Reville és Michel Adolf

---

lönösen előtüntetve. Ez egyik legszebb s legméltóbb vonása is P. életének. Azonban a mily buzgó s kifáradhatatlan volt itt: épp olyan a társadalmi, polgári s egyházi életben. Minden kérdés érdekelte őt, és mindenben a józan, szabadelvü reformokat követelte lankadatlan kitartással. Ha olykor keserünek s tán az erőszakosságig nyersnek látszanak kifakadásai: ez azért van, mert saját nemes lelkével mérte sz embereket, s fájt neki, hogy a valót oly messze látja attól, a mit ohajt. Elkeseredett olykor, de soha sem lankadt. Szabadság, testvériség! ezek voltak szivének alkatrészei; ezeket az eszméket lehellette ő utolsó perczéig mindenütt. — Szerk.

franczia reformált papok, — szint ugy mint minden a reformáczióból kinőtt vallásos felekezet, a biblia tekintélyére van alapitva, de olyan módon, hogy a régi észellenes s egymásnak ellenmondó hitczikkelyek küszöböltessenek ki a vallásos tanitásból. Az unitárizmusban semmi sem ellenkezett, ellenben minden kedvezett a vallási és politikai előhaladásnak Ez az előhaladó szabadelvüségnek és vallási türelemnek egy jótékony légkörét terjesztette el. Semmi kedve nem volt a rideg, zárdai áhitatossághoz; de szilárdúl ragaszkodott és ragaszkodik máig is a keresztény erkölcstan nagy elveihez, melyeknek egy munkás életet kell minden ő fordulataiban igazgatniok s az ember lelkébe házi és társadalmi erényeket kell belé lehelniök. Szóval, az unitárizmus szelleme a szakadatlan fejlődés és szabadság szelleme. Ez az egyháznak és a polgári társadalomnak, az ugynevezett egyházi s világi életnek mind bensőbb egygyéolvasztására törekszik s elől szokott járni mindenütt, a hol társadalmi és emberbaráti reformokról van a szó. A kereszténység világraható szerepének ilyen tágas és igazán vallásos modorban való felfogását mindig rosz hirbe hozták, elátkozták bizonyos, állitólag vallásos pártok, a kik készebbek feláldozni egy üdvös társadalmi intézményt, mint a bibliának egy betüjét, egy helyét. Vannak emberek, kik egész erejökből azon vannak, hogy mind az, a mi a bibliában benne van, legyen jó; s mind az, a mi ott meg nincs, legyen kárhozatra méltó. 1) Ezek nem akarják megérteni, hogy az ezelőtt nagy időkkel egy különös országra, társadalmi szervezetre, sajátságos törvényekre és szokásokra való tekintettel kiszabott parancsoknak nincs az a tekintélyök sem értelmök, hogy ma is érvényesek és irányadók legyenek, miután más erkölcsök és más idők állottak elő. Ők nem látnak semmi nehézséget és visszás dolgot abban, hogy az újabbkori Europát és az új Amerikát a Mózes törvénye által kormányozzák. Szóval, ők a bibliának egy magára egyedül álló helyére támaszkodva, fenn akarnak tartani olyan intézkedéseket, melyeket a bibliának s z e l l e m e teljesen kárhoztat. A kik a vallást ilyen módon értelmezik, fájdalom, nem ritkák. Minden országban talál ilyeneket az ember; s talált főképpen Amerikában akkor, midőn a rabszolgaságot eltörölni szándékozó mozgalom kezdetét vette. A dél orthodoxiája,

1) Ez volt Mahomednek a „Koranról" való nézete, melyet, mint a mivelődés egyik akadályát, most magok a felvilágosultabb mozlemek is másképen igyekeznek magyarázni. S z e r k.

*

s nagy részben az északé is, a rabszolgaság fentartása mellet volt, azon ürügy alatt, hogy az ó és új testamentom tanitásaiban benne foglaltatik, és igy alázatos szolgái levének a dél önző és gyalázatos érdekeinek. Hiába hozták fel ellenök, hogy a Krisztus tudománya az egyenlőség és testvériség kikiáltása; hiába mondák, hogy lehetetlen az embernek ugy szeretni az ő felebarátját, mint magát akkor, midőn őtet kegyetlenül ostorozza; az orthodoxok nem tágitottak. Az unitáriusokat ebben a kérdésben egészen más szellem lelkesitette. Az abolitionista mozgalom tőlük indult ki; s ha ők a többi felekezetekből is, főleg az universalisták, baptisták és presbyteriánusok felekezeteiből sok nemes lelket nyertek meg a jó ügynek, s ha az események folytában minden oldalról számos és hatalmas bajtársakra találtak is, mégis övék a kezdeményezés dicsősége. Avagy az ámerikai egyházi emberek között kik azok a férfiak, kiket a közvélemény ebben a dicsőséges munkában a legelső sorba helyezett. Nem mások mint Channing, Ware Henrik és Parker Tivadar. Ez a három név, de különösen a Channingé és a Parkeré kétségbevonhatlan fénynyel ragyog Amerika, sőt az egész emberiség nagy férfiainak, az igazság és a szabadság rendületlen bajnokainak, szószólóinak dicskoszorujában.

Reville, miután az ő vonzó és épületes modorában ennek a nagy embernek éppen oly szép mint hányatott életét elbeszélette, nem habozik kimondani, hogy Parker „próféta“ volt, és pedig nemcsak az Egyesült-Államok számára volt próféta. Az ő hazafisága nem volt kizáró, ő — mint hajdan Plátó — a szó teljes értelmében az egész világ polgárának érezte magát, s ha annyira szerette Ámerikát, ez azért volt, mert ott látta azt az igéret földet, a hol egy napon a mi Europánk által álmodott eszme megvalósulhat. Számunkra is abban a pillanatban, midőn a százados épületek és hagyományok omlófélben vannak; midőn az ember aggódva kérdezi, ha vajjon nem temetik-e romjaik alá szintugy azokat, a kik rázzák, mint azokat, a kik oltalmazzák: egy olyan ember, mint Parker, a vigasztalás és reménység prófétája. Neki igaza van: félre a gyáva félelmekkel! Bár mi történjék, az ember embernek marad. Az ő természetében magában, a milyennek őt az Isten alkotta, mindig meg lesznek azok a kijelentések és igéretek, melyek a szép életet és szép halált biztositják. S mi kell több? Boldogok azok az egyházak, melyek az ő főelveikben szabadékot találnak, nagy rázkodások nélkül, befogadni azt az elveszhetetlen kereszténységet,

melynek Parker Tivadar ihletett prédikálója volt. Érvei közül sokat meg fognak czáfolni, nézetei közül sokat el fognak felejteni; de az az alapigazság, melyet ő rendületlenül vallott és fenntartott,— hogy t. i. elvégül a lelkiismeret az ember legbiztosabb vezére, hogy az Isten mindenkinek kinyilatkoztatja magát, a ki őt keresi; hogy az embernek és társodalomnak boldogsága, a földön ugy mint a menyben, nem függ sem a dogmáktól, sem a szertartásoktól, sem a csudáktól, sem a papoktól, sem a könyvektől, hanem „a Krisztustól mibennünk,“ az egyenes szivtől, a szerető lélektől, a tevékeny és áldozatkész akarattól, — ez az igazság meg fog maradni, élni fog, s életet és szabadságot fog adni mindazoknak, a kik ismerik.

Marosi Gergely,
tanár.

V.

Az emberben levő vallásos elem és annak tárgya vizsgálása.

(Értekezés.[1])

Ha a világban azokat tekintjük, a miket az ember a teremtő által alkotott világhoz adott, meglep minket e tárgyak különfélesége és az azok közötti ellentét. Vannak intézmények, melyek a vétek akadályozására szolgálnak; de vannak szükség-szülte intézmények, melyek a vétek folytatására czéloznak. Itt egy intézmény önzésen alapul, s csak az igazság hanyatlásával állhatna fenn. E mellett van egy más, melynek széles alapja az egyetemes szeretet, t. i. szeretet minden ember iránt, a ki csak asszonytól született. Ekép látunk palotákat és kunyhókat, börtönöket és menhelyeket a nyomorultak számára, fegyvertárakat és templomokat öszsze-vissza épitve a legidegenszerübb és legszövevényesebb zavarban. Miként fogunk mi rendet hozni ki e zűrzavarból, s magyarázatot ez ellentétek létezésére nézve? Nehéz munka az ily különféle és ellentétes jelenségeket megoldani, és ugyanazt az egy okot a sokféle okozatban felfedezni. De ha ezt megteszszük, megtaláljuk mindennek okát magában az emberben. Benne ugyan az az ellentét van, a mi van az ő müveiben. Ez ellentétes dolgok, mint eszmék, megvoltak benne, mielőtt jelen alakjukat nyerték volna. A visszavonó okok összhangzatlan ereményeket szültek. Ez intézmények az emberből állottak elé, az ő érzelme- vagy lelke-, szenvedélyei- vagy itéletéből keletkeztek. Ezek összesen véve, teszik azt a hatványt, mely az emberiség mostani fejlettsége fokát és jellemét jelöli; mindkettő eredménye a multnak és jóslata a jövőnek.

1) Th. Parker „A discourse of matters pertaining to Religion. London 1846." czimü müvéből.

A társadalom áttekintéséből és az emberi természet vizsgálásából arra az eredményre jutunk, hogy a valláson kivül, minden intézményre nézve van az emberben vagy egy mulékony, vagy egy maradandó ok: hogy a test természeti szükségei, a táplálék és ruházat, a kényelem és lakás utáni vágy kifejlődvén, földmivelést és mesterségeket alapitottak: hogy természetünk finomabb elvei, a szép, igaz és jó szeretete éppen igy képződnek, hogy a szenvedélyeknek is meg van a magok fegyvere s minden nemesebb kedélyállapot külsöleg is nyilatkozik. Igy a törvények intézkedését, azok kisérőivel, a törvényszékkel és börtönnel, az emberiség erkölcsi érzületének tulajdonitjuk, kapcsolatban az erősebb önkényszerü önzésével, mely gyakran hatalmában tartja az igazság palotáját. Ipar és kereskedelem, vaspályák és bankok, iskolák és boltok, hadsergek és hirlapok hasonlóan valamely, az ember szükségének megfelelő okra vihetők vissza, valamely szilárd elvre, vagy muló vágyra, melyet az ember maga teremtett. Ekép látjuk, hogy az intézmények külső nyilvánulásai annak, a mi az emberben van, és vagy örök elvekre vagy pillanatszerü szenvedélyekre viszonylanak. A társadalom emberi mü. Nincs semmi a társadalomban, a mi az emberben szintén meg ne volna.

Van azonban egy nagyszerü intézmény, mely szélesebbre kiterjed, mint az emberi rendeletek: nagyobb tért igényel, mint az emberi dolgok: nagyobb befolyása van az emberre, mint a háboru rettenetes pompájának, a tudomány gépezetének, és a kényelem eszközeinek. Ez intézmény a vallás, mely egykoru és egyenlő kiterjedésü az emberi nemzettel. Honnan jön ez? Van-e valamely örök-elv az ember természetében, a mely törvényszerüleg és szükségkép erre vezessen? vagy mint a kalózság, háboru, rabszolgakereskedés, és sok egyebek a társadalomban, az emberi természettel való visszaélésből, annak tévutra vezetéséből és betegségéből származik? Visszavigyük-e ezt a roppant nagy intézményt egy muló szenvedélyre, melyet egy haladó nemzedék kinő? Vagy oly mély és tartós elvből származik, mint az ember?

E kérdésre évszázakkal ezelőtt két feleletet adtak, melyek közül egyik helytelen, a másik helyes. A helytelen felelet, melyet Lucretiusnál s másoknál olvashatunk, az, hogy a vallás nem az emberi természet szükségességének kifolyása, mely a benne levő örök-szükség cselekvőségéből jön, hanem az elmebetegségnek, ugyszólva az önzéssel párosult félelemnek, tudatlanságnak ered-

ménye; hogy a képmutató papok és csaló királyok, felhasználva az emberek félelmét, szenvedélyeit, tudatlanságát és hiszékenységét, saját érdekökben oly vallást alapitottak, a melyet ők magok sem hittek és a mely iránt nekik magoknak legkisebb lelki vonzalmok sem volt. De felületesen vizsgálva a dolgot, éppen ugy mondhatnók azt is, hogy a táplálék és kényelem nem az emberi természet szüksége, hanem a mészárosok, gépészek és müvészek gonosz szándéka, mely által magoknak vagyont és hatalmat akarnak szerezni. E mellett nem is áll az a talár alatti és trónon ülő képmutatók hatalmában, hogy a világot megállitsák és mozgassák. E munkához valódi meggyőződés és élő hit kell. Hogy az ember világot mozgathasson, arra erős alap kell. A képmutató magán kivül, keveset tud rászedni, a mint ezt a régebbi és ujabb idők kegyes csalása kisérletei eléggé bizonyitják.

A helyes felelet az, hogy a vallás, miként a társadalom, barátság és házasság, egy a szivben mélyen benmaradó elvből jön; — hogy a mint az alantabb fokon álló, átmeneti, részleges intézmények, alsóbb rendü, átmenti és részleges szükségekből állanak elő, és az érzelmekre s az élet jelenségeire vissza lehet vinni, — akép e fenséges, maradandó és egyetemes intézmény is, fenséges, maradandó és egyetemes szükségekből származott, és vissza kell vinni a lélekre és az élet változhatlan valódiságaira. Már ha az emberi dolgokat bár felületesen, de komolyan vizsgáljuk, kénytelenek vagyunk megvallani, hogy van az emberben bizonyos szellemi természet, a mely közvetlen és szükségkép a valláshoz vezet, hogy valamint az emberi test kapcsolatban van az anyag világgal, abban gyökerezik, vannak testi szükségei, érzékei, melyek annak szolgálnak, és vannak külső javak, melyekkel amaz érzékeket kielégitse és a szükségeket enyhitse: ugy az embernek lelke is kapcsolatban van a szellem világával, Istenben gyökerezik, vannak szellemi szükségei, szellemi érzékei, és javai, a melyekkel e szellemi érzékeket kielégitheti, és e szellemi szükségeket enyhitheti. Ha ez igy van, akkor a vallásos intézmények nem az emberből jőnek-e? Nem lehetséges-e az, hogy semmi sincs a vallásban éppen mint a társadalomban, olyan, a mi nem az emberből fejlik ki? Valóban a bennünk levő vallásos elem létezése nem valamely téves vagy esetleges gyanitás, a melyet csak az emberiség történetének felületes áttekintése bizonyit, hanem egy oly elv, a melynek létezése több illő úton fel van lelve és bebizonyitva.

Látjuk a vallásos isteni tisztelet és vallásos szokások, a vallásos szükségek és cselekedetek jelenségeit, melyek ama szükségeket kielégitik. A cselekedet előre feltételezi a kezet, mely azt véghezvitte, és a főt, mely azt tervezte. E tényekből való helyes következtetés visszaviszen minket az emberben levő vallásos alapelvre, bárha ez a következtetés nem határozza meg az elv természetét, azon kivül, hogy azt a jelenségek okának nyilvánitja. Miután a vallásos jelenségek e közönséges és nyilvános ténye mindenütt található, ezt csak ama feltevés által lehet kimagyarázni, hogy az ember, természete szükségességénél fogva hajlandó a vallásra ; hogy az imádás, fejlettebb vagy fejletlenebb alakban, — tettben, vagy szóban, gondolatban vagy életben — természetes és egészen mellőzhetlen az emberi nemre nézve. Ha az ellenkező nézetet vesszük, hogy az emberben nincs vallásos elem, akkor oly maradó és egyetemes jelenségek léteznek, melyeknek megfelelő oka nincs, és maga a tény kimagyarázhatlan marad.

Öntudatunk is azt mondja, hogy van bennünk vallásos elem. Mi nem magunktól állottunk elő, és nem magunk tartjuk fenn magunkat. Ezelőtt nehány évvel nem léteztünk, és még nehány év mulva testünk oda lesz. Rövid életünket titok lengi körül. Kevéssé tudjuk ellenőrizni a körülöttünk levő dolgokat; mindenfelől korlátozva s feltartoztatva vagyunk. Számitásaink roszul ütnek ki. Terveink meghiusulnak. Világitó szövétnekeink egyik a másik után kialszanak. A miket mi valóságoknak tartunk, álmoknak bizonyulnak be. Reményeink eltünnek. Nem vagyunk képesek ott lenni, a hol akarunk, és azokká lenni, a mik akarunk. Az ember, legyen bár oly hatalmas mint Napoleon, és győzedelmes mint Caesar, hosszas tapasztalat után, kénytelen megvallani, — a mit egyszerübb emberek előttök ösztönszerüleg tudtak — hogy a járni tudó embernek nincs hatalmában igazgatni lépteit. Ugy találjuk, hogy a mi körvonalunk mindenütt igen közel van a központhoz. Egy nagyon kis sugárral meg lehet mérni egész erőnket. Mi az anyagi dolgoknak csak jelenségeit ismerjük. A mint ismeretünk köre tágul, a kör számtalan pontján annál inkább érezzük tudatlanságunkat, és az Ismeretlen annál nagyobbnak látszik előttünk. Fáradságos éltünk végén — korunk egy nagy férfiával — megvalljuk, hogy vándorlásunk alatt itt egy kavicsot, amott egy fénylő csigát szedtünk fel a parton, de az igazság végtelen és feneketlen tengere ismeretlenül fekszik előttünk. A régi bölcs csak azt tudta,

hogy semmit sem tud. Mi ellenállhatlan törekvést érzünk magunkban, magunkat és minden külső dolgot egy rajtunk túl levő fenséges és titkos erőnek tulajdonitani, melyet mi sem megmérni, sem megfogni nem tudunk. Ez erő elgondolására tisztelettel telünk el. A külső dolgok kezünkbe adják az alkalmat, a mely felébreszti az öntudatot, és az önkénytes természet minket magunknál valami magasabbra vezet és mindennél nagyobbra, a mit csak a szem láthat. Mi e gondolatnál leborulunk. Igy a némileg emberfeletti érzelem oly természetesen jő, mint a lehelet. Ez a primitiv szellemi érzés lepi el lelkünket, midőn hirtelen nyomoruság lep meg; midőn menyegző vagy temetés, gyász vagy vigalom alkalmával csordultig tele áll számunkra az öröm vagy üröm pohara; midőn a természet nagyszerü müvénél, egy hegynél vagy vizesésnél megállunk; midőn egy őserdő kétes világa rémülettel tölti el szivünket; midőn csendes magányunkban vagyunk, és azt kérdezzük magunktól: Mi vagyok én? Honnan jöttem? Hova megyek? Nincs ember a ki ez érzelmet, e titkos, megmagyarázhatlan érzelmet ne érezte volna.

Még tovább, ugyanazon eredményre jutunk az ember természete bölcsészeti elemzése által. Félrevetjük az emberi testet érzékeivel; vizsgáljuk az értelmet, mely az ő szolgája, elválasztjuk az érzelmeket, melyek a lelket a lélekkel egyesitik; felfedezzük az érzést, a mely különbséget teszen a jó és rosz között, miként testi szemünkkel megkülönböztetjük a feketét a fehértől, az éjet a naptól; és mindezek megett, mélyen benn, az élet minden csaló jelenségei alatt felfedezzük **az ember vallásos érzelmét.** Ha ez érzelmet gondosan áttekintjük; ha ezt mint okot okozatától elválasztjuk; és ha addig elemezzük, mig az alanyt az állitmánytól nem tudjuk többé elválasztani, akkor megtaláljuk az utolsó tényt, hogy a vallásos érzelem **a függés érzete.** Ez érzelem maga nem fedi fel a tárgy jellemét, még kevésbé annak a tárgynak lényegét és természetét, melytől függ; éppen ugy mint az érzékek nem fedik fel tárgyaik természetét, mint a szem és fül nem fedik fel előttünk a világosság és hang lényegét. Miként ezek, az is önkéntesen és öntudatlan munkál, mihelyt az alkalom jelen van.

Ekép ugy látszik, hogy valamint a nyilvános tények inductioja, ugy az önkéntesen cselekvő öntudat és az emberi természetnek bölcsészeti elemzése, valami vallásos érzelemre vagy elvre vezetnek, mint az emberi szervezet lényeges részére. Miután ily mez-

telenül és elvontan meg van állitva, hogy az emberi természetben van egy benmaradó vallásos elem, nem könnyü átlátni. hogy mily alapon tagadják némely gondolkozó emberek ez eredeti minőséget, a kik az öntudatban hisznek és saját lényök összetett elemeit vizsgálják és elemezik. Az igaz, hogy az emberek nem szólnak gyakran eképen önmagokhoz: „Ime van vallásos elem szivem fenekén.“ De azt sem mondják: „Ime, vannak kezeim és lábaim, és ugyanazon lény vagyok, a ki tegnap éjjel vagy ezelőtt negyven évvel voltam.“ Az észnek természetes és egészséges állapotában ritkán beszélnek vagy gondolkoznak az emberek afelől, a mit öntudatlan igaznak éreznek, és a mi minden szellemi cselekvésnek alapja. Ezekkel azt hiszem, eléggé meg van mutatva, hogy az emberben van vallásos elem. [1])

Angolból

Simén Domokos,
tanár.

1) E czikk Parker nevezett müvének mintegy bevezetése, mely az ő vallási éles vizsgálódásainak csak kiindulási pontját jelöli. — Ohajtottuk volna Parker nagy jelentőségü müveiből az ő ragyogó szellemét s eredeti nagyságát teljesebben tükröző részeket közölni; ez azonban jövőre maradt. Szerk.

VI.

Az alázott sorsban született Jézus megtiszteléséről.

(Karácsoni egyházi beszéd).

Bemenvén (a bölcsek) a házba, megtalálák a gyermeket, és leborulván, tisztességet tőnek neki, és az ő kincseiket eléhozván, adának neki ajándékot, aranyat, tömjént és mirhát. Máté 2, 11.

Az emberek természetöknél fogva mind egyenlők; egyik más természeti jogokkal nem bir, fényesebb eredettel nem dicsekedhetik, mint a másik; mert mindnyájan egy vérből s hasonló módon származtunk; főbb vonásokban természetünk egy; szükségeink, kivánságaink, indulataink, reményeink ugyanazok; örömeink, terheink, anyagi és szellemi javaink közösök; s valamint eredetünk egy volt: végünk is csak egy lesz. Mindazáltal, valamint az ugyanazon kútfőből kibuzgott vizekből, — mivel a földnek, melynek rétegein keresztül folynak, különböző természetü elemeivel vegyülnek, — különböző természetü folyamok lesznek: ugy az egy vérből származott emberiséget is a hely, égaly, idő s körülmények más-másképen nevelik, elannyira, hogy a természetileg egyenlő emberek világilag annyi darabokra szakadoztak, nemzetiség, nyelv, életmód, törvények és szokások, rang és állapot s cselekvésmód tekintetében egymástól oly különbözőkké lettek, miszerint alig lehet felfogni, hogy a paradicsomi egy pár ember több mint ezer millóra szaparodott s egy pár ezer nyelven beszélő ivadékaival tölt volna be a földnek egész kereksége, és hogy az égi testek útját megmérő Newton, s egy még számlálni sem tudó kalmuk egy törzsatyától származtak volnak. Ki találhatja meg az Isten bölcsesége mélységét, mely magasabb a magas egeknél, mélyebb minden mélységeknél; hosszabb annak mértéke a földnél és szélesebb a tengernél! [1])

Az emberek eképpen elkülönözve, ma már különböző viszonyokban állnak egymással. Kiket a szerencse magasra emelt, vagy

1) Job 11; 7—9.

eszök, bölcseségök, erejök, erényeik mások felett kitüntettek: azok előtt a kissebbek, alantabb állók térdet-fejet hajtanak, mig a szegényre félszemmel is alig tekint valaki, a gyengék s ügyefogyottak feledés, talán megvetés tárgyai. A kiktől legtöbbet remélünk: azokat leginkább tiszteljük; a kitől félünk: kedvébe járunk. Amott egy fényes palota s nagy uradalom leendő birtokosa lépvén a világ szinpadára: a serény hír siet tudatni a világgal az eseményt; a világ fiai, nagyok és kicsinyek, őszinték és hizelgők tolongnak üdvözletére. Egy királyi magzat születését ágyuk dörgése és fényes ünnepélyek jelentik messze tartományokra. Itt egy kunyhóban született csecsemőről csak a rokonok s szomszédság tud valamit, kik a kisded sirása által erre figyelmeztetnek.

Jézus sorsa kivételesnek tetszik. A szegény sorsuk miatt kevéssé ismeretes Mária és József a népszámlálásra Bethlehembe összegyült sokaságtól figyelemre sem méltatnak, szállást még szegényebb hajlékban sem kapnak, s kénytelenek egy pajtába vonni meg magokat. Itt szülé Mária Jézust s helyhezteté a jászolyba. A keleti bölcsek azonban eljőnek messze földről, az idők jelei által, mi képesen a fényes csillagban van kifejezve, vezettetve, hogy tiszteséget tegyenek annak, kit a próféták messziásnak, királynak hirdettek, kit a sokaság mint szabaditót várt; és keleti szokás szerint tiszteletök jeléül ajándékokat adának neki, aranyat, tömjént és mirhát.

Mint a bölcseket a fényes csillag, inditson minket is, é. h.! a bölcsek példája e szent ünnep alkalmával különösen — a mi Idvezitőnk, lelki királyunk illő tiszteletére. Tiszteletünk egyik tárgya legyen a Jézus születése körülményeiből kifolyó tanuságok felfogása; a másik pedig a bölcsektől természetben adott ajándékoknak erkölcsileg való utánzása.

I. Minő tanuságok rejlenek Jézus születése körülményeiben reánk nézve? Ha nem boritja is előttünk Jézus születését s általában az ő természetét oly áthatlan homály, mint azokét, kik azt hiszik, hogy Jézus az égből leszállt s testet öltött istenség legyen; ha minket megnyugtat és boldogit Jézus felől az az egyszerübb hit, hogy benne a várt Messziás, az emberiség nagy prófétája, az isteni igazságok szent tanitója, az isteni kegyelem által különösen megáldott s elhivott s minden em-

bereknek örökre eszményképül szolgáló legszentebb ember született a világra: mindazáltal még igy is marad az ő születését illetőleg valami bámulandó, szinte megfoghatatlan. Miért tetszett Istennek, hogy az ő választottja, az emberinem idvezitője, egy szegény asszonytól, egy igénytelen ács élettársától, vándorlásuk közben, egy kis helységben s ott is egy pajta jászlyában szülessék? De eszünkbe jutnak a próféta szavai: Nem olyanok az Úrnak útai és gondolatai, mint a miéink; mint az ég a földtől, oly távol vagynak azok egymástól; és megnyugszunk e gondolatban; megelégszünk azzal, a mit megtudunk érteni Jézus születése felhozott külső körülményeiből, — és ilyen lehet az az erkölcsi igazság —

Először, hogy nem a hely teszi jelessé az embert, hanem megforditva, az ember a helyet; nem a születés nemesiti a személyt, hanem az érdem; nem a fény és pompa érdemel hála-koszorut, hanem a szellemi s erkölcsi nagyság. — Távol legyen, hogy én mindennek meg ne adjam, a mi az övé. Mély tisztelettel hajlok meg a magas helyet foglalt, s a jóllétel után sovárgó népek ügyei élén álló főméltóságok előtt, a kiknek vállait a haza, nemzet, tartományok boldogsága kieszközlésének terhes gondjai nyomják; a kik evégre a kezökben levő hatalommal mindent, a mit lehet, lelkes akarattal megtesznek. — Érdemes szülőktől, tehetős, nagy és virágzó családból származni: a legjelentékenyebb földi szerencsének tartom; mert az ilyen előtt szép jövő nyilik meg, s a világi dicsőség pályaterén leggyorsabb előhaladást remélhet. Nem vagyok ellene a világi javak özönében úszó fényes házak pompájának sem; mert onnan világosság és meleg sugározhat a környező homályba; tudomány, müveltség ilyen helyekről kaphatnak legkönnyebben szikrákat, a közintézetek oltára innen nyerhet legtöbb áldozatokat. De mindezek az előnyök csak annyiban becsesek és tiszteletre méltók, a mennyiben mint eszközök, bölcsen használtatnak fel erkölcsi nemes czélok előmozditására; és igy ismétlem, a mit fennebb állitottam, hogy én mindenütt a valódi embert, az igaz érdemet, az erényt tisztelem.

Sajnos volna általában az emberiségre nézve, ha sorsát, ugy szólván, a véletlenség határozná el; ha minden léleknek csak születése helyétől függne nagysága vagy kicsinysége, szerencséje vagy szerencsétlensége, tekintélye vagy megvettetése;

igy az igyekezetnek nem nyilnék pálya, az önszerzett érdemnek nem lenne jutalma.

Több jeles tehetséget fejthet ugyan ki a szelidebb égaly, mint a hideg északnak a tompaságot helyt tartani látszó fagyos tartományai; de azért a legszebb égalynak nincsenek-e elfajult fiai? s észak nem adott-e derék férfiakat a világnak? Ámbár az évangéliomi öt és két tálentomos szolgák a reájok bizott pénzzel híven kereskednek, és uróknak jelentékeny nyereséget hajtanak, mig az egy tálentomos ezen keveset is elásván, tevéketlen marad; de a közéletben nem történik-e ez sokszor megforditva; a gazdag nem ássa-e el az ő sok kincsét másokra, söt magára nézve is, mig az egy tálentomosok igyekezve, hangyaszorgalommal izzadva, tanulnak, szereznek, éjet nappá tesznek, mig egykor feltünő nyereséget mutathatnak fel még pedig nem csak saját sorsuk javára, hanem az őket kebelező társadalom hasznára is? A nagy városokban, hol a szelid múzsák bővebben honolnak, a lélek erejének hatályossá tételére több eszközök találtatnak, mint az olyan helységekben, hol durva tudatlanság nyert szállást, hol hiányzanak a kútfők, melyekből szellemi tökéletesedést merithetnénk; de azért akármelyik fényes városnak is van elég fénytelen, és sok nyomoruságos helységnek vannak dicső polgárai; amott találunk hullott nagyságokat, itt a homályból kiemelkedett csillagokat. Lám a Gallileabeli Názaretről nem azt kérdék-e a zsidók, hogy onnan támadhat-e valami jó? s Jézus szentté tette e helyet. A kis Bethlehemet ki ismerte, mig egy szegény gyermek születése világhirüvé nem tette? Hajdan hány város vetélkedett, hogy egy Homérosz szülése dicsőségét magának tulajdonitsa? S vajjon ama sziklának, messze az oceán közepén, melyet most Szent-Ilona név alatt a gyermek is ismer, mi sorsa lesz, ha egy újkori Prometheoszt hozzá nem lánczolnak. — Ugy van, ah! nem a születés, rang, gazdagság, hely adja az érdemet; hanem az érdem nemesiti meg, az ember teheti értékessé, nevezetessé amazokat.

Sok igazság van ezekben a régi közmondásokban: „Az alma nem esik messze fájától," — „jó szülőknek jó gyermeke." Oh de sajnosan tapasztaljuk olykor az ellenkezőt is, azt, hogy magas állásu derék főembereknek vannak aláválo gyermekei, sok jámbor atyának van gonosz fia, sok szerző gazdának vesztegető utóda. Hány példa van ezekre, s mit bizonyitanak egyebet, mint hogy a külső

körülmények szolgálhatnak ugyan előnyül érdemek szerzésére, de nem szükségesképen vezetnek a jelesek pályájára.

Azt is szokták mondani, hogy a kinek gyermeke nincs, öröme sincs; de azt is hozzá lehet tenni, hogy búja sincs. Mert ámbár a világ sem foghatná be a szülők ama nagy örömét, midőn látják, hogy jó nevelés és áldozatokkal kapcsolatos jó neveltetés által gyermekeikből oszlopai, csillagai válnak a társaságnak, hazának, nemzetnek; az ilyenekről lehet elmondani, mit Jézusról mondott volt egy asszony: Boldog méh, mely tégedet hordozott, és az emlők, melyeket szoptál. [1]) Ah de nem nyomhatja terhesebb bánat a szülők szivét, mint gyermekeik rosz magokviseletének, elfajulásának látása. Bút hoz ezekre a felkelő nap, a lehaladó szégyent, az éjszaka álmatlanságot; és sokszor elsohajthatják Jézusnak az emlitett nő itéletével ellentétben álló szavait: Boldogok a méhek, melyek nem szültenek, és az emlők, melyek nem szoptattanak. [2]) Mit jelenthet ez az ellentét egyebet, mint azt, a mit e közmondás fejez ki: „Kiki a maga szerencséjének kovácsa.“ A nagy hegyek is szülnek sokszor egy-egy nevetséges kis állatocskát; de a mustárnyi magból is nővekszik magas élőfa.

Azért, ámbár a szép tollu madár is tetszik magának, fel ne fúvalkodjék senki aranynyal bevont, s mennyezetével csillagos eget ábrázoló márvány palótából lett születésével; se ne búsitson meg senkit születése csekély jelentőségü helyének, vagy darocz ruhájának szemlélése. Mert ezek mind csalfa mértékek. A mi nagyságunkat vagy kicsinségünket igazán csak a lelkierő és erkölcsi tisztaság mérik meg. Az igazság mérlege a szerint nyom erre vagy arra, a mint be vagy nem töltöttük be a helyet, melyre a Gondviselés állitott bennünket. Koszorut csak az erény, s a minden szépre, jóra törekedő lankadatlan buzgóság érdemelnek.

Továbbá, annak látása, hogy Jézus istálóban született s jászolyba helyheztetett, szolgáljon tanuságul arra, hogy Isten a maga nagy munkái végbevitelére gyakorta él csekélynek látszó eszközökkel. — Miért? Talán azért, hogy az erő és hatalom ne az eszközöknek, hanem a Gondviselés bölcseségének tulajdonittassék. A világ a nagy dolgokat rendesen csak nagy erővel mozgathatja; de Istennek egy szavára villágosság áll

1) Luk. 11; 27. — 2) Luk. 23; 29.

elő a sötétségből; Ő a maga dicséretét nem csak ékes ajku szónokok-, hanem a csecsszópokkal is véghez viszi; nem csak királyvérből emel nagyokat a trónusokra, hanem juhászkunyhóból vagy börtönből is, mint Dávidot és Józsefet; a rebegő Mózessel hatalmas dolgokat hajtat végre; a szólni alig tudó gyermek Jérémiást, a pásztor Ámost prófétákul küldi; a fegyvertelen ifjuval meggyőzeti a fegyveres óriást; a világra kiterjedt keresztény anyaszentegyházat tizenkét gyenge oszlopra épiti; — de miért több példa? ime, a jászolyban született úr Jézus adatik a világ szabaditójájául; — egy csemetéből nőtt ki az életnek ama fája, melynek szent árnyékában nyugszik a földi terhek alatt elfáradt, s a sziv keserveiben elalélt lélek, gyümölcséből pedig a ki eszik, örök életet eszik....

Tanulságúl szolgálhat itten az is, hogy az alázatosság a felmagasztaltatásnak alapja. A ki magát felmagasztalja, megaláztatik; a ki magát megalázza, felmagasztaltatik — ugymond az irás. Miért is magasztalnok fel magunkat? talán, hogy a szerencse kerekének egyfordulatára annál nagyobbat essünk? Bizony fövényen épült ház minden erőltetett vagy kicsikart nagyzás, melyet az élet folyamának árjai oly könnyen elmosnak; ezer meg ezer példát láthatunk erre a multban és jelenben. Csak egy alap van, melyen biztosan emelkedhetik az ember magasra, az igaz lélek bölcsesége, melynek szemei az isteni gondviselésre vannak függesztve, s mindent, a mi töle kitelik, szent kötelességképpen hajt végre, Istennek adván a dicsőséget érette. Az ilyen lélek lehet nagy, mivel magát megalázza. — Ime, hogy hullanak a Hámánok s a felfuvalkodott farizeusok alá: mig az úr Jézus, kinek jelleméből a szelidség és alázatosság ugy ragyog ki, mint a brilliánt a sziklából, dicsőségre emeltetik. Isteni kegyelem vagyon tehát az igaz lelkü alázatosokkal, mely őket feljül emeli a földi viszontagságok változandoságain azon magosságra, hol a föld határos a menyei örökkévalósággal. —

Ezeket a tanulságokat meritsük, kedves atyámfiai, az úr Jézus születésének körülményeiből; mert ha ezeket lelkünbe véssük: meg lesz szentelve mai ünnepünk.

II. És most már a bölcsekkel mutassuk be mi is tiszteletünk jeléül ajándékainkat lelki fejedelmünknek, a Krisztusnak.

A bölcsek aranyat, tömjént és mirhát vivének; nemes érczet,

jó illatu és drága kenetnek használt fűszereket, melyekkel a keletiek legmélyebb tiszteletöket szokták érzékiteni. Meglehet, isteni akarat volt, hogy az anyagilag szegény Mária, kinek kisdedével s férjével Herodes dühe elől idegen földre, Egyptomba, kellett bújdosnia, a drága ajándék által segitve legyen; mindazáltal ezen ajándékokban bizonynyal nem azoknak értéke, hanem a hodoló érzés, mely azokat adni sugallotta, kell hogy főveb fontosságunak vétessék. Ezért a mi ajándékaink is legyenek mindenek felett lelkünknek szentebb érzelmi. Avagy nem Jézus tanitotta-e, hogy mindennél becsesebb a lélekben és igazságban való áldozat? —

Vigyünk hát ajándékul igaz hitett, melynek legméltóbb jelképe a tiszta arany. Erre útasit Idvezitőnk: Adom neked tanácsul, hogy végy én tőlem tűzben megpróbáltatott aranyat, hogy gazdag légy. [1]) Nem tagadunk azért, sőt hiszünk tebenned, úr Jézus; hisszük, hogy te vagy az igaz Messziás, az emberinem Idvezitője. Valljuk Péterrel, hogy te vagy a Krisztus, az élő Isten szent fia, erkölcsi fönségedért Istennek választottja, kiben az Atya megnyugodott. Hisszük ama szent igazságok isteni voltát, melyeket te tanitottál a világnak; hisszük azoknak boldogitó és üdvezitő szent erejét. E hit lehet a mi erős támaszunk földi vándorlásunk ideje alatt; e hitből kifolyólag lehetünk bátrak, ha végóránk csendül, elmondani a te tanitványoddal: Tudom, kinek hittem, és bizonyos vagyok benne, hogy az én ő nála letett kincsemet megtarthatja ama napra. [2])

Vigyünk ajándékul erkölcsi jóságot, mely kedvesebb a tömjén jó illatu füstjénél, melynél szebb vonás a halandó ember képében nincsen. Szeretet, isteni félelem, kegyesség, erényesség — mind ezen név alá tartoznak. Jézus világra jövetelének főczélja az vala, hogy az ő nyájául ily jó cselekedetekre igyekvő kiváltképen való népet tisztitana. [3]) Féljed az Istent, tiszteld szent akaratát; szeressed embertársadat, szeresd és kövesd az igazságot; mindennek add meg, mivel tartozol; boldog sorsban el ne kevélyedj, a nyomorban ne csüggedj; és minden javaidat tulajdonitsd Isten áldásának, hálákat adván neki érette; szóval: Hajolj el a gonosztól és cselekedjél jót — ebben áll az erkölcsi jóság. A mit sz. Pál mond kiválóan a kegyes-

1) Jel. 3; 18. — 2) Tim. 1; 12. — 3) Tit. 2; 14.

ségről, azt lehet mondani általában az erkölcsi jóságról, hogy a n n a k j u t a l m a z t a t á s a v a n n e m c s a k e v i l á g o n, h a n e m a m á s é l e t b e n i s. Magasztosabb elhivattatásunk ezen alapul. De a földiekre nézve is — Mózes mondása szerint — az izrael Istene azokat áldja meg mindennemü jókkal, kik járnak az ő utaiban. Meggazdagodik József Égyptonban, mert féli vala az Urat. A Jordánon át csak egy pálczával ment Jákob két sereggel tér vissza Kanahánba, mert hiv és igaz szolga vala, s bizott az ő atyái Istenében. Dávid temérdek aranynyal és ezüsttel áldatik meg, mert teljes szivéből dicséri vala Istenét. És a ki csak bölcseséget kér vala az ő Úrától, Salamon, gazdagságban és dicsöségben más királyok felébe emeltetik. A jámbor Izsák vetése száz annyit termett. — Imé, miként teljesül a zsoltáriró éneke: A k i a z Ú r I s t e n t f é l i é s t i s z t e l i s z i v é b e n, n a g y b é k e s s é g b e n a n n a k m i n d e n j ó b ő v ö n a d a t i k, é s ő m a r a d é k i n a k g a z d a g ö r ö k s é g h a g y a t i k. [1]) — Ideig való életünk is az erkölcsi jóság mértéke szerint számittatik. V é n s é g ü n k a m a k u l a n é l k ü l v a l ó é l e t b e n á l l. [2]) A jó ember kevés idő alatt több jót cselekszik, mint a rosz sok idő alatt. H a v a l a k i a n g y a l o k n y e l v é n s z ó l n a i s, d e h a s z e r e t e t n i n c s b e n n e, c s a k s e m m i; vagy ha annál több, csak o l y a n, m i n t a z e n g ő é r c z é s p e n g ő c z i m b a l o m. [3]) — Kérkedjék egy Krözus megmérhetetlen gazdagságával; egy Károly császár azzal, hogy az ő birodalmában a nap nem menyen le; ragyogjon bár valaki plátói értelemmel a tudományok terén: de ha nincs jóság szivökben, ha a tiszta erkölcsök helyét álnokság s más nemtelen indulatok foglalták el, — csak olyanok ők, mint a salak az aranyhoz képest, mint a tövis a liliom között, nem kivánatos, inkább félelmes. — Ugy van, ai., csak az erkölcsi jóság az, melyben áll keresztény érdemünk, és a mitől függ lelkünk békessége és Isten előtti kedvességünk. Ezzel járuljunk Jézus eleibe; tegyünk fogadást magunknak, hogy erényeit elsajátitni, feddhetetlen példáját követni igyekezünk minden erőnkből.

Végre vigyünk ajándékul á l d o z a t r a k é s z s z i v e t, melynek a drága kenetül szolgáló mirha legtalálóbb jelképe. — A szegénység és nyomor mind meg annyi sebek az emberiség testén, melyet az adakozás kenetjének kell gyógyitnia. A közintézetek, minden szent és

1) Zsolt. 25. — 2) Bölcs. 4; 9. — 3) 1. Kor. 13.

*

magasztos czélok, meg annyi oltárok, melyek a mi áldozatunkra számitnak. Sokan azt tartják, hogy a mit kezökből kiadtak, azt már elvesztették; el, ha nem jó helyre adták, a mint ezt a pazarlás-, mértékletlenség-, fényűzés- s egyéb hiábavalóságra tett kiadások sajnosan tanusitják; de különben, valamint a nap meg nem fogy, ha szüntelen szorja is áldott sugarait: igy a jótétemény sokszoros kárpótlást nyer a minden jó adományok örök forrásától; mint Pál apostol mondja, a jó kedvü adakozásnak haszna magára, az adakozóra tér. [1]) Ezt erősiti bölcs Salamon is: Vagyon — ugymond — olyan, ki adakozik, mindazáltal annál inkább gazdagodik; és vagyon olyan, ki megtartoztatja magát az adakozástól, de attól szükölködik. A ki buzáját beszoritja, átkozzák a népek; Istennek áldása leszen a kiadónak fején. [2]) — Nem is hallottam, hogy valaha valakit az okos adakozás megszégyenitett volna; sőt a mindenekkel jólteni kivánt Alfonsus azt mondta sajátjának, a mit másoknak adott, elveszettnek pedig, a mit nem adott. — Ime, a gazdagságnak egyik nagy becse, hogy sok jót tehet maga körül, és azok által sok örömöt, sok szeretetet és tiszteletet szerezhet magának. Áldott a jóltevőnek emlékezete is; a hála könnyeitől öntözve, hervadhatatlan virágok boritandják az ő sirját késő időkig. Ezek azok, kik számithatnak egykor lelki királyunk itéletére: Éheztem és ennem adtatok, szomjuhoztam és innom adtatok, utazó voltam és befogadtatok, mezitelen voltam és megruháztatok, beteg voltam és meglátogattatok, fogoly voltam és hozzám jöttetek; jertek el azért én atyám áldottai, birjátok a nektek megkészittetett országot. [3]) — Oh vajha azért mi is követői lennénk az ilyen áldozatoknak a jó cselekedetekben. Vajha az önzés salakjából kiburkolodzva, a mások hasznára is figyelmezni tudnánk; barátságunk nem csak a hordóig, atyafiságunk nem csak az osztozásig, szeretetünk nem csak kapunk küszöbéig tartana! Avagy nincsenek-e közöttünk mindenkor szegények; nem látjuk-e sinlődő intézeteinket? Oh ne késsünk hát filléreinkkel gyümölcsözőleg járulni és hatni mindenfelé; a nyomor enyhitésére, iskoláink virágoztatására, ifjaink kellő neveltetésére, templomaink illő fényének fentartására, hazánk és

1) 2. Kor. 9; 8. — 2) Péld. 11; 24, 26. — 3) Mát. 25.

nemzetünk boldogsága némi előmozditására — nem csak szivünk buzgóságával, hanem anyagi kitelhető segélyünk tárából is illő gondot forditani. Fiacskáim, szeressük hát egymást nem csak beszéddel és nyelvvel, hanem tettel és valósággal.[1])

Ezekkel az ajándékokkal járuljunk, kedves atyámfiai, az Úr Jézus születése emlékének megtisztelésére; ezekkel áldozunk teljes életünkben az ő Atyjának, a mi Itenünknek, igaz hittel, erkölcsi jósággal és áldozatra kész szivvel: és akkor meg lesz szentelve a mi ünneplésünk, meg lesz áldva a mi életünk mind örökké. Ámen.

Inczefi József,
Udvarhely-köri esperest, derzsi pap.

1) 1 Ján. 3 : 18

VII.

A lélek halhatatlansága.

(Húsvéti egyházi beszéd.)

Hol vagyon halál a te diadalmad? hol vagyon koporsó a te fullánkod? 1. Kor. 15; 55.

Ha voltak minden kornak sajátságos gondolatai, uralkodó eszméi, melyek az őket szülő idővel elenyésztek, mint a hulló csillagok: voltak nagy eszmék is, melyeket a muló idő nem ragadhatott magával, melyek az emberinem egész történetén keresztül huzódnak. Ilyen, lelkünk halhatatlanságának eszméje. Az egyptomi tudományosság körében, honnan Mózes a prófétai térre lépett, a vedákban és zenda-vestákban, a hellen bölcsészetben s a római klaszszikusok kitünőbb müveiben — megtaláljuk a halhatatlanság eszméjét, habár különböző nézetek szerint. Be volt szőve, mint égi sugár, a hajdankor összes miveltebb népeinek vallásába, bölcsészetébe és költészetébe, szóval, szellemi nemesebb életébe. A keresztény miveltségnek a halhatatlanság eszméje ad szent magasztosságot. S ott, hová a keresztény vallás még el nem hatott, hol a félvad népek még ősi szokásaik közt élnek, Áfrika közepén s az ámérikai Kordillerák rengetegeiben, durván bár, de meg van a halhatatlanság eszméje. Az őskor mumiái, a középkor csendes cellái, s napjainkban egy-egy néger fejedelem sirján a véres ember-áldozatok egyaránt a halhatatlanság eszméjéből veszik eredetöket. Isten eszméje után, a halhatatlanság eszméje a legősibb és legnagyobb a földön. Kezdetét nem tudjuk megmondani, s azóta el nem hagyta az embereket. Nemünk közös nagy pántheonjában, a világtörténelemben, szenttűzként világol e magasztos eszme hol homályosabban, hol fényesebben, de végkép soha ki nem aluva.

S kitisztázták-e az évezredek az őseszmét? Kiásta-e már az emberi tőrekvés hosszu izzadásai után, a mit reszkető kezek kezdet óta a sir hantjai alá takartak? Birunk-e igy szólani Pállal:

Hol vagyon halál a te diadalmad; hol vagyon koporsó a te fullánkod?! vagy most is csak könyeink vannak a koporsó látására?

Nagy kérdések! melyekre ha némelyek derült arczczal igent intenek; de talán többen vannak, kik csak egy mély sohajtással tudnak felelni, melyben eléggé ki van fejezve, hogy bizony most is vastag a sirhantot boritó fátyol! Talán világosabban látnánk át e fátyolon, ha a halhatatlanság eszméjét századok óta igen világosnak nem prédikálják. Ha a papság nem elégszik meg azzal a kényelmes állitással, hogy „meg vagyon irva,“ hogy „Jézus feltámadásával, az utolsó kételyt is eloszlatta“, „tehát bizonyos, hogy a lélek a halál által meg nem semmisül.“ Nem gondolták meg, hogy a halhatatlanság eszméje nem csupán a kereszténységé, hanem az egész emberiségé. Nem gondolták meg, hogy ez oly kimondhatatlanul fönséges eszme, melyet minden módokon sem birunk, ha adva van is, egészen hatalmunkban tartani. Vagy nem ismerték az emberi szellemnek azt a becses tulajdonságát, hogy minél fontosabb kérdés áll elötte, annál kevésbé tud megnyugodni a csupán külső tekintélyre alapitott feleleten, ha ezt egyszersmind saját esze s lelkiismerete is nem támogatja. A mi alkalmas arra, hogy egy igazságot megvilágositson s lelkünkbe benyomjon: nem mindig legalkalmasabb arra, hogy azt az igazságot lelkünkben legállandóbban meg is tartsa. A távolból jövő dörgés inkább megráz; de a közvetlen közelünkből, vagy éppen keblünk mélyéből emelkedő sugallat, meglehet, mélyebb és állandóbb nyomokat hágy maga után. Ama szent emlékek nagy jelentőségét, melyek egykor a Jézus Krisztussal az emberinem történetébe szövődtek, bizonyára soha sem fogja kicsinyelni a világ, legkevésbé a miveltebb idők; azok által a Gondviselés örök hálára kötelezte az emberiség szivét; ámde, ha ama szent emlékek annyi századok hideg sirján keresztül némileg bádgyadtan szólnak hozzánk: bizonnyal csak üdvös lehet lelkünkre nézve, ha e bádgyadt hatást saját szemlélődéseink által is élénkitjük. Ha a kijelentésben van alap, melyen megállhatunk: eldobjuk-e kezeinkből a támaszt, melylyel állásunkat még szilárdabbá tehetjük? Oh hányszor összeroskadnának a vándor lábai az egyenes úton is, ha nem volna olykor mire támaszkodjék! — Nem tagadjuk, hogy a kijelentés isteni; csak azt adjuk hozzá, hogy szellemünk titokteljes lényege is Istentől van; és igy, a mit egyik mond, a másik nem tagadhatja, sőt végeredmény-

ben szükségkép egyezniök kell. Az összetett erők vagy bizonyitékok mindig erősebbek. Szálljuk azért, ai! e szent alkalommal önmagunkba; vizsgálódjunk saját szellemi természetünk rejtekeiben saját eszünk s lelkiismeretünk világánál; keressük, ha vajjon visszhangoznak-e enlelkünkben az apostolnak oly magasztos diadallal mondott szavai: Hol vagyon halál a te diadalmad; hol vagyon koporsó a te fullánkod? Oh ha e mondat végén álló kérdő-jelt ledönthetnők! hogy mint az apostol előtt, e mondat értelme előttünk is felelet gyanánt álljon. Hiszen, ha halhatatlan a lélek: halhatatlan természetének kell hogy nyomai legyenek magában lelkünkben. Keressük hát e nyomokat.

A halhatatlanság eszméjének már emlitett ősi volta, nagy jelentőségü erősséget foglal magában. Mint a zajgó tengeren a buborékok: az élet folyamán is egymást hajtják az eszmék s gondolatok milliói, s percznyi tündöklés után egyik a másikon törik meg. Ez az élet jele. Az elmefuttatónak szép látvány; ámde a kincskereső búvár itt nem sokat tétováz; a tapasztalatból megtanulta, hogy a maradandó becsü kincs a mélységben rejtődzik. Ezért ha rendkivüli vihar egy-egy új igazságot a napi mozgalmak felszinére hajt: a lélekbuvárnak van oka kétkedni annak való értéke felől, mig az idők ezredéves méhéből kiemelkedett eszme mintegy magán hordja igaz értékének próbáját. Igen, az idő, ez a legjobb orvos, egyszersmind a legnagyobb kritikus. Meghányja kérlelhetlen hatalmával az emberi gondolatokat; elhullatja a polyvaszerü ábrándokat s üres képzelődéseket; kiszemeli, mint a konkolyt, a téveszméket s álokoskodásokat; s ha kevés marad kezében, de a megmaradt annál tisztább s becsesebb. Hány eszmét találunk a történelem régiségtárában, melyek egykor ragyogtak, melegitettek és boldogitottak; s most, mint hideg mumiák vagy szörnyszülöttek, csak a kiváncsiságot érdeklik? És ha aránylag rövid idő képes az emberi hiú gondolatok gyökerét elszárasztani: a halhatatlanság eszméjének meg nem határozható ősisége nem a mellett szól-e, hogy ez eszme nem lehet ábránd, nem lehet a sovárgó lélek üres képzelgése? Mi szentelhet meg egy eszmét, s az igazság zománczával mi vonhatja be inkább, mint az egymást hosszu sorban követő nemzedékek bizonyságtétele? Mi örökkévaló a földön, ha nem az, mit az idő emésztő moha el nem borit? Mi valóság, ha nem az, mi örökkévalónak látszik? — Vagy talán azt lehet felhozni, hogy a halhatatlanság eszméje, daczára ősiségének, a bi-

zonytalan homályból soha sem birt kiemelkedni? Hát nem ezt mondhatjuk minden nagy eszméről? A szabadság vagy jogegyenlőség eszméje pl. megért-e eléggé ezer meg ezer év óta? nem vita tárgyai-e ma is, még pedig nem csak a gyakorlati életben, hanem elméletileg is? s azért ki meri ezeket üres eszméknek mondani? Nehány ezer év mi az örökkévalóságból? S ha egy-egy nagy eszme, talán az emberiség első fejlődési szakában, annyi ellenható körülmények közt, nem birt kitisztulni: lehet-e jogunk azért azt elitélni? Bizonyára csak könnyelmü észjárás teheti. Gondoljuk meg, hogy a fődolog egy eszmében sem az alak, hanem a lényeg. S ha a halhatatlanság eszméje alakilag homályos, de lényegileg meg van s meg volt ősidők óta. Gondoljuk meg, a mit a költő mond: „Ha látnád, a földön mulékonyan

Pihen csak lelked s túl örök idő vár:

Erény nem volna itt szenvedni többé."

Lehet-e mondani, hogy ezek semmit sem bizonyitananak a lélek halhatatlansága felől? Vagy nem inkább hallgathatunk Jézus eme szavaira: A ki én bennem hiszen, ha meghal is, él.[1])

De vizsgálódjunk a lélek természete körül közelebbről. A főnehézség, lelkünk halhatatlanságát illetőleg, le volna győzve, ha bár csak némileg is ki lehetne mutatni, hogy a lélek nem egy a testtel, hogy amannak ettől független létele van. Fontos és nehéz feladat; de a nehézség ne rettentsen vissza. Csak egy sugárt lehessen észrevennünk a homályban, az záloga annak, a mit keresünk.

Ha a szellemnek a testtől független létele nincs, természetesen minden szellemi cselekvényt az anyag kihatásának s szüleményének kell tartanunk. Ha az anyag hatásának tartjuk: nincs más mód, mint hogy a természettudósokkal a világosság- vagy villanyáramláshoz valami hasonló müködés-folyamot gondoljunk, melyszerint az agynak valami finom rezgése s e hatásnak az idegeken s ereken mintegy villanyáramlásszerü szétterjedése s csoportosulása gerjeszti azt, mit mi észlelésnek s gondolkodásnak mondunk. Ez a felfogás elég homályos, de engedjük meg, hogy egy kis lehetőséget nem zár ki. Itt azonban nem állhatunk meg; mert minden szellemi müködés nem csak hatás, mely a müködéssel végződik, hanem egyszersmind maradandó szülemény (productum), azaz

1) Ján. 11; 25.

nem csak gondolkodunk, hanem maradandó gondolataink is születnek. S ez az, mi az előbbi lehetőséget megsemmisiti. Mert fel kell tennünk, hogy minden eszmének, gondolatnak valami maradandó nyomot kell hagynia maga után, mintegy be kell hogy véssc magát az anyagba, hogy az emlékezet számon tarthassa Ugyde ha szintén lehetséges volna is annyi bevésett gondolatképet képzelni, mennyi csak a gyermekkorban felhalmozódik: de hol és hogy foglalhatnak azok helyet az agy vagy általában az emberi test anyagában? Lehetetlen ezt képzelni még akkor is, ha felteszszük, hogy az agynak minden legkisebb pontocskáját milliónyi fogalom-képek boritják, melyek parányiságuk miatt örökre láthatlanok maradnak a legélesebben felfegyverzett szemnek is. Pedig mindez a gnndolkodásnak csak gépies folyamára s alakjára vonatkozik; mert az öntudatba átmenetéről, valamint általában az öntudatról, ily módon teljes lehetetlen valami képzetet alkotni. — Ime, ai! az anyagi elmélet a szellemről. Egészen sötétben hagy. S ha már azoknak, kik egész életöket az anyag s törvényei vizsgálatában töltötték el, legkevésbé sem sikerült kimutatni, hogy az öntudatos szellem az anyag tulajdonsága: miért ne higyjük, hogy a szellem az anyagnál nemesebb természetü s hivatásu teremtménye Istennek, s bár a testhez van csatolva sorsa a földön: a halál perczében sorsuk elválik, a por porrá lesz, melyből vétetett; a lélek megtér Istenéhez, a ki azt adta.[1])

Az anyag hivei (materiálisták) a lélek önállósága ellen azt szokták különösen felhozni: hogy a szellem ereje s általában milyensége láthatólag a test fejlettségével, s kiváltképen az agy alakjával s képzettségével áll arányban. Ez sok esetben igaznak látszik; de ha kivétel nélkül igaz volna is, nem bizonyitna a lélek önállósága ellen; mert ha lelkünket önálló lételünek veszszük, s a testet eszközül hozzá rendeltnek, mely által a földi viszonyok szerint amaz nyilatkozni képes legyen: az önálló szellem nyilatkozási ereje s milyensége ekkor is természetesen a nyilatkozási eszköz, tehát a test, milyenségétől függ. — Adjatok a lángeszü müvésznek hitvány anyagot s rosz eszközöket: és meglehet, hogy mester kezeiből szánandó mű kerül ki, mely semmiben sem hasonlit a müvész egy előbbi remekéhez, melynek készitésénél alkalmas anyaggal s eszközökkel rendelkezett.

1) Préd. 12; 9.

Talán csodálkoznunk lehetne, hogy ily gyenge érvek mellett akadnak komoly gondolkozásu emberek, kik az öntudatos szellemet határozottan az érzéketlen anyagnak, mint oknak, alárendelt okozatául tulajdonithatják; csodálkoznunk kellene ezen, ha nem tudnók, hogy az emberi szellem, talán éppen a test általi korlátozottsága miatt, oly kevéssé tud egyszerre magasabb, egyetemes szemléletre emelkedni, egyszerre mindenfelé behatólag vizsgálódni; s ezért egy dolgot, melyre különös figyelemmel tekint, melybe inkább elmélyed, rendesen mindig nagyitva szokott látni, mig a környező tárgyakat, meglehet, észre sem veszi, mint a mikroskopon átnéző szem. Hisz oly felséges a világszerkezetnek minden része, hogy nem csoda, ha annak vizsgálatában elmerülve, az egyik maga az anyag előtt borul le, mig a másik egy lépéssel tovább annak szelleméhez emelkedik. S ha már a test és lélek egysége vagy különsége mellett nem bizonyit az, hogy kifejlett, finom alkotásu agy s ép testi szerkezet által tisztábban és erőteljesebben szokott nyilatkozni a szellem; s ha néha,ezzel ellenkezőleg, még azt is látjuk, hogy gyenge, beteges testben erőteljesebb s magasabb szellem nyilatkozik, mint sok herkulesi testalkotmányban: miért ne higyjük, hogy nem a szem és fül az, mely lát és hall; hanem a testbe zárt szellem lát a szem tűkrén s hall a fül üregén keresztül? [1]) Vagy magára a szem képes látni s a fül képes hallani? Hányszor megtörténik, hogy mélyebb merengéseinkben, mikor a szellem mintegy önmagával van elfoglalva, zajos jelenetek folynak le nyitott szemeink s füleink előtt, melyeket talán észre sem vettünk? A világ egyik legnagyobb bölcse [2]) mondja: Ha valamit tisztán akarunk tudni, el kell válnunk a testtől, s lelkünknek magában kell vizsgálnia a dolgokat. S álmainkban szellemünk nem lát s nem hall oly dolgokat, sokszor dicsőeket, melyekről érzékeink mit sem tudnak? — Miért ne higyjük hát a költővel, hogy: „Az ész és erény megmaradnak,
Minden egyéb a halál martaléka."

Mit találunk lelkünben, a mi ellentmondjon halhatatlanságának? Müködése helyhez vagy időhöz van kötve? Ha testünket lelánczolja az erőszak, teheti-e ezt a szelemmel? A föld vonz-ereje

1) Cicero Tusc. 2) Pláton Phaed.

uralkodik az anyagon, megszabta a határt, melyen tul a legfinomabb anyag-parány sem mehet; de gondolataink ismernek-e ilyen határt? Nem repkednek-e túl a föld vonz-körén világról világra? Ha testi életünk ötven, hatvan esztendő: emlékezetünk ezer meg ezer éveket bejár és átérez; képzeletünk századról századra lépik a jövő homályán keresztül; s reményeink talán az örökkévalóság határain szednek s ültetnek hervadhatlan virágokat! — Ha tetszenék a világ Urának az ember életét ezer esztendőre nyujtani, vagy egy szebb világot benépesiteni, hol a földi évek csak napokat jelentsenek: ki mondja, hogy e czélokra más természetü lelkekre volna szükség, mint a miénk? A testről itt nincs szó, mert a külső viszonyok változtával természetesen változnia kellene a test szerkezetének is. De lelkünk miért ne élhetne ezer éveket? vagy kimerülnek-e erői földi pályánk megfutása alatt? Sőt nem maradnak-e a legbölcsebbnek is legszebb tehetségei talán egészen fejletlenül, midőn a halál meglepi? Elfogy-e a tiszta szeretet? Kialszik-e a nemes utáni vágy? Hol van a tökélynek ama fönsége, hová lelkünk áhitozik mintegy önkénytelenül? s a mi innen odáig van, a végetlen tért, bejárta-e öntudatunk egészen? Ah, hányszor elejti a bölcs, a költő, a művész legszebb eszméjét, mert az egyik szavakat, a másik alakot nem talál megtestesitésére! Hányszor villan vakitó fénynyel a nemesebb lelkeken át egy-egy magasztos érzés, sejtelem, mint menyei álom! Oh be szük ez a nagy világ az emberi szellemnek ihlettebb pillanataiban! Ha hát szellemünk legszebb tehetségei fejletlenül maradnak, ha legnemesebb érzelmeink nem lankadnak el, ha legtisztább vágyaink dicsőbb tér után áhitoznak: miért ne éljen lelkünk tovább akkor is, midőn vándor társától, talán zsarnokától, a testől, meg kell válnia, mint a valóságnak az árnytól? — Mint az égi testeket vezető erők a mindenség összegében: miért ne lehetnének az ennél fennségesebb szellemi erők is kapcsolatban túl a föld határain, más világokban tovább fejlődő szellemi erőkkel?! — Avagy nem megfohatatlanabb-e az, hogy ily erők fejlődésök első fokain megsemmisüljenek, mint hogy tovább létezvén, természetes felődésöket a tökély főpontja felé folytassák? A mélyen gondolkozó Martineauként: nem megfoghatlanabb-e az, hogy a lételből a nemlételbe, tehát egészen ellenkező állapotba menyjünk át, mint hogy a mely állapotban vagyunk, a lételben, tovább is megmaradjunk?! —

Nem lehet tagadni, hogy a halál megjelenése megdöbbent mindenkor; s különösön ha egy szivünkhöz közel álló rokonunkat vagy barátunkat látjuk áldozatául esni: megrendül egész valónk, s a fájdalom árját nem tudjuk visszatartoztatni. Az a hideg halványság az imént szeretetet sugárzó arczon, az érzéketlen némaság a gyöngéd szavak helyett, a koporsó s a föld alatti sötét éj az egykor vidám napok helyett: oly nagy különbség, melyet nem birunk nyugodtan szemlélni. Gondolatainkat érzelmeink nyomják el, látásunkat könyek homályositják meg, s valami lázas állapot hatalma vesz erőt rajtunk. — Ugylátszik, ai., mintha itt volna a tűzpróba, honnan a kutató ész az örök megsemmisülés hatalmából menedéket nem talál. . . Ugylátszik, de csalodnánk, ha azt hinnök, hogy a szellem reményt vesztett. Mihelyt érzékitermészetünk, mely imént egészen előtérbe nyomult, az uralkodó helyet a gondolkodásnak engedi át, legelőbb is az a kérdés merül fel előtte: vajjon nem a puszta elválást illeti-e leverő fájdalmunk? — Imé, a szülő várva várja az időt, midőn egyik gyermekét egy szépreményü páryára, a másikat a boldog házasság ölébe vezethesse; s midőn eljött a várt pillanat: a bucsúzást meleg könyek s megáradt érzelmek keseritik. Midőn egy barátunkkal, kit sorsa körünkből viszen, némán kezet szoritunk: nem fáj-e keblünknek? — Igen, megilletődés és fájdalom kiséri mindenkor a rokonlelkek elválását, nem tekintve a jövőt, mely a bucsúzó előtt áll. Valami űr marad a távozó után környezetünkben, lelkünk mélyében valami hiányzót érzünk, a mihez még nem szoktunk, s ez fáj. — Megsiratjuk azt, ki boldogabb térre lép körünkből; megsiratjuk, kivel bizonyosan reméljük még a találkozást: hogy ne siratnok hát meg azt, ki nekünk bucsút sem tud mondani, kivel földi viszonyaink szerint többet nem találkozhatunk! — Erre sohajt a költő:

„Érzem, mily hitvány a föld, hogy magas
Lelkem lezárja, s vágyom el köréből;
De vissza sirok, fáj, hogy elszaladtam!“

Mit bizonyit e fájdalom a lélek halhatatlansága ellen, hisz az is megsiratja kedves halottját, a kinek lelkében tántorithatatlan a halhatatlanság hite; a ki nem kétkedik hogy: Boldogok a halottak, kik az Úrban haltak meg, az ő cselekedeteiknek jutalma követi őket. [1])

1) Jel. 14; 13.

Ha tovább vizsgáljuk a halottat, bizonyosan csak azt látjuk, hogy a test működése megszűnt, a lélek általa többet nem nyilatkozik; de hogy a lélek, mely gondolkozott, itélt, szeretett és remélt, meghalt volna: azt nem látjuk. Csak annyit mondhatunk tehát, hogy a lélek jelenlétének észrevehetőleg többet nem adja jelét, de hogy létele ezért megszünt volna: azt nem mondhatjuk. A lélek lételének lehetősége tehát fenmarad. Gondoljuk meg már azt, hogy a halál a testre nézve csak gyorsabb folyama annak a szüntelen felbomlásnak s újra-alakulásnak, melynek a test születése óta tárgya; hogy abból az anyagból, mely az ifju testét alkotá, az érett férfi-korba egy parány sem menyen által; hogy a test a halál által nem szenved nagyobb változást, mint tiz évnyi idő alatt szenvedett életében, csak hogy a halálban rohamosan foly, mi az előtt lassan történt; s gondoljuk meg azt, mi a fennebbiekből következik, hogy mig a test anyaga egyszer egészen megváltozik: a lélek talán ugyanazon minőségben marad, tehát mintegy tuléli az egyik testet a másik után; s vajjon ezek a tények a lélek halhatatlanságának lehetőségét nem emelik-e a valószinüségig? — Ám képzeljük, hogy a látható világalkotmány, mely által mi Istent ismerjük, tünnék el szemeink elől; vajjon abból, hogy nem lenne, miben Isten hatalma nyilatkozzék, az Isten halálát következtetnök? — Ha nem, miért ne higyjük a legnagyobb bölcsészszel, hogy: halva lenni nem más, mint az, hogy a test elválván a lélektől, külön van magában; s a lélek elválván a testtől, azonkép külön van magában. [1])

Tekintsünk egy aggastyánra, kinek teste már összeroskadt, már nem hall és nem lát, az érzéki vágyak rég elhagyták; de reszkető hangjában egy emelkedett lélek nyugodsága s ihlettsége nyilatkozik; tekintsünk egy haldokóra, kinek tagjai már hidegek s oszlásnak indultak; de utolsó szavai még bölcs értelmet lehelnek: ime, ai., midőn a test nagyobbára már halott, a lélek mintegy megdicsőülve szól hozzánk; a váláspontján nagyobbnak látszik, mint az előtt ismertük! — Ritkák az ilyen esetek aránylag? de bizonyosan vannak, s vajjon nem azért vannak-e, hogy mint égi jelekből, azokból is ismerjük meg a szellem diadalát az anyag felett, hogy erősitsék hitünket, abban, hogy mi nem csak földiek, hanem mennyei polgárok is vagyunk. [2])

---

1) Pláton. Phaed. — 2) Filep. 3; 20.

De nem csak lehető, nem csak valószinü lelkünk halhatatlansága, hanem ahoz talán joga is van. Az igazság s világbölcseség következetessége bátoritanak a nagy szó kimondására. Ha bizonyos az, hogy egy nővény, maga testünk, vagy bár mely test lényegileg soha meg nem semmisül, csak átalakul, azaz szerkezete változik: miért semmisüljön meg, a mi a földön legnemesebb, egyedül az emberi szellem? Pedig a szellem nem oszolhat fel ugy, mint az anyag. Testem szolgálhat egykor más testnek alkatrészül, de lelkem nem; ennek ellemei, gondolkozásom, itéletem, lelkemismerete; s ezeknek szerzeménye, fogalmaim, erényeim és büneim — senkiéi sem lehetnek; azok egészen sajátaim; lelkemnek tehát vagy egészen meg kell semmisülnie, vagy magában, mint öntudatos egységnek, kell tovább élnie. Ez utóbbi mellett bizonyit a világ-rend, melynek minden pontján Isten igazságossága és főbölcsesége sugárzik Messze tekints hát: a pálya kicsiny; túl rajta nagyobb vár!

E mellett, mig vég feloszlása bekövetkeznék, nem éri-e el minden szerves teremtményt, az embert kivéve, vég-czélját s ehez mért tökélyét? A fa, ha lombokat hajtott, vagy, ha természete megengedi, gyümölcsöt hozott egyszer: bár meddig éljen, mindig csak ezt ismétli, ő többre soha sem képes; tehát elérte végczélját, elérte a tökélyt. Az oktalan állat épen igy van, minden nap ugyanazon ösztöneit igyekszik kielégiteni; s ha a házi állatot mesterséges dologra tanithatjuk, ebben is hamar eléri a fejlődhetés határát, melynél többet tőle kivánni nem lehet. Egyedül az ember volna Prometheosz sorsára kárhoztatva? Egyedül az emberi szellemnek volna megtiltva dicsőbb vágyainak elérhetése? Egyedül az ő magasztosabb erőitől volna megtagadva az élet joga, a méltó tér a kifejlődhetésre? — Ha zürzavart látnék mindenütt magam körűl: megtört lélekkel hajolnék meg a rettentő végzetnek; de ha egy fűszál nővésin, ha egy hangya czérna-útján, ha mindenen a bámulandó tervszerüség dicsőségit észlelem: oh ekkor felbuzdul kebelem, s szent hittől áthatva kérdem az apostollal: Hol vagyon halál a te diadalmad; hol vagyon koporsó a te fulánkod?! —

Hát mennyi visszás dolog, mennyi szerencsétlenség történik naponta az emberi társaságban! Itt az igazságot kigunyolja az igazságtalanság; amott az erényt eltiporja az elfajultság. A hatalom és méltóság hányszor jut érdemetlenek kezébe, kik bűnösen

visszaélnek azzal; mig az érdem nyomorog, üldöztetik, s a szent akarat megfeszittetik! Itt egy ifju életét talán akkor szakasztja meg egy véletlen eset, midőn lelkében először villant meg magasabb czél, szivében először gerjedt nemes eltökéltség nagy tettekre; amott egy istenfélő, munkás család nagyja, kicsinye, olykor a társadalom leghasznosabb tagjai, legszebb reményei esnek áldozatul nagy hirtelen egy öldöklő járványnak. Most meszsiásai, majd egy nemzet maga vérzik el a jogtalan háboru fegyvere alatt. — Ilyenek láttára, ha vannak, kik az emberiség sorsán fájó lélekkel hullatnak reménytelen könyeket: a gondolkozó léleknek ezek által is erősödnie kell abban a szent hitben, hogy az érzéki világ bölcs rendszerébe az emberi szellem nem lehet éj sötétetként lehelve; nem lehet, hogy a világ dicsőségét éppen a boritsa el, a mi azt bámulni és magasztalni képes; nem lehet, hogy az isteni hatalom csak azért szórjon ki annyi nemes szellem-csirát, hogy gyönyörködjék azok kora eltiportatásán. Hinnünk kell hát, ai., hogy: Boldogok, a kik szenvednek az igazságért, boldogok a tiszta szivüek, mert övék a menyeknek országa![1])

Oh de oly nagy elvégre is a kétkedők és hitetlenek száma! sohajtják némelyek. Fájdalom, ez igaznak látszik; de ebben sincs semmi erősség a halhatatlanság ellen, sőt természetesnek látszik a nagy kételkedés. Hiszen oly megmérhetetlen nagy a halhatatlanság fogalma, hogy minden erőinkkel s teljes igyekezetünk mellett is alig emelkedhetünk oda, hol azt megfogni s benne megnyugodni látszunk. Isten legfőbb ajándékát foglalja magában az: tehette-e olcsóbbá ez ajándékot maga a Teremtő? Nem elég, ha megengedte, hogy töprenkedéseink után az örökéletnek csak egy-egy csilláma is lelkünkbe hasson? — Ám ha csekélységet sem tud megérteni olykor futó figyelmünk: hogyan érthetné a sokaság a megmérhetlen eszmét, mire földi gondoktól elfoglalt elméje talán csak egy koporsó látására, talán csak sátoros ünnepen téved, s ekkor is csak azért, hogy mindjárt visszarettenjen attól, mi előtte előre oly titokteljes. Mert a közönség sajátságai közé tartozik, hogy gondolatjai ritkán emelkednek ki a mindennapi élet köréből, s ilyenkor is, ha komoly nehézségre talál, annyiban hagyja, inkább elismeri, hogy lehetetlen, mintsem új meg új erőfeszitéssel,

1) Máté 5. v.

mint a nagy szellemek, áthatolni igyekezzék a nehézségeken. — Mit bizonyit hát a nagy tömeg kétkedése? Mennyivel fontosabb ennél az, hogy az emberiség nagyjai s legnemesebb lelkei, kikben az értelmi és erkölcsi erők mintegy öszpontosulva voltak, a Mózesek, Plátók, Cicerok, Jézus és az apostolok, a közép s újabb kor annyi mártirja, s annyi bölcse, egy Luther és Melanchton, egy Dante, Dávid Ferencz, Milton, ki új paradicsomot alkotott, Newton, kit a természet nagy prófétájának mondhatunk, a Fenelonok, Kantok és Channingek és annyian mások, kik egy-egy korszaknak szellemi irányát igazgatták, kik többet gondolkodtak s éreztek, mint körülöttek milliók; — ha látjuk, hogy ezek a nagy és nemes szellemek mind ama hit karjain végezték földi pályájukat, honnan nyugodt derültséggel mondhatták Pállal: H o l v a g y o n h a l á l a t e d i a d a l m a d; h o l v a g y o n k o p o r s ó a t e f u l l á n k o d?! — Vagy ők csalódtak volna, s velök az emberiség lelkesült hősei s igaz szentjei, kik ha nem születtek volna, a történet-iró megátkozná a tollat kezében, melylyel csak sötét lapokat irni volna kárhoztatva? Hisz ekkor igazolva volna a Judások s istentelenek gunyja, diadalmaskodnék minden erőszak s lelketlenség... Nem, nem, ai! ez isten-gúnyolás, ez isten-tagadás — ne tévelyedjünk ez átkos helyre, hol a reménytelenség, hitetlenség s kétségbeesés bolyongnak...

Térjünk vissza oda, hol az élet szép és dicső; hol minden az isteni Gondviselés szent árnyékában nyugszik. Keressük azt a földi édent, melynek boldog békessége felett a mi igaz jóltevőink, az ész, sziv, lelkiismeret s Krisztus tudománya szent és örök frigyben örködnek. Ah, mert hiú fellengés azt mondani, hogy a kijelentés, az ész, a sziv vagy lelkiismeret külön magában elég, hogy egymást nélkülözhetik földi pályánk vezetésében. A földi legnagyobb bölcseség ezek egyező tanácsában, s a földi legnagyobb boldogság ebben a bölcseségben van. Életünkben, s még inkább halálunkban marad bizonyára sok titokszerü; de ha minden hatalmunkban levő módokon vizsgálódunk gyakran és komolyan magunkban és magunk körül: legbiztosabban jutunk el a mindenséget megszentelő, bölcs Gondviselés megismerésére, melynek dicsőségéhez tartozik a mi életünk, ugy mint halálunk. Ebben ne lankadjunk hát, kedves atyámfiai; és ha buzgó törekvéseinknek sikerült lelkünk halhatatlansága iránt a hitnek csak egyetlen sugarát magunkévá tenni: elégedjünk meg az égi kincscsel, — s hadd szentelje meg azt a kijelentés isteni biztatása! — És ennyi hit már földi vándorlásunk

közben mennyei jelenetek látására segitend, hol az idők: mult, jelen és jővendő összefolynak, s az örökkévalóság dicsőségében a jó és nemes lelkek boldog társaságát szemlélni véljük. . . . E hitben derült lélekkel kérdhetjük mi is az apostollal: Hol vagyon halál a te diadalmad; hol vagyon koporsó a te fullánkod! — elmondhatjuk majd egy nagy pillanatban a Krisztussal: Atyám, a te kezedbe ajánlom az én lelkemet! —

Buzogány Áron.

VIII.

'Suki László élete és alapitványa.

(Olvastatott az unitárius jóltevők emlékünnepélyén Kolozsvártt 1863-ban május 16-ik napján.) [1]

Irodalmunk ritkán emlékezik tüzetesen és illő méltatással a nevelő intézetek alapitóiról és jóltevőiről. Nemzetünk, csaknem folytonos harczok között élvén egész a jelen évszázig, keveset törődött az irodalommal, s a kik éppen irtak is, azoknak figyelme is inkább a csatatér hőseire irányult, mint a béke nagy embereire. Mátyás király, Bethlen Gábor fejedelem győzelmeit mindenfelé és mindig magasztalák, mig a budai díszes könyvtárról, a Pécsen tervelt nagyszerü egyetemről, a fejérvári s később enyedi iskola alapitásáról kevesen tudtak s még kevesebben szóltak. A harczias szellem folyvást élvén nemzetünkben: Dobó és Kinizsi hősi tetteiről szinte minden iskolás gyermek el tud szavalni egy-egy emlékkölteményt, mig 'Suki Lászlóról vagy Augustinovics Pálról saját iskolánk növendékei sem mondanak emlék-dalokat, s magunk is oda jutunk maholnap, hogy vallásközönségünk és iskoláink kisebb jóltevőinek még neveit is elfeledjük, s a nagyobbakról is alig tudunk nehány emlékvonást felmutatni. Pedig a nevelőintézetek alapitói, jóltevői megannyi épitői a tudomány bástyáinak, melyekben erősebb valamely ország, mint kőváraiban; megannyi megmentői

1) Az egyh. főtanács már régebben meghatározta volt, hogy vallásközönségünk jóltevői emlékére koronként ünnepély tartassék, s tartatott is egy még 1842-ben, de ez ünnepély szabályozva csak 1862-ben lett, midőn 30 főtanácsi j. k. szám alatt meghatároztatott, hogy az mind három iskolánkban minden öt évben egyszer megtartassék. E határozat következtében tartatott kolozsvári főiskolánkban az az ünnepély, melyre itt hivatkozás van, még pedig a következő renddel: Megnyitó beszéd az igazg. tanártól; Emlékbeszéd a jóltevők felett, tartotta egy theol. ifju; 'Suki L. élete és alapitványa felolvasása; János Zs. király czimü költemény, irta és szavalta egy gym. tanuló; Zárbeszéd ismét az igazg. tanártól; közbe-közbe, valamint az ünnepély kezdetén és végén karének az összes tanuló ifjuság által. Szerk.

a nemzet szellemi kincseinek és dicső legyőzői a tudatlanságnak, mely több roszat áraszt hazára és egyházra mint a külellenség fegyveres népe.

Irodalmunk a jelen évszázban meglepő lendületet nyert ugyan, de hivatottjai sokkal kevesebb számmal vannak mai napig is, mintsem annak minden ágát kellőleg mivelhetnék. E mellett azt se feledjük, hogy az iró szivéhez közelebb állván irótársa, s képzeletével inkább társulván a müvész élete: elébb ir emlékköltemények, élet- és jellemrajzokat költőkről és müvészekről, mint az iskolák jóltevőiről. Minden irodalom serdülő korában igy szokott ez lenni.

A mult hibáit jóvá tenni nem lehet; de a jelenben sokat lehet elvégezni. Ha hivatott iróink nem érkeznek vagy nem buzdulnak a forrás mellett, melynek vizéből meritették szellemök első táplálékát, álljanak elé az iskolák tanitói, kik magok is hálával tartoznak egyik vagy másik iskola jóltevőjének. Ha nem is adhatnak sikerült élet- és korrajzokat, de megmenthetnek a rajzhoz egyes vonásokat, melyekből később a müvész keze remeket alkothat. Ha emlékvonásaik nem is találnak nagy tetszésre a közönségnél, legalább ébreszszék fel a hálás kegyelet érzését azokban, kik az illető jótétemény áldásából részesülnek, buzditsák fel az ifjak lelkét: egykor ha Isten igyekezetöket megáldja, hasonló áldozatokat tenni.

Ily forma gondolatok lebegtek lelkem előtt, midőn megkisértém csekély erőmet 'Suki László életéről és alapitványáról a kellő adatok hiányában legalább annyit irni, a mennyi ha nem is mutathatja fel egész nagyságában és fényében az alapitót és alapitványát, legalább bennünk kegyeletet ébreszthet legnagyobb jóltevőink egyike iránt.

A 'Suki nemzetség, melyből 'Suki László származott, s melynek diszes sorát be is zárta, egyike volt Erdély legrégibb, gazdagabb és tekintélyesebb nemzetségeinek. Az Árpádok idejéből nem tudunk ugyan történelmi emlékeket felmutatni e nemzetség multjából, mindazáltal több jelenség arra mutat, hogy e nemzetség ismeretlen alapitója Tuhutum sergében küzdött a honfoglalás idejében s osztály-részéül kapta a Maros és Szamos folyók közti földrész nagy részét. 'Suki Albert és Demeter fiai és unokái osztálylevele a zsuki levéltárban 1332-ből maig meg van eredetiben, tehát

oly időből, melynél elébb a legjelesebb magyar nemzetségek eredetét is inkább csak a későbbi okmánybeli hivatkozások s leginkább a fiuról fiura szállott tudomás viszik. Az emlitett 'Suki Demeter ágának utolsó férfi-ivadéka István 1474-ben elhalván, jószágait u. m. Felső-Zsukot, Oláh- vagy Német-Zsukot, Kötelendet és szováti portioit, melyek az 1332-beli osztálylevélben déli résznek iratnak, a király számára elfoglalták ugyan, de még abban az esztendőben Magyar Balázs erdélyi vajda visszaadta 'Suki Jánosnak, mint megbizonyitott kétségen kivül levő vér-atyafinak. 'Suki László halála után P. Horváth Ferencz a zsuki és hozzá tartozó jószágokat a vármegyei első megszállás és foglalás jogánál (jure primae occupationis) fogva tartható meg fiai számára, kiknek anyja 'Suki Teréz Lászlónak testvére volt, szemben a fiscussal, mely az emlitett jószágot és hozzá tartozó részeket perelte, s $^3/_{16}$-od részben, a mennyi közbejött nótáztatások miatt maga eredeti természetét elvesztette, meg is nyerte. (Lásd a perfolyamot a zsuki levéltárban.)

1-ső Lajos, a nagy magyar király 1348-ban Palustelkét és Omboz nevü erdőt Dobokamegyében 'Suki Mihálynak és Miklósnak újból oda ajándékozván, az ajándék-levélben dicsérettel emliti meg a király Miklós fiainak: Barabásnak, Mihálynak és Ilyésnek a haza és trón iránt tanusitott hűségöket, melynél fogva a tatárokat az ország széliről visszaűzték, mikor is testvérök Dávid a csatatéren elesett, Barabás pedig öt sebet kapott.

Hogy a 'Suki nemzetség fiai hasonló szolgálatokat később is tettek a honnak és királynak, bátran fel lehet tenni. Avagy melyik magyar nemes kimélte vagyonát, vérét a hazáért és királyért, ha egyiket vagy másikat vész fenyegette! Ezt legkevésbbé tehette egy oly terjedelmes birtoku nemzetség, mint a 'Suki. Nézetem mellett tanuskodnak — bár hallgatólag — a Mátyás, Ulászló, János király, Bethlen Gábor és Apafi fejedelmek által adott különböző donatiók is.

Székely Sándor szerint 'Suki Miklós és 'Suki István 1384-n comesi czimmel birtak. 'Suki János 1397-ben Zsigmond magyar király udvarnoka, 'Suki Benedek 1614-ben Bethlen Gábor udvarnoka, később török követ; 'Suki Ferencz 1650-ben kolozs- és tordamegyei főbiztos volt.

S ha Mátyás király 'Suki Mihálynak 1467-ben Szebenben fejét vételé, nézetem szerint a nemzetség érdeméből semmit le nem

von, sőt ez esemény, bár vérbetükkel, a történelem lapján egy vonást biztositott, mely a 'Sukiaknak a hazai ügyekbe nagy befolyásukról és tekintélyökről bizonyit. Mátyás újitásokat tett, az ország hadi erejét 1463-ban, pénzerejét pedig 1467-ben újra szervezte, s addig szokatlan terheket ruháztatott az országra. Csoda-e, ha ez a magyar nemzet alkotmányos érzetét sértette, ha visszahatást keltett. A keletkezett mozgalom élén Erdély főurai: Veres Benedek, Bánfi László, Gerendi Mihály, Iklódi Márton, Erdélyi István, Alárdi László, Toroczkai Ilyés, továbbá a három erdélyi vajda állottak, a távolból közremüködtek Zápolya Imre és István. 'Suki Mihály a harmadik erdélyi főur hogyan maradhatott volna ki? Hazaszeretetét éppen oly kevéssé itélhetni el, mint Csák Mátéét, vagy Szilágyi Mihályét, kit Mátyás szintén bezáratott pártütés miatt. [1])

Vallásközönségünk történelme is fentartott egy két emléket a 'Suki nemzetség nagyságából. Mint a néhai püspök Körmöczi János által készitett „Alapitványi könyv"ben látható, a 'Suki fiak közönségesen 1703-ban a kolozsvári és tordai iskoláknak oda ajándékozzák a zsuki malom szombati vámját. Ugyancsak a 'Suki fiak 1732-ben a már nevezett czélra a zsuki malomban a vámadás idejét meghosszabbitják péntek estvétől vasárnap reggelig. 'Suki László 1751-ben és 'Suki János 1754-ben a kolozsvári unitárius iskolának ajándékozzák zsuki új malmaiknak szombati vámját.

Mint előkelő és nagy birtoku nemzetség, a 'Sukiak mondhatni Erdély minden jeles családjával rokonságban állottak. A rokonság és vérség gyönyörü koszorujában ott látjuk a horogszegi Szilágyi, Haranglábi, Kisfaludi, Fráter, Kozárvári, Bogáti, Pekri, Cserei, Sárosi, Dániel, Kemény, P. Horváth és Toroczkai diszes neveket.

---

1) Lásd Kővári Erd. Tört. II. köt. 88—99. 'Suki Mihály elvett jószágait Zsukot, Vissát, Magyar- és Oláh-Kályánt, Magyar- és Oláh-Sármást, Asszonyfalvát, Bárét és Ombozt a király Bezth Jánosnak adományozta, kitől csere utján Csupor Miklós vajda szerezte meg 1468-ban, de fiai János és Pál — ugy látszik — még ez utóbb emlitett évben visszanyerték atyjoknak elvett javait, ha mindjárt részben is. Legalább maradt fenn egy donationalis levél (l. Convent X. pag. 200.) Mátyás királytól, 1469-ből, melyből kitetszik, hogy 'Suki János és Pál s ez utóbbinak neje, Horogszegi Szilágyi Oswáldnak leánya Justina, az ombozi birtok negyed részét, valamint a bárei birtokot a király helybenhagyásával átengedik Porkoláb Ambrusnak és neje 'Suki Ilmának, 'Suki Mihály leányának. Ulászló királynak 1505-ben kiadott donátioja szerint 'Suki Mihály emlitett jószágai 'Suki Veronika unokáinak Haranglábi Györgynek és Miklósnak kezén voltak. (Conv. X. pag. 429.)

Az utolsó 'Suki, felső zsuki 'Suki László, e néven egymásutáni sorban harmadik, nem szerzett dicsőséget a csatatéren mint ősei Dávid és Barabás, nem volt királyi udvarnok mint 'Suki János, 'Sigmond alatt, tudtom szerint a megyében hivatalt nem viselt, a főkormányszéknél egy ideig elfoglalt állomásáról is lemondott; 1790-ben a következendő országgyülésre mint regálista személyes megjelenésre ő is felszólittatván, a főkormányszéket arra kérte, hogy a megjelenés kötelessége alól gyengélkedése miatt mentessék fel, mi alól valóban fel is mentetett. És mégis életét hasznossá tudta tenni, nevét talán szebben örökitette mint bármelyik is jeles elődei sorából.

A közügynek több nemü szolgálatot lehet tenni. Vért ontani érte a csatatéren, vagy verítékezni a munka terén, meghalni, vagy élni a közjónak — mindenik áldozat. A közjó olykor vérünket, máskor vagyonunkat vagy szellemi munkásságunkat kivánja. A ki bölcs belátásával a helyzetet megtudja mérni, s tiszta szándékkal azt viszi áldozatul, a mit vihet, mondhatjuk: annak áldozata legbecsesebb.

'Suki László életéről, mind a mellett is, hogy emlékét szépen örökitette, nagyon is keveset tudunk. Született 1741-ben valószinüleg Zsukon. Atyja volt 'Suki László, anyja harczói Gálfalvi Borbára. 1755-ben ápril 14-én a kolozsvári unitárium collegiumban kezdette hallgatni a syntaxist, 1757-ben május 20-án pedig a poesisre mene át, 1760-ban a philosophusok sorában látjuk. Abban az időben a nevezett iskola rectorai előbb Szentábrahámi Mihály és utóbb Agh István voltak, mindkettő korának kitünő férfia s iskolánknak jó hirű tanára. Ezek minden bizonynyal tevékeny részt vettek a szép nevű és nagy reményű ifju szellemi és erkölcsi képzésében. Kolozsvári főiskolánkból kilépve, hol és meddig tanult 'Suki László, adatok hiányában meg nem mondhatom, de hogy tudománykedvelő s mondhatni irodalmilag mivelt ember volt, bizonyitja az, hogy mindjárt atyja halála után egy évvel a nemzetség leveleit mintegy 25 ivnyi regestrum szerént (in folio) Tordátfalvi Sámuel ügyvéd által rendbe szedette, egy évvel később a regestrum végére a nemzetség fáját is, a nevek után tett jegyzésekkel s az illető levélbeli adatokra hivatkozásokkal csak ugyan Tordátfalvi által kidolgoztatta;[1])

1) Mind a regestrum mind a levéltár épségben van Zsukon P. Horváth Kálmán úr birtokában.

bizonyitják sajátkezü jegyzései, melyekkel korának szellemi mozgalmait kiséri; [1]) bizonyitja a főkormányszék bizalma, melylyel 1784-ben meghivta egy tanácskozásba, mely a nem katholikus iskolákba is behozandó új rendszer felett tanácskozott [2]), de kiválólag bizonyitja az, hogy öszves vagyonát a nevelés és oktatás ügyének áldozta, — bizonyitja alapitványleveleinek minden sora, s az a szép könyv-gyüjtemény, mely halála után kolozsvári főiskolánkba került.

Férfi korának munkássága és tevékenysége, ugy látszik, a gazdaságra volt irányozva. Testvéreivel 'Suki Klárával Toroczkói Péternével és 'Suki Teréziával P. Horvát Ferencznével atyafiságosan kiegyezvén 1765-ben atyja halála után 4 hónappal, a zsuki és hozzá tartozó apai joszágokat maga kezdte miveltetni — s ugy látszik, hogy örökölt joszágait csakhamar rendbe szedte, gazdaságát czélszerüleg rendezte, udvartelkét kellő épületekkel ellátta, majd az elzállogositott ősi birtokrészeket visszaváltogatta. Ez magában is érdem. Nagy érdem Erdély főurai között, kiknek egy része tétlen ült, vagy utazott, más része a zöld asztalok köré és a fejedelmi udvarba seregelt — s csak kevesen virasztának az éjben a tudományok mellett s talán még kevesebben munkáltak nappal a föld virágoztatásán és gyümölcsöztetésén. A mi főuraink nem igen tudtak leereszkedni a földhez, melynek termése őket felemelte. 'Suki tevé, s ez magában is érdem. [3]) Érdeme fényes világitásban tünik elönkbe, ha nem feledjük el a czélt, melyet jószágainak gyarapitásában s gyümölcsöztetésében maga eleibe tüzött. E czél, mint maga 'Suki László megnevezi adománylevelében, nem volt más: mint a vallásközönség és a kolozsvári collegium számára oly állandó alapot adni és hagyni, melyből annak többnemü szükségei korszerüleg pótoltassanak.

Szenvedélyes gazdászata nem vonta el a közügytől személyes szolgálatát sem, hol éppen szükséges volt. Legkevésbbé, ha szeretett vallásközönsége ügyében kellett fáradnia 1783-ban a derzsi zsinaton; 1789-ben a szt. gericzei zsinaton vett tevékeny részt az egyház ügyei felett való tanácskozásokban. Amaz emléksorok, melyek az egyházi tanács üléstermében, az egykori könyvtárban, a 'Suki

1) Egy ily gyüjtemény látható Széplakon a P. Horváth G. könyvtárában. — 2) Fkm. közig. 6322. sz. an. 1784. — 3) Halálával gabonájából, mi legalább 8000 véka lehetett, 4301 magyar forint jött be, e mellett 1500 véka vetése volt. Méheit 249 mfr. 16 pénzen adták el.

czimer alá kőbe vésvék — 'Suki Lászlót főiskolánk felügyelő gondnokának is nevezik.[1])

Falusi életének csendjébe a nős élet vidám zaja nem vegyült. 'Suki László nőtlen maradt. Azért élete nem volt örömtelen. A rét virágai, a szántóföld kalászai a gazdának meg-megujuló örömöket nyujtanak, s az a szép gondolat, s nemes czél: ápoló, fentartó atyja lenni egy iskolának, hol az ember szellemi élete kezdődik és fejlődik, több örömet okozott neki, mint sok apának gyermekei. Barátai feles számmal voltak. Köztök megemlithetők: pokai Sárosi Sámuel, sárdi Simén Elek, sepsi szentiványi Szentiványi Sámuel, kénosi Sándor Mózes, kik közül Sándor Mózes mint egyik jóltevő, Szentiványi Sámuel pedig mint a kolozsvári collegiumnak a dombói zsinaton 1792-ben 'Suki helyébe megválasztott, sok ideig buzgó és tevékeny felügyelő gondnoka, vallásközönségünk előtt is közbecsülést vivtak ki, s a mi hálás megemlékezésünkre is méltók. Lázár István püspök egy évvel lévén ifjabb 'Sukinál, nem csak mint tanár és püspök, de mint jóbarát is többször szivesen látott vendég volt Zsukon. És a jók közti barátság mindig fűszere volt az életnek s egyik előmoditója a nemes tetteknek.

Szép jellemvonás 'Suki életében az is, hogy jobbágyaival, cselédeivel szeretettel bánt, s rólok még végrendeletében is megemlékezett. „Nem akarván — ugymond — elfelejtkezni jószágaimban halálomkor lakó embereimről is, ezek iránt az a rendelésem, hogy valakinél azok közül dologra vagy egyébképen kiadott gabona, vagy annak ára találtatik, az örökösen nekiek maradjon, s ő tőlek azt senki ne kérje.“ [2])

'Suki László áldozatkészségit, a vallásos buzgóságot őseitől örökölte, s idővel oly szép tettekben bizonyitotta be, milyenekről vallástörténelmünk ritkán emlékezik. Zsukon papot tartott; felső Szováton a templomot, mely annyira megromladozott, hogy a hallgatók a szél és zivatar miatt az isteni tiszteletben háborgatva voltak, saját költségén a község terheltetése nélkül megépitette. A

1) Czimer: Zöldmezőben egy farkas, mely szájában egy kis bárányt ragad. Alólirás: Insignia Gentilitia, Spectabilis ac Magnifici domini Ladislai 'Suki: nobilis de 'Suk: Collegii unitariorum Claudiopolitani Inspectoris Curatoris et insigniis benefactoris, qui anno 1741: die XXVI Augus. natus vitae, et illustri familiae suae finem imposuit: Anno domini 1792 die XI. Martii. — 2) h. Testament. 8-ik pont.

kolozsvári unitárius templom épitését hathatósan segitette s tornyába ajándékozott egy — sok ezüst tartalma miatt — becses és szép hangzásu harangot, mely 1848-ig tornyunkban mint negyedik harang szólott, 1848-ban pedig a magyar államnak lőn ajándékozva.

Szeretetének, gondosságának kiváló tárgyát azonban a vallásközönség és kolozsvári főiskola képezé. Ezeknek sorsán javitani életének főczéljául ismerte. Felső zsuki malmainak szombati vámját, melynek évi értékét 1791-ben maga 500 frtra becsüli, már végrendelete előtt átadta a nevezett iskolának, 1791-ben febr. 14-én pedig felső zsuki házánál ajándéklevelet irt, melynél fogva minden addig szerzett és kiadott tőkepénzeit s azoknak hátralevő intereseit, öszvesen 26,405 magyar forintot és 20 pénzt, vallásközönségünknek és kolozsvári főiskolánknak ajándékozta s az azokról szóló kötleveleket regestrum mellett még az nap átadta püspök Lázár Istvánnak és a Consistorium egyik tagja Bartha Mózesnek oly feltétel mellett, hogy azokhoz semmi szin és tekintet alatt és semminemü szükségben ugy nyulni nem szabad, hogy azok el keljenek, hanem örökös fundusúl állandóúl megmaradjanak, s csak a rendes és törvényes kamatjok fordittassék halála után is a nevezett collegium szükségeire. Az ajándéklevél bevezető részét érdekesnek látom szóról szóra ide igtatni: „Én felső magyar zsuki 'Suki László, látván és tapasztalván is valósággal aztat, hogy ezelőtti mostoha időkben ezen nemes hazában törvényesen bévétetett uninaria valláson lévő egész közönségünk, nevezetesen pedig Kolozsvár városában volt, és mostan is lévő unitarium collegiumunk, mellynek jó állapotban való léte az egész közönség megmaradására elmulhatlanul szükséges, mindenféle javaiból ugy annyira kifordult, hogy annak még csak elöljáróit is, rectorait, professorait, és felsőbb s alsóbb tanitóit közönségünk csak nem szüntelen való koldulással s collectázással kéntelenittetett igen csekélyül tartani és táplálni, eleitől fogva való czélom és szándékom azt volt, hogy ha az Ur Isten gyenge ügyekezetemet megáldja, tehát nevezett közönségünk, és abban nevezetesen az emlitett kolozsvári collegium számára egy oly állandó fundust adjak és hagyjak, mely után való jövedelemből azon collegium nem csak jó karban és állapotban helyheztethessék; hanem azután is annak dolga jobb móddal folytathassék, s elöljáróinak, rectorainak, professorainak és felsőbb alsóbb tanitóinak illendő jutalmok ugy kipotoltathassék, hogy magok kötelességeknek s zorgalmatosan s hasznosan megfelelhessenek."

Ez adományának évi jövedelme felett ugyan azon évi ápril 26-án kelt, a hagyományt szabályozó iratában életére a következőleg rendelkezett:

1-sőben 500 mfrtot évenként vegyen az iskola az általa adni szokott zsuki malom szombati vámja helyett.

2.) 'Suki János bátyjáról rámaradt 4324 mfrt. adosságnak évi kamatját fizessék belőle.

3.) Püspök Lázár István és Bartha Mózes a kezelésért kapjanak együtt 100 mfrt.

4.) A mi megmarad, tökésittetvén csatoltassék az ajándékozott tőke öszvegéhez.

A mely napon ajándéklevele, ugyan az napon kelt saját kezével irt végrendelete is, mely hogy annál nagyobb biztosságban legyen, még azon évi aug. 21-én átadta azt püspök Lázár Istvánnak és consistor Bartha Mózesnek, hogy halála történetéig jó gondviselés alatt tartassék a püspöki ládában, akkor pedig a fő vagy repraesent. Consistoriumban hiteles személyek előtt bontassék fel, mint ezt sajátkezüleg ráirta a boritékra.

A nemes jóltevő halála fájdalom hamar bekövetkezett; már a következő 1792-ik évben márt. 11-én megszünt halandó lenni, földi életének 51-ik évében. Halála napján végrendelete Kolozsvártt Sándor János és Bisztrai József főkormányszéki titoknokok előtt felbontatott s három hó mulva Dombon a zsinati gyülésben is felolvastatott. Tartalma a következő főbb pontokból áll:

Elsőben: A mely ingó jók néhai édes atyám 'Suki László úr halálával reám maradtanak, bátor azok igen keveset értenek, mégis azoknak potlására néhai kedves testvérem 'Suki Therésia életében széplaki P. Horváth Ferenczné asszony két gyermekeinek, vagy ha csak egy is maradna meg közülök, annak halálommal maradandó ingó javaimból hagyok 4000 azaz négy ezer magyar forintokat; több akár mi névvel nevezendő ingó javaim pedig, valamelyek idevaló felső zsuki és ehez tartozó csak fiat illető jószágomban találtatnak, ide értvén az akkor földben leendő vetések és egyéb jószág függő jövedelmét is, legyenek az ezen hazában törvényesen bévett unitária valláson levő közönségé, nevezetesen pedig abban a Kolozsvár szabad királyi városában lévő unitárium Collegiumé. Melyet ugy rendelek, hogy halálom történvén, azonnal az emlitett közönség és Collegium ezen rendelésem alább megnevezve lévő executorai vagy azok hirtelen nem találtatván, maga

akármely előljárói által, mindenekre kezét reá tévén, nevezett kedves testvérem gyermekeit köteles legyen az már megirt summával kifizetni. Ellenben pedig ezeknek ugy mint kedves testvérem gyermekeinek, valamelyek itten Zsukon s több ehez tartozó csak fiat illető jószágaimban lesznek, azokhoz semmi szavok ne legyen; a Collegium előljárói pedig köteleztetnek az oda hagyott ingó jokat akkori folyó árakon pénzzé tenni, és a mi azokból bégyül állandó fundusul jó és bátorságos helyekre törvényes interesre kiadni s intereseket hüségesen bészedni és szedetni.

Másodszor: Az halálommal maradandó felső-'suki és hozzátartozó csak fiat illető jószágokban voltanak a jószágok reám szállásakor ezen terhek: (a) Néhai már emlitett édes atyám 'Suki László ur váltott volt kezéhez elei által elidegenitett jószágokat, melyeknek visszaváltásukra adott pénzt két harmad részben, mely megyen 3398 azaz háromezer háromszáz kilenczven nyolcz magy. forintokra és negyvennégy pénzekre, két testvéreimnek készpénzül én fizettem ki, s ennélfogva ezen teréhtől magam keresetemből én mentettem meg. (b.) Néhai 'Suki Mihály bátyám bizonyos contractus szerint maga jószágát terhelvén 3000 azaz háromezer magyar forintokkal, azt hosszas perlekedés után én mentettem meg ezen teréhtől, kifizetvén a mint az itélet tartotta a mindjárt emlitett három ezer forintokat nevezett 'Suki Mihály bátyámmal egyezett testvérnénje leányának Ballya Sámuelné b. Kemény Ágnes aszszonynak. (c.) Meghalálozván édes atyám néhai 'Suki László ur testvére néhai 'Suki János ur nőtlenségben, és igy magtalanul, a jószága jött kezemre s birodalmam alá 10,376 azaz tizezer háromszáz hetvenhat magyar forint és tizenöt pénz teréhvel, annyival maradván tudniillik adós néhai 'Suki János bátyám, melynek depuratiojára ha maradott ingó javait legszorosabb calculus szerint is 3000 azaz három ezer magyar forintokig veszem is fel (jóllehet koránt se értenek ennyit) hogy a több és még 7376 azaz hét ezer háromszáz hetvenhat magyar forintokat s tizenöt pénzeket tevő részszerint fekvő jószág ne foglaltassék, tulajdon keresményemből kelletett s kelletik részszerint kifizetnem. (d) Ezekhez járul az is, hogy néhai eleim által elidegenitve volt jószágot másoktól váltottam ki 2731 azaz kétezer hétszáz harminczegy magyar forintokig és tizennégy pénzekig. Mely ilyetén terheknek lefizetése, s részszerint az idegenitésben volt részeknek visszaváltása a mint már megirattatott, tulajdon keresményemből esvén s részszerint ezután

kelletvén esni, tehát azoknak summájáig, mely együtt megyen 16,505 azaz tizenhat ezer ötszáz öt magyar forintokra és hetvenhárom pénzekre, halálom utánra hagyom és kötelezem a sokszor emlitett közönségnek és collegiumnak, felső magyar-zsuki jószágomat a hozzá tartozókkal együtt, ugy hogy mihelyen halálom történik, azonnal kezét reá tehesse, és mindaddig senkinek engedni ne tartozzék, mig az emlitett summa ki nem fizettetik.

Harmadszor: Kerestem ugyan Isten áldása után való tulajdon keresményemből néhai tekintetes Domokos György uramtól nemes Kolozsmegyében Meredgyón bizonyos részjószágot 256 azaz kétszáz ötvenhat magyar forintokban ; t. Bogdán Diénes uram tól, nemes Dobokavármegyében Magyar-köblésön, bizonyos erdőt 714 azaz hétszáz tizennégy magyar forintokban, ezeket is tehát az emlitett summákig hagyom a már sokszor irt közönségnek és collegiumnak.

Negyedszer: zsuki és hozzátartozó jószágaimban, nappali és éjjeli szorgalmatosságommal s nyughatatlanságommal igen sokra becsültethető feles épitéseket és jobbitásokat tettem ugyan, melyeket becsü szerint való árrakig hasonlóképpen hagyhatnék a hová és a kinek akarnám; de mivel oly czéllal és szándékkal vagyok, hogy mlgs. gróf és erdélyi gubernátor losonczi Bánffi György ur ő excjával olyatén egyezésre menjek, hogy ő excja megnyerhetvén a felséges udvartól, halálommal maradandó fiat illető jószágaimat, tehát Felső-Szováth-ot engedje az unitária valláson lévő püspökségnek és főbb oskoláknak, s ezen egyezésre királyi megegyezést munkálódjon ki, ezért én is ő excellentiájának emlitett jószágaimban lévő épitéseimet és mindennemü jobbitásaimat minden fizetés nélkül általengedjem, a minthogy ezen feltétel alatt ezennel által is engedem, ugy mindazonáltal, hogy ha reménységen kivül ezen egyezés tökéletességre nem mehetne, vagy annak akármely akadályból teljesedése nem lehetne, tehát ezen esetben akárki nyerje meg jószágaimat, azon épittetéseimnek s jobbitásaimnak igaz becsü szerint való árokat, előre, mig a jószág birodalmába belépnek, lefizetni az emlitett püspökség számára állandó, és oly formán administrálandó fundusul, mint egyebekről rendeltem, tartozzék.

Ötödször: A mely ingó javaim már nevezett kedves testvérem gyermekeire maradandó jószágokban halálomkor találtatnak, azokat hagyom azon kedves atyámfiainak.

Hatodszor: A melyeket pedig a sokszor nevezett közönségnek s collegiumnak hagytam, azok a mint emlittetett, tőkepénzekké tétettessenek, és örökös fundusul légyenek, mely szerint azoknak csak interesöket lehessen szükséges helyekre költeni, magokat pedig a tőkepénzeket semmi szükségben elkölteni s megfélegesiteni szabad nem lészen.

Hetedszer: Azon tőkepénzből, mely ezen utolsó rendelésemnél fogva kijőn, és abból, melyet már kölcsön kiadtam, és ugyan ez mái napon költ levelem szerint sokszor nevezett közönségünknek valósággal általadtam, keze és birodalma alá bocsátottam, halálom utánra tizezer magyar forintok iránt, a többitől megkülönböztetve, ez állandó és változhatatlan rendelésem, hogy annak uzsorája kétfelé osztatván, egyik fele része fordittassék a szegényebb unitária ekklézsiákban lévő fungens szűkölködő, és vagy öregség, vagy egyéb szerencsétlenség miatt, vacantiában lévő szegényebb papok és hasonló özvegy papnék segittetésökre; a más fele része pedig esztendőnként tizenöt magyar forintjával adassék a magokat tisztességes magokviseletével, különös szorgalmatosságukkal és tanulásukkal megkülönböztető szegényebb tógás deákoknak, hagyván és bizván egyebekben és a több részének interese iránt való rendelést, hová tudniillik, és mi formálag, s mennyi mértékben fordittassék? a főconsistorium egyenességére s igaz lelkeesméretére.

A végrendelet többi része a végrehajtók neveit, a bezárást és hitelesitést foglalja magában.

'Suki László temetésére számos barátain és tisztelőin kivül megjelentek Zsukon az unitárius professorok s az egész tanuló ifjuság, — ez utóbbi hármoniát is csinált. A főtanácsi jegyzőkönyvben beirt végrendelete és ajándéklevele után egy pár lap tisztán maradt. Talán a nemes jóltevő emlékének volt szánva! Bárcsak ama pár lapot szentelik vala emlékének, mai ünnepélyünk bizonnyal szebb lenne.

Jótékony alapitvány nagyobb szükségben, kellőbb időpontban soha nem érkezett. Az unitárius vallásközönség Erdélyben, időnként töröktől tatártól pusztitva, 1622-ben több ekklézsiánkat elvesztve, 1638-ban Pécsi Simon szombatossága miatt megzavarva, hivatal- és kegyvadászó főurainak nagyrészétől elhagyva, — 1693-ban a kolozsvári óvári, 1718-ban a piaczsori főiskolájától megfosztatva, lassanként ősi javaiból kiforgatva, számban is megfogyva;

valóban a mult század végén szegény állapotban, sanyaru helyzetben volt. Lenni vagy nem lenni: ez volt a kérdés. Szóljanak az adatok. A dómbói zsinati gyülésben 1792-ben junius 16-án számba vétetvén a kolozsvári collegiumnak régi fundatiója, valamint püspök Lázár István által 1789-ben némely dioecesisekben tartott generalis visitatio alkalmával pro stabili fundo Collegii begyüjtött pénzekről vitt jegyzék: ugy találták, hogy a collegium régi fundatiója állott 3367 magyar forintból és 47 pénzből, a gen. visitatio alkalmával pro stabili fundo Collegii begyült öszveg pedig 7965 mft. és 59 pénzből,[1]) öszvesen 11,333 mft. és 6 pénzből. Ez lett volna tehát egyik jövedelmi forrás, melyből a püspöknek és tanároknak fizetésöket venni kell vala. De már az emlitett számbavételnél megjegyezték a régi fundatióról, hogy annak egy része interesével együtt veszedelemben forgott. Valóban veszedelemben annyira, hogy a Perceptorum Libellusban 1791, 1792, 1793 és 1794-ben egy krajczár kamatbevétel vagy tőkepénz befizetés sincs feljegyezve. A pénztári kezelés sem lévén még abban az időben kellőleg rendezve, a mi kevés tőkepénze volt is a vallásközönségnek, az az ország minden részében volt kiadva, a mi már magában is nehézzé tette a kamatok bevételét. A jövedelem másik ága a collegium két sütőháza után lett volna, a minthogy 1790-ben fizettek is a haszonbérlők egy évre 160 mftot és 80 pénzt, más évben 204 mftot, hanem e sütőházakra kiadás is volt, s igy a tiszta jövedelem ezekből kevesebb volt a felhozott mennyiségnél is. Meg kellene emlitenem még az egyes pátronusoktól igért tized- és malomrész jövedelmeket. 1750-től kezdve ily nemü ajánlat sok van bejegyezve a Körmöczi János püspök által összeirt alapitványi könyvben, de hihetőleg 1791-ig nagy részben megszüntek; én legalább a Perceptorum Libellusban 1791—94-ben csupán három ily nemü jövedelemre akadtam, s abból is az egyik 'Suki László 500 frtja zsuki malmainak szombati vámja díjában; a másik Toroczkói Ferenczné Tordai Zsófia a. járai malma szombati vámjának jövedelme 42 frt. 84 pénz. A harmadik Hegedüs Áron 20 véka elegybúzájának ára 26 mft. 40 kr.

Ily nyomasztó körülmények között, mint nemes jóltevőnk irá ajándékleveléiben, szüntelen való koldulással és collectázással kellett tartani és táplálni a vallásközönség előljáróit, rectorait és pro-

1) Gen. Prot. IV. pag. 220.

fessorait. A collectázás is a mellett, hogy sokra nem ment, sem egyforma, sem állandó jövedelmi forrás nem volt. A mit az esperesek ily czim alatt egy-egy zsinatra vagy főtanácsra vittek és átadtak, ritkán érte el a 200 mftot. A Perceptorum Libellusban évenkénti segélyről (annualis succursus) és nyári collectáról vannak feljegyzések, s ily czimek alatt tett a bevétel 620 mfrtot és 46 pénzt. A kolozsvári ekklézsia is, mely oly sokszor és nagy mértékben éreztette buzgó szeretetét a főiskolával, többé nem segithetett. Ma is fennálló díszes templomát akkor épitette s maga is a vallásközönségnél keresett támogatást. A közönség és főiskola egész évi jövedelme 1791-ben nem volt több mint 1355 mft 40 pénz, s az utána következő évben 676 mft. 80½ pénz.

Képzelhetni, hogy ily csekély jövedelemből sovány fizetéseket adhattak. Lázár István mint püspök, ugy látszik, a közpénztárból nem vett semmi fizetést, mint rector kapott 100, s mint professor 240, öszvesen 340 mfrtot. Pákei József professori fizetése volt 240 mft, szálláspénze 25 mft; a jegyzőséget vitte ingyen. Márkos György pap is lévén, fél professori fizetést vett 120 mfrtot. Ugyanennyit kapott 1792-ben professorsága első évében Nagy Zsigmond. A tordai professor kapott 120 mfrtot. Egy kolozsvári köztanitó a poetika classisban 32 mfrtot; a rethorikában 16 és a németben 8 mfrtot. A deákok kaptak havi osztalékot 10 mfrtot. S bár ezt kaphatták volna pontosan! — megkapták néha egy év mulva. Püspök, tanár özvegyeinek, árváinak gondozásáról szó sem lehetett. Ha önfeláldozás ma is nálunk a tanári pálya, az volt az bizonynyal az emlitett időszakaszban.

S itt nem határozodott a baj. A 18-dik évszáz utolsó felében a tudományok új életre serkenésével az egyházi élet szine Europaszerte megváltozott. Locke, Kant, Schelling philosophusok; Voltaire, Rousseau franczia irok; Ernesti, J. D. Michaelis, Lessing, Venturini, Rosenmüller, Eichhorn német theologusok új és egészen szabad szellemü mozgalmat keltettek az egyház terén is. A jezsuitarend eltöröltetett. Hazánkban József császár szabad egyházi intézményeket adott; a kitört franczia forradalom sokat igért: szóval a szabad szellemü unitárizmus jövője annyi balszerencse után derülni látszott; annál szomoritóbb lehetett az anyagi szükségnek érzete azok előtt, kik az emlitett külmozgalmakat ismerték — pedig a külföldön képzett tanárokon kivül is többen ismerték — és ide haza iskoláinkat, temlomainkat ro-

mokban látták. Az unitárizmus vallásigazságainak és szabad elveinek megtartására, tovább fejtésére és terjesztésére iskolákat kellett épitni mindenek előtt.

Ily nagy szükségben, ilyen időpontban nyerte vallásközönségünk 'Suki László ajándékát és hagyatékát. Ez által a helyzet, ha nem is rögtön és nem is gyökeresen, de lassanként s legalább részben sokat javult. Ennek megértésére szükséges nehány sorban a hagyaték sorsát és eredményét is eléadnom.

Az adománylevélben felhozott 26,405 mfrtot és 20 pénzt, a mint fennebb is emlitém, még életében átadta a vallásközönségnek kezelés s illetőleg használat alá. Ez összeg 2968 mfrt és 51 pénz kamat hátralékkal felment 29,373 mfrt és 71 pénzre.

A végrendelet 1-ső pontja szerint az ingó javak elárvereztetvén, azokból bekerült a vallásközönség részire 12,724 frt. 8 pénz.

A testamentomnak 4-ik pontja értelmében a püspökségnek a szováti jószágot kell vala megnyerni. Lázár István püspök, ennek érdekében, a mit lehetett, megtett. Kormányzó Bánffi Györgygyel azonnal értekezett s még azon évi tavaszon a királyi Felségnél is kérelmezett Bécsben, [1]) a mint erről a dómbói zsinaton maga tett jelentést jun. 29-én 1792. Hasztalan 'Suki László halála hamarább jött, mintsem a kormányzóval szándékolt egyezményt a szóváti jószág iránt alá irhatta volna, igy a kormányzó is keveset tehetett. Egy ideig a végrendelet értelmében a vallásközönség mind a zsuki jószágra, mind a hozzá tartozó jószágrészekre rátette ugyan kezét s birtokába vette, de mivel a fiscus perelni kezdett, s a vallásközönségnek csak a javitásokat és beruházásokat illető követelése volt a jószágon, már a következő 1793-ik évi főtanácson átengedte azokat főgondnok P. Horváth Ferencz birtokába gyermekei részére, mint a kik 'Suki Lászlónak legközelebbi rokonai voltak, oly feltétellel, hogy a testamentom 2-ik, 3-ik és 4-ik pontjánál fogva a vallásközönségnek s collegiumnak hagyatott azon jószágokban lévő minden terheket, jobbitásokat és azoknak legális intereseit, ugy az investitura summákat s azoknak intereseit minden hiba s fogyatkozás nélkül befizeti a tisztelt közönségnek s collegiumnak. [2]) Az egyezménylevelet azonban többféle viszontagságok után csak a káli zsinaton 1796-ban julius 9-én köthették meg és irhaták alá. Az egyezményből kitetszik, hogy a zsuki jószágon volt terü és a javitások összege felment 32,229 mfrt. és 77 pénzre.

1) Gen. Prot. pag. 239. — 2) Gen. Prot. IV. pag. 276. nro. 45.

A meregyói részjószágért bekerült 256 mfrt; továbbá tőkepénzekben, melyeket az alapitó úr részint végrendele előtt, részint azután kötlevelekben kiadott, kapott még a vallásközönség 3478 mfrtot és 32 pénzt.

A 'suki-fundátiónak egész összege ment ezek szerént 79,061 mfrt, 88 pénzre. Ennyi pénz mai nap is szép összeg, de jóval szebb volt akkor, midőn egy véka magbuzát 30 pénzen, tizenkét béres ökröt 570 mfton s egy tehenet 20 mfton adtak el. Több volt az akkor, mint ma 100,000 ezüst forint.

E nagyszerü alapitvány lehetségessé tette a fizetések javitását. Ha a püspök nem is nyerheté meg a szováti jószágot, de a boldog emlékezetü hagyományozó halála napjától számitva a zsuki és hozzátartozó jószágrészekben megbecsült javitások öszvegének— azaz 15,110 mfrt és 4 pénz — kamatját, mi évenként 906 mfrt és 60 pénzt tett, több rendbeli főtanácsi végzés következtében a testamentom értelmében megkapta; 1798-ban pedig a kolozsvári főtanács püspök Lázár Istvánt addigi professori és rectori hivatalától, sok dicséret mellett, saját kérelmére felmentvén, a püspöki fizetést a közönség pénztárából 1000 mfrtban megállitotta. [1]) Ily fizetésadásra csak a zsuki-hagyaték tette képessé a pénztárt.

Következett a professori fizetések javitása. Ezt kérni még a dombói zsinaton 1792-ben eléállott a püspök, de sikertelen. Több sikerrel szorgalmazta egy évvel később a kolozsvári főtanácson főgondnok Horváth Ferencz. Ugyanis ekkor Lázár István-, Pákei József- és Nagy Zsigmondnak két két száz rfrt fizetésök még ötven ötven rfrttal pótoltatott, tehát 300 mfrtra emeltetett, a 100 mfrtból álló rectori fizetés meghagyatván. Márkos Györgynek, ki addig is félprofessori fizetést vett, fizetése 25 rfrttal, a tordai rector fizetése pedig 40 mforintokkal pótoltatott. Az illető professorok köszönettel vették ezt is, azonban nem találták az alapitvány céljának megfelelőnek; [2]) a miért is 1796-ban a káli zsinaton, 1797-ben s ismét 1799-ben a kolozsvári főtanácson szorgalmazták fizetésök javitását. Az illető főtanácsok hajlandók voltak erre, de minthogy az adósok a kamatokat nem fizették pontosan, sőt némelyek még az elárverezett javak árát sem fizették ki, tetemesb fizetésjavitásokat nem tehettek. [3])

1794-ben jan. 20-án a kolozsvári főtanácson intézkedtek a

1) Gen. Prot. IV. pag. 263, 264. — 2) Gen. Prot. V. pag. 181, 182. 3) Gen. Prot. IV. pag. 373. V. pag. 40. 90. 258.

szegény papok, özvegy papnék, valamint a szegény tanulók sorsa javitása iránt is. E czélra 'Suki László — mint fennebb láttuk — 10,000 mft. alaptőkét adományozott, ugy pedig, hogy a kamatból 300 mft. a szegény papok és papnék, 300 mft. pedig a tanulók segélyezésére fordittassék. A segélypénzt az illetőknek még azon évben kiosztották és kiosztják időnkben is minden évben. Az első alkalommal részesült benne 12 pap, 2 lévita, 18 özvegy s azóta hányan! Hány könycseppet törölt le ezzel 'Suki! és hány ifju tehetséget segitett czélja felé!

Még nagyobb eredmény az, hogy nagy részben a 'Suki-alapból fölépült 1800-tól kezdve főiskolánk, melyben jelenleg ez ünnepélyt is tartjuk; Kolozsvártt egy professori, Tordán egy rektori ház, s Kereszturon iskola épülhetett a központi pénztár segélyével.

'Suki László hagyatéka más oldalra is jótékonyan hatott. Az egyházi közigazgatás Kolozsvártt megerősödött. A központi pénztár rendezése szükségessé vált, a minthogy rendeztetett is; az önbizalom erősödött, az áldozatkészség új lendületet nyert: Felső-dobófalvi Maróthi István még 1792 nov. 29-án 10,000 magyar forintot hagyott az unitárius vallásközönségnek és a kolozsvári collegiumnak állandó tőkéül, hogy — a mint mondja testamentomában — ne láttassék a többiek között egészen holt és érzéketlen, haszontalan tag lenni akkor, a midőn a közönség és iskola az Istentől rendelt Nehemiások által, mint phoenix porából, elevenedik. Főgondnok Horváth Ferencz 1793-ban és 1794-ben a zsuki jószág megnyerése idejétől kezdve iskoláinknak a zsuki, szováti és kötelendi jószágainak terméséből 30-dot ajándékozott — s 13 évvel később a fundatióknak egy egész hosszu sora nyilt meg. Nem munkált-e ezekben 'Suki László szelleme? S a kolozsvári iskolának egyik akkori szerény tanulójában, később főkormányszéki tanácsos, Augustinovits Pálban — vajjon nem 'Suki László adománya keltette-e fel az eszmét és igyekezetet, egykor a vallásközönségnek szintoly jóltevője lehetni? Ugy hiszem, az. Ily szép és jövőre kiható eredményeket mutathatni fel 'Suki László adományából s hagyatékából.

Az illető méltánylatot vallásközönségünk akkori elöljáróitól hálátlanság lenne megtagadnunk. A főgondnok P. Horváth Ferencz értelmes, buzgó és tevékeny férfi volt. Az iskolák vagyonának kezelése, a tanitás jobb móddal való folytatása mellett hol személyesen, hol levelei által többször felszólal, a közigazgatásban czélszerü újitásokat tétet s e mellett anyagi áldozatokat is hoz. Lá-

*

zár István, a püspök, korának testben és szellemben egyik dísze. Püspöksége 1786-ban kezdődvén, 25 évi lelkes és fáradhatlan felvigyázása alatt két iskola, két professori lak s vallásközönségünk templomainak legalább egy harmada épült fel. Jegyzőkönyveinknek csaknem minden sorában vezető, rendező és buzditó szellemének nyomaira találunk. Szentiványi Samuel mint a testamentum végrehajtója s több éveken át a collegium felügyelő-gondnoka, Pákei József mint tanár s főjegyző szintén híven fáradoztak a közjóért. Mindazáltal a megemlékezés legszebb koszoruja egyházi életünk ama korából 'Suki emlékét illeti.

S midőn ez emléknek egy szerény koszorut nyujtani én is szerencsés voltam, nem tehetem, hogy záradékul egy megjegyzést ne tegyek. Bár mily szép volt az alapitvány eredménye, 'Suki László többet vélt általa eszközölni, azt akarta, hogy a collegium ne csak jó karba s állapotba helyeztessék, hanem azután is annak dolga jobb móddal folytathassék. S lám! ha utána nem jőn Augustinovits, Maróthi Koncz János, Jobbágy András és annyi más áldozó, iskoláink és vallásközönségünk helyzete ma is igen szomoru volna. S még jövőre sem szabad az áldozatoknak megszünni. Az élet szükségtelen szükségeinek szaporodásával, az ismeretek terjedésével: a tanitó erőknek és eszközöknek — igy a nevelési alapnak — is nevekednie kell. S én reménylem is, hogy jelenben, vagy már a közel jövőben, talán e közönség sorából állanak elé lelkes férfiak és asszonyok, kiknek áldozata egykor szintoly jótékony eredményt mutat fel, kiknek emléke szintoly becses lesz a maradék előtt, mint előttünk 'Suki Lászlóé, nem akarom hinni: az utolsó 'Sukié.

Nagy Lajos,
tanár.

IX.

Javaink czélszerü használása.

(Egyházi beszéd.)

Amint minden ember vette az ajándékot, azonképpen sáfárkodjék abból egymásnak. 1. Pét. 4, 10.

A föld határain mindenütt Isten megmérhetetlen áldásival találkoznak szemeink; ugy, hogy mi is elmondhatjuk a szent költővel: Isten a földet bőséggel gazdagitja. S bár a föld temérdek gazdagsága, annak minden lakóira kiterjed, abból mégis minden más teremtmények felett az embernek jutott legnagyobb rész. A természet országai az ő számára tárják fel kincseiket, a föld az ő javára termi dús gyümölcseit — s mindezeket ő használja fel a maga czéljaira. A földnek e megmérhetetlen javai is mind Isten jóságának és szeretetének bizonyságai. De sokkal inkább tanuskodnak Istennek különös kegyelméről: a szellemi és erkölcsi javak, melyeket Isten a földön egyedül az embernek ajándékozott. A gondolkozó ész, nemes szív, a szépre és jóra törekvő vágy és akarat, ezek azon magasztos tulajdonok, melyek az ember fogalmát oly nagygyá s a földön mindenekfelett valóvá teszik; melyek által nemcsak a földnek, de a végetlen világnak is polgárává lesz. Ámde ha az Isten az embert annyi áldásokkal boldogitá, ha más teremtményei felett annyi kiváltsággal ruházta fel: egyszersmind nagy és terhes kötelességeket is szabott elébe; kötelességeket önmaga, a társadalom, vallása, nemzete és az emberiség iránt Ezt teszi az alapul felvett ige: A mint minden ember vette az ajándékot, azonképpen sáfárkodjék abból egymásnak. Ugy van, k. ai. sokak és nagyok a mi kötelességeink, melyek éltünk feladatát teszik; s életünk feladata az előnkbe szabott kötelességek megismerésében és teljesitésében áll; itt van az a mező, melyen az ember megdicsőitheti magát, megszerezheti Isten és embertársai szeretetét, s szivébe a valódi boldogság s nemes önérzet égi kincseit. Nyomorult teremtménynyé sülyedhet az

ember, eltorzithatja a remek alkotmányt, melyet benne Isten keze alkotott; vagy felemelkedhetik az erkölcsi nagyság dicső magaslalára: a szerint, amint felismert kötelességeit elhanyagolta, vagy erejéhez képest betöltötte.

Vizsgáljuk azért, ai.! e szent órában, hogy szellemi s anyagi javainkkal kapcsolatosan, melyek a mi kötelességeink; vagyis miként kell sáfárkodnunk a vett javakkal?

Legbecsesebb kincsei az embernek a lelki tehetségek. De csak akkor valódi kincsek ezek, ha érvényesitjük, felhasználjuk a jóra. Máskép elásott kincsek, melyek sem magunknak, sem másoknak nem használnak. Az emberi szellem munkásságának kifolyása mind az, a mi e földön szép, nagy, jeles és dicső valaha létre jött. És csak a szellemi élet magasztos terén vihetünk végbe tetteket, melyek állandóan boldogitó hatásuak nem csak saját környezetünkben, hanem az egész emberiség életében. Itt kinálkozik a legszebb és legjobb alkalom maradandó becsü tettekkel bizonyitani meg, hogy örök-életre vagyunk hivatva, felhasználván a dicső előnyöket, melyekkel a világ ura minden más teremtményeitől megkülönböztetett, a gondolkodás erejét, a sziv nemes hajlamát és az akarat szabadságát. Minthogy pedig ezen drága kincsek, szellemi és erkölcsi javaink, eredetileg kifejtetlenek: mindenek előtt arra kell törekednünk, hogy azokat kifejtsük, miveljük és gyarapitsuk. Mert Isten megáldott ugyan e drága javakkal, de azok csak ugy lesznek hathatós tényezői boldogságunknak, s csak akkor segithetnek a tökély felé irányzott törekvéseinkben, ha azokat a legnagyobb szorgalommal ápoljuk és miveljük, ha magunkat a szellemiekben minél inkább erősiteni törekszünk. Az általános jóllétnek, az emberi boldogságnak — a szellemi erősödés és kifejlés nélkülözhetetlen feltétele. Kiképzett, nemes irányban fejlesztett szellem a legjobb segédeszköz az igazat megtalálni, a szépet megalkotni és a jót cselekedni. Mivelnetek kell hát a lélek tehetségeit s mivelés által gyümölcsözőkké kell tennetek. Mi nem máskép, mint szakadatlan tanulás és gyakorlás által történhetik. Tanulnunk kell mindnyájunknak, ai.! Ez boldogságunk visszautasithatatlan feltétele, erre hiv a kor erősen intő szava, ezt parancsolja idvezitőnk is tanitványaihoz intézett e nagy jelentőségü mondásában: L e g y e t e k t ö k é l e t e s e k, m i n t a t i m e n y e i a t y á t o k t ö k é l e t e s. Tanulnunk kell most még sokkal inkább mint

valaha, midőn a szellem hatalmát a világ mindinkább elismeri, midőn népek és nemzetek ezt tűzték dicsőségök lobogójára. Tanulnunk kell, mert a tudomány, miveltség, erkölcsiség és vallásosság, a szellemi élet ezen hatalmas elemei, teszik az embert valódi emberré, a népet nagygyá és boldoggá. Szellemi tehetségeink kifejtése, a tudomány és erkölcsiségben való minél magasabbra haladás teszen képesekké minket arra: hogy az emberi élet legfenségesebb czélját felfogjuk, s az ezen czélhoz vezető minden kötelességeinknek világos ismeretére juthassunk. Ámde tudni még nem elég, az ismeret magában még mit sem használ, ha nem termékenyito az életre. Fel kell használnunk hát ismereteinket; az apostol utasitása szerint, a mit tanultunk, cselekednünk kell azokat. [1] Cselekedjük tehát a melyeket tanultunk, az az: munkálkodjunk megszűnés nélkül nem csak szellemi tehetségeink kimiveléseért, hanem hogy azokat mi magunk- s embertársainkra nézve hasznositsuk is. Küzdés nélkül nincs érdem, munka nélkül nincs igazi jutalom. Folytonos munkásságot kiván tőlünk már maga az élet ezer nemü szükségeivel; erre serkent a természet szemlélése, ezt teszi kötelességévé Jézus is minden keresztények.

És mégis hányan vannak, kik komoly foglalkozás nélkül tétlenségben heverik el az élet drága perczeit; hányan vannak, kik sopánkodás, panasz és sohajtozás között várják a munka nélküli örömet és boldogságot, nem gondolva arra, hogy az ember kötelessége nem tétlen sohajtozás, hanem küzdelem és munkálkodás? és hányan nincsenek olyanok, kik visszaélnek a hatalommal, mit az ismeret adott kezökbe s feladatuknak hiszik ostromolni mindazt, a mi szent és nemes, ha önző czéljaik ugy kivánják. Hányan vannak, fájdalom, kik nem felebarátaik boldogságát, hanem éppen ezek boldogságának eltiprását forgatják elméjökben; nem az igazság védelme, s az erkölcsi jó gyarapitása czéljok, hanem elnyomás és jogtalanság; nem a társadalom, egyház, haza és emberiség javának munkálása, hanem ezek jóllétének és boldogságának megröviditése, valahányszor abból magoknak hasznot remélnek. Oh az ilyenek hűtelen sáfárai Isten adományinak, nem épitői, hanem rontói Isten országának. De jaj annak, ki ilyetén módon támad teremtője ellen; jaj annak, ki az urnak dolgát cselekszi csalárdul, megfizet annak az ur az ő utai szerint!

---

1) Filep 4, 9.

Forduljunk el, ai.! az ily hűtelen és gonosz sáfároktól! Kövessük a szent leczke szavait s legyünk hív sáfárai a reánk bizott lelki ajándékoknak. Sáfárkodjunk azokból legelsőbben is családunk javára. A világ mulandó javai: az emberek tömjénezése, gazdagság, rang, hatalom, nem képesek kárpótlást nyujtani, ha házadban szerencsétlen, boldogtalan vagy. Ellenben legyen a világ bár mily mostoha irántad, kipótolja azt a családi kör, ha annak szentélyében szeretet és boldogság ölelő karjai várakoznak reád. Azért, keresztény barátom, hogy e szentélynek állandóságát biztositsad, soha meg ne felejtkezz házad népének boldogságáról. Használd szellemi tehetségeidet gyermekeid erkölcsi hajlamainak kifejlesztésére és nemesitésére. Oh mert nem az boldogitandja őket, hogy számukra kincshalmazokat hagysz, hanem ha elméjöket és szivöket az erénynek és bölcseségnek mindennél drágább kincseivel gazdagitod. Sáfárkodj lelki tehetségeiddel legközelebbről családod érdekében; mert sok boldog család alkotja a boldog társadalmat, a boldog hazát.

Mint keresztények, hasznositsuk szellemi tehetségeinket az anyaszentegyház javának munkálásában. Az egyháznak, mint szellemi és erkölcsi intézménynek, az emberek erkölcsei javitása, a vallásos miveltség és felvilágosodás terjesztése lévén czélja, e czél éléretését elősegitni minden keresztény embernek szent kötelessége. Mint a természetben a nap jótékony melege a növényéletre, — oly áldásteljesen hat az egyház a kebelében hirdetett szent vallással s a védszárnyai alatt levő tanintézetekkel az erkölcsi életre, a miveltség, tudomány, isteni félelem tanitása, erkölcsi természetünk nemesitése, az igazság és önbecsérzetünk megismertetése által; támasza lévén eképen a polgári államnak s kifogyhatatlan táplálója másfelől a szellemi életnek. Azért nemes és Isten előtt kedves kötelességet teljesitünk s a közjót mozditjuk elő, midőn lelkünk és szivünk tevékenységét az egyháznak szenteljük. Ne feledjük ezt soha, ai.! és igy hív sáfárai leszünk a nekünk adott szellemi s erkölcsi tehetségeknek.

Mint honpolgárok, sáfárkodjunk szellemi és erkölcsi javainkkal hazánk, nemzetünk boldogságának előmozditására. Mind azt, mi egy hazát nagygyá, virágzóvá és boldoggá teszen, az emberi szellem hatalma alkotta s az tarthatja fenn. Ezért mondja a költő: „Szenteld, oh magyar, hazádnak kebled szebb érzelmeit.“ A haza és nemzet mivelődését, haladását feltételező minden intézmé-

nyek virágzó állapotra emelése, a nyelv és irodalom mivelése, tudomány és miveltség terjesztése, szóval, a hazának szellemi élete, mind mind a honfiak nemesebb természetének fáradhatatlan munkásságától függ. És a mi legfontosabb tényezője a haza s nemzet boldogságának, a mi nélkül a haza csak tengődik és sorvadoz, s a nemzet alásülyed: a szabadság is a szellem fegyverével kivívható s állandólag csak ez által fentartható. Széles tér áll tehát nyitva minden honfi előtt, melyen szellemi munkásságával hazája boldogságát eszközölheti. Használjátok hát, ai.! lelki tehetségeiteket, az ész mindenható tüzét, s a sziv lángoló érzelmeit e dicső czélra. Vigyétek áldozatul a lélek és sziv munkásságát a haza szent oltárára. Jó erkölcs, tiszta és szilárd jellem, rendithetetlen hüség és megtörhetetlen hazaszeretet, ezek azok a magasztos tulajdonok egy honfikebelben, melyek teremtik és megtartják a hazának és nemzetnek legdrágább kincseit: dicsőségét, szabadságát s ezekből folyó boldogságát. Tartsuk ezeket, ai.! mindenkor szemeink előtt, s akkor mint jó honfiak s honleányok híven sáfárkodtunk a szellemi ajándékokkal.

Végezetre sáfárkodjunk szellemi tehetségeinkkel az egész emberiség hasznára és boldogságára. Kövessük Jézus dicső példáját, ki szerette, javitotta s ez által a boldogság elérésére segitette az embereket, különbség és személyválogatás nélkül. Szeressük és javitsuk mi is egymást. Szerzett ismereteinket közöljük mindenekkel, hogy mindenek gyarapodjanak és boldogittassanak általa. Arra munkálni, hogy az emberiség a józan tudományban, a vallásossággal párosult miveltségben megállapodás nélkül előre haladjon, hogy a bűn a földről mindinkább eltávolittassék, az erkölcsök javuljanak és tisztuljanak, és igy Isten országa e földön az emberek között minél nagyobb és szélesebb kiterjedést vegyen; erre hatni és munkálni, mondom, minden keresztény ember hivatva van. De különösen hivatva vannak azok, kiket az isteni gondviselés mások felett kiválólag több szellemi tehetséggel áldott meg, s kiknek, ugyszólva, kezökbe tette le az emberiség szellemi életének vezérletét. Ti azért, kiknek hivatástok az emberek javitása, nevelése, használjátok fel lelki tehetségeiteket, az ész hatalmát s a sziv jóságát — e szent kötelesség hű teljesitésére. A ti megbizatástok a legszentebb megbizatás, a ti kezetekbe a legdrágább kincs van letéve. Ti vagytok a világ világosságai. Oh világositsátok az embereket, ne rejtsétek véka alá a gyertyát, hadd lássanak a setét-

ben tévelygők. Nektek mondja Jézus: Ugy fényljék a ti világosságtok az emberek előtt, hogy lássák jó cselekedeteiteket s dicsőitsék mennyei atyátokat.

Használjátok hát, ai! azon a helyen, a melyre titeket az isteni gondviselés állitott, szellemi tehetségeiteket istenes czélokra. Hasznossá tenni életünket a tehetségekkel, melyeket Isten ajándékozott, — magunkra és másokra nézve, ez az élet feladata s ennek megoldásából származik a valódi boldogság; sáfárkodjatok Istentől nyert tehetségeitekkel a szépnek, jónak és igaznak terjesztésére. Müködjetek a reátok bizott kincsekkel a család, egyház, haza és emberiség szent érdekében. Tegye mindenki fáradhatatlanul a maga kötelességeit ahoz képest, kinek mennyi talentum adatott.

Ekként cselekedve, czélszerüen használjátok szellemi tehetségeiteket s hiv sáfárai lesztek azoknak. Az életben mindenütt embertársaitok áldása és szeretete kisérend titeket. S midőn eljővend ama nagy nap, melyen számot kell adnotok sáfárságtokról: nem remeg szivetek, hanem oly boldogság érzetével, melyet csak nyugodt lelkiismeret adhat, örömmel mondjátok: ime atyám, a munkát, melyet reám biztál, elvégeztem.

Eddig a szellemi ajándékokról szóltam, mint becsesebbekről; most ezekhez csatolom az anyagiakat is. Előre bocsátottam amazokat azért is, mert hogy anyagi javainkkal bölcsen sáfárkodhassunk, szellemi kincsekkel: miveltséggel, tudománynyal, életbölcseséggel kell birnunk előbb, a szellem tanitván meg bölcsen használni az anyagot. Mig egy mivelt, józan észszel, a szépre, jóra fogékony szivvel biró ember — magasabb erkölcsi szempontból fogva fel az anyagi javak rendeltetését — azokból a közjóra készséggel hoz áldozatot; addig a miveletlen, kiben hiányzik a szellemi emelkedettség, a vagyont talán egyedül saját testi szükségei kielégitésére ajándékozottnak hiszi. És e téves felfogás akadályozza őt abban, hogy vagyonát annak valódi rendeltetéséhez képest használja fel.

Miután az ember testből is áll, kétségen kivül az anyagi javaknak is nagy fontosságu szerep jutott az emberiség háztartásában Mert valamint csak szellemi erők czélos használata által lehet az anyagi javakat megszerezni és megtartani: ugy semmivé lenne minden földi nagyság és dicsőség, a szellemnek minden nagyszerü müve, a földi javak segélye nélkül. A szellem és anyag

tehát egymást kiegészitik és gyámolitják. Hogy a vagyonnak veszélyes oldalai is vannak, nem lehet tagadni; de hogy okosan használva, nagy isten-áldása, az bizonyos. Áldás, ha nemes czélokra használjuk, — mig máskép a legnagyobb átokká fajulhat. Mert igaz az az állitás, hogy a gazdagság oly anyag, melyből lépcsőt csinálhatunk vagy az ég, vagy a pokol felé Avagy nem ismertek-e embereket, kik gazdagságukban elkevélyedve, elfelejtkeznek azon kötelességeikről, melyeknek teljesitésére éppen vagyoni állásuknál fogva köteleztetnek. mert a kinek sok adatott, attól sok is kivántatik, — s a helyett, hogy a szenvedők iránt részvétet mutatnának, a szükölködők nyomorait jótéteményekkel enyhitenék: megvetéssel nézik le szegényebb sorsu embertársaikat s hideg közönynyel utasitják el, az éhezőket?

És valyon nincsenek-e elegen az emberek között, kik vagyonukat s a befolyást, hatalmat, mit amaz kezökbe ad, embertársaik elnyomására s azok mivelődésének. az erkölcsiségben való haladásának akadályozására használják?

S mig az eként elnyomottak az őket éppen ugy, mint bárkit megillető emberi jógokról alig eszmélve, s a szellemi felvilágosultságról, miben Jézus különbség nélkül minden embert ohajt részeltetni, fogalommal sem birva, örökös egyformaságban görnyednek az izzasztó testi munka sulya alatt: addig lelketlen elnyomóik pazar kényelemben, dús lakomák között szövik tovább önző czéljaikra sötét terveiket. És a nélkül, hogy sokat kellene keresnetek, találtok az emberek között olyanokat is, kik a telhetetlenség hitvány szenvedélyétől ösztönöztetve, anyagi javaikat arra használják fel, hogy embertársaikat megrabolják. s miként a koronás próféta mondja: egymást elnyeljék.[1]) Bizony ma is megtőrténik számtalanszor, hogy a gazdag elveszi a szegénynek egyetlen bárányát. Oh az ilyenek gonoszul sáfárkodnak Isten adományival. Viszszaélnek a becses javakkal, melyeket Isten reájok bizott, hogy azokkal közhaszonra sáfárkodnának. De ne higyjétek, hogy az ilyenek is kikerüljék a bűnnek büntetését, a közvélemény átkát s lelkiismérctök mardosását.

Hogy a gazdagság magában s főleg roszul használva, az embert boldoggá nem teszi, az kétséget nem szenved. Hol nincs tiszta szív, nyugodt lelkiesméret, hol hiányzik a test egészsége: ott a földi javak bősége nem adja meg a valódi boldogságot. És józan

1) Zsolt. 35, 25.

ész, életbölcseség, s feddhetetlen erkölcs hiányában, ha Croesus volnál is', k e z e i d b ő l a g a z d a g s á g e l r e p ü l, m i n t a s a s. [1])

Ámde ha magokban nem elégségesek is a föld javai arra, hogy azoknak birtokosát boldoggá tegyék, az ég nemesebb ajándékival együtt czélszerüen használva: a jóllétnek, boldogságnak hatalmas eszközei. Mert mondjátok csak k. ai.! hogy a mellett, hogy az embert az életre szükséges vagyon annyi kisértettől megóvhatja, a mellett, hogy egyéb kőtelességeink teljesitésére a szükség nem érzése első feltétel: szerezhet-e valami az emberi szívnek nemesebb örömet, mint a jótétemény és áldozatkészség gyakorlása? Valóban szép és boldog élete van egy oly embernek, kit az isteni gondviselés azon kedvező sorsba helyezett, hogy övéi s mások javára, a társadalom, egyház, haza és emberiség szellemi és anyagi jólétének emelésére vagyonilag képességgel bir s ahoz jó lélekkel van megáldva. S ha irigyelni lehetne a vagyonosabbak sorsát, az egyedül azért történhetnék, hogy ők több jót tehetnek.

Valamit szellemi tehetségeinkkel kötelesek vagyunk hatni és munkálni nem csak magunkért, hanem az egész emberiségért: szintugy az anyagi javakat sem csak egyesek hasznáért adta az Isten, hanem azért, hogy azokból embertásaink javára sáfárkodjunk s mindenre, a mi a társadalom közjavát és boldogságát előmozditja, készséggel áldozzunk. Ne feledjük hát, ai.! hogy az anyagi áldások csak eszközök a nemes és bölcs ember birtokában. Keressük őket, de nem a fösvény szerelmével. Becsüljük meg s gyarapitsuk vagyonunkat, ha módunk van reá, nem mint a tékozló fiu; de vigyázzunk, ne is zárjuk el a világtól, mivel Isten megáldott. A vagyon oly kincs magában, melyet a rozsda megemészt s a lopók ellophatnak; a mi kötelességünk olyan kincseket szerezni velők magunknak, melyet sem a rozsda meg nem emészt, sem a lopók el nem lophatnak. A tért kimutattam fennebb, melyen vagyonunkkal is hatnunk és boldogitanunk kell. A család, egyház, nevelő intézetek, haza, az emberiség: joggal követelik mindnyájunktól, hogy kiki tehetsége szerint tegyen és áldozzon. A szegény asszony fillére épen oly becses itt, mint a gazdag ezerei. Vagyonából mindenki azt használta fel legjobban, a mivel az értelmesedést, közfelvilágosodást, az erkölcsök tisztulását, a jóllétet s megelégedést valamiképen előse-

1) Péld. 23, 5.

gitette; magának pedig elismerést, szeretetet, tiszteletet s bensőleg lelki nyugalmat s örömöt szerzett.

Igy cselekszik a hiv sáfár, ai! igy cselekszik a jó keresztény, igy az igazán felvilágosodott lelkü s nemes keblü ember. Magának él másokért, s másoknak él magáért. Az ő lelke össze van forrva vér- és hitrokonival, honfiaival, össze az egész emberséggel. Azoknak boldogsága az övé is, s midőn másokért fárad és áldozik: méltón várhatja azt a boldogságot, melyet az Úr igért az igaz sáfároknak.

A mint minden ember vette az ajándékot: azonképen sáfárkodjék tehát abból egymásnak; és teljesedjék be Jézusnak eme mondása: Ha ezeket tudjátok, boldogok lesztek, ha cselekszitek. Ámen.

Májai István,
tanár.

X.

Nevelési igények.

(Egyházi beszéd.)

Mert kicsoda ti közületek az ember, ki az ő fiának követ adjon, ha ő tőle kenyeret kér? Máté 7, 9.

Az évangéliomi nyelv egyik kiváló szépsége, hogy a legbensőbb s leggyöngédebb viszonyt, s az ebből folyó kötelmeket egyszerü képben, s mégis a legtalálóbb kifejezésben szokta feltárni a lélek előtt. Hisz a magasabb ihlettség nem keresi az áradozó dagályt, s az első érzés szava legelőbb kap visszhangra a megtalált sziv első dobbanásában!

A felolvastam szent ige is ilyen hely. Nem igyekszik itt az évangelista áradozó s válogatott szavakban magyarázni és fejtegetni a viszonyt, mi szülő és gyermeke közt létezik, s hosszu sorban számlálni elő a kötelmeket, melyek e viszonynak ugy is természetes következményei; csak egy egyszerü s mindennapi képet ragad ki az életből, de ebben benne van mind az, mit e viszonyról beszélni, sőt több — mind az, mit e viszonyban érezni lehet.

„Kicsoda ti közületek az ember, ki az ő fiának követ adjon, ha ö tőle kenyeret kér?" — mondhatott volna-e ennél nektek többet az évangélista, s láthatott volna-e ennél mélyebbre sziveitekbe, oh szülők? Hát nem volt-e ember, maga az évangélista is, hogy — a mint e kérdést föltevé — el ne némult volna egy perczre szava, mig szeme a körülálló nők és anyák könyével s mosolyával, a gyermekek ártatlan arcza epekedő odaadásával, s a férfiak és atyák redőző homlokával s szemeik lánglövelletével találkozott? S nem hiheté egy tekintetből, hogy azok, kiknek szólott, legalább szivökkel értették szavát, midőn — végig tekintve rajtok — látta, hogy az anya még egyszer oly forrón csókolja meg, s még egyszer oly melegen szorítja keblére magzatát, s hogy az atya örömkönyeket sir, látva, miként

ragadja reszketeg kezébe kis unokáját a nagyatya, hogy csókjait hintse rá, melyeket már oly rég nem önthetett ki megnőtt fiára?... Oh bizony itt minden elég hangosan mondta az évangélistának: „egy sincs közöttünk, ki roszat akarna tenni, kenyér helyett követ akarna adni gyermekének!" De hiszen ő nem is azért tevé föl a kérdést, mintha az ellenkező hangulatról meg nem lett volna győződve gyülekezetében. Jól tudta ő, hogy a vér, a természet nem tagadja meg magát, s hogy mind a kettő — még öntudatlan is — elég hatalmas ösztönnel ragadja a szülőt gyermeke érdekére, jóllétére s boldogitására. Érzések felől — mondom, s hiszem — egy perczig sem kételkedett; sőt éppen érzésekre támaszkodva akart élni e hasonlattal a menyei Atya jóságának bebizonyitására.

De éppen az, hogy ily magas bizonyitásra a szülék s gyermekek közötti viszonyra hivatkozott, mutatja, mily fontosságot tulajdonitott magának e viszonynak is az évangélista. Tizenkilencz száz telt el azóta, a nélkül, hogy e viszony fontossága legkevésbé is csökkent, vagy a hol csökkent, a nélkül, hogy ennek büntetése elmaradt volna. Mindenkor voltak azóta emberek, kik tudták s tanitották: bontsd meg e viszonyt, s kivetted az alapot család, egyház, haza és társadalom alól!

De ki tagadhatja azért, hogy a mint azóta csaknem minden viszony gyengült és lazult: úgy ezt a szülők s gyermekek közöttit is érték, s még fenyegetik ma is megtámadások? Nem keresem most: mekkora része van ebben a szokásnak, ez óriás békónak, mely századunkat tartja záváréban, s mely ha mindenkor változik is, de örökre csak békó marad; avagy a függetlenségre törekvésnek ott, hol ez nem egyéb, mint szabadalomkérés a könynyelmüségnek és kicsapongásnak; vagy pedig a szüléknek, kik elég gyengék ily dolgokban is az ugynevezett közszellem, nem pedig saját józan eszök és lelkiismeretök szavára hallgatni: de azt a jövő reményének féltésével látom, hogy korunk nagy újitó mesterei addig prédikálgatták viszonyaink változását, mig a családéletben is mutatkozni kezd roszul értelmezett szavaik hatása. Hány család van már is, hol az atya tiszteletre méltó állása — ugy szólva — csak tiszteletbelivé lett; hol a kor, tapasztalat és gondos aggály szavát rendesen e korunkban mindig nagyobb-nagyobb tért nyerő, de ezért örökre balga és helytelen érv szokta leszavazni, elhallgattatni: mert hát igy tesznek mások is!? Igy

lesz aztán sokszor csak puszta ábrándért feláldozva egy biztos alap, s egy muló élv-, vagy pillanatnyi szeszélyért áruba adva egy egész jövő!

Pedig, ha valahol, a családéletben termi meg vészes gyümölcsét az ily gondolkozás; s ott is legkiválóbbképen a gyermeknevelésben. Itt, hol a meggondolatlanság s könnyelmüség nem csak hiba, de bűn; hol már a kimondott szó is példa, s a példa szinte tett. Ezért, ha valahol, itt van szükség az éber virasztásra. Különösen kétszeres szükség van erre korunkban, mely bár fennen dicsekszik nevelési rendszerével, mégis inkább csak tanitani, mint nevelni tud; e korban, melyben a gyermeknek előbb van izlése, mint itélete, s előbb tanul talán még parancsolni is, mint engedelmeskedni. Ne csodálkozzatok tehát, s ne botránkozzatok meg benne, hogy midőn a gyermeknevelésről akarok ti előttetek szólani, éppen e kemény szavakat veszem alapul az évangélistától: K i c s o d a t i k ö z ü l e t e k a z e m b e r , k i a z ő f i á n a k k ö v e t a d j o n , h a ő t ő l e k e n y e r e t k é r? hisz ezt nem azért teszem, mintha érzéstekben kételkedném; hanem, mert ismerem korunk ama hibáját, hogy nem egyszer, még oly fontos kérdésben is, mint a nevelésé, inkább tesszük azt, mit tesznek mások, mint azt, mit körülményeink s kötelességeink szabnak előnkbe, s tesszük legtöbbször azon vakhittel, hogy kötelcsséget teljesitünk; s tudom, hogy erre könnyen tévedhetünk, mert ma annyira közel simult már a látszat a valóhoz, hogy ugyan szem legyen, mely egynek ne lássa, s megkülönböztesse a kettőt. De épp mert ezeket tudom, és mert a nevelésben örökre legfotosabb feladat marad, megkülönböztetni tudni a jót a rosztól, s megtalálni az utat s irányt ahoz: azt hiszem, nem lesz felesleges, ha alapigénk szavairól, mint intésről is kissé elmélkedünk.

Gondolom elég lesz erre, ha tételünket kérdés helyett felszólitássá változtatjuk, s igy értelmét magunknak megfejteni igyekszünk. Adjatok kenyeret gyermekeiteknek, melylyel nem csak testüket, hanem lelköket is táplálják, mert l é l e k a z, m e l y m e g e l e v e n i t; kenyeret, mivel nem csak egy pillanatnyi éh szükségét elégithessék ki, hanem a mi meg ne penészedjék s el ne fogyjon soha; szóval, mi elég legyen útravalóúl a hosszu életre! Ki ne akarna közületek gyermekének ily kenyeret, ily elveszthetlen örökséget adni? Kisérjétek tehát becses figyelmetekkel mig kifejtem:

I. M i e z a k e n y é r? II. M i k é p p s z e r e z h e t i t e k m e g e z t g y e r m e k e i t e k n e k?

I. Ily soha el nem fogyó, életet és lelket egyaránt tápláló és fentartó kenyér: 1-ben a Hit. Hajó az ember élete, melynek hánykodása a bölcsőnél kezdődik, és tart egész a sirig, — e nagy menedékéig minden küzdés- és szenvedésnek; s nagy sik tenger a világ, tele megjegyzett és elrejtett sziklákkal, a szenvedélyek és a sors viharai föl-föltornyosuló hullámaival, a közöny s részvétlenség zátonyaival, a csáb és inger csalógató syreneivel, s tele ezer halállal, ezer örvénynyel. Oh bizony jó kormányossának, s erős horgonyósának kell lenni annak a hajónak, mely ennyi vészek daczára is eljuthat a tulpartra, hol egy új világ csendje, békéje és boldogsága fogadja be magába a sokat hányatottat! De oh hánynak jut a milliók közül ily kormányos, ki a kedvező és kedvezőtlen szeleket egyaránt hasznára tudja forditni, ki vészben s viharban a lelke, s békében annak bölcs vezére legyen? . . Bizony kevésnek, s a többség örvény fenekén leli sirját, mielőtt avagy csak a távol ködében is megpillanthatá vala partjait az új világnak!

De hát hol van az ok, keressük ezt kissé! Ugy-e, ha a vizek hullámaira akarod bizni vagyonod, vagy életedet, oly hajót igyekszel választani, mely a viharokkal daczolni legerősebbnek, s kormányzásáért legbiztosabbnak igérkezik? Vajjon ily óvatos vagy-e az élettengerén is a választásban? Nem; itt csak a nagy tömeg után indulsz, hisz „a tömeg már magában is nagy biztosság, gondolod, s a mint ők partra érnek, én is csak partot érek valahogy." S igy mészsz, rohansz a többivel, hogy te is csak akkor eszmélj, midőn a hullám már már összecsap fejed fölött, vagy az előtted megnyiló örvény már-már elnyeléssel fenyeget. Csak akkor jut eszedbe, hogy arról is gondolkozzál: mi tarthat meg, midőn már minden elhagyott, és minden elveszett? Eddig még elég erősnek, sőt igen is erősnek hitted magad megállani és haladni a pályán, mely szintoly végtelen, mint az oczeán, s vésze még több, mint azé; s csak most, midőn igazán erősnek kellene lenned, látod s érzed mennyire gyenge vagy. És csak most, midőn a kikerülhetlen pusztulás egy percz alatt letörpiti gőgöd, elüzi kétséged, s téged — ki eddig rohanva a tömeggel, énedet adtad föl — egyszerre vissza ad önmagadnak; csak most tanulod meg igazán, hogy mi az a kormányos, mely legbiztosabban vezérel el e tévetegés úton; az a horgony, melyhez ennyi hánykodás közt is biztosan fogantozhatol; az a csillag, mely akkor is világol, midőn mindenre ráborult a vész sötéte; s az az utolsó deszkaszál, mely még a hajótöröttnek is menedéket ad, —

szóval, csak akkor tanulod meg igazán, hogy mi a hit, s mi ennek hatása!

De vajjon nem késő-e ekkor? . . Hát nem elveszne-e a hajos, ha csak akkor jutna eszébe a horgony s iránytű, midőn már mindenfelől elsötétül körötte a tenger, s alatta megnyitja éh száját az örvény? Nemde, neki a béke verőfényében s a viz sima tükörén sem lehet felesleges teher a horgony, s ekkor is csak iránytűje útmutatását követheti? . . . Hajósok vagyunk mi is, de nem vagyunk — s oh miért nem vagyunk ily óvatosak? Miért, hogy nekünk csak akkor jut eszünkbe a kormányos, midőn már árbocza törötten s reménye-vesztetten rohan hajónk a semmisülés örvényébe; a megtartás, midőn már semmi meg nem tarthat; az áldás, midőn már átok szállott fejünkre, s talán az üdv is csak akkor, mikor már a kárhozat útján messzire, visszatérhetlenül messzire haladtunk? Eleget halljuk: derüreború, „s a kéj nyomában ott a bánat" (Göthe); s mégis: mi ritkán gondolunk a csillagra, mi e borún is átvilágol, s a zavartalan nyugalomra, mi annak őrszeme alatt pihen! S a hitet nem eleget prédikálják-e? S miért van, hogy mégis többnyire csak halálos ágyon tér meg a bűnös; miért, hogy a közömb csak akkor melegül, midőn melege már a halál küzdelmének csak tört sugára; s a kétely csak akkor oszlik, midőn már elveszve minden remény, — a mag, miből a hitnek kell virulni?

Pedig nem igy van-e többnyire az életben? Fájdalom, igy! Sok embert láttam én már, ki két kézzel karolta volna át azt a keresztet, melyet előbb saját kezével tört el; csakhogy mellette zokoghassa ki az utolsó csalódás legkeserübb könyeit; s hány volt, ki a hitet teljes életében tévelynek állitá, s végre a nagy felébredéskor, mi a halál álma előtt az utolsó, egy czél — s iránytalanul megfutott pálya — saját életpályája — határkövére nem irhatott egyebet: „egy nagy tévely volt az egész!"

De különben is, ha a hit volna a tévely, mi tulajdonképpen a világosság: miért hogy szemünk — a sokszor könyekben ázott szem — a sötétben és önkénytelenül sem keres más világosságot, s keresve sem talál egyebet a hiten kivül? Avagy talán a tudást akarjátok a hit helyébe állitani? . . Hát megelégszik-e lelketek a tudással, s nem önkénytelenül tulragadja-e azt félelme vagy ragaszkodása ama szük határon, meddig a tudás vezérelheti? Bizony higyjétek meg, hogy a tudás még soha egy lelket sem elégitett ki egé-

szen, és soha egyet sem tartott meg; mert mit érne az életre s tenyészetre a napnak fénye, annak éltető melege nélkül?

Ne induljatok meg hát minden bolygó fény után, mi alig ir le egy rövidke útat, s már is szétpattan; hanem keressétek a világosságot, mely nem a hosszu életpályán vezérel át, de fényt vet arra is, minek határánál leomlik minden — a gög, a kétely, a hitetlenség s lágymelegség, — s hol semmi lesz maga a tudás; keressétek — a hitet! E legyen az első kenyér, mit adtok gyermekeiteknek, mert elhigyjétek, ha a léleknek e kenyeret, a hitet, meg nem adjátok nekik, minden, a mit ezen kivül adtok, előbb vagy később csak kő lesz, az az élettelen s haszontalan teher; mig ha ez útravalóval bocsátjátok ki az életbe, biztosak lehettek, hogy mindig és mindenütt megtalálandják azt az erős támaszt, kiről meg van irva: „mind vénségtekig ugyan csak én, és mindaddig a mig megőszültek, én hordozlak. Én teremtettelek, én hordozlak és megtartlak!“ [1])

De a léleknek e kenyere mellé adjatok gyermekeiteknek

2-or életkenyért, azaz képzettséget! — Korunkban inkább, mint valaha, ugy kell tekintenünk az életet, mint egy nagy munkamezőt, melyből a sors mindenkinek kiszakit egy-egy darabot, a legtöbbnek sokszor ugyan kopárt, s mit nem csak mindenkinek saját esze szerint, de egyszersmind saját felelőségére kell megmivelni, s ha még erre nem alkalmas, mivelhető- és termelővé tenni. A paradicsomi gondtalan, könnyü életet, még az első ember is csak rövid ideig élvezhette s már neki is éreznie kelle az itéletet, a mi még jóbban nehezült, s naponként jóbban nehezül maradékira: Arczádnak verejtékével egyed a te kenyeredet! [2]) Nem csak az irásban áll többé, ma már az élet hozza magával, hogy a ki nem dolgozik, ne is egyék; s balga, a ki hiszi, hogy vagyon, rang, születés valakit kivétellé tehet e mind általánosabbá váló szabály alól; s ki mégis azokban bizva, ennek képzeli magát, annyit tesz, mintha gyermekeit akarná kitagadni mindazon elönyökből, melyeket ő élvezett Ha valaha, ma bizony jogos a kérdés, mit a példabeszédek irója mond: avagy örökké való-e a gazdagság? [3]) Hát nem a század jellege-e, hogy a köz, a táv, palota és kunyhó, bibor és koldusrongy között nem oly beláthatlan, vagy legalább nem oly elképzelhetlen többé, és hogy a bukás s emelkedés mind sürübben váltják föl egymást?

1) Esa. 46; 4. — 2) Móz. 3; 19. — 3) Péld. 27; 24.

*

S ha ez igy van anyagi tekintetben, mit mondjunk a szellemiekről? Korunkat haladás korszakának nevezik, s ily időben a ki csak megáll, annyi, mintha mértföldekkel maradott volna hátra. Haladni pedig mily nehéz! Eddig a kontár is csak megállott, de ma még a tehetség is könnyen elbukik, annyi a versenytárs, s a biráló. Eddig a nagy is többnyire csak törpék közt volt óriás; mig ma ha nem is érnek föl mind, de sokan felnéznek a valódi óriásra. Köznapi lenni ma senki sem akar, de ünnepeltetni annál nehezebb: mert bár ma ritkábban hangzik a „hozsánna," de annál sürübben omlik a „feszitsd meg!" s ha ma magasabban is áll, mint hajdan, a capitolium, de annál magosabbra ment vele a tarpei szikla is!

Ily viszonyok közt, s az élet ily intései mellett, lehet-e fontosabb érdek a szülők előtt, mint gyermekeik kiképeztetése? Hisz csak a képzettség az a tőke, mely mindig, s a legbiztosabban beadja kamatait; s csak ez az, mi valakinek valódi önállóságot biztosit, mert mint Schiller mondja: „mindenki csak önmagára számit biztosan."

De minő képzettség ez, engedjétek kissé kifejtenem!

Gyakran halljuk az életben: „senki sem tudja, mire neveli gyermekét," s ebben sok igazság is van, de azért ne higyjük, hogy ne legyenek átalános elvek a nevelésre Én éppen azt hiszem, hogy már magában e tételben is körvonalozva van a kiindulási pont. „Nem tudjátok, mi lesz gyermeketekből, mert nem ismeritek azon befolyásokat s körülményeket, mik életére határozók leendenek"— nem azon fő, azon vezér-elvére utal-e e bizonytalanság a nevelésnek: készitsétek el hát mindenre, hogy minden körülmény s az élet minden viszontagsága közt is megállhasson! Az első lépés erre: neveljétek minél kevesebb igényekkel, s minél több képességgel gyermekeiteket. Hány szerencsétlen van az életben, ki csak annak köszöni veszedelmét, hogy gyermek- s ifjukorában oly igények s vágyak közt neveltetett, mikre az életben soha kielégitést, soha teljesülést nem találhatott? Szép, fölülemelkedni az embernek kőrén, de csak képzeletben túltenni magát azon, ez a mily ábránd, épp akkora bűn is, melynek büntetése bizonnyal el nem marad. Különösen leányaitok nevelésénél legyetek e tekintetben óvatosak. A férfi jól, roszul, de mégis csak maga intézője sorsának, s kovácsa jövőjének. Nem igy a nő! Az ő jövője egészen attól függ, kinek kezével összeköti az élet; s mig fiadról legalább közelitőleg tudhatod, mily helyzete lesz: leányodé még a házasságon tul is

bizonytalan. S pedig jaj a nőnek, ki fel nem találja magát a körben, melybe álliták, legyen az ok akár az, hogy felette, akár az, hogy alatta érzi magát! Mindkettőre ügyelj tehát, s főleg ne feledd a tanácsot, mit a költő mond, s miben mindkét nem nevelési iránya szép megkülönböztetéssel van kijelölve:

„Lesz fiam, én fogom őt egy szóra tanitni: a k a r n i.
Birtokúl e kis szó a fierőnek elég.
Lesz lánykám, te tanitod anya őt más szóra: l e m o n d n i;
Drágább lesz kincsnél ő neki e tudomány!"

Igen, a fiut akarni, a nőt lemondani kell tanitani; hisz már a természet is igy teremti őket; azért ad annak több erőt, ennek több gyöngédséget. Ne igyekezz tehát megtörni, megsemmisitni fiad akaratát, mert csak erejét veszed el ezzel; s ne rettegj lemondani szoktatni leányod, mert csak erőt adsz ezzel neki, — pedig mint Rousseau mondja: „erő nélkül nincsen erény, és gyávaság viszi az embert a bűn felé." Különben is, hidd el, soha sem az a baj, hogy akarata van, hanem hogy minő akarata van fiadnak; s ne feledd, hogy a könyüből, mit most talán egy megtagadott vágyáért hullat leányod, idővel még terebélyes fa is sarjadzhat az élet kietlenében, hol ő majd csendben pihenhet meg, midőn te már nem leszesz, s midőn ő talán mindenkitől elhagyatottnak érzi magát!

De hogy akarni, helyesen akarni tudjon fiad, s lemondani, kétségbeesés- és kötelességeiről megfelejtkezés nélkül lemondani tudjon leányod, ide mindenek fölött tudomány és helyes itélet kivántatik; mert Plinius szerint: „ez az, mi megtanit nemcsak arra, hogy könnyebben megértsem a sors forgandóságit, de hogy nyugodtabban is tudjam elhordani azokat." Ez az, mi megtanitja fiadat nemcsak arra, hogy mit kell akarni, hanem, hogy a mit akar, azt helyesen kivinni is tudja; s ez adja kezébe leányodnak kulcsát annak, hogy miért kell lemondani, s kulcsát ezzel talán jövő menyországának. Állást, tekintélyt, tiszteletet és önállóságot szerez ez fiadnak, mint a hogy leányod helyzetével és sorsával való megelégültségét is csak ez biztosithatja igazán. De mig igy alapot vett a családnak, s biztos alapra fekteti azt: ki tagadhatja, hogy a közjó, az egyház, haza és társadalom felvirágzását is csak ez eszközölheti igazán; mert a nagy Széchenyiként: „Nem termékeny lapály, hegyek, ásványok stb. teszik a közerőt, hanem az ész, mely azokat józanon használni tudja."

Igaz ugyan, hogy tudományosan nem nevelheti mindenki gyer-

mekét ; de erre nincs is szükség. A tudomány — a szót szorosabb értelemben véve — csak is annak való, kit hajlama vonz rá, s ki idejét buvárlatának szentelheti. Az egyszerü ember, ha megtanithatja gyermekét az életben s pályájára elkerülhetlenül szükséges ismeretekre — hisz úgy is, mint Göthe mondja: „tanulmányainkból végtére mégis csak azt tartjuk meg eszünkben, mit gyakorlatilag használunk föl“ — ha, mondom, ezekre megtanihatja gyermekeit, s ezek mellé még világos felfogást, tiszta nézetet, egészséges gondolkozást s józan itéletet is adhat: eleget adott. Különben is mindenkinél legfőbb: felfogni és átérzeni helyzetét, s tekintetbe véve a körülményeket, s kiszámitni az akadályokat, úgy alkalmaztatni magát, s úgy használni tehetségeit, a mint az igényli, s a mint ezek megengedik.

De félre ne értsetek: nem azt mondám ezzel, hogy gyermeketeknek ne legyen majd ha kell, határozott elve, s hogy annyira alkudozzék a körülményekkel, hogy ha ma ezt az ügyet szolgálta, holnap éppen az ellenkezőnek szegődjék zsoldjába! Tudom én, hogy a mit a férfiutól várunk, annak csiráját, de egészséges csiráját szeretjük már a gyermekben is föltalálni, a ha föl nem találjuk, hasztalan keressük azt a férfiban is. S mi az, mit a férfiutól leginkább megkivánunk? Nemde a jellem? Erő kell, hogy a férfit jellemezze, mint jellemzi a nőt a gyöngeség; de mi az erő, a valódi erő, ha nem a jellem? Miért tartod a tölgyet erősnek? Ugy-e, mert törzse rendületlen áll, ha még ugy tombol is fölötte a vihar; s gyengének ágát csak azért, mert jobbra-balra hajlong, a mint s a merről fú a szél? Igy van ez az életben is. Erős csak az, ki megállja helyét, dühöngjön bármint a vihar szele, dörögjön még oly keményen a hatalom szava, vagy süvöltsön még oly fagylalón is a tömegnek gúnykaczaja! De tudod-e, miért áll oly rendületlen a tölgy a viharban? Mert lent, a mélyben, fogamtozott meg gyökere; ott, hová nem hathat a vihar zúgása, s hol még a melegnek s fagynak is alig érzik hatása. Ne feledd, hogy a jellemre is ez kell! Le a mélyre hatolj, hol a való, az igazság s a meggyőződés honol, s csak ha ezekbe fogamtozhatol, törj ki- és fölfelé, s bátran mint a tölgy, s ne félj, hogy ott künn oly gyakran zúg a vihar szele, s hogy napfény sború oly hamar váltják fel egymást!

A tudomány után tehát a jellem legyen a fő, mire gyermeked nevelésében törekedj, — hisz mit érne e nélkül minden tu-

doménya, minden képzettsége? Bámulatos lehet a puszta tehetség is, de valódi tiszteletet — mondhatnám hódolatot — csak a jellem kelthet maga iránt; sőt e tekintetben ugy vagyunk, hogy még a tehetséget is gyülöljük abban, kiben a jellemet nem találjuk. A ki csak azért szolgál valamely ügyet, mert megfizetik, s ha fizetik, szolgálja akármelyiket, annak a fizetésben van minden jutalma, s még az ár is, melyért eladta lelkiismeretét. De kérdem: elég-e, s illő-e embernek — az Isten képére és hasonlatosságára teremtett embernek — ily jutalom? Hisz ezzel még a tudat sincs megfizetve, hogy neki magas állásában s még a hatalom polczán is mindig éreznie kell: minő aláváló, minő silány! De ettől csak kettő óvhat meg: az érző, de azért megingathatlan lélek, s az önmegtagadáshoz szoktatott és küzdelemedzett sziv Ily lelket önts hát gyermekedbe, s ily szivet formálj benne! Tanitsd keresni a valót, az igazságot s a meggyőződést; tanitsd lángolni a szépért, jóért s nemesért; s tanitsd meg arra, hogy ha azokat megtalálta, s ezek megragadták szivét — küzdeni, s ha kell, elvérzeni is tudjon érettök! Mert hidd el, hogy minden verejték, mit ily munkában izzad fiad, és minden köny- vagy vércsepp, a mit ezért hullat, halhatatlanságot terem, ha van, már itt e földön; de azt még inkább túl ennek szűk határán, hol az már igazán lehet, s hol annak lenni is kell!

Ezekben látom én a léleknek s életnek azon kenyerét, mely meg nem penészedhetik s el nem fogyhat soha, s mit mégis minden szüle megadhat, de megadni tartozik is gyermekének. Ezzel be is végeztem beszédem első részét, s most, ha figyelmetek ki nem merült, kérlek, kisérjetek el még a II-ik és utolsóra is, hol azt lesz czélom röviden kimutatni: miképp szerezhetitek meg ezeket gyermekeiteknek?

Megszerezhetitek: a.) Példátok által. Minden teremtmény közül az ember az, ki legkésőbbre jut önállóságra, azaz, ki legkésőbbre szabadul mások befolyása alól. De miben nyilatkozik inkább e befolyás, mint a példában? Nézzétek az édes anya kebelén csüngő kisdedet, s ha látjátok, mint nevet anyja mosolyára, mint borul el arcza anyja borujára, miképp igyekszik kisérni őt értelem nélkül is kifejezéseiben, s erő nélkül is mozdulatai- és forgásaiban: ha ezt látjátok, nem azt olvassátok-e be-

lőle, hogy reá csak a példának van hatása? Bizony, még játszani sem tanul meg a gyermek példa nélkül, mert előbb tud utánozni, mint gondolkozni, s még tenni is előbb, mint megérteni! De nem csak fejletlen kisdednél van ez igy. Ha új modort, szokatlan nyilatkozatot, vagy meglepő fellépést látsz serdülő gyermekednél is: nem igy szoktál-e rendesen szólani: hisz ezt tőlem nem tanulhatta, ki volt és hol van a példa? Tehát magad is elismered itt is a példa hatását.

De ha még másoknak s idegeneknek is lehet példájok által befolyásuk a gyermekekre, mennyivel nagyobb lehet, s kell is hogy legyen a befolyás a szüléknél, mint átalában azoknál, kikhez szeretet és hála köti a gyermekeket. Örök lélektani igazság, hogy leginkább ahoz alkalmazkodik az ember, s azt veszi például, kit leginkább szeret. Ezért látjuk annyiszor az életben, hogy a fiu nem csak külsőleg képe atyjának, valamint anyjának a leány, hanem többnyire lelkének is legalább megközelitőleg hű lenyomata; s ezért van, hogy a benyomások, miket a szülői házban vesz föl lelkünk, örökre a legkitörölhetlenebbek maradnak. De ne feledjétek szülék s nevelők, hogy egy nagy felelősséget vesztek ezzel magatokra, felelősségét annak, hogy a lesz gyermeketekből s illetőleg növendéketekből, mivé ti teszitek, de ti is csak olyanokká tehetitek, minők magatok vagytok! Ezért mondja Stifter: „A tanitás sokkal könnyebb, mint a nevelés. Amazhoz nem kivántatik egyéb, mint hogy tudjunk valamit, s hogy azt tudjuk másokkal is közölni; a neveléshez pedig megkivántatik, hogy l e g y ü n k v a l a m i. Hát lesz-e hite, erős és élő hite gyermekednek, ha magad közömbös, avagy csak lágymeleg is vagy a hit dolgában; kedvelni fogja-e a tudományt, ha tőled az iránt érdeket, vagy legalább tiszteletet nem lát; s lángolni fog-e a szép-, nemes- és jóért, ha e lángot nem kapja meg már a te lelkedben is?

S ne higyjétek, hogy a gyermeknek elég, ha ilyeneknek mutatjátok magatokat, de valóban nem vagytok ilyenek. Tudhatjátok: a gyermeket megcsalni legnehezebb, mert előlök elrejteni semmit sem lehet. Hideg okoskodással s puszta rábeszéléssel itt semmire sem mészsz: a gyermeknek való kell és kézzelfogható; ily való és kézzelfogható pedig nála csakis a példa. Igazán mondja azért Rousseau: „mit szülhetnek fanyar tanitások, miket az intő adta példa minduntalan meghazudtol, egyebet, mint azon hiedelmet, hogy az, ki azokat ajánlgatja, mások könnyenhivőségéből akar tréfát üzni?“

Aztán mit érünk azzal, ha egy ideig ámitgatjuk a gyermekeket? Az ámitás nem tarthat örökre; az idő felnyitja szemöket, s már az első világos pillantásra elmosódik mindaz, még sirkövünkről is, mi szépet s nagyot irt rá a kegyelet, s nem marad egyéb emlékünkből, csak egy kő — egy hideg kő — mire még meleg könyü sem ömlik többé! Nem iszonyu-e ez még gondolatnak is; de ne feledjétek, hogy ennél még jöhet iszonyubb is: elitéltetni gyermekeinktől!

De miért e sötét képek? Hát lehet-e valaki ti közületek, ki az ő fiának követ adjon, ha ő tőle kenyeret kér? Nem, nem; hisz titeket már maga a természet, maga a gondviselés is vezetőkül rendelt gyermekeitek mellé! Ti azért küzdöttetek, csalódtatok s talán szenvedtetek is annyit az életben, hogy gyermekeiteket annál biztosabban kalauzolhassátok a rögös pályán, melynek szirtjeit s örvényeit ti már jól ismeritek. S veletek már egy-egy nagy könyvet iratott be az élet tapasztalata; miért ne adnátok hát át ezt olvasni gyermekeiteknek, miért ne jogositnátok őket — ha kell — egy második javitott kiadásra? Ne habozzatok hát, s ne ingadozzatok soha, mert nektek szól az irás: „Valaki pedig megbotránkoztat valamelyet a kicsinyek közül, kik énbennem hisznek, jobb volna annak, ha egy malomkövet kötnének a nyakára, és a tengernek mélységébe vettetnék;[1]) hanem törekedjetek ti mindnyájan, ti, kiknek gyermeket adott, vagy gyermekek mellé rendelt az ég, arra, mit Pál apostol mond „Mindenestől fogva te magadot például adjad a jócselekedetekben, a tudományban épséget és méltóságot mutass. Tiszta igét, feddhetlent, hogy a ki annak ellene veti magát, megszégyenüljön, — semmi gonoszt sem tudván tifelőletek szólani!“[2])

De megszerezhetitek ezeket: b) az Élet által. Örök igazság, hogy „mindenkinek ismerni kell a tért, a melyen mozogni fog“; s ez nem csak egy rövid pályáról, vagy munkakörről áll, de illik — s talán még inkább, magára a hosszu pályára, az életre is. „De nem a gyermekekre is, — mondhatja valaki közületek — mert az ők gyöngéd s finom lelköket hamar eldurvitaná, ha éppen meg nem is fekélyezné az élet“. Megengedem, hogy

1) Máté 18, 6. — 2) Tit. 2; 7, 8.

lehet igazság, de mindenesetre tévedés is van ez állitásban. Mi emberek igen jól érezzük, hogy mindenhez szokni kell: hát csak az élet volna-e e tekintetben kivétel? Azt hiszem, legkevésbé; legalább a példák erre tanitanak. Láttam zárt légen nevelt ifjat, ki midőn e zár alól szabadult, egyszerre s oly mohón szivta magába a szabadabb léget, mintha semmi gőz, semmi fulasztó sem lett volna benne, s csodáljátok-e, ha igy halált szivott magának belőle? Bizony, ki még gyenge szélhez sem szokott, az nehezen állja ki a zivatart; mint nem állhatja ki a tél fagyát az, kit még meleg nyárban is takargatni kell!

S ne ámitsuk örökké magunkat: lesz még idő megszokni hozzá! Lesz, de ki tudja milyen? Azt tudod, hogy mostan mellette vagy még gyermekednek, hogy te foghatod fel előle az első rohamot; ha gyengének találod, támogathatod; ha félre lépni akar, viszavezetheted, s ha összeszorul is szive az élet fagyától, kebled melegén olvaszthatod fel e fagyot. De igy lesz-e mindig?.. Nem jőhet-e idő, midön kiméletedet csak mint erötlenségét fogja érezni gyermeked, s midön keservesen fogja tapasztalni, mit vesztett azzal, hogy mig az életbe lépett, más köre nem volt a szülöi házon kivül? Nem jobb-e hát, ha már most kiviszed magaddal gyermeked egy-egy rövid sétára az élet kertjébe, hogy itt az elágazó utak közt jelölj meg már most egy-egy biztos pontot, a rózsa mellett megmutasd neki annak tövisét is, s a hűs bokorban figyelmeztesd a lappangó kigyóra is? Hisz meglehet, ha majd csak magára megy oda, mindenekfelett csak a mulatóhelyet keresné benne, hol gyönyört s élvet igér minden, de hasznot semmi sem ad: mig te bizonyosan előbb a veteményesbe vezetnéd, hogy megmutasd: mivel él s mivel táplálja magát az ember!

S végre is: az élettudománya nem oly tudomány-e, melynek nyitott könyve csakis maga az élet, s melyet minél később veszünk kezünkbe, annál későbben érünk nem a végére, mert vége a tudománynak nincs, de abban csak bizonyos haladásra is? Miért ne engednétek hát olykor-olykor már gyermekeiteket is e könyvbe pillantani? Attól féltek talán, hogy igen hamar fogják ismerni belőle a roszat? Ne féljetek: a bünt addig kell felmutatni a léleknek, mig elég érzékeny és ártatlan eliszonyodni undokságától; s bizonyára csak haszna lesz benne gyermekednek, ha azelőtt lát bukást, mig maga meg sem botlott!

Csak legyetek e tekintetben is óvatosak, s mig kezében tartja

gyermeketök a könyvet, melyből igen könnyen roszat, vagy legalább rontót is olvashatna ki, ti, mint gondos vezetők s lelkiismeretes magyarázók, álljatok mellette! Igy szépen felvilágosithatjátok előtte a szövevényes s burkoltabb helyeket, melyekben különben ártatlan lelke megbotránkozhatnék, vagy miket mások zsákmányolhatnának ki megbotránkoztatására; a tettek rugóit, az okozatok okait, s az érdekek mozgatóit kitapogattathatjátok vele; s mig igy nem vakitná annyi látszat s álcsillogás, tisztán emelkedhetnék föl lelke a valóra s igazra. Igaz, hogy ezalatt nem egy reményét vesztené el, nem egy ábrándról modana le, s nem egy küzdelmet kellene kiállnia, s talán a kisértő sem egyszer jelennék meg neki: de legalább tisztább nézlettel lépne a világba, az apró küzdelmek annál jobban megedzenék szivét, testét a munkára, s igy jöhetne bármikor s bármely kisértő, mert mindenkor megzendülne a hang szivében s agyában: „távozz tőlem sátán!“

Ne zárjátok hát el gyermekeiteket az élettől s annak apró küzdelmeitől, hanem a mennyire lehet neveljétek maga az élet által. Tanitsátok korán megérteni annak becsét, s felfogni való czélját, hogy igy korán érthessék, a mit Göthe mond: „minden pillanat szerfelett becses, mert képviselője egy egész örökkévalóságnak!“

Ezek, keresztény szűlök s nevelők, a főbb teendők, mikre a jelen elódázhatlanul int és utal titeket, a miket a jövő elengedhetlenül megvár, megkövetel tőletek. Ezekre törekedjetek hát, ezekben munkálkodjatok, s ezekre segitsen Isten titeket, hogy még öntudatlanúl se legyen valaki köztetek, ki követ adjon az ő gyermekének, ha ő tőle kenyeret kér! Ámen.

Váradi Károly,
tanár.

XI.

Bocsánat a bántalomért.

(Egyházi beszéd.)

Szeressétek ellenségiteket; áldjátok azokat, kik titeket átkoznak; jót tegyetek azokkal, kik titeket gyülölnek; imádkozzatok azokért, kik háborgatnak, és kergetnek titeket. Máté 5, 44.

Az évangéliom két feltétel alatt igéri a bünbocsánatot: egyszer ugy, ha bűneink miatt megbántott Istenünket töredelmes lelkünk kiengeszteli; máskor ugy, ha másoknak ellenünkben elkövetett bántalmait szivesen megbocsátjuk. Én jelenleg az alapigék nyomán az utolsó esetet tárgyalom.

Jézus az alapigéket a hegyen tartott beszédében mondá, melyben az erkölcsi törvényt nemcsak fejtegeti, hanem kiterjeszti, és tökélyesbiti, oly parancsokkal és tilalmakkal egészitvén ki azt, melyek az erény fogalmát jóval felül emelik annál, mennyire addig a természet törvénye, s a Mózes törvénye egész terjedelmök erejével vihették

Azon parancsok közül különösen feltünik az, hogy: szeressük elleneinket. A zsidó törvény azt rendelte a zsidóknak, hogy szeressék felebarátaikat, azaz, rokonaikot, vagy honfitársaikat; de Urunk azt parancsolván nekünk, hogy szeressük elleneinket, ez által határozott nyomatékossággal rendeli, hogy kivétel nélkül mindenkit szeressünk; mert avagy ha elleneinket, kik hozzánk rosz akarattal vannak, képesek vagyunk szeretni, barátinkat s rokoninkat, kiknek szivességét naponta érezzük, tudnók-e nem szeretni?

Ezen kötelesség azonban tulságos szigorunak, s mind okosságunkkal, mind hajlaminkkal nehezen egyeztethetőnek tetszik; s épp azért igyekszem kitüntetni, hogy a törvény, mely azt elénk irja, nemcsak nagyon eszélyes, hanem sokkal tökélyesb, örvendeztetöbb, és mindenkép hasznosb, mint az ellenkező érzület, és elfogultság.- Tartsunk csak birálati szemlét az alapigék értelme felett!

s a nagyszerü feladatnak több oldalróli megvizsgálásából annál inkább feltünend mind annak nélkülözhetlen szükségessége, mind pedig Jézus abban rejlő nagyszerü nézetének bámulatos igazsága. —

1.) Az alapigékben szeretet parancsoltatik, a szeretet pedig összhangzik természetünkkel. A harag, gyülölet, boszuvágy nagyon alkalmatlan, s nyomasztó szenvedélyek. Az ártalom eszközeinek kikeresésében és alkalmazásában gyötrelem nélkül fel nem léphetni: itt a czélrajutás emlékezete keserü, sőt annak következései gyakran magára a végrehajtóra vészteljesek. A boszuállás csupa szándoka már kellemetlen; az a lelket zavarba, természetellenes forradalomba hozza. A boszuvágyónak soha sincs nyugalma; a sérelem, megtorlás szivét szüntelen emészti, makacsul felfuvalkodik, mindig szorongásba van, s mind addig, mig e szenvedélynek hódol, nem ura magának. Találhat ugyan a boszutét végrehajtásában rövid időre némi gyönyört, de eszélytelen az, állatias, percznyi hatásu, hasonló a pillanatra elenyésző bolygó fényhez. — Mondják ugyan, hogy a boszuállás édes dolog; de higgadt elmének a béketürés, bántalmak megbocsátása gyönyörködtetőbb; mert eszélyes, szilárd és tartós örömet biztosit. Jóságunk és könyörületünk emlékjelei szemeinknek szebbek, mint vad kegyetlenségünkéi; nincs alkalmatlanabb, és elüzhetlenebb gondolat, mint a végrehajtott boszuállás gyülöletes emléke. —

Mondám fennebb, hogy a boszuállás következései gyakran magára a boszuállóra vészhozók. A bántalom megboszulása más bántalmat idéz elő, s igy maga magát új boszura ingerli, mi által a bántalmak, és megboszulások körét örökösiti, — elanyira, hogy ki máson boszut akar állani, a számolás után magát is bántott félnek vallandja, s a bántalmat visszaadni akarván, magát kétszerezve bántja; mert a nyugtalanság, bánat, gyötrelem a boszuálló gonosz lélekben fészkelnek.

De a szeretetben nincs rettegés. [1]) Jót akarni mindenkinek, senkire nem neheztelni, senkit nem gyülölni, senkit nem keseritni, meg nem boszulni: ez a lélek legédesb, legkényelmesb helyzete; s ha nem mások iránti szeretetből is, de legalább az önszeretet nézetéből elleneinket kimélnünk, s azokkal jól tennünk kellene, kik minket gyülölnek; mert ezáltal annyi gyönyört biztositnánk, mennyire szeretetünk jótékony hatásával másokat boldogitnánk. —

1) Ján. 4, 18.

2.) Az ellenség nevezet nem lehet akadály, annak személyében az embert szeretni. — Mondhatni, ebben van valami gyülöletes, de egyszersmind szeretetre méltó is. Minden elfogultság és részrehajlás nélkül tekintve, meglehet, abban, kit gyülölni akarunk, mert rosz akarónk, több szeretetre méltó tulajdonokat fedezhetünk fel; mert az ellenségben is az erényt el kell ismernünk. Meglehet, hogy ő nem oly vádolható, mint mi akarnók; tán nem oly makacs ellenünk, mint mi képzeljük, s tán több oka is van rá, mint hiszszük; tán nem is magából indul ki, hanem mások ingerlék ellenünk. És mi véleményünkben ellene nem csalatkozhatunk-e annyira, hogy annak megismerésével magunkat elszégyeljük? E szerint remélhető, hogy ő, ki ellenünkké vált, magába tér, csak hogy irányában legyünk kissé béketürők, ugy, mint mi is tőle magunk irányában hasonlót várnánk. A legroszabb esetre, bármily kevés oka legyen is valakinek, ellenünkké lenni, bármily engesztelhetlen legyen irányunkban, a legroszabb indulattal is csak ember ő; s mint ilyenben, lenni kell valami jónak: ezt a legvakabb szenvedély se tagadtathatná meg. Neki oly emberi természete van, mint nekünk, mit nem gyülölhetnénk benne a nélkül, hogy magunkat is meg ne utáljuk. Bármint lehessen is vádolnunk őt, ő mégis csak ember.

A szeretet két nagy alapja: a hasonlat, és rokonság. Semmi se hasonlóbb egymáshoz, mint két ember, azt mondá Cicero. Természet szerint az emberek egymásnak mind rokonai, mondá Aristoteles. Bármint kárhoztassuk is embertársunkat azért, mert nekünk ártani hajlandó, nem illik felednünk, hogy ezen ő bűnös tulajdonának részvényesei vagyunk, s igy ő hozzánk hasonló ember. Némely szerencsétlen pillanat, némely különös alkalom az embereket ellenségekké teheti; de meggondolva a közös gyarlóságbeli hasonlatot, könnyen megbarátkozhatnak, rokonérzelmekre jöhetnek. Sőt azon egyén, ki roszunkat akarja, azalatt is, mig velünk, mint ellenség, ujjat húz, nekünk több jó szolgálatokat tehet, mik bár nem a jóság forrásából eredvék, de hasznukot át kell látnunk. Az ellenség szidalmát sokszor inkább hasznunkra fordithatjuk, mint barátink hizelgését; mert ennek elfogadásával sokszor kigyót táplálunk keblünkben, de nyilt elleneink szemrehányásaiból magunkat megismerjük. Többekre nézve jó dolog, hogy van ellenségök; mert ez kedvező alkalom kijobbulni azon hibáikból, miket megróni más nem bátorkodnék, — szinte ugy

mondám, barátilag más nem sziveskednék, mint az ellenség. De mit? hátha ezen ellenség, ez a gyülöletes ember, majd legjobb barátunkká válik? mert ilyen szokott lenni a kibékült ellenség. Ha pedig valami képes az ellenséget magába tériteni, ezt kétség-kivül a jóság és szeretet hajlama s nyilvánjelei vele, minden ellenünkben tanusitott rosz érzelme mellett is, megtenni képesek. Egy állhatatos ingatlan erény, ugy szólva, meg tudja szeliditni, és lefegyverzi a leggonoszabbakat is. Annak, kit roszakarónknak hittünk, becsületét és jó szolgálatait, bármily elfogultak is valánk addig ellene, visszautasitni nem tehetnők; természetünk épp ennyire nem makacs. Látva, hogy tőlünk vett sérelmét nem csak meg nem boszulja, hanem kedvünket keresni s elkötelezni minden alkalmat megragad; ily váratlan rendkivüliség annyira meghat, hogy a legkonokabbat is megnyeri, a legvadabbat is kiengeszteli. És igy elleneinket csak azon reményből is szeretnünk kellene, hogy őket alkalmazott jó bánással barátinkká tegyük. — Továbbá

3) **Meg kell vizsgálnunk az alapigékben elénk irt kötelesség magasztosságát.** Szeretni ellenünket, s jóltenni azokkal, kik gyülölnek, a jóság összes kinyomata s a nemeslelküség legfőbb nyilatkozata. Ez az ugynevezett **királyi törvény**;[1]) mert az az embereket felsőbb osztályu léleknagyságra buzditja. A fejedelmekben sem oly bámulatos semmi, mint elleneik és netalán bűnös alattvalóik iránti nemes jóságuk és kegyelmök, mennyiben azt a közjóllét kára nélkül tehetik. Szeretetet szeretetért fizetni, csak igazság és hála; szeretni a minket nem szeretőket, kegyelet; de gyülölőinket szeretni, isteni érzelem és jellem — ez letisztált jóságjel, higgadt erény, mit semmi sem ingathat meg; mi magát épp az által erősiti, mitől romlását várhatá; mert hol a szeretetet a gyülölet és ellenségeskedés el nem ólthatják, minő más dolog tehetné meg azt? Jót akarni másnak, nem csak érdemén kivül, minden kötelezettség nélkül, hivatlan, indokolatlan; hanem ellenére annak, mit ő méltán várhata, s azon tettei rovására, melyekben minket épp ellenkezőre hivu fel: ez, ai.! kétségkivül valódi jóság.

És ez nem csak nagy lélekre, de kitünő bölcseségre is mutat. Természetesen első gondolatink és lépésink elleneink irányában csak haragot és boszuvágyat forralnak, de mikor a szenvedély

1) Jak. 2; 8.

első rohamának csillapultával második gondolatra térünk, arról értesülünk, hogy ezerszer jobb és szebb megbocsátani, mint boszuállólag fellépni. Legszebb győzelmet máson ugy nyerhetünk, ha mikor nekünk ártani kezd, vele legtöbb jót teszünk; s mikor mind ártani, mind használni hatalmunkban áll, melyik becsületesb? A boszuvágyat előbb magunkban kell legyőzni, s ekkor ellenünkön való diadalunk kész; másképp nincs végleges győzelem, a harcz örökösen megújul. Igy azt teszszük, mit az értelmes hadvezér, ki józan tapintatu politikája, s emberséges bánása által, minden fegyverhasználat nélkül, vért és jövőt nem koczkáztatva, győzi le ellenét.

A boszuállás vak és makacs, erőtelen lélek szüleménye: erre a harag ösztönöz; a harag pedig legfurfangósb szenvedély, mert legszámitatlanabb dolgokra sarkal. A haragra késedelmes bővölködik értelemmel; a ki pedig elméjében hirtelenkedő, bolondságot szerez.[1] Ne légy hirtelen a haragra, mert a harag a bolondok kebelében nyugszik.[2] Jobb a hoszutürő az erősnél, és a ki uralkodik az ő indulatján, annál, a ki várost veszen meg.[3] Haragunk mérsékletében nagyobbaknak mutatkozunk, mint a menykövek szórásában. A haragvó nem ura magának, a dühös vad állatként vak szenvedélyének zabláját megereszti, mi őt előbb boszuállásra ragadja, s végre azon bolondság megbánására, miszerint magát oly tévutra engedte hurczoltatni. Mert ritkán tesz az ember eleget boszuvágyának, hogy bűnbánólag azon ne ohajtozzon, bárcsak azt tenni meg se gondolja vala. Midőn ellenben a béketürés és bocsánat sem azt nem engedik, hogy másnak gonoszt tegyünk, sem azt, hogy gyötrelembe essünk; mik is a boszuállók keserü jutalmai.

4.) E jeles erény gyakorlatának leghűbb képét találjuk fel Istenben, és Krisztusban. — Hányan, és mily boszus tényekkel nem sértegetjük Istent! s ő mégis eltür, sőt éltető és boldogitó kegyével naponként ápol, — nem akarja, hogy menykővei által az engedetlenek elpusztuljanak, hanem kiáradó jóságának elismerésével szelidebb és békésebb érzületre jöjjenek. Mily felséges példa! Isten e magas erénye mindnyájunk javára, életére, s megmaradására van; mert mindnyájan gyarlók, és ingadozó nádszálak vagyunk. Tehetnök-e azért, megbántóink, elle-

1) Péld. 14, 19. — 2) Préd. 7, 9. — 3) Péld. 16, 32.

neink irányába hasonló nemes indulattal nem viseltetni akkor, mikor tudjuk ama szent igazságot, hogy: az itélet irgalmasság nélkül leszen annak, a ki irgalmasságot nem cselekedett, — és dicsekedik az irgalmasság az itélet ellen. [1])

Mily felséges például tündököl előttünk Jézusunk is! Imádkozott azokért, kik őt háborgatták és üldözték; s ezt nem csak hideg vérrel, nem csak a boszutét kiszenvedése után tette, hanem az által okozott fájdalmai nehéz érzetében, halálküszködésében a halál küszöbén. Irgalmas érzelmeinek végnyilatkozatában is ellenei irányábani szeretetét tanusitá, midőn azt kiáltá fel a keresztfáról szent Atyjának: Atyám, bocsásd meg nekiek, mert nem tudják, mit cselekesznek. [2]) E felséges példáját buzditólag előzték meg tanitási eljárásaiban ama békére intő szavai: Ha a te ajándékodat az oltár eleibe akarod vinni, és ott megemlékezel arról, hogy a te atyádfiának van valami panasza ellened: hagyd az oltár előtt a te ajándékodat, és menj el, békélj meg először a te atyádfiával, és azután előjövén, úgy vidd fel a te ajándékodat. [3])

Rendszerinti mentsége az embernek, hogy nagyobb boszuságot szenvedett, mint hogy azt hideg béketüréssel elnyöghesse. De bárki légy is, embertársam, ki magadnak ez által a boszuállásra jogot akarsz okoskodni: tedd kebledre kezedet, s gondold el, menynyiszer több és nagyobb bűnökkel sértegetted azt, ki téged egy intésével megsemmisithetne, — emeld szemeidet ezen igazságos és mindenható Isten felé, s vess számot magaddal, nem több könyörületre van-e szükséged, mint a mennyit téged megbántott embertársadtól zárt szivvel megtagadtál? —

Nagy okunk van meggyőződni, hogy Isten azon mértékben fizet nekünk, mint mi felebarátinkkal bánunk. S még is mily kevéssé gyakoroltatik e kötelesség a keresztények között! Közülünk a legjobbak is mily nehezen tudják ráadni magukat, hogy szeressék elleneiket, és nekiek megbocsássanak! holott ezen uton biztosithatjuk magunknak amaz isteni fő kegyelmet, mire oly kimondhatlan szükségünk van. Mily nagy ellenmondás ez reményink, és magaviseletünk között! Van-e következetesség abban, hogy irgal-

1) Jak. 2, 13. — 2) Luk. 23, 34. — 3) Máté 5, 23, 24.

matlanul bánjunk az emberekkel avégre, hogy Isten irgalmát meg-nyerjük; vagy tán az üdvöt nemcsak érdemlépések nélkül, hanem szándékosan gonosz szivvel is kivivhatjuk? Bizony, ai.! bármily nagyszerüleg képzelegjünk is magunk felől, rövid látásunk és itélő tehetségünk következetlenségei könnyen bebizonyithatók! — Mi nehéz dolognak tartjuk megbocsátni a nagy és ismételt bántalmakat: de mily szánandók lennénk, ha Isten is büneink bocsánatát tőlünk örökre megtagadná! —

Bérekesztésül nem tehetem, hogy fel ne használjam Sirák (r. 28.) ama bőlcs szavait: „A boszuállón boszut áll az Ur, és annak bünét emlékben tartja fenn; bocsásd meg boszuságtételét felebarátodnak, és akkor neked is, könyörgőnek, büneid megbocsáttatnak; illik-e, hogy egyik ember a másik ellen haragot tartson, és az Urtól gyógyulást kérjen? — emlékezzél meg halálodról, és szünjél meg a haragtartástól; távozzál el a versengéstől, és megkisebbited a bünt!“ — Ámen.

Kiss Mihály,
S. miklósvár-köri esperest, árkosi pap.

XII.

A természetben.

(Egyházi beszéd.)

Kelj fel, menj ki a mezőre, és ott szólok veled. Ézék. 3, 22.

A mező a szemlélődő munkás ember szent bibliája, melynek minden lapja Isten dicsőségével van tele irva! Nem véges emberi értelem szüleménye, a legfőbb lény kezéből került ki az a maga tökéletességében, a maga elragadó szépségében, midőn a természet nagy templomát legfőbb müvészi tökélylyel épitette meg. E templom az, melynek talapzata a tavasz virányaival beteritett föld, menyezete a csillagos égboltozat, mely alatt a teremtmények milliói örvendnek lételöknek.

Oh mi ez emberi kéz által rakott épület a természet ama nagy templomához képest, melyet a teremtő épitett és ékesitett? Mi az érzés, melyet szavaim e szűk falak között költhetnek kebleitekben, azon érzéshez képest, melyet a tavaszi diszében pompázó természet látása fakaszthat? Oh ne zárkozzunk szűk falak közé; eléggé beszoritott volt a komor tél lakházainkba, jégtáblák alá szoritván a felváltva mosolygó és borongó ég sima tükrét. Mily egészen más most a természet! A szél által felkorbácsolt hófergeteg helyett éltető eső hull a szomjas göröngyökre. Vetéseink a remény zöld szinét öltve magukra, szerelmesen susognak össze, ha a tavasz illatos szellője elsuhan fölöttök; legelésző csordák kolomphangjai, csengő-csattogó és méla madárdal, meg a föld minden állatainak örömzsibongása, mind-mind a természet szépségét beszélik, és a magasságbeli Istent dicsőitik, ki felkölté nehéz álmából a megpihent földet, hogy munkatért nyisson a földmivelőnek, árnyat adjon a kedves énekü csalogánynak, és örömet szerezzen minden élő, érző teremtményének.

Mily szép a természet az évnek e virágfűzéres korszabában! Nincs hely, melyen mosolygó életjelek ne mutatkoznának. Nincs

egy élőfa, melyen az ifju tavasz virágai vagy lombjai örömtől ne rezegnének össze a langy szellők kedélyes játsziságain, mint ifju sziv repes örömében. Oh hagyjuk a magány unalmait, feledjük egy perczre az élet nehéz gondjait, melyek sokszor mázsányi teherrel nehezednek vállainkra, és legalább képzeletünkben röppenjünk a szabad természet nagyszerü templomába. Isten felnyitotta a természetnek virágbetükkel irt szent bibliáját, jertek olvassuk, jertek tanulmányozzuk; hiszen nem csak szivünk vágyai, de szerető mennyei atyánk is a szabad természetbe int Ezekielnek mondott eme szavaival: Kelj fel, menj ki a mezőre, és ott szólok veled.

A szentirás több helyen emliti, hogy Isten földi gyermekeinek, különösen a prófétáknak, többször megjelent és szólott hozzájok: ez azonban a prófétai magasztos lélek ihletettségének csak költői képes kifejezése. Ne várjunk tehát mi is isteni szózatot, hanem a szabad természet nagy templomában szemléljük az ő müveit, melyek minden ékesen-szólásnál tisztább tanuságot tesznek az ő imádandó tökélyeiről; mert ezekből tisztán kitünik az ő létele, mindenekre kiterjedő gondviselése, s abban találjuk meg életünk képét is.

Az emberiség értelmi emelkedése folytán soha egy kérdés sem szült annyi eszmeharczot, mint ez egyszerü két szó: van-e Isten? A sziv érzése leghamarább megfelelt e kérdésre, midőn kimondá meggyőződését e szavakban: van Isten. Későbben az okosság és tudomány kezdett e tárgyban buvárkodni, s kemény harczra kelvén a tudatlansággal: csatát nyert, és a kérdésre egyenesen felelő választ együtt hangoztatá a sziv érzésével. De nyugtalan levén az emberi elme, sokszor a tudomány által kemény vita közben eldöntött igazságok megtámadására siet, s akár veszitsen, akár nyerjen: mindenképen haszna van a vállalkozásnak; mert ha nyer: a tudomány tágasabb tért foglal el, s szűkebbre szoritja a tudatlanságot; ha pedig veszt: ez esetben a tudomány által előbb eldöntött kérdés, vagy igazság nyer erőt erejéhez, s a tudatlanság igy is szűkebb térre szorul. Mint a levegőt főldrázó dörgések és fellegek keblét hasogató villámok tisztithatják meg: ugy a tudományt, az igazságot az eszmék forrongása állithatja biztos alapra.

És mit gondoltok, vajjon az istenség kérdése nyugodt megállapodásban van-e most? Még nincs! Az Isten lélek, e megállitott fogalmat az anyag kérdésével akarják megostromolni; az

eszmék új harcza tehát készülőben van, hogy a megállitott fogalom, a tudomány vivmánya, annál szebben, annál magasztosabban emelkedjék ki. Ámde bárhová fejlődjék a tudomány: szava soha sem lesz hathatósabb, mint a természeté Nézzük a napot, fényt és életet árasztó melegével, a holdat ezernyi ezer fénylő csillagtársaival, melyek oly kedvesen ragyognak a magasságban; nézzük a füveket és virágokat rezgő harmatgyöngyeikkel; nézzük az egész földet, mely teritett asztallá készül válni a mi számunkra: és lehetetlen, hogy ezekben a világ teremtőjét ne lássuk megdicsőülve; lehetetlen, hogy mind ezekben egy szerető mennyei atya kezeire ne ismerjünk, ki oly bámulatos öszhangzásba tette a világegyetemet, hogy abban a legelsőtől a legutolsóig minden megtartja a maga helyét, és az általa kitüzött czélra igyekszik.

A természet rendszere folyhat egy kezdetben megállapitott törvény szerint; de Isten a lélek, mely ebben mindeneket mozgat; az erő, mely az egészet fentartja; Isten az, ki a természet rendszerét megállapitotta, mert ez magától létre nem jöhetett. Ugy-e k. h.! hogy szebben, érthetőbben beszél a természet minden tudománynál, s leginkább annak szemléléséből tűnik ki az Isten léte? Ebből tűnik ki az ő:

Mindenekre kiterjedő gondviselése is. — Viharos tengeren hányt-vetett hajó az ember élete, s ha van is szélcsend az élet tengerén; de hányszor torzitja el sima tükörét a fergeteg! hányszor rázza meg szinte az összezuzásig élethajónkat a szenvedés, bánat és fájdalom kérlelhetlen sziklája! hányszor nem sülyedezünk, mint a tanitványok, a háborgó tengeren! s mi az, mi ilyenkor visszatart a kétségbeeséstől? mi az, mibe biztosan fogodzunk, midőn az örvény sülyesztő gyürüjébe jutott életünk rongált hajója: ha nem az isteni gondviselés, mely mindenütt jelen van körültünk? a mely, hol legnagyobb a veszély, ott dicsőiti meg magát legszemmelláthatóbban. Kinek hitét a természet vizsgálásából meritett meggyöződések határozzák, az nem tagadhatja az isteni gondviselést. — Mint a virág, mig virágzik, illatát el nem veszti: ugy a vallásos kebel a sziv végső dobbanásáig megtartja reményeit, és nem válik meg a gondviselésbe vetett hitétől. Még a legelvetemültebb gonosztevő is, ha megzudul fölötte a csapások vihara, a vallás pihentető kebelén keres magának megnyugvást. — Ha látsz embert, kit inség, baj, csapás, fájdalom, szerencsétlenség csoporttal érvén, lelkét a kételkedés sötét szelleme szállotta meg: vezesd

ki azt egy szép tavaszi reggelen a természet kebelére, hogy lássa annak ezer meg ezer szépségeit, és az ezek fölötti szemlélődésre, az okozat és ok felőli világositó szavaidra hinni fog, ha lelkéből a szépnek érzése egészen ki nem halt, ha jégkeble egészen fásult szivet nem zár magában. —

S avagy mikor látjuk, hogy a természet minden tavaszszal fiatal menyasszonyként teljes diszében jelenik meg szemeink előtt — örömre hiva fel minden állatot, — midőn látjuk az égi madarakat, melyek nem szántnak, nem vetnek, s mégis a legelsőtől a legutolsóig eltartja őket az úr gondviselése, megadván mindeniknek táplálékát és örömeit: ugyan kételkedhetnénk-e az isteni gondviselésben? Midőn látjuk, hogy a jó Isten mindent megadott földi életünk boldogságára, s okosságot azok felkeresésére, élvezésére; midőn mindezeket látjuk: lehetetlen, hogy ép lelkü valóság ajkain gondviselést tagadó szó emelkedhessék. — Imé k. h.! mint tünik ki a természet szemléléséből az Isten mindenekre kiterjedő gondviselése!

De a természetben kifejezve láthatjuk: életünk képét is. — Bölcső és koporsó, két végpontja földi lételünknek, mint a virágénak a csirázás és elhervadás. — Harmatcseppek ragyognak a reggel derüjében a virágkelyheken: életünk harmatcsepjei az örömek, de oly ritkák ezek gyakran elborult életegünk alatt! s épen mert oly ritkák, azért sohajtunk oly sokszor utánok; azért oly édes a rájok visszaemlékezés. — Ez örömek — mint harmatcseppek a föld növényzetét, elevenségben tartnak. A mint az ifjuság tavaszán, s életünk tettekben gyümölcsös nyarán és őszén áthaladván, földi létünk telébe érkezünk: azt vesszük észre, hogy a forró nyári nap és az őszi dérütések leforrázták örömvirágainkat, s ekkor elkezdjük veszteni életkedvünket, mint a kimerült élőfa egyenként hullatja el életunt leveleit, melyekkel tavaszi diszében pompázott és a sárguló leveleit is letépő szél érintésére éles sohajtásban tör ki, mintha virágaira emlékezvén vissza, nehéz bánat nyomná kebelét, hogy azoktól megkellet válnia; — pedig új tavasz diszébe fog ismét öltözni a tél nyugalma után, több zöldelő levéllel, több virággal lesz megkoronázva.

Életünk képe ez k. h.! Virágzunk mi is az élettavaszán s boldog, kinek virágzását gyümölcsök követik; ki nem csak élvezet-, de nemes tettekben adja jelét a benne lakozó isteni szikrának. A mint életünk délpontjáról hanyatlásnak indult, egyenként válunk meg az élet rózsás örömeitől, életkedvünk hanyatlani kezd, mint a növé-

nyek éltető nedve, — életünk napja alább-alább száll, mig végre lenyugszik a sirhantok közé, és ránk borul a halál néma éjszakája. — A virágok lehervadnak, hogy egy új tavaszkorában annál szebben viruljanak fel: mi is a halál párnájára hajtjuk fejünket azon hittel, hogy tul a sir sötét éjszakáján annál szebb, annál több és boldogitóbb örömet élvezünk elköltözött és utánunk jövendő kedveseink társaságában, a vallás által erényes élet után igért boldog lelkek menyországában.

Ember! ha kételkedés sötét homálya ül lelkeden az Isten létele felett: menj ki a mezőre, a szabad természetbe, hol tisztaég mosolyog le reád, — hol a természet pompája emelkedik a maga elragadó nagyszerüségében, és kérdezd magadtól: ki alkotta mindezeket? lelked megtalálja a választ: egy mindenható lény, az Isten.

Vagy ha szülőid, kedveseid már a sirban nyugosznak, és téged az életfájdalmai, szenvedései s az emberek méltatlan üldözései kétségbeesésig üztek: menj ki a szabad természetbe, vagy épen kedveseid sirhalmára, és lásd meg, hogy a könyeiddel áztatott durva göröngyöket virágok lepték el, mintha enyhiteni, felejtetni akarnák fájdalmaidat; azon virágok diszlenek a sirhalmon, melyeknek gyökereit a sirások összevagdalták volt: lásd a jó Isten azokra megondot viselt, — s ha egy kis virágot, egy gyenge fűszálat is megtart, széppé teszen: hogy ne viselne gondot reád, ki ezeknél sokkal kedvesebb vagy előtte, — ki téged úrává, koronájává tett e földön teremtményeinek?

Vagy ha szépségedben, erődben elbiztad magad: menj ki a szabad természetbe, s lásd, hogy a virág is szép, de elhullatja minden ékességét, ha elmulik tavasza, és a legerősebb élőfát is megemészti az idő vasfoga. —

Vagy ha fájó szivvel nézsz közelgő halálod elébe: tanuld meg a mező virágaitól, hogy semmi sem veszhet el örökre, s te is az örök-élet tavaszán újra felvirulsz a halál tele után. Nyitott a természet virágbetükkel irt szent bibliája: olvassátok, tanulmányozzátok, és ennek élő betűi élő hitet ébresztnek lelketekben. Ámen.

Pálffy Lajos,
sz. kereszturi pap.

XIII.

Magtár alapitásra serkentès.

(Egyházi beszéd.)

Elteltének annakokáért a bőségnek hét esztendei, mely bőség vala Egyptomnak földén. És elkezdének közelgetni az éhségnek hét esztendei, mint megmondotta vala Jozsef. sat. 1 Móz. 41, 53—57.

Faraó, Egyptomnak egykori ura, hajdan kettős álmában a hét kövér és ösztövér tehenekben, s megint a hét teljes és vékony gabonafejekben azt a nevezetes dolgot látta, hogy országában hét termékeny évek lesznek, azokra pedig hét terméketlen évek következnek. És az ő álma teljesedésbe ment! — Hét termékeny év állott elé egymásután, melyekre hét terméketlen év következék; s a hét kövér teheneket a hét ösztövér tehenek, a hét teljes gabonafejeket a hét vékony gabonafejek egészen elnyelék. —

Atyámfiai! mikor Faraó eme jeles álmat látta, az álom magyarázó József azt a tanácsot adta neki, hogy Egyptom kormányzását bizza valamely bölcs férfiura, ki a hét termékeny években a gabonának ötödét minden embertől szedje be, s takarja magtárakba, hogy az eljövendő hét évi éhségnek idején legyen az a tartománynak táplálására. — Tetszett Faraónak ez a tanács, s minthogy azon időben Józsefhez hasonló bölcs, eszes férfiu nem vala, ő lőn Egyptom kormányzására kinevezve. Ő pedig kimenvén a Faraó tekintete elől, állita a városokba magtárokat, és takara a hét termékeny években felette sok gabonát, mint a tengernek fövénye, annyira, hogy meg nem számláltathatnék, mivel száma nem vala. Elteltének annakokáért sat.

Magtárt — nem országos — hanem egyházi magtárt akarok állitani én is, ai.! s azt ajánlom nektek, a mit József ajánlott vala Faraónak: állitsatok magtárt! — De hogy tettekre buzduljon gyü-

lekezetünknek minden igaz tagja, jertek értsétek meg: miért akarok én magtárt állitani gyülekezetünk kebelében? Nagyon hasznos dolgot ajánlok ma tinéktek; kérlek, figyelmezzetek. —

Mielőtt eme kitüzött kérdésre felelnék: miért akarok én magtárt állitani gyülekezetünk kebelében? szükségesnek vélem röviden megemliteni azt: hogy minő szerkezettel akarok én magtárt állitani? A felállitandó magtár szerkezete, nézetem szerint, e lenne: gyülekezetünknek minden családja, nem véve ki a szegényebb sorsu családokat is, hozna a magtár számára vagy egyszerre, vagy pedig részletenként, egyegy köböl gabonát, négy év alatt. Ez a hozomány megállitandó alapszabályok és bölcs kezelés mellett, minden köböl évenként egy-egy véka kamatra adatván ki, csak hamar megütné a száz köblöt. — Aztán mikor ez állana, vagy pedig ennél még több is, az ebből minden évben befolyó kamat évről évre tevődnék pénzzé, természetesen a pénz is kamatoztatván, s igy tovább. Ekkor lenne az egyházi magtárnak mind gabonája, mind pénze rendelkezés alatt. Ilyszerü szerkezettel akarok én magtárt gyülekezetünk kebelében; még pedig

Elsőben is azért, hogy ti magatokon — eshető szükségeitekben — segithessetek. Változás alatt áll a nap alatt minden; ott áll az embernek sorsa is. A szükségek, kárvallások, balesetek, és természeti csapások minden órán eléállhatnak, még ha a restek kenyerét nem eszed is, hirtelen eljöhet, mint gyors utonjáró, a te szegénységed, és a te szükölködésed, mint a paizsos férfiu.[1]) Egy percz kell, s egy jégeső gabonádat a meződen kicsépelheti; egy percz kell, s egy tűzgyuladás épületeidet s takarmányaidat hamuba temetheti; egy percz kell, s egy pusztitó dögvész igavonó barmaidat megölheti; és nem sok idő kell arra is, hogy az egyptomi ösztövér tehenek, s vékony gabonaszálak völgyeiteken és halmaitokon megjelenjenek. S kérdem: mit cselekesztek ily szomorun nyomasztó körülmények között? Talán a lelketlen uzsorásokhoz folyamodtok? Oh ezek ismét egy jégverés, egy égés, egy dögvész, vagy egy terméketlen év lesznek rajtatok! Tán ősi birtokaitokat

---

1) Péld. 6; 11.

bocsátjátok áruba? A szegény Nábot őseitől öröklött birtokát nem hogy pénzen, de még cserében sem adá Akhábnak, — ő mondá Ákháb királynak: Oltalmazzon engemet az Úr attól, hogy tenéked adjam az én atyáimtól maradott örökséget.[1]) Tán koldustarisznyát akasztatok nyakatokba, s koldulni indultok? Bölcs Syrák azt mondja: Fiam! koldus életet ne élj, jobb meghalni, hogy sem mint koldulni.[2]) Vagy tán imádkozásra kulcsoljátok egybe kezeiteket, s az Istenre néztek? Jó, jó, tagadhatatlanul jó! nem csak, hanem szükséges is az Istenben bizni; ámde csak okosan! A ki az Istenben oktalanul bizik, hijábavalóságot cselekszik Emberek! állitsatok magtárt. Emlékezzetek ama példabeszédre: Minden ember a maga szerencséjének vagy szerencsétlenségének kovácsa. Segitsetek magatokon, mert az Isten is ugy segit rajtatok. Állitsatok magtárt, hogy eshető szükségeitekben magatokon segithessetek, mert e reátok nézve üdvös czélból akarom én azt, hogy magtár alakuljon gyülekezetünk kebelében. — De

Másadszor azért is akarok én magtárt állitani gyülekezetünk kebelében, hogy ti felebarátaitok javát is elémozdithassátok! Nekünk nem csak saját javunkra, hanem embertársaink javára is figyelmet kell forditanunk. Roszul tette fel régen Kain eme kérdést: Avagy őrizője vagyok-e én az én atyámfiának? mert minden ember köteles felebarátja javát — tehetsége szerint — eszközölni. Barátom! atyámfia! neked nem csak magadért, hanem másokért is élned kell; neked a te szellemi és anyagi tehetségeiddel embertársaid javára is sáfárkodnod kell; neked emberbarátnak kell lenned, és a te hatásköródben annyi jót kell mivelned, a mennyit csak mivelhetsz. Szeressed felebarátodat, mint tenmagad.[3]) A szenteknek szükségekre adakozók legyetek.[4]). Ne nézze kiki mind az ő hasznait, hanem minden az egyebek hasznokat is nézze.[5]) Mig időnk vagyon mindenekkel jól tegyünk, kiválképen pedig a mi hitünknek cselédivel.[6]) A jótéteményről, és marhátoknak mással való közöltetéséről el ne felejtkezzetek, mert ilyen áldozatokban gyö-

1) Kor. 21; 3. — 2) Syr. 40; 29. — 3) Máté 22; 39. — 4) Rom. 12; 13. — 5) Filip. 2; 4. — 6) Galat. 6; 10. — 7) Zsid. 13; 16. —

nyörködik az Isten. Fiatskáim! ne szeressük egymást csak beszéddel és nyelvvel, hanem cselekedettel és valósággal.[1]). Arany szavak! egyről egyig a szent könyvnek arany szavai ezek, s mind arra hivnak, hogy felebarátaink javát — tehetségünk szerint — munkáljuk. Hogy tehát felebarátaitok javát is elémozdithassátok: állitsatok magtárt! E nekik is hasznokra leszen, mert ez által szorult állapotjokban ők is segithetnek magokon. Meglehet, szerencse gyermekei, hogy nektek ezen magtár javadalmaira szükségetek nem leszen; adja is az Isten, hogy ne legyen; adja az Isten, hogy erszényetekből a pénz, kenyeres kamarátokból a kenyér, mezeitekről az áldás, aklaitokból a barmok soha el ne fogyjanak; adja az Isten, hogy folytonosan jábesi tartós szerencsének örvendjetek; ámde ha ezen magtár javadalmaira nektek szükségetek nem lesz is, a Jézus szavai szerint — szegények mindenkor lesznek veletek,[2]) s ezeknek mindenkor lesz arra szükségek. S oh mily felséges erény mások javát is munkálni! Bizonynyal mondom nektek, hogy a ki ezt miveli, az az Istennel, a ki személyválogatás nélkül mindenek javát munkálja, egy kézre dolgozik! — Legyen tehát nektek magtáratok, mert én épen azért akarok gyülekezetünk kebelében magtárt állitani, hogy ti ez által felebarátaitok javát is elémozdithassátok!

Harmadszor, azért is akarok én magtárt állitani gyülekezetünk kebelében, hogy a nevelés fontos ügye is gyermekeitek érdekében nagyobb tökélyre emeltessék. A nevelés ügyének, mint a társaság legfontosabb ügyének, mindenütt a tökély lehető magas fokán kellene állani. És oh vajha ott állana! ámde az nem áll ott! Sokszor kell még a nemeskeblü emberbarátnak igy sohajtani: Nevelés szent ügye, jöjjön el a te országod! A nevelés fontos ügye csaknem minden falusi közönségben hiányos; csak a mi nevelési ügyünket tekintve is, oh be sok hiányra találunk! Van-e kisdedóvódánk, melyben a most utczákon koválygó kisdedek a balesetek ezer nemeitől, és a fesettség ezer ragályaitól megóvatnának? Nincsen! — Van-e alkalmas ikola-házunk, melyben az iskolaköteles gyermekek — a fiak a leányoktól elkülönitve — jól megférhetnének? Nincsen! — Fel van-e szerelve iskolánk belseje szükséges butorokkal, és a czél-

1) Ján. 3; 18. — 2) Máté 26; 11.

szerü neveléshez mulhatlanul megkivántató kézi-könyvekkel? Nincsen! — Van-e figyelem forditva ösztöndíjakra, melyek a tanulásra és jó erkölcsre nyomatékosan serkentő régi három águ helyét kipótolhatnák? Nincsen! — És van-e gondoskodás a tanitókról, ezekről az emberiség szegény napszámosairól annyira, hogy ők az anyagi szükségektől menten, egész odaadással folytathatnák szép, de terhes munkájokat? Nincsen! — Atyámfiai! valamig a nevelés ügye körül ennyi hiányt találunk, mindaddig gyermekeink a jó nevelés áldásaiban nem részesülhetnek; gyermekeink jó nevelést csak ugy kaphatnak, ha a nevelés fontos ügye nagyobb tökélyre emeltetik! — Szülők! apák és anyák! állitsatok gyermekeitek érdekében magtárt, hogy ennek befolyó kamatjából a nevelés fontos ügye is elémozditva legyen. Ha ezt megteszitek, nagy jót tesztek a ti gyermekeitekkel, mert szent Dávid szavai szerint: a ti fiaitok olyanok lesznek, mint a növekedő plánták az ő gyermekded korokban, és a ti leányaitok, mint a templom köveinek hasonlatosságára szépen megfaragott kövek.[1]) Sőt nagy jó háromlik reátok is, mert eleget tévén emez apostoli intésnek: Ti atyák! a ti magzatitokat neveljétek a tudományban, és az Úrnak beszédének intésében:[2]) jó számot adhattok a számolás napján gyermekeitekről az itélő birónak is, s lelki nyugalommal szólhattok eképen: imhol vagyok én, és a gyermekek, kiket adott nekem az Isten.[3]) Föl hiveim, föl! alapitsatok magtárt a ti gyermekeitekért is, mert én épen azon szent czélból is akarok magtárt állitani gyülekezetünk kebelében, hogy a nevelés fontos ügye is gyermekeitek érdekében nagyobb tökélyre emeltessék! Végre

Negyedszer azért is akarok magtárt állitani gyülekezetünk kebelében, hogy az Urnak házát is megépithessétek! Az Urnak házát — a templomot — épiteni, romladozásait újitani minden egyházi gyülekezetnek kötelessége egyfelől azért, mert ezt maga az Isten parancsolja;[4]) másfelől pedig azért, mert mig egy szép templom a népnek vallásos érzületéről tanuskodik: addig a pusztulásra hagyatott templom a gyülekezetnek lágymelegsége, hogy ne mondjam, vallástalansága ellen kiált! — Atyámfiai! a mi templomunk, a seregek Istenének e szent hajléka, romlásnak idult: hát

1) Zsolt. 144; 12. — 2) Eféz. 6; 4. — 3) Zsolt. 2; 13. — 4) Móz. 25; 8.

nem jut-e eszetekbe, hogy ezt meg kell épiteni?! — Hajdan, mikor az Ur a maga sátorának megépitése iránt parancsolatot adott volna Mózes prófétának, igy szóla Mózes a néphez: Vegyetek a ti jószágtokból ajándékot az Urnak; a kinek szive szabad akaratja szerént indul, az adjon ajándékot az Urnak. [1]) És ezen felhivásra Izrael fiainak egész gyülekezete kimene, s annyi ajándékot hozának, hogy Mózesnek ezt kelle kiáltani: „senki ezután se férfiu, se asszonyállat ne hozzon ájándékot a szent hajléknak mivére; [2]) hát ti nem mozdulnátok-e meg, hogy ajándékot hozzatok az Ur házának megépitésére, mikor az Ur templomunk romladozó kőfalai által hozzátok is oly hathatósan szól? — Amaz évangeliomi özvegy nőnek csak két fillére vala, s azt is az Isten ládájába veté: hát ti fölösleges javaitokból nem hoznátok-e áldozatot a vallás oltárára — az Isten házának megépitésére? Hozzatok áldozatot az Isten házának megépitésére! — Ne mentegessétek magatokat — ne mondjátok az Aggeus próféta korabeli néppel: nem jött még el az idő, az Ur háza épittetésének ideje; [3]) mert aligha nektek is eme szemrehányást nem teszi az Ur: Eljött-e ti néktek időtök, hogy lakozzatok a ti szép házaitokban, hogy ez a ház pusztán áll? [4]) Hozzatok áldozatot az Ur házának megépitésére; állitsatok magtárt, hogy legyen ez alapja az Ur háza megépitésének is; mert én azért is akarom gyülekezetünk kebelében a magtár létrejövetelét, hogy ti ennek évenként befolyó kamatjából az Urnak házát is elvégre megépithessétek! —

És imé, atyámfiai! láthatjátok, hogy én mily szent és üdvös czélból akarok magtárt állitani gyülekezetünk kebelében; láthatjátok, hogy én érettetek, felebarátaitokért, gyermekeitekért, s a mi istenünk házának dicsőségeért akarok egyházi magtárt állitani. — Oh vajha mindnyájan az én akaratomon lennétek. Oh vajha miképen Faraónak tetszék a József beszéde: azonképen tetszenék nektek is az én magtár alapitásra serkentő beszédem. Oh vajha saját sorsotokat, felebarátitok javát, gyermekeitek boldogságát, s isten házának dicsőségét tartva szemeitek előtt, egy szivvel és lélekkel kiáltanátok fel: állitsunk magtárt! Adja az isten, hogy ez igy legyen! adja az isten, hogy ti egyenlő értelemmel

1) Móz. 35; 5—2. — 2) Móz. 36; 5. — 3) Agge. 1; 2, 4. —

legyetek; [1]) adja az isten, hogy ne legyenek ti köztetek hasonlások; de legyetek inkább egybeköttettek egy akaratnak, és egy értelemnek általa.[2]) Ámen.[3])

Nagy Sándor,
h. karácsonfalvi pap.

1) Rom. 12, 16. — 2) Kor. 1, 10. — 3) E korszerü, derék beszéd nem hangzott el a pusztába, mert az ekklézsia, melyhez intézve volt, a magtárt megalapitotta. Örömmel jegyezzük meg, hogy közelebbről még nehány ekklézsiánkban alapult magtár. Vajha terjedne s minél többhelyt válnék testté ez üdvös eszme, mely a helységekre nézve nem kisebb fontosságu lehet idővel, mint a városokban a szintén ujabbkoru kisegitő egyletek. — Az alapitás módjára nézve mindenesetre a helyi viszonyok s az ekklézsia tagjainak közmegegyezése kell, hogy határozzanak. Egy helyt pl. alapitottak magtárt önkéntes adakozásból; máshelyt két vagy három osztályt állittottak meg a családok vagyonossága szerint ugy, hogy ha egy szegény család alapul adott két vékát, a vagyonosabbak hármat vagy négyet, s a legvagyonosabbak még többet.

Szerk.

XIV.

Szent Pèter kulcsai.

(Egyházi beszéd.)[1]

Mikor pedig ment volna Jézus Czézárea tartományába, mely Filep királyról neveztetik, megkérdé az ő tanitványait, mondván: Engemet, embernekfiát, kinek mondanak lenni az emberek? Azok pedig mondának: némelyek Keresztelő Jánosnak, némelyek Ilyésnek, némelyek pedig Jérémiásnak, vagy egynek a próféták közül. És monda nekik: Ti pedig kinek mondotok lenni engemet? Felelvén pedig Simon Péter, mondá: Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek fia. Akkor felelvén Jézus, monda neki: boldog vagy Simon, Jónának fia, mert a test és a vér ezeket nem jelentette neked, hanem az én menyei Atyám, de én is mondom neked: te Péter vagy és ezen a kősziklán épitem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat, és néked adom a menyekországanak kulcsait, és valamit megkötözendesz e földön, a menyekben is kötözve lészen, és valamit megoldandasz e földön, a menyekben is oldozva lészen. Máté 16; 13—20.

A biblia számos olyan helyet foglal magában, a melyeknek másként nem lehet valódi és eredeti értelmét kitalálni, csak ugy, ha kibontjuk azokat a tévedések homályából, a melybe a mult századok tudatlansága, a papság önző szenvedélye, és a pártok viszálkodása beburkolták. Vannak a szentirásban bizonyos helyek, a melyek hasonlitanak valamely hajótörést szenvedett hajónak romladékaihoz, a melyeket esztendő hosszu sora után kerestek ki a tenger fenekéről, s a melyeknek nem csak szinök tünt el, hanem rajtok a vas, és fa oly vastag rozsda és tengeri lerakodás alá vannak elrejtve, hogy eredeti alakjokat alig lehet kitalálni.

Azon nem kell csodálkoznunk, atyámfiai, hogy a szentirásnak

1) „Sermons et Homélies. Par **Athanase Coquerel,** fils. Paris, 1855.“ czímü könyvből.

némely töredéke halomra gyült homálylyal megterhelve jutott el hozzánk az időnek folyása alatt. Egy ilyen helynek hallásával nem mindig könnyü eltávolitani az eszméknek hibás társulatát, melyet észrevétetnek velünk a multnak történelme vagy korunknak intézményei. Ha a szentirásnak valamely helye attól az időtől fogva, a mikor irták, addig az időig, a mikor mi olvassuk, egyetlen egyszer fegyver vagy zászló gyanánt szolgált egy hirneves tudósnak, szerencsés politikusnak, egy iskolának, egy egyháznak, mely azt téves értelemben fogta fel, ez már elég arra: hogy az a hely a téves értelemnek bélyegét hosszu időn keresztül megőrizze és magán hordozza, mint valamely megtört sugárnak bágyadt visszaverődését. Mi a biblia némely helyeit nem foghatjuk fel másként, mint szokásainkra, szellemünkre és eszméinkre támaszkodva, mindamellett is, hogy azok az igék ma már elfelejtett vagy legalább a tömeg által nem ismert körülmények, más erkölcsök és különböző szokások között és szempontjából voltak mondva.

Következésképpen a ker. szószék kötelessége a Jézus Krisztusnak és az ő apostolainak tanitásait kiragadni abból a divatos sötétségből, a mely azokat elferditi; a mi kötelességünk szétoszlatni azt a veszedelmes' homályt, a mely alá el van rejtve a tanitásnak igazi értelme.

Az Idvezitő azon nyilatkozatainak, a melyeket az emberek leginkább félreismertek, és természetéből kivetkeztettek, egyike az, a melyet a pápai méltóság isteni alapitásának neveztek: Te Péter vagy, és én ezen a kősziklán épitem fel az én anyaszentegyházamat . . . . és neked adom a mennyek országának kulcsait. Ezek a Krisztusnak Jonának fiához való azok a szavai, a melyekből a római egyház pompás papiénekeinek egyikét keszitette; ezek azok a szavak, a melyek a legfényesebb ünnepeken visszhangzanak a pompás templomokban, énekelve térdepelt sokaság által, s biborral és aranynyal fedett papság által, abban a perczben, a melyben nagyszerü diszkisérők által megelőzve, tömjén által körülvéve, megjelenik a küszöbön egy ember, a ki magát, a világ püspökének, az egyház látható fejének . . . s folytassam-é tovább? ... a Jézus Krisztus helytartójának mondja; mert azt hiszi, hogy ö Simon Péternek, a bethsaidai halásznak utóda.

Én részemről, atyámfiai, nem akarok ezekkel a szavakkal felfegyverkezve, ezeket valódi értelmökbe visszaállitva, egy más egyházat előttetek megtámadni; nekünk hasznosabb és kegyesebb telje-

siteni való kötelességünk van ennél, az ájtatosságnak ez órájában. De vajjon annak egy mondása, a ki mesternek és idvezitőnek van elismerve valamint a pápai tekintélynek engedelmeskedő tanitványok által, ugy azok által is, a kik egyedül az évangéliomnak szabad és dicső tanitványai, a Jézus Krisztusnak, az Isten fiának, és a világ megváltójának egy mondása, lehet-e kizárólagos öröksége egy egyháznak? Vajjon csupán csak a római főtemplomnak pompás ivei alatt lehet-e hallatni? Vajjon nem lesz-e az termékenyebb és tanulságosabb, megalázódással ismételve, egész mélységében fölfogva, felvilágosult hittel, egy szentélyben, a hol lélekben és igazságban való tisztelet lakozik? Nem fogjuk-e fel mi azt jobban, midön az igazság szellőjével eloszlatjuk az emberi tömjénezésnek azon felhőit, a melyek elleplezik annak egész fényességét?

Ez az, atyámfiai! a mit én meg akarok kisérteni; jobbat teszek annál, mintha megtámadnám a téves magyarázatot, én elbeszélem az igazit. Gyakran, megczáfolva a hibát, az ember elveszti idejét is, ügyét is, mig előadva az igazságot az ő hatalmas egyszerüségében, ugy a mint Isten adja nekünk a Jézus Krisztus által, mindent megnyert.

Adjuk elő tehát szabadon, atyafiságosan az igazságot, s midön ezt tesszük, nem marad egyéb hátra, mint egy mondani való szavunk mindenekhez, katholikusokhoz és protestánsokhoz, mesterünknek az a szava: hogy a kinek füle van a hallásra, hallja.

1. Lehetetlen ennek a nevezetes szövegnek értelmét jól felfogni, ha az ember azt külön választja. Az egy emlékezetes beszélgetésnek bezárása és utolsó szava, s mind az, a mi megelőzi, megszabja ennek igazi értelmét.

Az idvezitő a Jordán forrásával szomszédos városban, Páneásban volt, a melyet Filep-Herodes tetrárka a Tiberius tiszteletére Czezáreának nevezett. Itt történt, hogy a Jézus számot adatott tanitványaival: miként vélekedik a nép az ő személyéről; a tanitványok erről tudomást szerezhettek magoknak elsö utazásuk, első küldetésök alatt, a melylyel Jézus őket megbizta volt. Engemet, embernek fiát, kinek mondanak lenni az emberek? Azok pedig mondának: némelyek keresztelő Jánosnak, némelyek Ilyésnek, némelyek pedig Jérémiásnak, vagy egynek a próféták közül. Ez a különös és tetszőleg összefüggés nélküli felelet magyarázatot kiván. Az ő hivatalának ebben a korszakában, a zsidók közt egyértelmü közvé-

lemény volt, hogy a Jézusban Istennek egy küldöttét, egy prófétát lássanak, és igazat szólva, bajos volna felfogni, hogy a szenvedélyektöl ment lelkek ebben másként itélhettek volna. Azonban nem mentek addig, hogy benne a várt messziást megismerjék. Ehez a rejtélyes személyhez, ehez a politikai szabaditóhoz, a királyi fajnak ehez a képét viselőjéhez, Dávidnak és Salamonnak nagyszerű és rettegett utódához, a világhóditóhoz és egyedüli monárkához, a zsidók lelkében sokkal több földi remény, sokkal több világi fény füződött, hogy sem az annyi nemzeti büszkeséggel, személyes nagyravágyással, s gyakran kiváncsi vágyakkal felfúvalkódott szivek leereszkedtek volna Krisztusnak, messziásnak, az örökkévaló felkentjének nyilvánitani azt a názárethbeli Jézust, a ki nem a földi királyokhoz, hanem a galileai munkásokhoz volt hasonló; azt a názárethbeli szegény és alázatos Jézust, a ki akkora nyugodtsággal mondotta: a z é n o r s z á g o m n e m e v i l á g b ó l v a l ó.

Azonban nem tudván eltitkolni, hogy a Jézus beszédeiben és személyében magas tekintély, mély bölcseség és végtelen kellem van, megmaradtak ebben a különben elég természetes, közből eső véleményben, hogy ő nem a messziás, hanem annak egyik előhirnöke.

A rabbik napról napra nevezetesebbek lettek az által a hallatlan képzelődés által, a melylyel tudorok módjára erősitették, és a legnagyobb részletességgel tanitották azt, a mit magok sem tudtak s nem is tudhattak; ezek azt állitották, hogy a Jézus előtt és vele a feltámadott régi prófétáknak egész díszkiérete fog megjelenni; a nagyobb rész Malachiásnak egy roszul értelmezett jövendőlése után Ilyést nevezte meg, némelyek Jérémiást, vagy egyet a próféták közül, és többen kérdezősködtek, ha Jézus nem a koporsóból elevenen kijött keresztelő János-e, a mitől palotájának rejtekében lelkiismeretének mardosásai, és a rémület miatt Herodes, az ő gyilkosa, reszketett legelőbb.

Igazat szólva, a Krisztusról való ezek a különböző vélemények mind egy és ugyanazon tévedésből eredtek, a mely abból állott, hogy őtet elismerték Isten küldöttének, de nem fogadták el messziásnak, mert a világ szerint szegény, gyenge és kicsiny volt.

Szerencsétlen elfogultság, s annál siralmasabb tévedés, mert sokkal kevésbé származott tudatlanságból, mint a testi, érzéki és durva sziveknek világias hiuságából! A világi dolgok által elcsábitott, az isteni dolgok iránt elvakult lelkeknek vétkes hitetlensége!

Jézus a szomoritó feleletet fájdalommal hallgatta, azután tanitványai felé fordulván: Ti pedig, monda nekik, átfutván őket egy átható és szomoru, de szeretet-teljes tekintettel: Ti pedig kinek mondatok lenni engemet? Simon Péter azonnal legelől megragadván a szót, felkiálta: Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek fia. Nem valamely előhirnök, hanem az, a kinek jőni kellett; nem Ilyés, Jérémiás, vagy János, hanem nagyobb mint János, Jérémiás és Ilyés; nem egy a próféták közül, hanem az, a kit minden próféta hirdetett, és minden igaz izraelita várt; te vagy a messziás, a Krisztus, az Istennek felkentje; te ennél is több vagy, több mint vigasztalása és dicsősége izraelnek, több mint a pogányok világossága, és a kicsinyek reménye, te az Istennek, az egy igaz Istennek, az élő Istennek fia vagy.

Nagyszerü nyilatkozat, nem csak ereje és a hitnek teljessége, hanem meleg, buzgó és szabad önkéntessége miatt is! Egy meggyőződött, rendkivüli megindulástól elragadott léleknek mélyéről származik, honnan a Jézus iránti szeretet kiárad, midőn ezekre a szavakra fakad: Te vagy ama Krisztus, az élő Istennek fia.

Jézus ekkor megnyerő jósággal és tiszteletet parancsoló ünnepélyességgel feleli hüséges tanitványának: Boldog vagy Simon, Jónának fia, boldog, hogy ekkora tisztasággal hiszesz, és ekkora erővel szeretsz, mert a test és a vér ezeket nem jelentette neked; a test és a vér, azaz: az emberek, a világ, ennek érzékisége, hiusága, és önzése ezeket nem jelentették neked, ezek nem tanithattak meg tégedet erre, ezek ezt nem tudják, ezek engem félreismernek. A test és vér arra tanitottak volna tégedet, hogy nekem nincs sem ezüstöm sem aranyom, sem hatalmam, sem gazdagságom, hogy a betlehemi jászolyban születve, járok alá s fel, s nincsen, hová fejemet lehajtsam, egészen a keresztig, a melyen megfogok halni a rabszolgáknak gyalázatos büntetésével. A test és vér nem jelentették volna ki neked: hogy én az Istennek fia vagyok. Hanem az én menynyei atyám, az Isten, a világosságnak atyja, az Isten, a kitől származik minden jó adomány és tökéletes ajándék, az, a ki a te hitednek ezt a tisztaságot, elevenséget, és hatalmat adta; az Isten az, a ki téged erre a magasságra felemelt. A test és vér a fájdalom emberében, a nemzetektől meg-

velettben, nem tudják megismerni az Istennek fiát; nem tudják megismerni az erkölcsi nagyságnak legmagasabb fokát a megtagadásban, a legfőbb szentséget az odaadásban, az égi dicsőséget az áldozatban; mert ime, ezek a dolgok nem eredtek emberi szivből. Ezek a magasságból kijelentett, az egek egeiből alászállott dolgok. Az én menyei atyám az, a ki neked ezeket kijelentette.

Azután czimet czim után, és nevet név után adva, (mintha felelte volna Péternek: Te megmondottad, hogy én ki vagyok, tanuld meg hát tőlem, hogy te ki vagy; te több vagy, mint a hogy magad hiszed, vagy a mint te magad tudod) Jézus, hogy magához méltólag megjutalmazza a Simon hitét, igy szólott: Te Péter vagy, és ezen a kősziklán épitem fel az én anyaszentegyházamat. Én, kit te istenfiának elismersz és vallasz; én, az egyháznak alapitója és feje, én tégedet azon épület első kövének ismerlek és nyilvánitlak, a melyet a földön fel akarok épiteni. Te a Krisztusban, és az Istennek fiában, a bennem való hitet, az emberek között legelsőbben felfogtad és őszintén megvallottad, következésképen én tégedet első kereszténynek nyilvánitlak. Az egyház kezdetét vette, és te annak első tagja vagy. Az egyház ebben a perczben kezdődik, a te hitbeli vallástételed által.

Ettől a percztől kezdve az csak nevekedhetik és terjedhet; és nem fog vége lenni soha. Ez egy örökkévaló épület. A pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat. Ezek a költői szavak, ai! általánosan roszul vannak értve; az emberek ebben két épület eszméjét látják: a poklot, a hol a sátán lakik, az egyházat, a hol az Isten uralkodik. Az eszméknek és képeknek csodálatos összezavarása által e közt a két épület közt háborut tesznek fel; és hozzátoldják, hogy az egyiknek kapui nem fognak legyőzetni a másiknak kapui által. Mindez az összefüggetlenség onnan ered, hogy ide minden igaz ok nélkül becsusztatták a pogányok alvilágának, a rosz hatalmától felgyujtott egy birodalomnak eszméjét. Pedig épen ellenkezőleg, itt egy egészen izraelita képről van szó, a halálnak puszta és rettenetes országáról, a hol minden fél-álomba van merülve, a hol semmi sem él valóságos élettel, a honnan senki sem jő ki, a ki egyszer bément, és a melynek vaskapui, kiengesztelhetetlen kapui, többször fordulnak elő a bibliai poesisben. Ez az eszme tehát nem két épület kapui közti harczról való értelmetlen allegoria, hanem oly allegoria, mely az erős-

ségben és tartósságban való vetélkedésről van mondva. Különben nem kell elfelednünk, hogy valamint az első kő az épités kezdetét jelenti, ugy a kapuk feltétele mindenütt, de különösen a bibliában, az utolsó munka, a mely tökéletessé és lakhatóvá teszi a teljesen bevégzett épületet.

Imé tehát a Krisztus szavainak értelme: a hit által te Simon halászból Péter apostol léssz: ezen az első kövön az én anyaszentegyházam fölemelkedik, és a halál birodalmának kapui nem oly renditheteltlenek, nem oly örökkévalók, mint az anyaszentegyháznak kapui lesznek. S igy az anyaszentegyháznak első köve előtt, annak végtelen tartóssága van kimondva, ugyanabban az időben, a melyben keletkezése.

A mint egy elkezdett épület eszméje maga után vonja a kapuk eszméjét, a melyek annak bevégzését fogják megjelölni, ugy a kapuk fölkeltik a kulcs eszméjét.

Sz. Péter, a ki legelől tett vallomást az igaz keresztény hitről, első lesz, a ki megnyitja másoknak az anyaszentegyházat, melybe legelőbb ő lépett bé. Neked adom, mondja neki mestere, a menyek országának kulcsait.

Az ország, atyámfiai, mely az idvezitő beszédeiben mindegyre előfordul, s a melyet ő most a menyek országának, majd országnak, vagy Isten országának nevez, az nem a menny, vagy szabatosabban szólva, nem csak a menny, hanem az anyaszentegyház akár a mennyben, akár a földön; az, ugyanaz az anyaszentegyház, melyről az idvezitő az az előtt való perczben szólott, nagyon csudálatos és természetellenes elfogultság kellene ahoz, hogy meg ne ismerjük, miszerint itt ugyan arról az épületről van szó, melynek alapitása, kapui, és kulcsai rendről rendre képekül szolgálnak. Az első kő már le volt téve, s Jézus már az épületet a jövőben bévégezve látja, lerontħatatlan kapui fel vannak téve, s azonnal az anyaszentegyház kapuinak a hivők számára való megnyitásáról van szó. Az Isten fiának prófétai tekintete előtt az örökkévaló templom bé van végezve, s nincsen egyéb hátra, mint annak kapuit megnyitani a türelmetlen tömeg számára, a mely kivül tolakodik.

A szövegbeli metaphora tökéletesen összefüggő. Az apostol első köve az anyaszentegyháznak, a melyet Jézus épit; azután midőn az épület be lesz végezve, s a kapuk fel lesznek állitva, Péter fogja kapni a kulcsokat, hogy az új templomot, mely nem

leszen emberi kézzel csinált templom, nyissa meg izraelnek és a világnak.

S ő valósággal meg is nyitotta. Az igéret ténnyé vált, ez a történelemből van meritve. Midőn a Jézusnak munkája be volt végezve, tanitásai, példái, szenvedései, rettenetes és gyalázatos halála, dicsőséges feltámadása, az Atyjának jóbbjára való csendes és diadalmas felmenetele; midőn végre a pünköstnek napján a Szentlélek — elkerülhetetlen és határozott kiegészitő része mindazoknak, a mik előre történtek — az apostaloknak adva volt; midőn a kiváncsi, megindult és nyugtalan tömeg tolakodott a tizenkettő körül, hogy igy szóljon nekik: Atyámfiai, férfiak, mit cselekedjünk? Péter társainak köréből előlépett, mint azon a napon, a melyen hitéről vallást tett, s a maga és társai nevében tartotta az első keresztény prédikácziót. Kinyilatkoztatta a zsidóknak, hogy az a Jézus, a kit ők annyi szeretettel és bölcseséggel hallottak tanitani; az a Jézus, a kitől annyi csudát láttak; az a Jézus, a kit láttak, hogy Jeruzsálembe hurczolnak, mint egy bünöst,— azután elitélnek, megostoroznak és keresztre feszitenek: az a Jézus Istennek fia volt, és a halálból feltámadott. S fenkölt merészséggel ezekkel a szavakkal zárta bé: Bizonynyal tudja azért az Izraelnek egész háza, hogy ez az Istentől tétetett Urrá és Krisztussá, e Jézus, mondom, a kit ti megfeszitétek. [1])

Három ezer lélek hitt az ő beszédének, és kérte a megkekeresztelést. Az anyaszentegyház meg volt alapitva, és igy történt, hogy Péter megnyitotta azt a zsidóknak.

S talán emlékeztek, hogy később, midőn eljött az ideje megnyitani az egész emberiségnek, hirdetni az idvességről való örömhirt minden testnek, Péter volt az, a ki ezt teljesitette, maga is megdöbbenve a maga munkáján, ezen a megmérhetetlen és dicsőséges küldetésen; Péter volt az, a kinek zsidos aggodalmai és kétségei daczára, valamely felsőbb és ellenállhatatlan világosságtól értesitve és felvilágositva, mint egy magára való neheztelésscl, engedelmeskedni kellett a magosságból való küldetésnek, és megkeresztelni a pogány Corneliust és az övéit, és megnyitani az anyaszentegyházat a nemzeteknek, meglepetésének és bámulatának tetőpontján felkiáltván: Bizonynyal látom, hogy az Isten

1) Csel. 2; 36.

nem személyválógató, hanem minden nemzetség kedves neki akár kicsoda, a ki őtet féli és igazságot cselekszik, melyet megjelentett az Izrael fiainak, hirdetvén békességet, a Jézus Krisztus által, ki mindeneknek Ura. [1])

Ezzel az anyaszentegyház oly általános, mint elveszhetetlen lett; ezzel ténnyé vált a mester jövendőlése. Jézus Péternek adta volt a mennyek országának kulcsait, és Péter izraelnek és az egész emberi nemnek megnyitotta az országot.

II. Az előbbiek tehát, a mint látjátok, semmi komoly nehézséget sem okoznak. Azonban hátra van még, hogy megmagyarázzuk ezeket a szavakat: Valamit megkötözendesz a földön, a menyekben is kötözve lészen, és valamit megoldandasz e földön, a menyekben is oldozva lészen.

Mindenekelőtt meg kell mutatnunk, hogy ezek a szavak az előbbiekből következnek, és szorosan azokhoz tartoznak. Ha nyelvünkben a kulcs és kötelék képe közt semmi hasonlatosság sincs is, másként volt ez keleten; itt czélzás van a régi zárak gépezetére, melyeknek fő darabjok valósággal egy kötelék volt, melyet a kulcs tetszés szerint megkötött, és megoldott.

Világos tehát, hogy a gondolat átalában többé nem ugyanaz, s hogy az terjedelmesebb lesz. De itt egy sarkalatos különbséget kell megjelölni. Azt, a mit a kulcsok hatalmának neveztek, és azt, a mit a kulcsok tisztének — hivatalának — kellett volna nevezni, más szókkal: az a dicsőséges kötelesség, hogy legelső legyen, a ki az anyaszentegyházat megnyitja a zsidóknak és pogányoknak, személyesen a szent Péteré volt; de daczára az előbbiekre való vonatkozásnak, másként áll a dolog, a mi a megkötési és megoldási kötelességre való hatalmat illeti, mivel ugyan abban a szent Máté szerint való évangéliomban, két fejezettel alább, ugyan ezeket a szavakat egyetlen szótag változtatás nélkül, a Jézus Krisztus által többé nem csak egyedül szent Péterhez, hanem mindenik apostolhoz, és még inkább az egész anyaszentegyházhoz intézve olvassuk. [2])

Itten tehát Jona fiának számára az előjognak minden neme elenyészik, és valósággal az előbbiekben nem volt egyéb előjog számára, mint egy teljesiteni való nagy munka, egy felséges és di-

1) Csel. 10; 34—36. — 2) Mát. 18; 18.

csőséges küldetés, a melyet hitével nyert meg mesterének szeretetéből. Ez a bevégzett küldetés nem hagyott semmi hatalmi felsőbbséget, jogot, avagy rangot, sem szent Péterre, kinek befolyása fokonként elhalványul és elhomályosul szent Pálnak végtelen felsőbbsége előtt, sem a római papi vagy püspöki hivatalban való állitólagos utódaira, oly hivatalban való utódaira, a melyet ő soha sem viselt.

Mit jelent tehát a megkötési és megoldási hatalom? Atyámfiai! én nem akarok ennek más magyarázatot adni, mint azt, a melyet adott maga a Jézus: Valakiknek megbocsátjátok büneiket, megbocsáttatnak nékik; akiknek megtartjátok, megtartatnak. [1])

Mit jelent ez? hát az egyik ember valósággal tetszése szerint jóváhagyhatja vagy megtagadhatja a másik ember büneinek bocsánatját? hát nem egyedül az Isten többé a mi biránk? hát van a földön hatalom, mely képes a lelkiismeretet megvizsgálni, a szivnek rejtekében olvasni, és feloldozó vagy pedig kárhoztató itéleteket hozni, melyek érvényesek legyenek mindezen a világon, mind a másikon, mind a földön mind a menyben? Nem, atyámfiai, s ha vannak olyan emberek, a kik magoknak ilyen hatalmat tulajdonitanak, azok nem fogták fel sem saját gyengeségöket, sem mesterünk azon nyilatkozatainak értelmét, a melyekre támaszkodnak.

A Jézus azt is mondotta: A ki megvet engemet és nem veszi az én beszédimet, vagyon, ki kárhoztassa azt: a beszéd, melyet én szóltam, az itéli meg azt amaz utolsó napon. [2])

Ez az alapja, atyámfiai, mindezeknek a tanitásoknak. Nem, az apostalok nem itéltek, nem hoztak örök életre vagy kárhozatra szóló itéletet, sem meg nem bocsátották, sem meg nem tartották a bűnöket. Ők prédikálták a Jézus beszédét, és ez elég volt. Ez a beszéd kárhoztatott némelyeket, feloldozott másokat, és megitélt minden embert. S igy van ez mindig az évangéliom prédikálásával. Mind azok, a kik hirdették a Jézus Krisztust, az első prédikátortól, Pétertől fogva, addig a prédikátorig, a ki nektek beszél, s a kit ti most hallgattok: itéltek, feloldoztak, kárhoztattak, megkötöztek és megoldoztak szünet nélkül. De nem mi vagyunk — Isten mentsen! — a kik fölöttetek itéletet mondunk. Az elég, az sok, hogy nekünk magunknak magunkat meg kell itélnünk Isten tekintete előtt. A szent beszéd, a melyet mi hirdetünk, ez az, a

1) Ján. 20; 23. — Ján. 12; 48.

mely titeket megitél; s a mi ennek itéleteit alkalmazza, végzéseit végrehajtja, az tulajdon lelkiismeretetök, az saját magatok. Midón Isten beszédét szólani megpróbáljuk, legyen ez akár azért, hogy a kétszinség ellen a Jézussal menydörögjünk, akár azért, hogy annak ereje által a megbánásban megtörődött sziveket meggyógyitsuk, hogy mint a Jézus a fösvény és könyörtelen önzést megszégyenitsük, vagy hogy az ő példája után az özvegynek fillérét megdicsérjük, hogy a megfáradt és megterhelt lelkeket megenyhitsük, hogy a gyászos könyektől elhomályosult szemek előtt a halhatatlanságnak édes és dicső bizonyosságát világossá tegyük, vagy hogy gyermekeiteket megáldjuk; szóval, mikor az Úrnak beszédét szájunkban hordozzuk: avagy megtudjuk-e különböztetni köztetek azokat, a kiknek Isten megbocsát, s a kiket megoldoz, és azokat, a kiket Isten megkötöz és elitél? Mi nem tudjuk, de tudja az Isten, kinek beszédei századokon keresztül ismételve visszhangzának a mi bűnös ajkainkon, a nélkül, hogy erejöket vagy igazságukat elvesztenék; tudja az Isten, a ki megdicsőitheti hatalmát a mi erőtlenségünkben is! A ti lelkiismeretetök is tudja, a ti fölébredt lelkiismeretetök felfogja és magamagára alkalmazza az itéletet, melyet a mi ajkaink kifejeztek, s akkor, a mikor ez megtörtént, a jövendőlés be van teljesedve: A mit megkötöztünk e földön, a menyekben is kötözve van, és a mit megoldoztunk e földön, a menyekben is meg van oldozva.

De ne hogy félreértsetek. Nem csak mi vagyunk azok, ennek, vagy annak, vagy minden vallásfelekezetnek szolgái; ennek, vagy annak, vagy minden egyháznak papsága, a kiknek Jézus ezt a hatalmat adta. Ezt a hatalmat gyakorolják mindazok, a kik az ő beszédein csüngenek, azokat tanitják, ismétlik, avagy csak hitöknek és életöknek példáival megmutatják.

Ti nép-nevelők és vezetők, tanitsátok meg a népnek, melyek az ő igazi kötelességei, az ő igazi érdekei, az ő igazi reményei. Ha roszul tanitjátok, titeket nyom a felelősség terhe. S őket fogja nyomni, ha Krisztus szerint és Isten szerint tanitjátok. Hogy réhasznokra forditják-e vagy nem oktatásaitokat, a melyekben részesültek, arról felelni fognak Istennek; és mind az, a mit ennek a szent felelősségnek kötelékével megkötöztök vagy megoldoztok e földön, megkötözve vagy megoldozva leszen a menyek számára.

Ti a gyermekek vagy az ifjuság nevelői, apák és anyák, sulyos a ti Isten előtt való kötelességtek; azoknak, a kik reátok vannak bizva, életök, több mint életök, jövőjök a sirig, és azon túl tőletek függ. Fűzzétek össze tanitásaitok és még inkább példáitok által, fűzzétek össze ezeket a még gyenge lelkeket a lelkiismeretnek, a kötelességnek, a hitnek és szeretetnek megáldó lánczaival. S a mit megkötöztök vagy megoldoztok e földön, a menyek számára leszen.

És ti keresztények mindnyájan, népei az áldozó főpapnak és királynak, a kik ismeritek az Istent és Krisztust, terjeszszétek ki hiteteket az egész világra, tündököltessétek a ti világosságtokat, téritsetek példáitok által, a világ önzését kárhoztassa el a ti ker. szeretetetek, feslettségét a ti tisztaságtok, anyagiságát a ti kegyességetek; hogy bennetek épen ellenkezőleg minden felbátoritsa, épitse, és megtéritse azokat, a kik megtérni akarnak. Keresztények, a legkisebbektől fogva a legnagyobbakig, az utolsótól az elsőig, Péternek mindnyájan utódai, mindnyájan utódai a Jézus Krisztusnak (ennek a szónak egyedüli értelmében, a mely ne legyen hibás) kötözzétek a lelkeket az igazsághoz, és oldozzátok fel azokat a véteknek, szenvedélynek és bűnnek nehéz és gyalázatos lánczaiból. Ez a ti missiotok minden népekhez, a ti apostolságtok, és a ti főpapságtok..... És én igazán mondom nektek: hogy valamit megkötöztök vagy megoldoztok e földön, megkötözve vagy megoldozva leszen a menyekben is.

Sietek, atyámfiai, még egy eszmét érinteni, melynél, mielőtt bevégezném, kissé meg kell állapodnom.

A Jézus Krisztus gondolatában, az Isten országának nyelvében, a bünösök azok a rabszolgák, a kiket Isten beszéde megkötöz és megoldoz. A szenvedélyek országa, a vétkes szokások járma, a rosz példáknak magokkal ragadása, a jellemnek lassu, de folyton haladó alászállása, a vallásos és erkölcsi érzésnek észrevehetetlen alásülyedése — rettenetes terhek, a melyeket nehéz meszsze eldobni, elévült betegségek, a melyekből a meggyógyulás esete ritka: — imé a rabszolgaság, melytől Isten beszéde meg akar minket szabaditani.

Mindazoknak, a kik ohajtják a szent szabadságot, a melyet Jézus hirdet, mindazoknak, a kik a Krisztus által való saját felszabadulásukra vágynak, legyen ez bár fájdalmak, veszedelmek és

küszködések árán: az Isten beszéde felszabadulást ajánl. Isten beszéde az igazra és jóra hatalmas szeretetet, a vétekre megvetést és undort ád, s megajándékoz erővel, az annyira ohajtott, de az önmagának átengedett embertől mindig hiában keresett erővel. A gonoszság minden rabszolgáinak, a kik szabadságra vágynak, Jézus maga mondotta ezeket a magasztos és profétai, ezeket a megváltói szavakat: az igazság szabadokká tészen titeket.

De azoknak, a kik nem vágynak sem szabadságra, sem igazságra; azoknak, a kik inkább szeretik a sötétséget, mint a világosságot, mert az ők cselekedeteik gonoszok, épen akkora igazságossággal lehet mondani: hogy az igazság még nagyobb rabszolgákká, még nyomorultabbakká, a gyalázatra és kárhoztatásra még méltóbbakká teszen titeket, mint ezelött voltatok. Az Isten szólott hozzátok, ti hallottátok az ő szavát, de megkeményitettétek sziveiteket. A Jézus kinyilatkoztatta magát nektek, ti láttátok igazsággal és kegyelemmel teljes dicsöségét, de megkeményitettétek sziveiteket. És a ti szivetek igazságos és elkerülhetetlen büntetés által még romlottabbá lett ebben a sötétségben, mely önkéntessé lett, ebben az alásülyedésben, melyet nem magatokra vettetek, hanem helybehagytatok, elfogadtatok és akartatok.

Látjátok, atyámfiai, az Isten igazsága, az Isten beszéde, az Isten lelke, megkötöz és megoldoz; megkötözi a sötétség lánczaival azokat, a kiket nem szabadit fel a világosságra. Örök és rettenetes, de igazságos törvénye ez, a lelkek — Isten, Krisztus, az igaz és jó előtt való — felelősségének!

Mit mondjak még mielőtt leszállanék ebből a szószékből? Minő hasznosabb, minő szigorubb, minő sürgősebb intést köthetnék ennél szivetekre? Ti azok közül valók vagytok, a kikhez Isten beszéde intézve van. Én hozzátok intézem jelenleg is. Ti azt hallottátok, ti nem vádolhatjátok sem Istent, a ki titeket annyira szeretett, hogy egyetlen fiát adta az emberekért; sem a Krisztust, a ki életét adta azért, hogy megalapitsa Isten országát e földön, sem szent Pétert, a kihez az Isten országának kulcsai le voltak téve, a ki gyengesége daczára hüségesen megnyitotta az anyaszentegyházat az ő népének és minden népeknek; sem az apostalokat, és az egyház papjait, sem az anyaszentegyházat magát, a kik minden hiányaik daczára hirdették és hirdetik jelenleg is előttetek az idvességnek örvendetes üzenetét.

Ne legyetek tehát azok közül valók, a kiket Isten beszéde még vétkesebbekké teszen, azok közül valók, a kiknek ez a beszéd azt mondja: Ti még a ti bűneitekben vagytok. Hanem legyetek azok közül valók, a kiket Isten beszéde megszabadit, ujra szül, és idvezit. Ti mindnyájan Isten országából valók akartok lenni a menyben és örökkévaloságban; hogy oda jussatok arra csalhatatlan, de csak egyetlen eszköz van: legyetek ebből az országból valók mostantól kezdve és már itt a földön. És hogy oda bémenyjetek, mondjátok ezen ország fejének és alapitójának az apostol önkéntes és élő hitével, azzal a gyöngéd és égő szeretettel, azzal az erős és feltétlen odaadással: Uram, kihez mennénk rajtad kivül? Te nálad van a jelenvaló életnek és az örökéletnek igérete; te vagy a Krisztus, az élő Istennek fia! Ámen.

Francziából —

Pap Mózes,
tanár.

XV.

Ecce Homo.[1])

(Könyv-ismertetés.)

Mióta ama megmohosult falakon: a zsinatok határozataira alapitott dogmákon és hitvallásokon keresztül a szabad vizsgálódás szelleme hova-tovább mind több rést tör magának az egyházba, s lélekben milliók csoportosulnak a lobogó alá, melyen jelszóul ez áll: „a vallást a tudománynyal ki kell békitni,“ különösen a Jézus személye veszi igénybe az emberek figyelmét. Mintha mindenki érezné, hogy az a felfogás, melyet a kereszténység eddig birt alapitójáról, többé nem kielégitő, s e feladat szerencsés megoldásától függ az új vallásnézet diadala: a mily munkásság nyilatkozik a Jézus életirása körül, ép oly érdekeltség fejlett ki e művek olvasása iránt is. Valóban, az egyházirodalomnak ma nincs termékenyebb mezeje annál, mint a mely Jézus életével foglalkozik; a kevésbé feltünőket nem is emlitve,— Renan, Strauss, Schenkel, Pressense megkisérték e téren erejöket, s hogy a közönség várja már a művészt, ki valahára egy jó s a lehetőleg élethű képet adjon Jézusról, mutatja e művek terjedése, főleg a Renané, mely csak hamar megjelenése után Europa majd mindenik élő nyelvére le lön forditva.

Az „Ecce Homo,“ e sajátságos czimü könyv, melyet megismertetni kivánok a Keresztény Magvető szives olvasóival, szintén az egyházirodalom ez ágához tartozik, s a Jézus élete és munkája átnézetét foglalja magában. E mű megjelenése akkora zajt csinált Angliában, mint a Renané Francziaországban. Alig egy év alatt öt kiadást ért; a mi nem kis ajánlat egy könyv mellett, kivált ha meggondoljuk, hogy Angliában egy könyvre nem

1) Ecce Homo. A survey of the life and work of Jesus Christ. (Jézus Krisztus élete és munkája átnézete.) Megjelent Londonban, 1866. Szerzője nem nevezi meg magát.

5—600 olvasót, hanem legalább is tiz annyit lehet számitani, s igy minden kiadással 5—6000 példány kelt el belőle. Nem kis mértékben nevelte a mű érdekét, hogy szerzője nem nevezte meg magát, talán azért, hogy személye védve legyen az egyház lehető megtámadásai ellen, vagy azért, hogy az olvasók és birálók ne azzal foglalkozzanak, hogy ki irta, hanem csak azt nézzék, mi van benne irva. Kitünősége mellett szól az is, hogy a szerző nevét majd mindenik egyház tekintélyesebb egyéneivel kapcsolatba hozták, egyik ismertető egynek, másik másnak tulajdonitván a könyv szerzését, a mi egyszersmind azt is bizonyitja, hogy e mű a felekezetiesség szinvonalán feljül áll, sőt egyesiti magában a különböző hitvallásokból azt, a mi közös mindenik felekezettel, s a keresztény vallás lényegét teszi. Voltak olyanok is, a kik a világiak közt keresték a szerzőt, s leginkább jogtudós észjárását vélték a műben nyilvánulni; mások ismét valamely vallásos érzelmü nőnek tulajdonitották irását, minden azonban csak hozzávetés, a szerző maig sincs nyilvánosan ismerve, s a birálók ama gyakori szokás helyett, hogy az iró személyével, szokásával vagy épen életmódjával foglalkozzanak s azt feszegessék, hogy az orthodox, vagy a liberalis párthoz tartozik-e, tisztán csak a műre vannak szoritkozva. Mindazáltal igy sem hiányoznak az ismertetők; a szaklapok, füzetek s más vallási organumok kivétel nélkül hozzá szóltak, s habár voltak olyanok is, kik saját szempontjukból indulva ki, gunyolták és kárhoztatták a kiadó mellé elrejtődzött irót, a nagyobb rész, ezek közt az „Inquirer,“ Fortnightly Review,“ „Macmillan's Magazine,“ Le Disciple de Jésus Christ,“ „Guardian,“ Spectator“ oly elismerőleg és méltánylólag szólottak a mű mellett, hogy az iró teljesen meg lehet elégedve a sikerrel, melyet könyvével aratott.

Mielőtt már szerény észrevételemet a szóban forgó műről én is elmondanám, lássuk annak tartalmát.

Az „Ecce Homo“ huszonnégy fejezetre osztva, két részből áll. Az első rész, melyben szerző Krisztust, mint a keresztény egyház alapitóját tárgyalja, a következő fejezeteket foglalja magában: I. A keresztelő. II. A megkisértés. III. Az Isten országa. IV. Krisztus királysága. V. Krisztus hitelesitványei. VI. Krisztus szóró lapátja. VII. Föltételek a Krisztus királyságában való tagságra. VIII. Keresztség. IX. Észrevételek a Krisztus társasága ter-

mészetéről. A második, melyben Krisztus törvényhozása van előadva, a következő fejezetekből áll: X. Krisztus törvényhozása öszszehasonlitva a bölcselmi rendszerekkel. XI. A keresztény köztársaság. XII. A keresztény köztársaság egyetemessége. XIII. A keresztény önmagának törvény. XIV. Az emberszeretet lelkesültsége. XV. Az úrvacsora. XVI. Tettleges erkölcsiség. XVII. Az emberszeretet törvénye. XVIII. A nevelés törvénye. XIX és XX. A könyörület törvénye. XXI. A felindulás törvénye. XXII és XXIII. A megbocsátás törvénye. XXIV. Befejezés.

A helyett már, hogy e fejezeteket egyenként ismertessem, a mi egyfelől hosszadalmas is lenne, mig másfelől szükségkép ismétlésekre vezetne, megkisértem egy rövid kivonatban az egész mű alaprajzát összeállitani.

Jézus, kiben a ker. Jánossal való találkozás után, elhivatásának öntudata erős megygyőződéssé vált; ki hitte, hogy neki Istentől missiója van, téendőivel a pusztai magányban számot vetvén, kész tervvel lépett pályájára. E terv ker. Jánosnak eme jelszavából indulva ki „elközelgetett az Isten országa," a theocratia helyre állitása volt, melyhez a zsidó nép forron ragaszkodott, de a melyet most veszély fenyegetett, s ha Jézus a maga idejében új életet nem önt belé, megsemmisülendett volna. Jézus tehát szintugy mint ker. János, ki vele csaknem egykoru volt, s előtte sok mások, mint próféta lépett fel, de prófécziája épen mint kora különbözik amazokéitól. Ha Krisztus csak azt hirdette volna, a mit Mózes és Dávid hirdettek, kortársai épen oly méltán megtagadhatták volna prófétai missióját, mintha azokkal merőben ellenkező elvekből indul ki; mert valamint a próféta, kinek prófécziája lényegében új, nem próféta, hanem ámitó: ugy az, a kinek prófécziája csak a régi formában van előadva, nem próféta, hanem plagiátor.

A különbség, mi az új theocratiának a régitől merőben különböző formát ad, kitünik abból, hogy mig a régi egy népre volt szoritva, az új magában minden népeket egyesitni törekszik. A pusztai jelenet alkalmával már a világnak minden országai Jézus lelke előtt lebegtek, a mi azt sejteti, hogy Jézus a theocratiát minden népekre kiterjesztve akarta helyreállitani, még pedig mint Dávid alatt volt, egy látható monárkával, s ez a monárka ő maga. Krisztus tehát a királyi nevezetet nem csak hogy vissza nem utasitotta, hanem arra igényt tartott, s bár a Dávid családjából való származásra, mire a zsidók oly nagy sulyt fektettek, nem látszik valami

különös fontosságot helyezni, miután ő királyságában való örökségét magosabb természetünek tartotta, magát határozottan a megjövendőlt messziás helyzetébe tette.

Azonban Krisztus a maga királyságát egészen másképen fogta fel, mint kortársai, ezek, miután a zsidó nép elválasztását Ábrahám által, a törvényadást pedig Mózes által egyszer mindenkorra bevégzettnek tekintették s azt hivék, hogy a királyoknak nincs egyéb téendőjök, mint az elválasztott népen a megadott törvények szerint uralkodni, Jézustól sem vártak egyebet, mint hogy királyi tisztének abban az értelemben tegyen eleget, a melyben Dávid eleget tett: fogjon fegyvert, tagadja meg az adot az idegen kormánynak s vegye a birói szerepet kezébe; de Jézus mindezeket visszautasitja magától, mert ő királyságához szélesebb körü fogalmat kötött, midőn új választás tétele s új törvények hozása által mind az Ábrahám, mind a Mózes tisztét magában egyesitette, a mi pedig a király birói elhivatását illeti, azt a jövő életre terjesztette ki, midőn menyet és poklot a maga kezében lenni hitt. E szerint, midőn Jézus magát királynak nevezte, igényt tartott 1-ör az alapitói, 2-or a törvényhozói és 3-or a magasabb értelemben vett birói szerepre.

Hogy Jézus terve: az idők szellemébez idomitva, megújitani a theocratiát, sikerült, mutatja a keresztény egyház megalapitása, s e sikert a kedvező körülmények mellett, a milyenek valának: a zsidó nép kebelében nemzeti újjászületése iránt támadt mozgalom, a római birodalom akkori helyzete, a ker. János uttörői munkássága a nép erkölcsi állapotának javitásában, leginkább Jézus eredetiségének, törvényhozói bölcseségének s önmaga iránti bizalmának lehet tulajdonitani, melyekkel tekintélyét megalapitotta, s nemcsak engedelmességet tudott maga iránt kivivni, hanem egyszersmind lelkesültséget s áldozatkészséget is öntött az emberekbe. De befolytak e sikerre azok a történetek is, melyek közönségesen az ő csudatételeinek neveztetnek. Hogy tett-e Jézus valósággal csudákat, az itt most nem jön kérdés alá, annyi bizonyos, hogy ő magát csudatevő erővel birónak lenni hitte. Ez ad magyarázatot a megkisértésről való elbeszéllésnek is, a mely ha szinte kétség fér is hozzá az iránt, hogy vajjon ugy irták-e le, a mint Jézustól hallották, miután szemtanu nem irhatta, lényegében mégis igaz, s nem egyebet jelent, mint az ő küzdelmét eme kérdés felett: mi módon használjam a természetfeletti erőt, mely nekem az Isten országának megalapitására van adva! mert a mi leginkább bámulásra méltó, a mi

— mondhatni — erkölcsi csuda: Jézus ezt a természet felletti erőt ugy tekintette, mint egy szent letéteményt, melyet csak a mások javára lehet használni, a maga érdekében pedig soha. A nép is hitte, hogy Jézus képes csudákat tenni. Innen habár a csudák magokban nem alkalmasok a Krisztus által elért czél igazolására; mert annak tudata, hogy velünk szemben egy oly ember van, ki csudákat tesz, nem hogy bizalmat öntne, de még elrémit: mégis nyilván van, hogy a csudák lényegesen befolytak a keresztény egyház megalapitására.

Mindamellett, hogy Jézus nemzet, sőt — a mennyiben mult élete miatt senkit sem taszitott el magától — erkölcsi különbség nélkül minden embert meghivott az új theokratiába, — daczára a ker. János várakozásának, ki azt hivé Jézusról, hogy a jókat a roszaktól, mint szóró lapáttal a búzát a polyvától, elválasztja, s csak a jókat veszi fel a ker. társaságba — volt valami magában a meghivásban, mely miatt lehetetlen volt abba mindenkinek belépni. Jézus ugyanis követőitől önmegtagadást s a közügy érdekében áldozatkészséget várt és kivánt, még pedig minden földi jutalomra való kinézés nélkül, a mennyiben pedig erre nem mindenki birt elég lelki erővel, az ilyen ennél fogva kénytelen volt önmagát kizárni a Krisztus társaságából. A szórólapát tehát Krisztus kezében maga az elhivás, az ő követéséhez kötött kötelességek voltak, melyek számtalan ágazataikkal együtt a hitet alkotják, s a melyek az ember állam iránti tartozásai mellé keresztényieket, világi törvényei mellé istenieket adván, ez által ismét lényegesen befolytak arra, hogy az új theokratia formája különböző legyen az óétól, melyben az állam és theokratia, a polgári és vallási törvények egymásba voltak olvadva.

Miután a Krisztus által tett meghivás az új theokratiába az emberre a meglevő kötelességek mellé újakat rótt, kérdés: miben különbözött a keresztény más embertől? E kérdés ilyen formában: mi teszi az embert keresztényné? ma is meg van, s a felelet rá nagyon különböző, midőn egyik a Krisztus istenségének, másik az ő halála különös eredményének, harmadik feltámadásának sat. hitében helyezi a kereszténység ismertető jegyét. De a kik e nézetben vannak, s azt tartják, hogy a kereszténységre hitforma vallása szükséges, kénytelenek azt mondani, hogy Krisztus első tanitványi nem voltak keresztények, mert hitczikkeket csak azután lehetett irni, miután Jézus meghalt. Krisztus nem kivánt egyebet tanitványitól, mint hogy személyéhez forrón ragaszkodjanak, éret-

te minden áldozatra készek legyenek, s ennek nyilvánitására megkeresztelkedjenek, minthogy a keresztségre, mely már előtte gyakorlatban volt, Jézus is nagy sulyt fektetett, a mint ezt a Nikodemus példája is mutatja. Ezek s az ezekből kifolyó kötelességek: jól tenni másokkal, az éhezőnek enni, a szomjuhozónak inni adni s más ilyenek, ezek azok az ismertető jegyek, melyek a keresztényt más emberektől megkülönböztetik, s nem a csinált hitformák, a melyeknek szerkesztése ma szintoly nehéz, mint volt az első keresztényekre nézve. Reájok nézve ugyanis, Krisztus tettei közül sok dolog még csak jövendő volt, reánk nézve pedig már rég elmult, s ez egyformán nehézzé teszi a tények hitelesitését, a mi nélkül theologiát alkotni nem lehet.

A mi már az új theokratia, vagy mint közönségesen neveztetik, az Isten országa megalapitásában Jézus végczélját illeti, ez az ő szavaival élve az volt, hogy meg legyen az Isten akaratja a földön ugy, mint a menyben, a mi nem egyebet tesz, mint az erkölcsiség lehető legfőbb fokig való tökéletesitését. Erre törekszik a bölcsészet is, a honnan sokan abban a véleményben vannak, hogy a vallást az erkölcsi bölcsészet helyettesitheti. Igaz, hogy a bölcsészetben a dialectica reá kényszeritheti az embert, hogy megismerje a jót és igazat, de hol az az erő, mely arra kényszeritse, hogy azt kövesse is? Krisztusban ez az erő nyilatkozott abban a kimagyarázhatatlan hatásban, melyet ő tanitványira és környezetére gyakorolt, s ma is van valami különös hatalom az ő életében és halálában, melyben Sokrates sem versenyezhet vele, a kihez pedig legtöbbször szokták Krisztust hasonlitni; a miből következik, hogy a bölcsészet csak akkor tehetné feleslegessé a vallást, ha a bölcsészek Krisztusnál felségesebb egyéniséget tudnának követendő példa gyanánt felmutatni.

Ennyit az „Ecce Homo“ első részéből. A második részben átmegy szerző Krisztus erkölcstanára, s miután hegyi beszéde alapján, melyet átalában a keresztény erkölcstan alapokmányának tekintenek, kimutatja, hogy miben különbözik Jézus mind a stoicusoktól, mind az epicureistáktól; — mert mig amazok azt mondják: „tedd magad függetlenné a testi szükségekre nézve,“ ő igy tanit: „ezeket nem nélkülözhetitek“, s ha ezt az epicureus a maga igazolására fel akarván használni, igy szól: „ha ezeket nem nélkülözheted, igyekezz megszerezni“, Krisztus azt mondja: „az igaz gyönyörüség nem ezeknek birásában áll,“ — az ő törvényhozói szel-

lemének három ismertető jegyét adja: 1-ör hogy Jézus az embert a társaság tagjának tekintvén, erkölcstanával sem a magán, hanem a közérdeket kivánja előmozditani; ő nem arra törekszik, hogy oly szabályokat adjon, melyeket követve az egyén a társadalomtól elszigetelve is boldog lehet, hanem arra, hogy boldogságát kiki a közjóllét előmozditásában keresse, minélfogva 2-or követőitől megvárja, hogy egyéni érdekeiket a közérdekek előtt egészen háttérbe szoritsák, s ne azt kérdezzék tőle: hogy az életben előforduló roszakat mi módon lehet kikerülni, hanem azt, hogy a közjóért mit kell áldozniok? 3-or hogy a keresztény társaságot, ez önfeláldozásra alapitott testvéregyesületet, melynek ő törvényadója, nem részletesnek, hanem egyetemesnek tekinti, melynek nem a nyelv- vagy vérrokonság, nem az Ábrahámmal való atyafiság, hanem az Istentől, mint mindenek Atyjától való leszármazás az alapja; a minthogy a tapasztalat szerint a keresztény egyházban a pogány és zsidó, kik egymást kölcsönösen az emberinem ellenségének tekintették, összesimultak, a római kezet fogott a göröggel, s a syriai rabszolga atyafiának tekintette a Duna mellett született gladiatort.

Krisztus azonban, igy megy tovább szerzőnk fejtegetéseiben — nem a törvények adására helyezi a fő sulyt, hanem arra, hogy kinek-kinek lelki állapotát olyanná tegye, s kit-kit arra az erkölcsi magaslatra emeljen, melyben önmagának az ember minden körülmények között törvényt tud tenni, vagyis meg tudja határozni azt, a mit mindenkor cselekednie kell; mi végre az emberekben az emberszeretet iránti lelkesültséget oly fokra kivánja emelni, melynek hevében minden más önző s rosz cselekedetre ingerlő szenvedély teljesen megsemmisül, s az ember nem félelemből vagy számitásból, nem is hosszas fontolgatás után, hanem természetes hajlamánál fogva teszi a jót, az igazat és a szépet. E lelkesültségben, mely a roszra való hajlamat a kisértet jelenlétében sem engedi mutatkozni, áll a szentség, s a menyiben ez a lelkesültség az Isten bennünk levő szellemi jelenlétének következménye, a szentlélek sem egyéb, mint az az erő, mely ezt a Jézus által birt s tanitványiban is felébreszteni kivánt lelkesültséget eszközli.

A keresztény egyetlen törvénye e szerint: az emberszeretet, melynél fogva nem elég, ha roszat nem cselekszünk, hanem arra vagyunk kötelezve, hogy annyi jót tegyünk, a mennyit helyzetünknél fogva tehetünk, a mint erre példát mutatott maga Jézus, kinek életiratát e

néhány szóba lehet foglalni: „körüljárt az emberekkel jól tenni." Ez a törvény a keresztény erkölcstannak positiv jellemet ád, szemben a Mózes negativ jellemü erkölcstanával, s hogy e törvénynek eleget tehessünk, hogy az embereket különbség nélkül szerethessük, ne azoknak egyéni tulajdonságait, hanem mindenkiben az eszményt, az Isten képét nézzük, mely egyebeket nem tekintve minden emberben becsülendő. Az ember eszménye, az Isten képe legtisztább kifejezést nyervén Jézusban, midőn ő követőit arra inti, hogy őtet szeressék, midőn az utolsó vacsora kiosztásakor mondott szavaival: „ez az én testem, ez az én vérem" tanitványinak jelképesen értésökre adja, hogy vele szellemileg egyesüljenek, mindezekkel csak az emberiség szeretetére kivánja őket buzditani. Ide megy ki az első keresztények ama kifejezése, hogy ők minden emberben a Krisztust szeretik; itt van magyarázata az apostoli intésnek: „élek nem én, hanem a Krisztus él bennem". Megforditva Krisztus is azt mondja „valamit e kicsinyekkel cselekesztek, én velem cselekszitek" azaz tekintsük minden emberben őt, az ember eszményét s ez által buzduljunk emberszeretetre. Nagy hiba tehát a Krisztus iránti szeretetet, mely oly elevenen élt az első keresztények keblében, csökkenteni, mert ezzel az emberek iránti szeretet is csökken; annak pedig, hogy a Krisztus iránti szeretet napjainkban csakugyan csökkent, oka az, mert jelleme a scholasticusok ferde magyarázatai miatt sok tekintetben elvesztette vonzó erejét; kivévén őt az emberek sorából, bámulatossá lett inkább, mint vonzóvá: mert a legnagyobb erkölcsi hatás, melyet Jézus tehet, főkép abban áll, hogy ő ember volt.

Jollehet a keresztény erkölcstan egyetlen törvényen: az emberszereten alapszik, gyakorlati alkamazását tekintve abból mégis a következő három parancs származik: 1-ör igyekezzünk felebarátink természetes szükégeit kipótolni, bajaikat, nyomoraikat enyhiteni; 2-or szaporitsuk a ker. egyház tagjait, főleg az elhanyagoltakra, a társadalom alsobb osztályaira legyünk illő tekintettel, s őket a mennyire lehet javitsuk; mi végre kötelességünk az ifjuságot nevelni és neveltetni; mert az ifju lélek legfogékonyabb a szép és jó iránt; kötelességünk a bűnösök iránt könyörülettel viseltetni; mert a könyörülettel hatni lehet sokszor ott is, hol a törvény szigora eredménytelen marad; kötelességünk a megátalkodott roszszak, a rút önzők, az álbölcselkedők és a zsarnokok ellen szavunkat bátran felemelni; mert a keresztény vallás nem áll pusz-

tán szenvedőleges erényekből, a mint ezt sokan felmutatni szeretik, s valamint Jézus nemcsak betegeket gyógyitott, nemcsak a szükölködőkkel jót tett, s nemcsak a czivódó feleket kibékitette egymással, őket közös eredetökre, testvériségökre emlékeztetvén, hanem ezek mellett éles birálat alá vette kora hibáit, szokásait, s azokat helyrehozni s javitni igyekezett, különösen pedig a képmutató farizeusok és irástudók ellen élesen kikelt: ugy a kereszténynek is kötelessége a társadalmi, politikai és erkölcsi roszak ellen küzdeni; 3-szor személyes bántalmainkat felejtsük el, legyünk készek a bocsánatra; mert ez a keresztény vallás legjellemzőbb vonása, ez, a mi leginkább megkülönbözteti ennek erkölcstanát a pogányok erkölcstanától, melyben a megbocsátás, ha nem is ismeretlen, épen mint a többi erények gyakorlása nem szoros kötelessége az embernek: ezt bizonyitja a többek közt Sophocles egyik tragoediája, melyben midőn Ulysses, ellenségének, Ajaxnak, halála után ennek tisztességes eltemetéséről gondolkoznék, Agamemnon igy szól hozzá: Ugyan hát te szánakozni tudsz meghalt ellenségeden?

Ezeken a parancsokon s az ezekből kifolyó kötelességeken alapszik Krisztus erkölcstana, a mint ezt az „Ecce Homo“ előadja, s mindenekfelett Krisztus hegyi beszédéből kifejti s megvilágositja; hanem a midőn ezeket követni akarjuk — mond tovább — ne a betüt, hanem a szellemet keressük; ne feledjük, hogy a különös szabályok az idő és kor kivánalmai szerint módosulnak s csak az elvek maradnak meg örökre. Krisztus sem vonta kétségbe a Mózes törvényeinek isteni eredetét, mindazáltal nem késett azokat az előhaladt korszellemével kibékitni, a mint ezt a szombatnapról adott magyarázata mutatja. Igy kell eljárni a kereszténynek is az új testamentum parancsaival; mert nem ennek betűiben, nem az apostolok tanitásaiban, s nem a Krisztus bizonyos körülményekhez alkalmazott rendeletében áll a keresztény törvénye. Azzá tenni azokat, annyi volna, mint visszavetni az egyházat abba a rendszerbe, melyből Jézus ki akarta szabaditni. A keresztény törvény: a Krisztus szelleme, az emberiség szeretetének az a heve, a melyből minden nemes cselekedet származik. A mit e parancsol, egyedül az a keresztény törvény. Ily szellemmel fogva fel az évangéliom parancsait, kimondja: hogyha most a tudományok és mivelődés előhaladtával a jótétemények gyakorlására több eszköz áll rendelkezésünkre, mint az első keresztényeknek; ha nem csak enyhitni vagyunk képesek a nyomort, az által, hogy az éhezőnek enni

és a szomjuhozónak inni adunk, hanem a nyomor szülő okait is megorvosolva, az általános jólétet és boldogságot emelhetjük: nem kell keresnünk, ha vajjon az uj testamentum rendeli-e ezeknek az eszközöknek használását, vagy nem, elég ha azokat az emberiség szeretetének szelleme rendeli; ha továbbá a kereszténység terjesztésére az első keresztények nem tudtak egyebet tenni, minthogy a pogányoknak prédikáltak s a keresztényeknek jövendöltek, mi a traditio és a szentirás nyügeitől megszabaditva magunkat, használjunk fel minden módot arra, hogy a keresztény szellem győzelmet nyerjen a földön, s a jóért való lelkesültség szent lángja ki ne aludjék az emberiség kebléből; mert a kereszténység vagy lelkesültség, vagy semmi, a nélkül lehet ugyan szeretni az erényt, de nem lehet ellentállani a véteknek; s ha végre a személyes sérelmekért bocsánatadásra is vagyunk kötelezve, ne feledjük, hogy a közügy érdekében fellépni, s ellenségeivel szembeállani tartozunk; ne feledjük, hogy jogainkat s becsületünket meg kell óriznünk, minélfogva a világi törvényszékeket is, mint az igazságszolgáltatás eszközeit, tiszteletben kell tartanunk, a melyekre — igaz — nem lenne szükség, ha Krisztus törvényeit általánosan mindenki bétöltené, de a mig ez nem lesz meg, mig az Isten országáért imádkozni kell, addig a földi országok törvényszékeit sem mellözhetjük. Krisztus törvényei ezek szerint megszünnek némely esetekben életszabályokul szolgálni, de azért nem szünnek meg soha minden tetteinkben a mozgató erő lenni.

Mindezeket összefogva, a mint ezt az „Ecce Homo" szerzője is megteszi a berekesztésben, az egész mű azt akarja kimutatni: hogy a Krisztus által alapitott ker. egyház egy oly egyesület, mely az egész emberiség rokonságára van alapitva, s czélja a közjólét előmozditása, mi végre e társulatnak minden tagja köteles, hogy magán érdekeit a közéi előtt háttérbe szoritsa. E társulatba a tagok a keresztség által ünnepélyesen beavattatnak, czéljának megismerésére nevelés által elvezéreltetnek, s ahoz való tartozását kiki időnként egy közös vendégségben, az urvacsorában való közös részvét által nyilvánitja. Mint minden más egyletben és államban a tagok egymás iránti kötelezettségének érzete törvényeket szül: szintugy ez egyesületnek is meg vannak törvényei, melyek minden tagját kötelezik, de ezek a törvények nem irott statutumokon, hanem a tagok keblében lévő erkölcsi érzésen alapulnak; a mely erkölcsi érzés épen azért oda finomitandó, hogy minden esetben meg-

mondja az embernek, mit kell cselekednie. A ker. egyházban tehát minden az erkölcsi érzésre van fektetve, ez jelöli meg a követendő irányt, ez cselekszi, hogy az ember kőteleségeit nem azért telyesiti, hogy érettök embertársai részéről dicséretet és elismerést vivjon ki magának, hanem azért, mert azzal tartozik a köznek, melynek jólétét előmozditni el van kötelezve. Ezt az erkölcsi érzést, mely ennélfogva a hajlamnak a kötelezettséggel való teljes összhangzásában áll, Krisztus és az ő apostoli szentségnek nevezték, s minthogy enélkül senki sem lehet igaz tagja Krisztus társaságának, a kereszténynek minden igyekezetét rá kell forditni, hogy ezt az erkölcsi érzést az emberszeretet törvényének szüntelen szem előtt tartása s e mellett való lelkesültsége, valamint főleg a Krisztus élete és példája követése álťal sajátjává tegye. —

Ime rövid kivonatja az „Ecce Homo"nak, ez elhirhedt könyvnek, melyről Mr. Bayne[1]) azt mondja, hogy „ez egy becses járulék ahoz a positiv és alkotó vallásos irodalomhoz, mely által lassan, de biztosan tétetik le a jövő egyház alapja;" egy más ismertető pedig igy nyilatkozik: „Ha csak futólag olvassa is az ember e könyvet, lehetetlen letennie a nélkül, hogy vallásos felvilágosodást ne nyerjen belőle, hogy bensőbb rokonságba ne érezze magát Krisztussal, hogy inkább ne bámulja az ő bölcsességét és jóságát, s hogy jóbban ne lelkesüljön az egész emberi nem iránt való testvériességre.[2]) Igen természetes, hogy egy rövid kivonat, melyben az ember csak az alapvonásokat igyekszik összeállitani, a nélkül, hogy részletezésekbe, ez vagy amaz állitás bebizonyitására az iró által használt meggyőző indokok tárgyalásába ereszkednék: épen mint egy szép táj vászonra vetett körrajza, melyen még hiányzik a festő müvészi ecsetelése, távolról sem teheti meg azt a hatást, mit a mü maga tesz; annyit azonban — remélem — e kivonattal is sikerült kimutatnom, hogy az „Ecce Homo" nem ok nélkül keltett maga iránt oly nagy figyelmet, hogy az az egyházirodalom ez ágában kitünö mű, s szerzője, bár ki legyen, nem felületes képzettségü, hanem a bölcselem és erkölcstan elveivel tisztában levő, a szentirás mélységei fellett magát biztosságban érző, s a mi legfőbb, bámulásra méltó alkotó szellemmel biró egyéniség, ki megküzdött korunk egyik legnehezebb kérdésével, behatolt Krisztus életének vezérelveibe s lelkesitő szellemébe,

---

1) A „Fortnightly Review" 1866 jun. számában. — 2) Az „Inquirer" 1866 mart 3-i számában.

s ezeket oly mesterileg állította össze, hogy mig műve egyfelől a világosság után sovárgó értelemnek is méltó táplálékot nyujt, másfelől a Jézus személyéhez még mindig vallásos melegséggel vonzódó sziv sem botránkozhatik meg benne. S ebben áll — meggyőződésem szerint — más hasonnemü müvek feletti előnye; a minek ötletéből nem tehetem, hogy a Renan és Strauss műveikre egy kis észrevételt ne tegyek.

Azon könyvek között ugyanis, melyek közelebbről a Krisztus életére és munkáira vonatkozólag megjelentek, nálunk alkalmasint legismeretesebbek a francziák közül a Renané,[1]) a németek közül a Straussé;[2]) amaz nyelvünkön is megjelenvén nagy terjedést nyert; ennek leforditása szintén kilátásba volt helyezve, de alkalmasint az előfizetők hiánya miatt, min annyi nemes vállalat hajótörést szokott szenvedni, még eddig nem teljesült; azonban Strauss még 1835-ből elhiresedvén hasonczimü munkájáról, a közfigyelmet, s igy a magyar olvasó közönségét sem kerülte ki. Nem lehet kétségbe vonni, hogy mind Renannak, mind Straussnak meg vannak saját érdemeik. Renan azzal a könnyü előadással, ragyogó és hóditó irmodorral, melyben a francziák annyira kitünnek, olvasó közönséget teremtett egy oly tárgynak, melyről előbb azt hivék, hogy csak a szaktudosoknak való, s ezzel a vakon hivő tömeget is gondolkozásra ébresztette. Strauss kimutatta, mily nagyszerü vivmányokat tett az újabb itészet a theologia mezején, mily sok hitelre nem meltó tudositás van a szent könyvben, s mennyit kell buvárkodnia annak, ki az igazsághoz hozzá akar jutni; de mig amaz szabad vizsgálódásainak eredménye s a kereszténységben meggyökeredzett hit tiszteletben tartani akarása közt ingadozva, önmagával sokszor ellenmondásba jő, s ezáltal Krisztus személyét szinte nevetségessé, történetét érthetetlenné teszi, ez tulmerészségében oly következtetésekre engedi magát ragadtatni, a melyeket legkevésbé várhatni olyan embertől, mint Strauss, ki maga legjobban tudja, mily sik mezőn áll az, ki a Krisztus történetével tisztába akar jőni, s a melyek — bármily tisztelettel hódolunk is az ő mély tudományosságának s az igazság felderitésére törekvő buzgalmának — müve olvasása után mégis bizonyos hidegséget hagynak hátra magok után lelkünkben.

Renan — például — Jézus készültségét tárgyalván, (III. fej.)

---

1) Vie de Jésus par Ernest Renan. 1863. — 2) Strauss F. D. Das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet. 1864.

miután majd minden ismeretet megtagad tőle, s még azt sem tartja valószinünek, hogy görögül tudott, vagy hogy a judaizmus keblében nyilvánuló, s az övével párhuzamos törekvéseket ismerte volna, végre „egy fiatal paraszthoz hasonlitja, ki a világot a gyermetegség prizmáján át tekintette“: később pedig (XIV. fej.) midőn felhozza a samariai asszonyhoz intézett szavait, mely szerint az Isten imádása nincs valamely helyhez kötve, mert az igaz imádók Istent lélekben és igazságban imádják, igy szól: „midőn Jézus e szavakat kimondá, ő valóban Isten fia volt Ö megalapitá a tiszta és hazátlan vallást, melyet vallani fognak az emelkedettebb lelkek az időknek végéig.“ Egy helyt (XIX. fej.) az Isten országa meletti lelkesültségéről szólván, miután sok tetteit nem tudja felfogni és kimagyarázni, azt mondja, hogy Jézus „eszelős“ „megzavarodott elméjü“ volt; azután pedig (XXVIII. fej.) igy nyilatkozik: „az első keresztény nemzedék hite, lelkesedése és állhatatossága csak ugy érthetők meg, ha a mozgalom eredeti okául óriás nagyságu embert képzelünk.“ Ugyanott, hol Jézus lelkesültségét irja le, mondja tovább, „hogy Jézus előtt minden elenyészett, a mi nem volt Isten országába való, ha ugy lehet mondani, ő egészen kivül állt a természeten; a család, a haza, a barátság nem birtak előtte többé semmi jelentéssel“ s mégis midőn Jézus életéből az utolsó hét történetét beszéli el (XXIII. fej.) azt mondja: „hogy a félelem és habozás erőt vévén rajta, talán visszaemlékezett Galilea tiszta forrásaira, hol ő magát megfrissithette, a fiatal leányokra, kiknek szeretetét megnyerhette volna“ satb. Jeruzsálemi fogadtatásáról (XXII. fej.) azt mondja, hogy „Jézust ott számba sem vették, s ez az érdekletlenség őt boszantotta“ mindjárt azután (XXIII. fej.) igy szól: „Jézus diadalmenete Jéruzsálemben ismét fellázitotta a tanácsot, s az ő megöletése ki lön mondva; mert Jézus népszerü volt, féltek a lázadástól.“ A bevezetésben a Jézus életiratát tárgyazó évangéliomra nézve azt mondja, „hogy azokat a szent légendákhoz lehet hasonlitani, melyekben a történeti igazság és szándék, hogy az erénynek egy példányképe állittassék elé, különböző fokon egyesitve van; miután a halál az embert egészen hibátlanná teszi azok előtt, a kik őt szerették;“ műve végén pedig (XXVIII. fej.) egész lelkesültséggel igy kiált fel: „ne mondjuk többé, hogy a ker. egyház alapitásának dicsősége az első keresztényeket illeti, és nem azt, kit a monda istenitett. Nagyon távol attól, hogy Jézus tanitványitól teremtetett volna, Jézus mindenekben felsőbbnek tünik fel tanit-

ványinál." Avagy mindezek — s pedig ilyeneket még sokat lehetne felhozni a Renan Jézus életéből — nem ellenmondások-e? Hogy egy fiatal paraszthoz hasonló ember alapitsa meg az emelkedettebb lelkek vallását, hogy az eszelős Jézus egyszersmind óriás nagyságu szellem legyen; hogy a ki saját eszméibe annyira el volt merülve, hogy mintegy a földtől megválva élt, ottan-ottan mégis nagyon is földi dolgokon jártassa fejét: lehet-e ezeket érteni? össze lehet-e ezeket egymással egyeztetni? És miként állhat meg egymás mellett az, hogy a mit a légendaszerü évangéliomok Jézusról mondanak, csak az ő dicsőségére és nagyitására vannak számitva, tehát alaptalanok, s mégis ezekkel sincs Jézus eléggé kiemelve; az ő tettei, bár többet tulajdonitanak neki, mint a mennyit tett, még sincsenek illően méltányolva. Valóban, ily ellenmondások között elferdül Jézus képe, s nekem ugy tetszik, hogy Renan magára is kimondta az itéletet, midőn egy helyt (XXVIII. fej.) igy ir: „Magok az évangélisták, kiktől örököltük Jézus képét, oly annyira alatta állanak annak, kiről szólnak, hogy minduntalan eltorzitják, nem lévén képesek az ő magasságáig felemelkedni. Irataik telve hibákkal és ellenmondásokkal. Minden soron érezzük az isteni szépség szavait, szerkesztve olyanok által, kik őt nem értik, és kik saját eszméikkel helyettesitik azt, mit csak félig fognak fel. Mindezeket egybevéve Jézus jellemét életirói nem hogy szépitették volna, sőt inkább levontak belőle."

Strausst nem lehet ily ellenmondásokkal vádolni; ellenkezőleg, müvét a legszigorubb következetesség jellemzi. Gondolatai tiszták, világosok, azokat sem félelemből be nem burkolja, sem a népszerüség hajhászása tekintetéből meg nem czukrozza; vizsgálódásainak eredménye érthető; ő mindenütt Strauss, a száraz történetvizsgáló s megvesztegethetetlen itész, ki előtt egyéb semmi sem áll, mint az igazság. Azonban abból, hogy valaki az igazságot keresi még nem következik, hogy azt meg is találta. Strauss — ugy látszik — e kettő közt nem tesz különbséget, s elbizakodottságában olyanokat állit, a miknek igazságát a meggyőződésig ő maga sem volna képes bebizonyitani, s a mik az ő „Jézus életét" hideggé, — hogy ne mondjam — visszataszitóvá teszik. Avagy nem visszataszitó-e a gondolat, hogy Jézusnak nincsenek történetileg megállitható tettei? pedig a Strauss vizsgálódásai ide mennek ki; ő az évangéliomi tudósitásokat csaknem mind a mythusok közé sorozza, s a Jézus jeruzsálemi útján és halálán kivül egyéb tettei-

ről azt mondja: hogy „azok részint bizonyosan nem történtek meg, részint bizonytalan, hogy megtörténtek-e, s csak igen kevés részben áll kétségen kivül, hogy megtörténtek;“ (624 l.) szerinte „a zsidó tévely és babona, s hozzá az alexandriai rajongás sötét köde annyira elboritja Jézus alakját, hogy az emberinek is alig felismerhető“ (623 l.); mi csaknem egyre megy ki a történeti Jézus megtagadásával. Hogy a történeti és eszményi Jézus közt' az évangéliomi tudósitások után nehéz elhuzni a válaszfalat, ezt kénytelen megismerni mindenki, a ki megpróbálta magának valaha képet alkotni az ő személyéről; de a mily hiba egyfelől azon igyekezni, hogy az első életiróknak Jézusra vonatkozó minden, gyakran egymással homlokegyenest ellenkező, tudósitásait is okvetlen rá erőszakoljuk Jézusra: ép oly hiba másfelől azt állitani, hogy azokban a tudósitásokban semmi sincs hitelre méltó, hogy közel két ezer év óta a kereszténység hite, reménye és szeretete Jézus iránt nem egyéb csalódásnál. Szóval mint a Renan, ugy a Strauss Jézus életében is hiányzik valami, az a keresztényi szellem, a mi egyedül képes rokonérzelmet költeni fel az olvasó keblében. Mindkettő csupán a kritika számitó modorában, s nem egy tanitvány meleg s rokonszenvező hajlamával és odaadásával vizsgálódik, itél és ir, ez pedig nélkülözhetetlen feltétel arra, hogy az ember a kereszténység s annak alapitója történetével összekötött kérdéseket helyesen tárgyalhassa. A ki a Krisztus életét ugy irja le, hogy őt tanitványi s az őt körülölelő vallásos légkörön kivül állitja, s róla és munkája felett az ő helyzetének kellő felfogása, s rokonérzelmes méltatása nélkül hoz itéletet, ugy jár, mint a ki például egy nagy festőnek életét és jellemét akarná leirni oly szempontból, mely a müvészet körén kivül esik, vagy a ki egy költőnek adná életrajzát minden költői érzék nélkül. Renan és Strauss ily forma hibát követtek el, s ha müveikkel hóditottak is, győzelmük csak pillanatnyi; mert végre is az ember nem a rontásban, hanem az épitésben gyönyörködik; az embernek kell valami positiv, s ők jóformán csak a negatio terén maradtak, igyekezetöket főleg annak kimutatására forditván, hogy a Krisztusról való kereszténytan az előhaladt kor értelmi felvilágosodása mellett már meg nem állhat, hogy az ő természet feletti születéséről, istenségéről, csodatételeiről, feltámadásáról s menybemeneteléről való hitet többé nem lehet ugy tekinteni, mint az idvesség megnyerésére nélkülözhetetlen eszközt.

Az* „Ecce Homo“ szerzője ugy látszik másképen tette fel magának a megfejtendő kérdést, mint Renan és Strauss, midőn Jézus életének megirásához kezdett. Ő ugyanis nem arra fektette a fősulyt, hogy mi nem tartózik Jézus életéhez, hanem arra, hogy mi tartózik ahoz, s a helyett hogy Jézus természetfeletti születésének, feltámadásának s más ezekhez hasonló kérdéseknek tárgyalásába ereszkednék, — a miknek valótlanágát bizonyitni talán ép oly felesleges munka, mint az ellenkezőért kardoskodni; mert azokat a keresztények vagy hiszik, vagy nem hiszik; a kik hiszik, azok e hitről alkalmasint sem a Renan ékes szóllásáért, sem a Strauss okoskodásáért le nem mondanak, a kik pedig nem hiszik, azoknak az ők felvilágositásukra nem nagy szükségök van — az „Ecce Homo“ Jézust mint történeti személyt, mint embert fogja fel, tehát — mondhatni — ott kezdi életiratát, a hol a többiek végzik, s nem azt mutatja ki, hogy mit nem tett Jézus, hanem azt, hogy mit tett, hogy ő azon mozgalmak alapján, melyek már ker. Jánossal feltüntek, egy fönséges tervet tüzött maga eleibe, t: i: egy társaság alapitását, melynek czélja szentebb minden más társulaténál; mert mig ezek rendesen csak az egyesek érdekét tartják szem előtt, abban minden ember érdeke egyesitve van; hogy Jézus e tervét a ker. egyház megalapulása által elérte; a törvényekkel pedig, melyeket ő a keresztény társaság számára, ugyszólva, életében irt le, kimutatta az irányt, mely felé haladva az Isten országa e földön valósulva lesz. Igaz, hogy e felfogás nem új, sőt a dolgot elemezve, végre az egyház tanitása is ide megy ki, csak hogy az „Ecce Homo“ az új szellem világát deritette rá, érthetővé tette, a mi elébb érthetetlen volt, s kitisztitotta azt, a mi a sok hozzátétel, félremagyarázás vagy ámitni akarás miatt már-már elvesztette vonzó alakját. Az „Ecce Homo“ a Jézus életirói által általánosan elismert tényt, hogy Jézus magát királynak, messziásnak s csodatevő személynek tartotta, egészen másképen fejti meg, mint Renan és Strauss, vagy az egyház; a miben ezek egyfelől nevetségest és érthetetlent, másfelől valami rendkivülit, a természet és történet törvényein kivül eső dolgot látnak, azt az „Ecce Homo“ összhangzásba hozza mind a Jézus személyével, mind a történet rendes folyamával, s azokból oly következtetéseket von ki, a melyeknek ellentmondani nem lehet; mindenek felett Jézus erkölcstanát hegyi beszéde alapján oly megragadóan tárgyalja, s a betük és kifejezések helyett mindenütt a szellemet keresve, azt oly találóan alkalmazza a házi

és polgári, a családi és társadalmi kötelességek megértésére, hogy az ember a keresztény vallásról egészen más fogalmat nyer, mint a minőt a hitvallások szoktak adni, s az is, a kiben netalán az egyház dogmái a vallásos érzést kihütötték, Jézusnak az „Ecce Homo"ban előadott erkölcstanát olvasva, ujra melegülni érzi szivét. S vajjon nem ez-e az egy szükséges dolog, a mely után a kereszténység sohajtozik? Innen igen helyesnek találom egy franczia nőnek, Mary Meynieu-nek észrevételét, ki az „Ecce Homo"t ismertetve a többek közt igy ir: „Honnan lehet kimagyarázni e könyv jó hatását s rövid időközönként ért számos kiadását? Vajjon nem abból-e, mert jól vagyunk már lakva a dogmatismussal, a scholasticus czivódásokkal, a homályos textusok szőrszálhasogató magyarázatával, a Krisztus kettős természete, a részszerinti vagy teljes ihletés, s minden tudós vitatkozások felett tartatni szokott metaphysikai értekezésekkel, a melyek veszekedéssé, gyülölséggé s kölcsönös kizárássá fajulnak; mivel kevésbé kivánjuk tudni ma azt, hogy a zsidókhoz irt levelet Pál-e, Apollos-e, vagy egy ismeretlen irta, mint azt, hogy a benne foglalt tanitásoknak minő hasznát vehetjük? Vajjon nem abból-e, mivel érezzük, hogy például a parázna nőről való elbeszélés, mely oly drámai s oly üdvös hatásu, ha szinte nem egyéb is közbeszúrásnál, még sem veszit valódiságából, a mi lelkünkre gyakorolni szokott hatásából? mivel ránk nézve közönyös kérdés az, hogy amaz örökre emlékezetes beszéd a hegyen volt-e mondva, mint Máté állitja, vagy a térségen, mint Lukács adja elé, vagy hogy azt a mesternek különböző tanitásaiból tömöritették össze, a mint erre a feltevésre alkalmat szolgáltat a más két évangélistának e tárgyról való hallgatása, elég hogy mi figyelemmel hallgatjuk ez isteni szózatot, a mely annyi időn át visszhangzott? Igen, mi jól vagyunk lakva a theologusok Krisztusával, a középkor kereszténységével, és a vitatkozás a keresztség hatása, az együtt vagy előre működő kegyelem felől, mint a táborhegyi fényesség természetéről való, egyaránt haszontalannak kezd feltünni előttünk. A mit mi kérünk, az a mit a haldokló költő kért: világosság, mégis világosság! De oly világosság, mely az értelmet tisztitja s a szivet melegiti. Mi nem fordulunk el megvetéssel a viztől, melynek tisztaságát az emberek megzavarták, hogy egy jó szerencsére abba vessük magunkat, a melynek csak felületét hozza mozgásba ez égi lehellet. Imé miért olvassuk kiváncsisággal e nyugodt és egyszerü könyvet, a mely a nélkül, hogy szol-

gailag ragaszkodnék az évangéliom ilyen vagy amolyan elkülönitett helyéhez, a synopticusok átalános tartalmához ragaszkodik s a nélkül, hogy akár a pápával vagy a reformátorokkal, akár a conciliumokkal vagy a zsinatokkal, akár a bullákkal vagy a hitvallásokkal foglalkoznék, abban keresi, hogy mi volt Krisztus, mi az ő tudománya, s mi az ő munkája.“ [1])

A franczia nőnek im e valóban bámulásra méltó szakismeretet s szép felfogást visszatükröző észrevételében némileg az alap is ki van mutatva, melyen az „Ecce Homo“ nyugszik : t: i: a synopticusok. A szerző maga erről hallgat, s ez oldalról támadták meg ellenei leginkább, szemére vetvén, hogy az évangéliomokat nem vette birálat alá, s nem mutatta meg, hogy kik, mikor és hol irták azokat; továbbá, hogy minő ismerettel birtak az irók s mennyire hitelesek sat. ?„ A mit az „Ecce Homo“ szerzője tett — mond egyik leghevesebb megtámadója a münek — nem egyéb mint ez: felvette a három első évangéliomot mint három független elbeszéllést a Jézus életéről, a melyeket szem- és fültanuk irtak, a kiknek állitásai mindenesetre, mint igazak elfogadhatók, s ezeknek szavait összeköttetésbe hozván egy sereg dologgal, melyeket ő képzeletében teremtett, Jézus Krisztusnak egy képet teremtett, s ezt ő az ő élete és munkája átnézetének nevezi.“ [2]) Hogy az „Ecce Homo“ szerzője a Jézus élete megirásához használt forrásokról nem ad számot, ez igaz, de ebből nem lehet azt következtetni, hogy mindazokról magával sem vetett számot, mielőtt müvéhez fogott volna, sőt a figyelmes olvasó előtt tisztán látszik a vezérelv, melyet követ, s mely abból áll, hogy az évángéliomnak csak azon részeiből állitja össze müvét, a melyekben öszhangzanak, a többieket, melyekben az évángéliom irói egymástól különböznek, mint nem hiteleseket, nem használja. Erre vonatkozólag ő maga igy nyilatkozik az ötödik kiadáshoz irt előszavában: „Ő négy irót tartott szem előtt, kik közelében lévén az eseményeknek, a melyekről beszélnek, s a melyekről magoknak felvilágositást szerezhettek, a történeti tanubizonyságok jóbb osztályához tartoznak, de a kiknek hitelessége a kritikusok által erösen meg van ingatva, egyfelől azért, mert egymással nem egyeznek meg mindenben, másfelől azért, mert az általok elöadott történetben benső valószinütlenség van. Az ő czélja nem az volt, hogy e négy iróból Krisztus életéről kivona-

1) Le Disciple de Jésus Christ 1866. aug. 15-ki sz. — 2) A „Frazer's Magazin“ 1866 jun. sz.

tot készitsen, nem is az, hogy mindent megtaláljon, a mit róla tudni lehet, hanem hogy az ő általános jelleméről és törekvése czéljáról oly elemi felfogást alkosson, a milyent lehet az elnyütt kritikai kérdések mellőzésével. Az adatokban találtató különbségek az irók függetlenségének bizonyos fokát mutatják, s ennélfogva bizonyitásul szolgálnak arra, a miben összhangzanak, különösen a negyedik évangéliomnak a más háromtól való rendkivüli különbözése mind hangjára, mind magára a tárgyra nézve, erős bizonyitásul vehető azon állitások igazolására nézve, a melyek a három évangéliom mellett a negyedikben is megtalálhatók." Az iró e szerint a bizonyosság alapját a tanuk összhangzó tudósitásaiban vélte feltalálhatni, ezekből állitotta össze Krisztus életét és munkáit, s ha a fennebbi vád szerint képzelő tehetségét is igénybe vette, nem jogosan cselekedte-e? avagy meglehet-e irni Krisztus életét a képzelő tehetség egy bizonyos mértéke nélkül? Hiszen az évangélisták rövid és töredezett irásaiban, melyek talán épen azért ilyenek, hogy ne legyünk a betü rabszolgái, nem birjuk a Krisztusnak teljes életiratát, csak az anyagot, melyből egyik életiró ugy mint a másik a történeti képzelődés segitségével teremt vagy egy nevetséges törpét, vagy egy tiszteletre méltó alakot. Az „Ecce Homo" szerzője ez utolsót tette; az ő müvében testté lett az ige, melyet a nagy hirü s egyik tanár-társától „decus patriae et universitatis" czimmel megtisztelt holland theologus, Opzoomer, mondott ki, midőn egy leczkéjét megnyitó beszédben a Renan Jézus életét birálva, igy szólott: „Ha a kereszténység szellemét ott érezzük, hol az Isten iránti szeretet a felebaráti szeretetben nyilvánul, hol mindent felkeresnek, mi tiszta és szeretetre méltó, minden jól hangzik, mi az ember életét szebbé, szerencsésebbé, jobbá teheti: akkor a Krisztus szelleme az igazi vallás, az igazi erény szelleme; akkor az volt Jézus czélja, hogy az erkölcsi és vallásos életet az emberben fölébreszsze, a sziv érzelmeit megtisztitsa, a menyet a földre hozza, s az Isten országát az emberek közt megalapitsa. Akkor Jézus nem mint ábrándozó, nem mint az élet legszebb és legnemesebb élveinek és viszonyainak szétrombolója áll előttünk, hanem mint egy fenkölt szellemü ember, kiből egy a világot tökélyesitő erő áradott szét, és ki először biztositott győzelmet azon meggyőződésnek, hogy az egy Isten mindenek atyja s az emberek mindnyájan testvérek." [1]) Ennek alapján nem titkol-

1) Prot. egy. és isk. lapok 1865-ik évi 22. sz.

hatom el azt az ohajtásom: vajha az „Ecce Homo“ egy magyar forditót és kiadót kapna, s vajha a második kötet, melyet a szerző előszavában kilátásba helyezett, s a melynek tárgya: „Krisztus, mint az új theologia és vallás teremtője“ lesz, mentől hamarább megjelenne, annyival inkább, mert bármennyire akarta is e művében kikerülni a theologiai kérdéseket, a csudákról való tant nem kerülte ki, ezeket mint megtörtént dolgokat ugy tekinti, sőt azokra nagy sulyt látszik fektetni; a csuda fogalmának magyarázatát azonban más theologiai kérdésekkel együtt a második kötetre halasztotta, s hogy ennek magyarázata nem fog ellenkezni szabad irányu eszméivel, melyek szerint az évangéliom parancsait is részben elavultaknak, részben a kor kivánalmai s az emberiség miveltségének szükségeikhez képest módositandóknak s tovább fejlesztendőknek tartja, ezt sejteni lehet abból, hogy a Jézus keresztelésénél előfordult csudákat megemlitvén azt mondja: „Egy galamb megjelenésében nincs semmi csudálatos dolog, s a menydörgésből könnyen szavakat rak össze a felhevült ember, ki megszokta a menydörgést Isten szavának tekinteni“ (10. l.)

S ezzel már le is tehetném a tollat kezemből, ha nem érezném, hogy mily gyenge az ismertetés magához a műhöz képest, ha nem kellene attól félnem, hogy a midőn egy emberi szellem remekét töredékekben bemutattam, talán a legfényesebb vonásokat törtem össze benne. E hibámat ugyan már jóvá nem tehetem, de olvasóimat talán kibékithetem a fáradságért, ha végül egy pár levelet hű forditásban közlök az „Ecce Homo“ záradékából.

„Jelenleg bevégezvén tárgyunkat“ — irja az „Ecce Homo“ szerzője — vessünk egy pillantást a Krisztus által végrehajtott mű nagyszerüségére s annak általunk kinyomozni czélzott természetére. Ezt két különböző oldalról tekinthetjük. Elsőben, mint egy szemléleti művet, a melyet több régi bölcsnek azon törekvésével hasonlithatunk össze, mely szerint ezek magoknak egy olyan társulatot gondoltak ki, a mely igazságosabb és tisztább elveken alapuljon, mit a körültök levő államok. Plátó is tett hasonló kisérletet, és egy későbbi bölcsész azon a ponton volt, hogy az ő gondolatait valósitsa egy tényleg felállitandó platonopolis által. Az Isten országa, az új Jéruzsálem, melyet Krisztus alapitott, hasonló volt ehez a szemléleti államhoz. Ő azon fő elvekre támaszkodva, a melyek minden polgári társaságnak alapul szolgálnak, a nélkül, hogy kedvező körülmények vagy királyi engedély után várakoznék, egy oly társulat

létesitését vette tervbe, a mely nem csak hogy nem volt meghatározott helyhez kötve, sőt minden ilyen korlátoztatást visszautasitott. Egyike volt ez azoknak a merész képzelődéseknek, a melylyekre a bölcseket általánosan kicsapongani engedjük tanulmányaik között, nem azért, mintha azokat csak egy perczre is valósithatóknak gondolnók, hanem mivel azok hasznos értelmi gyakorlások az ifjúság számára és mivel betöltvén velök a papirost, közülök oly határozott intések válhatnak ki, a melyeket valamely gyakorlati ember képes lesz lassankint felhasználni a már létező állam szervezetébe. Hogy az ilyen tervezetekből több gyakorlati hasznot lehessen huzni, ezt mindazok a gyakorlati államférfiak, a kik valaha éltek, lehetetlennek nyilvánitanák. Ezek ennélfogva jobban tudják másoknál, mily kevés bölcsességgel kormányoztatik a világ. Az intézmények egész szerkezetét ugy tekintik, mint az emberek világos, egyetemes és érzéki tulajdonainak és a külső állapotok ellenállhatatlan kényszerüségének kinyomatát. Azt hiszik, hogy a legnagyobb részt illetőleg az egyesek bölcsessége semmit sem tehet egyebet, minthogy kilesse ezen okok müködését, a nyilatkozó szenvedélyeket hasznára forditsa, s néha elfogadja azt a módot, a mi a mellett, hogy bizonyosan jó, egyszersmind népszerü is. Előttök minden oly átalános tervezet, mely az első elvekre hivatkozik, s e mellett az emberektől áldozatot kiván, a dolog természeténél fogva gyakorlatiatlannak tetszik. Ennyiben tehát Krisztus tervezete is szemléleti volt.

Mi nem hasonlitjuk össze a Plátó köztársaságát az áthenei, vagy római köztársaságokkal, mert bár mily érdekes lehetett is az előbbi a papirosan, valósággá soha sem lett. Lehet, hogy az nagyon tökéletes volt, de Athene és Róma több volt, mert létezett. A Krisztus szemléleti társulatát azonban össze lehet hasonlitani a világon létező társulatokkal szintugy, mint a bölcsészekével; mert bármily lehetetlennek látszsék is az első elveken kifejtett társulatnak ilyetén szemlélete, az nagy mértékben valósittatott. Ez a társulat ott áll más államok mellett és között a történelemben, össze van kötve azokkal, s mégis el van különitve tőlök. S habár szerkezete annyira eszményi és bölcselmi, nem kevésbé szilárd, mint azok az államok, a melyek a családi és nemzeti viszonyokon, vagy az önvédelem és közlekedés szükségességén alapulnak. Nem kevésbé szilárd, s bizonyosan több életerővel biró. Ez a társulat már rég túlélte mindazokat az államokat, a melyek alapulá-

sakor léteztek; több polgára van, mint bár mely más államnak. Költséges hadsergek segedelme nélkül fennáll, mert nem esetleges szövetségen vagy physicai erön, hanem benső halhatatlanságon nyugszik; a régi czivilizáczió ellenségeskedésével, a középkor miveletlenségének vadságával szemben fentartotta magát, és a mostani általános közvélemény alatt oly biztosságban van, hogy azon részei is lerонthatatlanoknak látszanak, a melyek halálra volnának érdemesek. E társulat a politikai tudományokhoz egy új fejezetet adott, csaknem mindazon változásokon keresztülment, a melyeken egy állam keresztülmehet; volt democrácziai és aristocrácziai formája, nem hiányzott a törekvés alkotmányos birodalommá tenni, és a történelem által feljegyzett zsarnokság is a legnagyobb mértékben szerepelt benne.

Az új Jéruzsálem eszerint épen ugy nem kerülte ki a megromlottságot, mint az ó Amaz első keresztény költő, ki ezt az új Jéruzsálemet zavartalan tisztaságban látta leszállani „az égből Istentől“, mint a költők szoktak, egy eszményt látott; azt az eszményt, a mely talán egy kis időre csaknem valósitva volt, és a mely ismét valósitva lehet. De a mit mi magunk után a történelemben, és magunk körül a világban látunk, meg kell vallani, hogy nem hasonló „az ő férjéért felékesitett menyasszonyhoz“. Látunk valamit, a mi bámulásra méltó, és sokat a mi nagy, de nem látjuk a szüzies tisztaságnak ezt a fényét. A menyasszonyi öltözet el van viselve, és a myrthus koszoru elhalványult. Eloször a kipusztulni indult babonák redvessége, azután a barbar szokások, azután az észnek túlbecsülése, mely a rendszert és czivódást előbbre teszi a testvériségnél, a kereszténységet a theoriákkal ismeretlenné teszi, s azt egy nyegle bölcsészetévé idomitja, a mely vakon törekszik minden tudomány előhaladásának feltartoztatására — mindezek a tévedések az egyházat hosszú élete egymást követő szakaiban megmérgezték, s az egyesek számos új és félszeg hibái kegyvesztésbe juttatták. A hitvallás, a mely az emberi természetet gazdagitja és szélesbiti, egyszersmind nagyobb bűnökre is képessé teszi az embereket; a bensőbb szentségbe befogadva, nagyobb szentségtörési kisérteteknek vannak kitétetve; új kötelességek érzésére buzdittatván, néha a régiek iránti egyszerű tiszteletöket is elvesztik; szentek, a kik a kisértések legfinomabb neméinek is ellentálltak, néha minden küzdelem nélkül engedtek a legközönségesebb kisértetnek; a hypocrisis tizszer elmésebb és jobban felfegyverkezett lett a szineskedésekkel; egy szóval, az emberi

természet kikerülhetetlenül fejlődött hátrafelé épen ugy, mint előfelé, és ha a keresztény korszakokat a pogányokkal hasonlitjuk öszsze, ugy találjuk, hogy jobbak is roszabbak is amazoknál, s kérdésbe lehet tenni, hogy vajjon az emberiség általában csakugyan nyert-e valamit?

Azonban e kérdés mégis helytelen. Mit használ a felnőtt embernek gyermekkoráért bánkodni, s töprenkedni a felett, hogy az értelem és tapasztalat csekély elégtétel azért a gondtalan boldogságért, mely gyermeki tudatlanságával volt összekötve? A természet törvénye volt, hogy férfivá legyen, és ha a gyermekkor bölcsesség nélkül boldog lehet is, azért az esztelen és babonákban élő ember nem remélhet magának hasonló boldogságot. A kik „a vén Proteust a tengerből kikelni“ látták, lettek légyen kevésbé boldogok, vagy boldogabbak mint mi, mi semmi esetre sem lehetnénk boldogabbak, ha őt látnók. De a keresztény egyház győzelme az, hogy létezik, hogy a legmerészebb minden szemléleti ábrándok között, nem csak nem találtatott gyakorlatiatlannak, hanem teljesedésbe vétetett, és a midőn teljesedésbe vétetett, nem csak egy nehány kiválasztott lélekre szoritkozott, hanem a földnek egy nagy részén elterjedett, és a midőn igy elterjedett, nem csak egy-két emberkort ért, hanem eltartott két ezer évig is, és a két ezer év végén is nem csak ugy áll, mint egy hajóomladék, a melyet a mult kedvelőinek türelme óv meg a pusztulástól, hanem mint egy oly intézmény, a melyben még elég életerő és képesség van arra, hogy az új körülményekhez alkalmazkodjék, s végre, mindazon változások után is, a melyeken keresztül megy, látható marad egy dolog: az alapitó nagy és kioltbatatlan szelleme.

Ebben és nem a visszaélésektől való megoltalmazásban áll a kereszténység isteni hatalma, s nem is valamely tökéletességben vagy mindent-kielégitésben. Közös hibája a keresztényeknek ugy tüntetni fel hitöket, mintha egyedül ez volna becsülésre méltó, és mintha ez ennélfogva mindent magában foglalna, a mire az embernek szüksége lehet, vagy a mit kivánhatunk. Pedig ez csak egyike a számos kijelentéseknek, s magára nagyon is elégtelen az ember boldogságára. Sokan azon emberek közül, a kikben a keresztény szellem a legerősebb volt, emberi nemünk legnyomorultabbjai közé tartoztak; sok nemzet mélyen belemerült ebbe, s nem jutott általa boldogságra és hatalomra, csak vigasztalást huzott belőle magának alásülyedésében. A boldogságra e mellett szükség van még némely

természeti dologra: testi egészségre és erélyességre, szükség van okosságra, a természeti tények és források ismeretére. Hogy jóllétünköt a természeti dolgok felhasználása által előmozditsuk, erre különösen most a mi napjainkban egy más nagy kijelentést kaptunk. Mi a tudomány áldott világosságában élünk, azon világosságban, a mely még távól van ugyan a maga délkörétől, mindazáltal naponta sok sötét babonát, sok gyávaságot elüz az emberi lélekről Ez a két kijelentés egymás mellé tartozik. Azok a pontok, a melyek összeütközésben állittatnak lenni, nem tartoznak jelen tárgyalásunkhoz, azok a keresztény egyháznak nem erkölcs-, hanem hittana körébe vágnak. Az erkölcsi kijelentésről, a melyet vizsgáltunk, soha sem állitották az emberek, hogy a tudománynyal ellentétben lenne. Mindkettő igaz és mindkettő lényeges az emberinem boldogságára. Lehet, hogy a mióta a tudomány módszerei megjavittattak s annak biztos haladása megkezdődött, kevésbé volt kitétetve hibáknak és tévedéseknek, mint a kereszténység, és valaminthogy a tudománynak ezen módszerei főleg korunk vivmányai közé tartoznak, a mi kötelességünk azok felett különös buzgósággal örködni, igényeit előtérbe állitani, és azokkal, a kik a kereszténységgel megelégedve a tudományt megvetik, ugy bánni, mint Krisztus bánt a világosság ellenségeivel, azokkal, a kik az ő idejében az ismeretek kulcsait félrevetették. Bizonyára azok tulzó zeloták, a kik Mózest hozzák fel egy oly bölcsesség magyarázói ellenében, a mely bölcsességet Mózes hiában ohajtott, mert az egy jóval távolabbi nemzedék számára volt fenntartva, ezen ujkori emberek számára, a kikre méltán alkalmazhatjuk Krisztus szavait, és elmondhatjuk, hogy a legutolsó közülök nagyobb Mózesnél. Másfelől, a keresztény erkölcstan, ha szinte kevésbé biztos és ment az elferditésektől, mint a tudomány, közvetlenebbül és erősebben hat az emberiségre. A tudományos élet nem oly nemes, mint a keresztényi; jobb, ugy szólva, ha az ember az új Jéruzsálemnek, mintha az új Athenének lesz polgárává, valóban, jobb dolog mindenütt testvért és barátot találni, mint a keresztény, minthogy az ember a bölcsész módja szerint „rokonát és barátját is oly kevésre becsülje, hogy nem csak azt ne vegye számban, miként boldogulhat, hanem hogy vajjon emberi lény-e, vagy valamely másnemü teremtmény. [1])

Azonban a Krisztus müve, a maga akaratja és ereje által egy

---

1) Plátó, Theaet.

oly tartós és egyetemes intézmény megalapitásában, nem hasonlitható össze egy müvel sem, melyekről a történelem tudósit. A tény embereinek remekei durvák és közönségesek ehez képest, s a szemlélődés remekei üresek és lényegtelenek. Midőn arról beszélünk, bámulásunk kifejezésére hiányoznak szavaink. Szólhatunk a szándék eredetiségéről s az ügyességről, melyet a kivitelben nyilvánitott: de mindezekkel a kifejezésekkel még nem meritettük ki a dolgot. Eredetiség és találékony ügyesség müködtek ebben bizonyára, de miként, ezt nem lehet kimutatni. A teremtő erőt, a mely létrehozta azt, a miről a van mondva, hogy a pokol kapui rajta nem győzedelmeskedhetnek, ezt elemezni nem lehet. Az új Jéruzsálemre nézve nem gondoskodott egy épitész sem tervrajzokról, s az egyetemes társulat részére nem bizottság állitotta meg a szabályokat. Ha a természet müveiben a számitás, a nehézségekkel való küzdelem, az elővigyázat, az elmésség jeleit kimutathatjuk: akkor lehet, hogy a Krisztus müvében is ugyanazon jelekre akadunk. De ezek az alsóbb és másodrendü erők nem öntudatosan gyakoroltattak, ezek el voltak rejtve a sokféle s mégis egyszerü teremtő tény alá. A megfoghatatlan munka csendességbe folyt le, zajtalanul, kevés figyelmet támasztva hajtatott végre az emberek szemei előtt. Ki irhatja le azt, a mi az embereket egyesiti? Ki hatolhat bé a beszéd képződésébe, a mely az emberek egyesülésének jelképe? Ki irhatja le kimeritőleg a polgári társaság eredetét? — A ki ezeket meg tudja tenni, az a keresztény egyház eredetét is megmagyarázhatja. Másokra nézve elég, ha azt mondjuk: „a szentlélek szállott azokra, a kik hivének.“ Egy ember sem látta az új Jeruzsálem épületét, a munkások egymásra halmozták a bevégzetlen falakat és kövezetlen útczákat, a meritő kanál és kalapács pengését senki sem hallotta; az égből az Istentől szállott alá.

Ferencz Józsi.

XVI.

Hétköznapi Imák

(Templomi használatra.)

Hétfőn reggel.

Életünk teremtője, gondviselő Istenünk a Jézus által! Imé fölemeljük lelkünket és kezeinket tehozzád. Megújult napunk és hetünk kezdetével megújitjuk hitünket és reménységünket is. Légy áldott, hogy az elmult éjszakán is oltalmad szárnyaival fedeztél, s eltávolitottad a gonoszokat és veszélyeket, melyek fenyegették életünket és lelkünket, hajlékunkat és szeretteinket, javainkat és boldogságunkat. Légy áldott, hogy szemeinkkel látjuk a napot, s ennek világában bölcsességed és hatalmad templomát! Légy áldott, hogy nevedben, szereteted és kegyelmed érzetével kezdhetjük el hetünket, folytathatjuk pályánkat! Itt e szent helyen rejtessz el a te sátorodba, befogadsz szeretetedbe, megszenteled életünket, s meghallgatod könyörgéseinket!

Atyánk, gondviselő Istenünk! az ég és a föld tebenned biznak, mert azokat te teremtetted; a világok benned remélnek, mert azok hatalmad végtelenségén állanak; minden teremtmények szemei tereád néznek, mert te azokat néven nevezed, s szeretetedből eltartod: benned bizunk mi is; mert te vagy a mi hitünk kősziklája, megtartásunk és szabaditásunk Istene!

S im e hittel lelkünkben leborulva imádkozunk, s kérünk tégedet mennyei Atyánk, hogy fogadd el hálánkat, melyet lelkünk, mint áldozatot, hozzád emel az egekre. Add aztán a te lelkedet, mely vezéreljen életútainkon, hogy czélunkat s örök hazánkat el ne téveszszük.

Mi végesek vagyunk, de te végtelen vagy; mi erőtlenek vagunk, de te az erők kifogyhatatlan kútfeje vagy: oh világositsd fel véges értelmünket, szenteld meg akaratunkat, erősitsd erőtelenségünket, hogy mindazt megtegyük, a mire megbiztál; elviseljük, a

mit reánk mértél; teljesitsük a törvényt, töltsük be a parancsolatot, melyekbe idvességünket foglaltad: s igy végezzük el hivatásunkat, mely szép és nagy, mint az örökkévalóság!

Te látod mindentudó Felség az akadályokat, melyek előttünk vannak: segélj, hogy legyőzhessük azokat; ismered az ellenségeket, melyek fenyegetnek: adjad, hogy azokon diadalmunk legyen. Szükségeink is vannak: kegyelmed bőségéből részeltess, hogy ezeket is kielégithessük, s lehessünk elégültek és boldogok test és lélek szerint.

Mindenünket tenéked köszönjük, s reád bizzuk ezután is, hogy őrködj felettök édes atyai lelkeddel. Hajlékunkat és javainkat, véreinket és kedveseinket itt és a távolban gondviselésed alá helyezzük: viselj gondot rájok, hogy megtartsad azokat, kiket nekünk adtál. Cselekedd, hogy mindenek, a mik találnak minket ma és e héten is: örömeink és szomoruságaink, reményeink és veszteségeink egyaránt szolgáljanak javunkra. Adj tiszta örömeket, ártatlan gyönyört, szelid érzést, s bűntelen vágyakat és reményeket, hogy semmivel se vétkezzünk ellened. Légy atyja az árvának, őrzője az özvegynek, gyámola az erőtelennek és öregnek, s vigasztalója minden szerencsétlennek. Gyógyitsd meg a betegeket, emeld fel az elesettet, vigasztald meg a szomorodott sziveket, s minden sorsu gyermekeiddel éreztesd atyai kegyelmedet, mely a benned bizókat megtartja, s meghallja a hozzád kiáltóknak szavát!

Végül Atyánk! adj részt mindennemü áldásaidból, hogy kielégittessünk; s minden érzéseink és gondolataink, szavaink és cselekedeteink, vágyaink és törekvéseink által boldogságunkra, szent neved dicsőségére éljünk és szolgáljunk ma és ezután. Ezekre kérünk, ezekben hallgass meg, szent fiad által. Ámen.

Utóima. Atyánk! hetünk első zsengéjén felmutattuk az áldozatot. Vedd kedvesen mitőlünk, midőn tégedet kérve kérünk. Áldd meg napunkat és hetünket, hogy életünk és cselekedetünk az igazság és tökéletesség útjában találtassék. Ámen.

Hétfőn estve.

Hálával eltelve jöttünk szent hajlékodba szerető Istenünk a Jézus által! Tégedet illet a dicséret és a magasztalás örökkön örökké! Nem változik léteted, nem rendül meg bölcsességed, szereteted és jóságod, melyek által igazgatod

a világot, s vezeted emberi sorsunkat és állapotunk történeteit és változásait.

Im végére siet e nap, melyet nevedben kezdettünk; áldozóra szállanak a sugarak, melyekben ragyogott teremtő és megtartó hatalmad dicsősége: s mi ide jöttünk, hogy imádkozzunk.

Köszönjük, szerető Atyánk, hogy segitettél pályánk folytatásában, erőt adtál terheink elhordozására s kötelességeink betöltésére. Sokak ugyan a világok, melyek lábaid alatt függenek, számtalanok a teremtmények is, melyek mind benned élnek és vannak; de végtelen jóságod, isteni szereteted gondot viselt ma is mindezekre; s mi, a kiket megtartottál, együtt valljuk a Krisztussal, hogy tudtod és akaratod nélkül a hajszál is le nem eshetik fejünkről.

Bocsáss meg, kegyelmes Atyánk, ha ellened vétettünk. Sokra biztál meg ma is, midőn felmutattad előttünk hivatásunk mezejét. Életünk és erőnk, szivünk érzései és tehetségei azok a javak, melyekkel munkálni, s többről többre menni tartozunk, hogy a jóságban és tökéletességben hozzád hasonlók legyünk. Fogadást is tettünk, hogy lankadni nem fogunk, rendeltetésünkben meg nem tántorodunk. Érezzük magunk, hogy nincs teljesitve minden; de bizunk tebenned, hogy adsz még napot és időt, hogy hivebben éljünk akaratodnak, több javait teremjük meg az erkölcsi életnek, s gyümölcseit hitünknek.

E hitben bizunk gyarlóságink között, s e reménynyel távozunk házadból, melybe most befogadtál, s befogadsz ezután is. Csak arra kérünk, hogy minket te ne hagyj el. Világ és emberek elhagynak: csak te maradj velünk. Fáradságunk után nyugalmat óhajt bágyadt természetünk: adj csendes éjszakát; s mikor álomba zárkozunk s öntudatlanok leszünk, mint a csecsemő: soha nem szunyadozó szemeid virasszanak felettük, hogy távozzanak el a gonoszok, a kik háborgatnak; s ne támadják meg az istentelenek javainkat, melyekért verejtéket hullattunk, s kegyelmednek hálával tartozunk.

Nem csak magunkért esedezünk, kik kevesen áldozunk e pillanatban, hanem minden véreinkért és felebarátainkért. Terjeszd ki karjaidat mindenekre; fogadd kebledre a szerencsétlent, hogy hajtsa le hitének szent ölébe fejét a bánat és nyomoruság gyermeke. Cselekedjed, hogy gyászos egünket szépitsék meg reményünk és bizalmunk csillagai, melyek után bizton virad fel sza-

baditásod újitó reggele. Tedd becsesekké a pillanatokat, melyek e napból még hátra vannak, hogy igyekezetünk takarithasson az örökélet csűrébe. Édesitsd meg törekedéseink kenyerét, hogy lelkünk édes önérzetével is táplálkozzunk mi, kik lelkiek vagyunk. Legyen béke itt e szent helyen, künn a nagy világban, otthon hajlékunkban, — az emberekkel és teveled,— az ég és a föld között. Szent fiad nevében kérünk, hallgass meg. Ámen.

Utóima. Minden lelkek őrizője, ki gondot viseltél reánk ma is, áldassék még egyszer szent neved! Oltalmazz az éjszakában, s engedd, hogy érjünk vidám reggelt. Hallgass meg. Ámen.

Kedden reggel.

Mindenható Isten, menyei Atyánk a Jézus által! Neved és szeretetedd imádására nyitjuk meg ajkainkat, s emeljük fel kezeinket az egekre, melyeknek fényességében lakozol örökkön örökké! Szeretet volt a hatalom, melylyel semmiből teremtetted e világot,— szeretet volt a bölcseség, melylyel törvényeket alkottál, — szeretet volt a lélek, melylyel kezdetben a vizeket tápláltad, — szeretet volt a jóság, melylyel minden teremtményeidet éltetted, — szeretet a kegyelem, melylyel megváltottad a világot, hogy higyjünk tégedet egyedül Istennek, s higyjük az örökéletet!

Im legközelebbről is, az elmult éjszakának csendjében, szeretetedd karjain nyugodtak mindenek; szeretetedd ölében aludtunk mi is, s újultunk meg e nap kezdetén, midőn jó reggelt mondhatunk a te nevedben, s köszönthetjük az embereket, kikkel földi utazásunkban találkozunk. Áldott vagy örökké, ki megvidámitod reggeleinket, s jóvoltoddal betöltöd napjainkat!

Szeretet és jóság Istene! minden szükségeinkben hozzád folyamodunk, minden dolgainkban segedelmedet kérjük, reményeinkkel benned bizunk, bánatunkban és keserveinkben vigasztalást és enyhületet nálad keresünk; mert te vagy egyedül a mi Istenünk! Te oltalmaztál, te neveltél és tanitottál, jóllétünk és boldogságunk küzdéseiben és keresésében te segitettél, számtalan viszontagságainkban megtartottál, hogy hálával eltelve nézhetünk vissza gondviselésed imádandó munkáira.

Mutasd meg ma is, Atyánk, szeretetedd csoda dolgait; bizo-

nyitsd be a hit erejét gondviselésed által, hogy támadjon köztünk új hit, új élet, s győződjünk meg arról, hogy szereted gyermekeidet minden helyezetben, a szegénység és árvaság kenyerén és könyüin, az özvegység és üldöztetés, a bánat és gyalázat porában, jajjain és sohajtásain!

Tartsd meg életünket, egészségünket, erőnket és javainkat, érzéseinket és tehetségeinket, hogy ezekkel munkálkodjunk, menjünk többről többre, mint hív sáfárok, nyereségről nyereségre, s engedd, hogy jól legyen dolgunk. E végett értelmünket és okosságunkat világositsd meg kegyelmeddel, hogy mint világosság fiai lássunk józanon, ismerjük fel a jót és a roszat. Szenteld meg akaratunkat is lelkeddel, hogy erősek és állhatatosok legyünk az igaznak és jónak követésében. Ihlesd szíveinket is égi érzettel, hogy ne csak a világiakért epedjünk, hanem az örökkévalók keresésével is foglalkozzunk; mert egy a fődolog, — s ugy is ez a világ elvész, s ennek ábrázatja elváltozik!

Légy vezérünk, szerető Atyánk, mindenekben; légy a mi paizsunk és kővárunk az élet kisértései és ostromai ellen; s ha gonoszok az idők, ha terhesek a napok: segélj, hogy türni és szenvedni tanuljunk a te szent fiadtól. Segélj, hogy csüggedés nélkül munkáljunk, mig erőnk leszen, s a jövőre visszatérés nélkül siessünk, mig nappal vagyon. Sokasitsd meg a keveset kezeink között mértékletesség és takarékosság által, hogy tudjunk tisztességesen élni, s mint az első hivők, a kevésből is gazdálkodni. Ne bocsáss reánk csapást és inséget, ne sokasitsd jajjainkat és könyhullatásinkat. Erősitsd a szeretet lánczait közöttünk, hogy testvéri indulat által könnyitsük egymás terheit s édesitsük meg a keserüségeket. S végül mindenek teljesitésére segélj, mikkel magunknak és a miéinknek, az embereknek és tenéked tartozunk, hogy e nap is legyen emléke az örökéletnek, záloga idvességünknek! Szent fiad nevében kérünk. Ámen.

Utóima. Áldott légy szerető Atyánk, hogy befogadtál hajlékodba! Töltsd ki szent lelkedet mi reánk egyen-egyen, kik itt vagyunk, hogy eljuthassunk a földi és mennyei boldogságra. Hallgass meg. Ámen.

Kedden estve.

Meghálálhatatlan jóságu és szeretetü Istenünk a Jézus által! Bejöttünk kapuidon hálaadással, a te pitvaridba

dicsérettel; mert időről időre vagyon a te irgalmasságod, nemzetségről nemzetségre a te tökéletességed! Nincs vége lételednek, határa szeretetednek, melylyel világok és egyesek sorsát vezeted, jóllétét és boldogságát munkálod. . . . A mi életünk csak egy tenyérnyi, — örömeinknél a kezdet és a vég egymással találkoznak, — napjaink elmerülnek, mint a csepp a vizek mélységébe, — gyönyörüségeink tünnek és hervadnak, mint a mezőknek virági, s magunk is sietünk az enyészethez, s mint az elmuló árnyék közelitünk a halálhoz.

Köszönjük, oh Atyánk, hogy a változás és enyészet hullámai közt fentartottad életünket, hogy el ne merüljön: igazgattad sorsunkat, hogy el ne tévedjünk; vezérelted dolgainkat, hogy előre haladjunk, s meg is áldottad igyekezetünket, hogy jutalom nélkül ne maradjunk.

Minden engedelmeskedik tenéked, oh végtelen hatalom. Elborulnak az egek és ismét kiderülnek; aláhullanak az eső cseppjei és felszárad a föld, forognak az éj csillagai s visszatér a leáldozó nap, mert mindenik érzi jobb kezed erejét, melylyel teremtetted: csak mi nem tudunk eléggé jó és engedelmes gyermekeid lenni. Törvényeidet kijelentetted, akaratodat tudtunkra adtad, — lelkünkbe irtad intéseidet, szólottál a természetben s megváltásunk könyvében: mégis e napon is vétkeztünk, mert ellened sokszor békételenkedtünk, — nem követtük az intést, nem vettük fel a keresztet, nem viseltük az igát, hogy lettünk volna méltó hivei a te szent fiadnak, s jó gyermekei az anyaszentegyháznak!

Isten, kegyelmes Atyánk! bocsáss meg, s add ja d a te békességedet minékünk, hogy ne kelljen félnünk a büntetéstől. Adj békét földünkön, hogy a halmok és völgyek, hegyek és rónák hirdessék igéreted teljesülését, mely szerint az ég meghallgatja a földet. Adj békét polgári életünkben, hogy ne dúljon az erőszak és istentelenség, hanem legyen győzelme az igazságnak, jognak és törvénynek. Adj békét egyházunkban, hogy hitünk és szeretetünk legyenek erősségei a Sionnak, melyben lakozik dicsőséged. E végre neveld az ifjakat isteni félelemben, a véneket és elöljárokat tanácsodban, hogy cselekedetök által világoljanak másoknak. Adj békét otthon hajlékunkban, családunk tagjai között, hogy munkáljunk egyetértve a közboldogságért. S mikor senki sem lát is, őrizzük meg az ártatlanságot és erkölcsiséget, hitünket és vallásunkat, hogy ezek legyenek vigasztalásul sirunkig.

Lám Atyánk! hanyatlik a nap, s bágyad természetünk, mert elfáradunk dolgaink és terheink alatt. Álomba zárkozik a világ, s álomra dölünk mi is: adj háboritatlan éjszakát, s újits meg édes álommal. Vedd vigyázásod alá mindenünket, mikkel szerettél, s tartsd meg jóllétünk és üdvünk feltételeit, hogy ne kellessék romok és hamvak, gyász és koporsó közt sirva zokognunk. Mint a végtelen eget földünkre: ugy boritsd határtalan szeretetedet mindenekre, — egyaránt minden sorsú gyermekeidre: a szegényekre és gazdagokra, a nagyokra és kicsinyekre, a boldogokra és szerencsétlenekre, kik benned biznak és tőled várnak, s együtt vallják és hiszik, hogy e r e m é n y m e g n e m s z é g y e n i t. Szent fiad által kérünk Ámen.

Utóima. Tégedet keresünk, jó Atyánk! Ne rejtsd el orczád áldott világát. Tőled kérünk és esedezünk. Halld meg esedező lelkünk szavait, hogy áldozatunk és könyörgésünk jusson elődbe az egekre! Ámen.

Szeredán reggel.

Isten, mindenható felség, menyei Atyánk a Jézus által! Nincsen semmi, a mit ne teremtettél volna, — nincs semmi, a mire ma is gondot ne viselnél. E nap kezdetén is, melyen kihasadott a hajnal, s feltünt már a reggel is, imádunk és áldunk tégedet! Nem vagyunk hiszen tökéletesek, s igy boldogok sem lehetünk; — de kinok és szenvedések nem szegeztek le ágyunk deszkájához, bujdosás és betegség nem zártak el most is házad szerelmétől; — nem hallottuk az elmult éjjen is haldokló szerelmesink utolsó hörgésit, szemeink se zárodtak be ama sötét és hosszu éjszakára. Áldunk tégedet e kegyelemért, s boldogoknak érezzük magunkat, hogy élünk, hogy itt lehetünk, hogy munkálkodhatunk, hogy jóllétünket és országodat kereshetjük. Kevéssel birunk ugyan: s vannak nálunknál gazdagabbak és világ szerint boldogabbak is; mi gondokra és szükségekre viradunk reggel, — terheket és kereszteket viselünk nappal, — búra és bánatra fekszünk le estve: de van erőnk még munkálni, időnk és alkalmunk tenni és igyekezni, hitünk és szeretetünk türni és jót cselekedni, reményünk várni és bizakodni!

S im boldogoknak érezzük ezekért most is magunkat. Azért, a mink nincs, nem békételenkedünk; azért, a mivel nem birunk, nem zugolodunk. Elég gazdagok és boldogok vagyunk, hogy mint ama kiválasztott nemzetségnek: ö r ö k s é g ü n k a z I s t e n, —

kincsünk a szeretet, — vagyonunk a jóság, — hajlékunk a hit, — erős várunk a Sion, — boldog kikötőnk az örök idvesség! . . .

Édes Atyánk, Istenünk! e keresztényi bizalommal tekintünk most is hozzád. Ne engedd, hogy megszégyenittessünk. . . Mig erővel és tehetséggel birunk, kenyerünket és ruházatunkat kereshetjük: addig örök és idő szerénti szükségeinket kielégithetjük. Vannak nálunknál szegényebbek és szerencsétlenebbek is, kiknek vágya már csak a koporsó. Mig tárva előttünk hivatásunk mezeje, s az idő ajánlkozik is: lehetünk a kevesen is hiv sáfárok, s mehetünk igy többről többre, nyereségről nyereségre. Egyenlőséget nem várunk, nem is kérünk halálunk előtt: akkor aztán egyenlőkép fogunk elporlani a sirok férgei közt, s majd egykor egyenlőkép boldogulni, ha igazak voltunk, angyalaid társaságában, hogy ott is szent neved dicsőségét zengedezzük!

Költsd fel és neveld lelkünk öntudatát, hogy igaz lelkiismerettel itéljünk, szóljunk és cselekedjünk, hogy ne kárhoztassunk másokat azokért a bünökért, melyekben mi is lélekzünk. Mint képedre és hasonlatosságodra teremtett valóságokat, méltóságunk érzete óvjon meg önzéstöl és szükkeblüségtől. Ne irigykedjünk másokra, szeretetlenség és harag, bosszu és rágalom ne legyen a mi fegyverünk soha; s ha kisértetünk is, bünbe ne merüljünk, s bár mily helyzetben is, aljasok ne legyünk. Ápoljuk a szeretetet; mert mikor ez elfogyatkozik, a bűn is megsokasodik. Hadd legyünk gondviselésed amaz eszközei, kik felemeljük az elesett ártatlanságot, védelmezzük a jogot, tiszteljük a megvetett erényt és becsületet, s befogadjuk az üldözött igazságot!

Tégy jól kegyelem Istene ma is egyházaddal, ennek fiaival és leányaival, kik itt vannak, vagy innen elszakadva; kik otthon foglalkoznak, vagy künn a mezőn verejtékeznek, kik közel vagy messze utaznak. Teremts mindenkiben tiszta szivet, hogy érezhesse jóságodat, hogy minden árva és özvegy, minden nyomorult és szerencsétlen, ki téged keres, elmondhassa: Jó vagy azoknak, a kik tiszta szivüek. Ezekre kérünk, ezekben hallgass meg, szent fiad által. Ámen.

Utóima. Jó reggel keresünk téged szent Atyánk! hogy szentelj meg, hogy erősits lelkünkben, tarts meg hitünkben. Térj azért hozzánk, hogy erősek legyünk, s adj idvességet e háznak, melybe béfogadtál; lakóinak, kik együtt imádkoztunk. Ámen.

Szeredán estve.

Minden jóknak adója, kegyelmes Atyánk a Jézus által! Minden jó adomány onnan feljül vagyon tetőled! Hálát adunk minekelőtte e nap is elszakadna tőlünk, s felemeljük kezeinket estvéli áldozatul! Mindeneket bölcsen teremtettél és igazgatsz. Nap és éjszaka következnek egymás után, s tovább, tovább zengik bölcseségedet. A meny seregei, a földön élő embervilág milliói, ott fenn az angyal s itt alant a porszemben élő állatocska, a magosban a nap és a csillagok, a mélységben az elmuló láng és a tűz szikrája, a tengerek és ezeknek lakói, a látható és láthatatlan világ, — az ismert és nem látott világrészek teremtményei, hirdetői gondviselésednek, melynek karjain nyugtatsz mindeneket, s neved dicsőségét ragyogtatod! . . .

Lám e napon is gondot reánk te viseltél. Mindennémü szükségeinkben megelégitettél, javaidból tápláltál, kiszolgáltattad ételünket, italunkat és ruházatunkat; hajlékunkat és javainkat megtartottad, erőnket és tehetségeinket, értelmünket és akaratunkat, kedveseinket és barátainkat oltalmaztad, dolgainkat és igyekezetünket vezérelted; megszámláltad még hajszálainkat és verejtékezéseinknek cseppjeit is!

Áldassál mindenekben jó és bölcs Atyánk, örökkön örökké áldandó Isten! ki irgalmasságot cselekszel, — ki nem nézed, hogy téged elfelejtenek, hanem megemlékezel; tudod, hogy nevedet és szentségedet káromlással illetik, és te szeretetedet neveled; látod, hogy a világ mulandókba merül, és te az örökéletet és kegyelmet hirdeted.

Atyánk! vétkezhettünk mi is ellened; mert gyarlók, s mint a cserép töredékenyek vagyunk. Bocsáss meg nekünk, s bocsáss meg másoknak is. Ha tettünk valami jót, s ha elvégeztünk mindent, a mire megbiztál: legyen jutalmunk az édes megelégedés, mely serkentsen többre ezután. De azért ne hánytorgassuk magunkat, ne hogy kevélyek és követelők legyünk, hanem szeliden és alázatosan, mint a te szent fiad, végezzük el hivatásunkat, s mindent tulajdonitsunk akaratodnak és kegyelmednek. Mit fogunk érni, s mire jutunk ezután, boldogabbak vagy szerencsétlenebbek, gyengébbek vagy erősebbek leszünk-e, elrejtetted előttünk; erősits lelkeddel, vezérelj bölcseségeddel; mert minket változás és enyészet, bukás és halál fenyegetnek szüntelen.

Add áldásodat e napra, melynek pályáját mindjárt bezárod.

Add áldásodat kezeink minden munkáira, lábaink minden lépéseire. Add áldásodat szavainkra és cselekedetinkre, érzéseinkre és gondolatainkra, törekvéseinkre és soknemü küzdelmeinkre. Add áldásodat örömeinkre és fájdalmainkra, reményeinkre és vesztéseinkre, titkos sebeinkre és elrejtett könyeinkre. Add áldásodat házunkra és templomunkra, barátainkra és ellenségeinkre, rokoninkra és az idegenekre, édes hazánkra és felebarátinkra. Add áldásodat a jövő éjszakára, most életünkre, s egykor boldog halálunkra. Szent fiad által. Ámen.

Utóima. Felséges I-ten! immár a nap leszáll, és éj leszen; de maradjon vissza rajtunk szereteted világa, hogy új napot érjünk. Ha innen távozunk, tőlünk el ne szakadj, — légy velünk, s mi leszünk tebenned. Ámen.

Csütörtökön reggel.

Szent és imádandó Isten, menyei Atyánk a Jézus által! megtartásunk és újulásunk hálaérzetével imádunk tégedet most is, e pillanat szentségén. Mikor még csak sötétség volt minden, és a világok nem voltanak; mikor e föld nem volt formálva, és nem voltak a hegyek: te voltál egy örök Isten! Még nem születtünk e világra, s már kegyelmed rólunk gondoskodott, még öntudatlanok voltunk, s már karjaidon hordoztál; még nem tudtunk szót szólani, s már szerettél; még nem ismertük törvényeidet, s már neved félelmében neveltél, — még ismeretlenek voltunk az életben, s már ennek utain hordoztál, — még jót nem cselekedtünk, s már megáldottál; s e pontig s e pillanatig jutva sokasuló szeretetedet látjuk megdicsőülni életünkön és lelkünkön!

Im a legközelebbről elmult éjszakán is, — mikor sötétség boritotta a földet, melyen lakozunk, — felettünk szemeid virasztottak; mikor álomba zárkozva eszméletlenek voltunk: lelked ébren volt és örködött; mig csendesen pihentünk: házunkra és javainkra vigyáztál, elfáradt erőnket megujitottad, tehetségeinket megtartottad, kedveseinket és rokonainkat számbaadtad, — s egy új nap áldott reggelével köszöntöttél!

Leborulva fogadjuk el jobb kezed eme számtalan áldásait imádandó Istenünk; s követni akarjuk annak intéseit; mert hisszük, hogy szentek ezek mindenha! Szemeink látása elvész a messzeségbe: nem látunk bé az örökkévalóságba, hol czélunk, a végtelen tökély

és boldogság vagyon; de hittel valljuk, hogy ha te vezetsz, elfogunk jutni. A te tanácsod a mi idvességünk, — akaratod a mi boldogságunk; s mikor te velünk vagy, a tüz és a tenger is minekünk nem ártanak!

Tanits meg azért a te utaidra s hordozz ösvényiden, szent Atyánk, hogy rendeltetésünket betöltsük, czélunkat elérjük. Mint egykor hiv szolgádnak parancsoltad, hogy járjon elötted szüntelen: ugy minket is arra tanitottál, hogy legyünk világosság fiai: jók, igazak, szentek és tökéletesek. Mint a napnak a sötétségen, adj azért diadalmat lelkünknek a testen, értelmünknek az indulaton, akaratunknak a szenvedélyeken. Szent fiad példát adott, hogy mint éljünk és cselekedjünk: segélj, hogy minden tetteink legyenek keresztényiek, hogy ne csak névről neveztessünk, hanem szavainkkal és tetteinkkel, életünkkel és halálunkkal is pecsételjük meg hitünket. Gyújts buzgó szerelmet vallásunkban, támaszsz prófétákat a kövekből, kik bizonyságot tegyenek a hit hatalmáról. S evégett ne engedd elfogyatkozni és megizetlenedni az élet savait; ne engedd, hogy apadjon egyházunk buzgó hiveinek kevés száma, kikkel látogatjuk e szent helyet. A guny és méltatlanság, szegénység és üldözések tegyék erősebbé megpróbált hitünket, hogy sem igéret, sem adomány, — sem élet, sem halál el ne szakasszanak.

Mára is kérjük segedelmedet jó Atyánk, s esedezünk minden javaidért, melyek szükségesek földi és menyei törekedésünkben. Mára is reád bizzuk mezeinket és főldeinket; mert hantok és barázdák alól adod meg kenyerünket. Reád bizzuk családunk körét, melyben gondot és aggodalmat szűl szeretetünk. Reád bizzzuk az igazak és szegényck ügyét, a boldog és a szerencsétlen sorsát, — a csecsemő bőlcsőjét, az ifjuság reményét, a munkás kor jutalmát, a vénség aggodalmait és a betegek sohajtásait, — s mindent, a mivel sorsunkat egybekötötted: oh vedd számba Atyánk, s dicsőitsd meg nevedet gondviselésedben. Szent fiad által kérünk. Ámen.

Utóima. Áldott Isten, ki megvidámitottál most is! Szeress a te irgalmad nagy volta szerint ezután is! Tőltsd ki kegyelmedet bő mértékben, — lelkeddel vezérelj, tanácsiddal éltess, hogy jussunk boldog végre. Hallgass meg. Ámen.

Csütörtökön estve.

Gondviselő jó Istenünk a Jézus által! Mindeneknek szemei tereád néznek, te megnyitod kezeidet, s betöltöd minden élő teremtményeidet! Hálánk és esedezésünk emelkedik hozzád az egekre most is, áhitatosságunk órájában. Minden a te gondviselésedet hirdeti: a pillanatok és órák, a napok és hetek, az esztendők és az évszázak, melyek születnek és elhalnak. Lelked gondviseléséről szólanak egyesek és családok, népek és nemzetek sorsa és történetei, melyeket te vezettél és oltalmaztál örökkön örökké! Multunk emlékei, jelenünk örömei és keservei, életünk áldásai és szükségei, jövőnk hite és reményei s az örökélet igéretei beszélnek gondviselésedről, s megújitják az igéretet, hogy az ur gondot visel!

E napon is karjaidon hordoztad életünket, kezeiddel fedeztél mint egy paizszsal a csapások ellen; kebledre vettél, ha nem volt senkink, s meghallgattad panaszunkat, megszüntetted zokogásinkat, s biztattál, hogy ne féljünk, — bátoritottál, hogy el ne csüggedjünk!

Munkára s kötelességekre hivott minket az élet és a természet. S te erők Istene! segedelmet adtál. Minden tereh, melyet ott künn a világban hordoztunk: akaratod volt; minden dolog és kötelesség, melyet magunkért és a mieinkért végeztünk: parancsolatod volt; minden tartozás, melylyel hazánk és egyházunk iránt viseltettünk: a te törvényed volt. S boldogoknak is érezzük magunkat, hogy ha valamit ezekért tehettünk, s családi és polgári erényeink diszithetik meg a kört, melyet akaratod szerint elfoglaltunk. Adj is igaz munkáinkra áldást; s ha mi nem érhetünk boldog időt: vetéseink után az ivadék érjen bőv aratást!

Nem birunk még mindent, a mit ohajtunk, s e nap is nem hozott meg mindent, a mit reméltünk; nem törölte el mindazt, a mit szerettünk volna; de azért tanits megelégedni a kevéssel, türni a jelenben, s a jövő felett kétségbe nem esni; mert te határozod meg az időnek teljességét, te fejted ki titkait, s egyedül te tudod, mi legyen mindezekből a mi javunkra!

Szeliden s gyermeki engedelmességgel borulunk lábaidhoz, kegyelmes Atyánk, s kérünk, hogy mindenekért bocsáss meg, mikkel bántásodra jártunk. Mindenekben szeress és áldj meg, mikkel neved dicsőségére éltünk, magunk és mások jóllétiért törekedtünk, s országod eljöveteliért munkáltunk. S add, hogy ezután is bölcs

szivvel számláljuk napjainkat, hogy senkinek kárára ne legyünk, hogy veszteséget és bánatot ne okozzunk, haragot és boszut ne tápláljunk; hanem gyakoroljuk a szeretetet és jóságot, hogy egykor megsiratva haljunk meg, s halálunk legyen édes álom.

Ha mindent elvégeztünk, s dolgunk elég volt mára: eledelünk és italunk tápláljanak édes megelégedéssel, az éj fáradságaink után hozzon csendes álmot; mikor angyalaid velünk lesznek, szerelmed vegyen karjaira, hogy megújulva mi és a miéink, véreink és felebarátaink, érjünk új napot, és vidám reggelt, mikor feltámad ismét a te világosságod. Szent fiad nevében kérünk. Ámen.

Utóima. Kegyelmes Atyánk! fogadd még egyszer hálánkat javaidért, s búcsunkat e naptól. Viseld gondját mindenkinek és mindenünknek. Az éjszakában légy velünk és oltalmazz! Hallgass meg. Ámen.

Pénteken reggel.

Tégedet áldunk s szivünk örömével magasztalunk, szent Felség, mindenütt jelenvaló hatalom! Nem látunk tégedet szemeinkkel, s nem láthat tégedet egy ember is élvén; mert lélek vagy, s megközelithetetlen a dicsőség és boldogság, melynek hatalmán élsz és uralkodol vég nélkül; de a világok létele, s a rendszer, melylyel fentartod, a teremtmények ezerei s a gondviselés, melylyel igazgatod, lelkünk minden gondolatja s szivünk minden dobbanásai, sorsunk és életünk: a te bizonyságaid, hogy jelen vagy mindenütt és mindenekben!.. Magosság és mélység, közelség és távolság, világosság és sötétség, idő és örökkévalóság jelenlétedet hirdetik, s minket tanitanak hinni és remélni. Ha a menybe nézünk, ott vagy; ha a koporsóba vetjük ágyunkat, ott is jelen vagy; ha a hajnalnak szárnyain el szállanánk messze, oda is a te lelked kisérne; **mert bizony mindenütt benned vagyunk, élünk és mozgunk!**

S im e mindenütt jelenvalóságod gondviselő szeretete oltalmazott legközelebbről is, mikor engedtél hiveidnek édes álmot, mikor fejünket mi is nyugtató párnánkra hajtottuk. Mikor sötétség volt, te világosságunk voltál, hogy a halál éjjelébe ne jussunk; mikor vigyázni nem tudtunk ott állottál, hogy hajlékunk és javaink el ne pusztuljanak. Te vagy őriző pásztorunk, gyönyörűséges és kies helyre hoztál most is, hogy **semmiben meg ne fogyatkozzunk!**

Hitünk erejével emelkedik lelkünk tehozzád mindenütt jelen való hatalom! Oh ne rejtsd el szent orczádat előttünk! Mi tovább megyünk pályánk futásában; mert szólitanak szükségeink, visznek vágyaink és reményeink, s ösztönöznek életünk és boldogságunk ingerei. Atyánk! bárhol legyünk, közel vagy messze, otthon hajlékunkban, vagy künn mezeinken, szeretteink közt vagy idegen helyeken: vezérelj és segits, szabaditásod és megtartásod által mutasd meg jelentétedet. Mi benned bizunk, teljesitsd igéretedet, hogy a benned bizókat megtartod!

A mily szent a te neved, legyen oly szent előttünk a gondolat, hogy te velünk vagy, és szemeid látnak minket, s tudod minden érzéseinket, hallod minden szavainkat s látod minden cselekedeteinket, minekelötte lennének azok! Legyünk azért feddhetetlenek sziveinkben, tiszták és igazak lelkünkben. Ne szóljunk könnyelmüen rólad és embertársainkról, gondoljunk józanon, itéljünk helyesen, cselekedjünk fontolva; mert sok sebeket a meggondolatlan szavak ejtenek, s a vigyázatlant a kisértések a gonoszság útaira vezetik, melyek a halálnak útai. Minthogy velünk vagy, legyen bátorságunk mind arra, a mi jó és igaz, szent és erényes. Félelmünk csak egy legyen, hogy ellened ne vétkezzünk; mert e félelem erősekké és bátrakká teszen bennünket!

Reád bizzuk még e nap örömét és szerencséjét, hogy adj előmenetelt jóllétünk keresésében, hogy mindenünket szenteld meg, mikkel élünk és táplálkozunk, hogy neveljék ezek ártatlan gyönyöreinket. Ne engedd, hogy betegség és veszély, csapások és inségek háborgassanak, hanem sokasitsd meg ezután is gondviselésed bizonyságait: hozd el jó kedved napjait és esztendeit, hogy örüljön minden sziv tebenned, áldjon tégeda szegény és a gazdag, az egészséges és a beteg, az árva és az özvegy, az ifju és az őreg, hogy hálával mondhassuk el mindnyáján: az Isten velünk vagyon, és mi vagyunk az Istenben. Szent fiad által kérünk. Ámen.

Utóima. Mindenható Isten, te látod lelkünket és életünket, vedd számba szükségeinket. Nyisd meg szent egeidet, hogy esedező lelkünk buzgó kérései jussanak el szent füleidbe. Hallgass meg. Ámen.

Pénteken estve.

Végtelen szereteted s meghálálhatatlan kegyelmed zsámolyánál borulunk le, szent és imádandó Isten! s napunk alkonyán oltá-

rodon tesszük e az áldozatot, mely tégedet illet egyedül. . . Számtalanok a világok, melyeket teremtettél, a teremtmények, melyeket előhoztál, a lelkek, kikkel a menyet és a földet benépesitetted! .. De sokak is intézeteid, megmérhetetlenek javaid, nagyok és csudálatosak dolgaid is, végéremehetetlenek útaid is, melyek által, mindeneket igazgatsz s mindenekre gondot viselsz! Minden világaidban ugyanazon egy időben ott vagy, minden teremtményeidet és gyermekeidet néven nevezed, szükségeiket egy pillanattal számbaveszed és kielégited. Akarsz, s a gyászba borult egen esőt sirnak a fellegek, hogy megitasd a barázdákat és a te lábaid kövérséget csepegjenek; akarsz, s felragyog az áldott nap s láthatárunk kiderül. Ha lelkedet kibocsátod, megújulnak mindenek, s örvendezel minden teremtett állatidban.

E napunk változásait is te vezetted oh végtelen hatalom; mert nem eshetik semmi véletlenségből; kezed minden munkáiról te gondoskodtál; mert a hol teremtő szavad megzendült, jelen volt gondviselésed is. Napok és éjszakák zengik eme dicsőségedet, s tanitanak minket bölcseségre!

Hisszük, Atyánk, hogy te vagy egyedül Isten, menynek és földnek teremtője, s egyedül gondviselő jó Atyja! Hisszük, hogy ma is te adtál erőt, időt és alkalmat Te áldottad meg sziveinket érzéssel, hogy másokat is szeressünk, értelmünket és lelkünket tehetséggel, hogy a föld minden teremtményeitől különbözzünk. Hisszük, Atyánk, hogy testi és lelki szükségeinket te elégitetted ki, te adtad az élelmet, az italt és a ruházatot, miket intésedre az idő és a föld előhoztak. Ama lelki kenyérrel is te tápláltál, melylyel országodat alapitottad és fentartod. Hisszük, hogy te adtál mindent, mikkel munkásaid és hivatalosaid lehetünk, hogy jutalmunk legyen itt a megelégedés, s pályadijunk ott fenn az örökélet jutalma!

Áldunk családunk örömeiért, barátságunk kincseiért, kedveseink szerelmeért, világi sorsunkért, polgári helyzetünkért, anyaszentegyházunk dicsőségeért, s mindazokért az áldásokért, melyekben eleitől fogva részeltettél. Sok és jó dolgokat cselekedtél: betölt a meny és a föld a te dicsőségeddel! . . .

Ne engedd, hogy e vallomásról valaha elfelejtkezzünk, hogy háládatlanok legyünk irántad; ne engedd, hogy a méltatlanság szeretetedre megkeseritse édes örömeinket s egykor könynyel áztassa párnánkat és kenyerünket. Adj kedvet és vidám érzést az ártatlan örömökre, erőt és kitartást a nehéz munkára is. Meritsünk e végre

tanulságot a multból, melyszerint még a roszakat is javunkra forditod, s az embert a legnehezebb pillanatban is el nem hagyod, ellenségei közt megtartod, sőt a halál árnyékában is megoltalmazod!

A mint ezután reánk nehezül a sötétség és az álom: ugy boritson be égi szerelmed s fedezzen irgalmad az éjszakában. A menynyivel nevekednek az árnyékok: annyival többüljön kegyelmed vigyázása, hogy mi és a miéink, e ház lakói s hitünk minden cselédi és minden felebarátaink áldhassanak tégedet, hogy megtartott életünk, megoltalmazott javaink érzése és örömei ismét hozzád, kegyelmed székéhez vezessenek, szent fiad által. Ámen.

Utóima. A te lelkednek nincsen éjszakája, örök kegyelmü Isten. Tarts meg minket, midőn változás és enyészet fenyegetnek. Őrizz a gonosztól a kisértés pillanatain, veszélyektől az éj sötétségében. Hallgass meg. Ámen.

Szombaton reggel.

Minden lelkek őrizője, kegyelmes Istenünk a Jézus által! Reád emlékeztet e nap, melyre viradánk, és e reggel, melylyel megvidámitottál; mert napot és éjszakát, életet és világosságot hatalmad által egyedül te teremtettél. Bizonyára lelked szerelme fedezte életünket legközelebbről is, őrizte a boldogok édes álmát, virasztotta a szerencsétlenek hosszu éjjelét, megszámlálta a betegek jajjait és sohajtásait!

Te részekre osztottad az időt, szakaszokra daraboltad az esztendőt, s mindeneket a nap alatt mulandóság és enyészet törvénye alá vetettél. A mi sorsunk és életünk is változik, csak te nem válтozol soha, oh változhatatlan hatalom! Megmérhetetlen bölcseséged örök törvényei igazgatnak mindeneket, oh örök kegyelmü szeretet! Minden népek tudják és esmerik hatalmadat, habár különbözőkép imádnak is tégedet! Eljőn azért az észak és a dél, a támadat és a napenyészet is, hogy leboruljanak előtted; eljőnek a forró és hideg égaljak lakói, hogy dicséretet énekeljenek nevednek, s az első és az utolsó nap, a kezdet hajnala s a legvégső éjszakának örök álma egyet beszélenek, hogy magosabb a te hatalmad, mint az ég, s nagyobb a te szereteted, mint a mélység, melyből teremtményeid millióival hozzád kiáltunk!

Oh Isten, szenteld meg ez imát, és dicsőitsd meg sziveinken és ajkainkon, életünkön és cselekedeteinken, hogy ha szent házadon kivül leszünk is, ne felejtsük el, hogy szentséges szined előtt jár-

junk. Már csak e nap van hetünkből, s ha rövid és kevés is az idő: sok jót tehetünk, sok vétkeinket megbánhatjuk, sok tévedéseinket megigazithatjuk. Csak segélj, jó Atyánk, hogy midőn a világért is élnünk kell, s szükségeink miatt a földieket is keresni tartozunk: tartsuk meg, hogy egy a fődolog, s ha Isten országát kerestük mindenekelőtt, egyebek is megadatnak minékünk. A mint egy volt a porszem, melyből formáltad az embert, egy a föld, melyen lakozunk, egy a vér, melylyel megváltottál s egy a vég is, melyre sietünk: legyen egy törvényünk a szeretet, melylyel minden embernek és tenéked tartozunk, hogy senkit meg ne bántsunk, senkit méltatlanul ne illessünk; hanem tegyünk jót mindenkivel, mig időnk vagyon; látogassuk meg a beteget, adjunk kenyeret az éhezőnek, italt a szomjuhozónak, ruházzuk meg a mezitelent, a sebekben fetrengőt és az elesettet emeljük fel, hogy ismerjenek meg arról, hogy egymást szeretjük, s legyen az az indulat mibennünk, mely volt a Krisztusban.

Te pedig édes Atyánk, e napon is gondjainkat, melyeket reád vetünk, vállald el, életünket tartsd meg, jogunkat és javainkat oltalmazd. — S minket is tégy vigyázókká, hogy magunk is a mieinkre őrködjünk, s őrei legyünk a más szerencséjének is, hogy ne mentegetődzzünk, mint a bűnös testvér; mert mi közülünk nem élhet senki önmagának. Mosd meg ártatlansággal kezeinket, hogy tiszta kezekkel munkáljuk jóllétünket, hogy bűntelenül használjuk és élvezzük áldásaidat; sőt lábaink lépései legyenek az igazságban, mely a tökélletesség útja. Sem szavainkon, sem cselekedeteinken mások meg ne botránkozzanak; s mi is hogy meg ne botránkozzunk, ne keressük fel a helyet, az örömöket és az embereket, holott vétkeznek ellened. Siessünk megőrizni parancsolatidat; mert lelked intése újul meg e pillanatban is: az idő, mely még hátra van, igen rövid. Ezekre kérünk, ezekben hallgass meg Istenünk a Jézus által. Ámen.

Utóima. Szerető Atyánk, ki tudtunkra adtad: zörgessetek és megnyittatik, kérjetek és megadatik. Im egeidet keresik esedezéseink, hozzád szállanak fohászaink: engedd, hadd nyiljanak meg az egek, vedd lelkedre ügyünket, szent füleidbe kérésünket. Hallgass meg. Ámen.

Szombaton estve.

Örök szeretet, mulandó éltünk s változó sorsunk változhatatlan Istene! Megáll a te neved örökkön örökké, a te emlékezeted nemzetségről nemzetségre! Neved és kegyelmed emlegetésével végezzük e hetet, melynek napjain segitettél s éjjelein oltalmaztál. Egy hét fáradalmai után megnyugszunk itt, e szent helyen, s mielőtt e nap leáldozna, áldozunk tenéked hálaadással! A te templomod a mindenség, oltáraid a világok, a menny és föld, a nap, hold és csillagok, melyekben minden teremtmény, minden sziv és lélek áldozatot viszen elődbe; mert érzi a hatalmat, melylyel teremtetett; vallja a szeretetet, melyben megtartatik.

Köszönjük, kegyelmes Atyánk! legelsőbben is, hogy életben juttattál e hét és e nap alkonyára az enyészet és mulandóság hullámai között. Te, ki az ég madarairól el nem felejtkezel, s a mezők virágát is megruházod: sok és megszámlálhatatlan javaiddal éltettél, a világ és az élet sok szükségeit, természetünk és lelkünk követeléseit és kivánságait kielégitetted, s megadtad mind azt, a mi szükséges, hogy éljünk, hogy örömet, megelégedést érezzünk! Vedd hálánkat javaidért minden áldások kútfeje! Együtt valljuk és tapasztaljuk szent fiaddal, hogy minden napnak meg van az ő terhe: vedd hálánkat, hogy erőt és segedelmet adtál a terhek viselésére, a kötelességek betöltésére! A mink van, a tiéd; a mivel birunk, az szereteted ajándéka; s ha kevés is, mire megbiztál, szeretjük azokat: áldott légy tehát Atyánk, hogy karjaid védelmét terjesztetted házunkra és javainkra, földeinkre és mezeinkre! Összekötötted életünket és állapotunkat másokéval, sorsunkat és helyzetünket a kölcsönös szeretettel. Nem csak mi vagyunk, kik kevesen feljöttünk ez estvéli áldozatra, hanem vannak mások is, kiket szeretünk, kedveseink és rokonaink, barátaink és feleink, kikkel sorsunk és boldogságunk, örömeink és szenvedéseink közösök: imádunk ezekért is, hálákat adunk ezeknek nevében is, megtartó Istenünk!

Oh ha nem volt vidám minden reggelünk, boldog minden napunk, csendes minden estvénk, nyugtató minden éjjelünk e héten: nyugtass meg azért mégis akaratodon s tanits imádni végzéseidet, szent Felség! Ha kárt vallottunk, ha voltak veszteseink, badjaink és titkos sebeink; ha beteg kedveseink mellett siró szemekkel virasztottunk, ha bölcső és koporsó felett zokogtunk, ha viszontagságok zivatarai fenyegettek és szaggattak: ne hagyj elcsüg-

gedni Istenünk. Csendesitsd meg érzéseinket és indulatainkat, mint zivatar a természetet, s biztass, hogy mindezek még javunkra lesznek; s érünk még boldog időt, meglátjuk szabaditásodat!

Ha mindent nem tettünk is, a mit akartál, s lelkünk vádol, hogy mulasztásinkkal vétkeztünk, az időt elvesztettük, javaidra és szeretetedre méltatlanok és háládatlanok voltunk: bocsáss meg, s adj időt, hogy megtérjünk, s ezután annál is inkább igyekezzünk. Ne vágj ki, mint a terméketlen élőfát; hanem áldj meg kegyelmeddel, melynek ereje által hitünk gyümölcsét megteremjük. S mint te megbocsátasz: segélj, hogy bocsássunk meg mi is mindenkinek, hogy éljünk szeretetben; mert igy lakozol bennünk. Vétkes és ellenséges indulatot ne tápláljunk — a nap ne menjen le haragunkon, hogy ne gyüjtsünk mi is haragot a haragnak nagy napjára.

Áldd meg, kegyelem Istene! héti munkáinkat, s igyekezetinket jutalmazd meg. Oltalmad legyen mindeneken, miket szeretünk és reád bizunk, hogy ne támadjanak meg az istentelenek jogunkban és birtokunkban, s a sötétség fiai ne zavarják nyugalmunkat. Szegények és nyomorultak, árvák és özvegyek, betegek és szerencsétlenek sohajtanak hozzád: szedd tömlőbe a könyüket, számláld meg a jajokat és sohajtásokat. Légy mindenkinek atyja, vigasztalója és gyógyitója. Dicsőitsd meg nevedet minden sorsu gyermekeiden. Tartsd meg a jókat, s neveld a hivők és igazak számát, kik lélekből szeretnek és imádnak téged, látogatják templomodot, kik árvákat nevelnek, jól tesznek az anyaszentegyházzal és szolgáiddal, kik a szentek lábait megmossák. Ha mindent tettünk és végeztünk, mikor eljött az éj, adj csendes álmot; s majd mikor meghalunk, adj boldog halált és jó éjszakát itt és a sirok között. Szent fiad nevében. Ámen.

Utóima. Örök Isten! immár napunk leáldozik, s e hét mindjárt elmerül, s csak te maradsz változatlanul, kinél nincsen változás, avagy ennek csak árnyéka is. Mindenek Atyja, minden népek Istene! annyi teremtményeid között viselj gondot reánk is. Juttass a holnapi szent órára is, hogy a hetedik napot neked szenteljük, s függesszük szemeinket házad felé, hol sok hajlékok vannak. Ámen.

Albert János,
tordai pap és tanár.

XVII.

Ágendák.

1. Kereszteléskor.

Dávid király lelki örömmel nyilatkozik azokról, kik magukat egész életökre elszánták, elszentelték Istennek szolgálni; őket az anyaszentegyház legkedvesebb szellemi növényeinek nevezi, im e szavaiban: Az ur házának plántái a mi Istenünknek pitvariban virágoznak.[1]) A mit ő e szavakban értett az ó testamentomi Lévi-nemzetség papnövendékein, ugyanezt akarom én érteni a Jézus új testamentomi lelki társulatán.

Hogy Jézus lelki társulatának tagjaivá ünnepélyesen felavattassunk, ez ma nálunk keresztényeknél rendesen egy külső szertartás: a keresztség által történik meg, s nem is hihetjük, hogy az isteni feladatok erkölcsi pályáját elég sikerrel lehessen e nélkül megfutni; mert az erkölcsi kedves szelidség, és lelki jóraképesség alapelvei a Jézus idvezitő tanában vannak letéve.

Nem azt mondom tehát, hogy a Jézus nevére megkereszteltetni magában elégséges volna. Ez annyit tenne, mint valakit egy szép birtok tulajdonosának nevezni a nélkül, hogy azt mivelné, s annak hasznát venné. Péter apostol is érvénytelennek nevezi azt a keresztséget, melylyel csak a test szenyjei mosatnak el; azon szellemi feladatok teljesitése pedig, melyek által a Krisztus tudományába és erkőlcsi életrendszerébe bévezettetünk, elhanyagoltatik.

S im, honnan merül fel a keresztényi szellemben nevelés szükségessége! Sirák azt követeli, hogy az ur hivei ugy nevekedjenek, mint a folyók melletti rózsák.[2]) Igy kell neveltetni a Jézus nevére megkeresztelt keresztény csemetéknek is; kiknek lelki szép fejlődését ugy segéli a Jézus tudományának élővize, mint a folyók hüs nyirka a mellettök tenyésző rózsák gyönyörü virulását.

---

1) Zsolt. 92, 14. — 2) Syr. 39, 18.

Vezessétek azért Jézushoz kisdedeiteket, nem csak a keresztség külső mütételével, hanem a lelki élet magvainak azután szivökbe beoltásával. A név magára semmit ér, a czim csak üres hang: a valóság teszi és jellemzi az embert. Virágzás nélkül nincs gyümölcs; már pedig mindenben fáradalmaink gyümölcsére ohajtozunk. Ha tehát édesen és hasznosan gyümölcsözővé akarjátok tenni kisdedeitek életét számunkra és számatokra, de egyszersmind minden isteni és emberi érdekek számára is: inditsátok azt előbb kedves virágzásra a Jézus szelleme szerinti nevelésben. Tegyétek ezt, hogy ne veszitsétek el őket; ha testileg nyertétek őket, nyerjétek meg lelkileg is, hogy képződjenek istenes virágzásban a jövő gyümölcsözés idves reményével, hogy igy, és csak igy, lelketek örvendhessen bennek! —

Meg vagyok győződve, hogy ezen kisdedet is, jó érzelmü keresztény szülők! ily szellemi idves nézettel ohajtjátok beavatni a Krisztus lobogója alá; miben is hogy szivetek helyes reménye valósuljon, **kérjük az egek urát imánkban:**

Élet Ura, hatalmas Teremtőnk! Te parancsolod, hogy legyen világosság, és leszen világosság; kihozván az embert a nem létel setétségéből a létel valóságára, felnyitod szemeit a soha nem látott szép világosság megpillantására és élvezésére. S azonnal, még öntudatlanul is, annyira megszeretjük az életet, hogy folyvást félünk meghalni.

És te, mennyei Atyánk, ki e testi életvágygyal minket felruháztál, szent fiad beszéde és tudománya által szivünkben egy lelki életvágyat is kivántál felébreszteni, s fentartani, hogy midőn testi életvágyunk a bölcsőtől csak a sirig terjedhet, lelki életvágyunkat az örökkévalóságra kiterjeszthessük.

Midőn azért e kisdednek a testi lét világát megadtad, ezsdünk érette: őrködjél felette, hogy a lelki élet világára is eljusson. Tartsd meg őt az övéinek, kik őt, mint az értelmes müvész a gyémántot, lélekben kimivelve és értékesitve adhassák viszsza neked. Adj neki szükségei szerint az ég harmatjából, és a föld zsirjából, melylyeket ő szent neved dicsérete, s idve előmozditása eszközéül használhasson. Tegyed kedvessé őt szelid erkölcsével az emberek előtt; hasznossá a vallás és haza oltárai körül. Hogy mind a földnek, mind valaha az égnek kedves polgára lehessen, — Ámen.

Kiss Miihály,
S. miklósvárköri esperest, árkosi pap.

2. Urvacsora osztáskor.

Egybegyültünk mi keresztény atyafiak a szent asztal köré, hogy Krisztus urunk venlégségében részt vegyünk. Mélyen érezve, hogy az emberek, közös testvéreink irányában oly gyakran szűkkeblüek vagyunk, ki akarjuk itt mintegy szélesitni szivünket a szent emlékezések melengető sugarainál, élénkebben akarjuk itt lelkünk elé idézni ama fenséges életképet, a melynek legfőbb jellemvonása a szeretet vala, a legönzetlenebb szeretet, melyről önmaga mondá: *Nincsen senkiben nagyobb szeretet annál, mintha valaki életét adja az ö barátiért. Ez az én parancsolatom, hogy szeressétek egymást, mint én szeretlek titeket.* [1] A kegyeletes viszszaemlékezés fényében ott látjuk őt, a szeretet áldozó főpapját, egy szük hajlék asztala körül, legmeghittebb barátai, tanitványai kisded körében, a mint a páskát nemzete szokásához hiven ünnepli, s ennek végeztével, mint a bizonyos halál veszélyével szembe menendő, a teste megtöretését s vére kiontatását ábrázoló kenyér és bornak kiosztása által a szeretet szent vacsoráját megalapitja. A barátaival utolsó összejövetelét tartó hű barát jegyeket kiván átadni nekiek a válás pillanatában — az ő szeretetének, a magát odaadó, feláldozó szeretetnek emlékét kivánja e jegyek által megörökitni a gyülekezetben, az egész emberiséget egykor magába ölelendő lelki országban. S mily nagy jelentőségü kedves képeket, — az élet és öröm jelképeit választá e czélból édes Idvezitőnk! és méltán: mert élet és öröm, a legnemesb értelemben az, a mi szent vallásából árad ki az emberiségre, s önnön magasztos személyisége, e példányszerü jellemkép, a forrás, melynek mélyéből buzog ki az erkölcsi és szellemi javak fogyhatlan teljessége.

Az Ur Jézus nem maradhata e földön látható fejedelmünknek a mennyei Atya bölcs tanácsa szerint. Azonban czélja volt neki a hiveivel való szoros egyességet fentartani — barátja, táplálója kivánt maradni országa tagjainak, élet és öröm osztogatója, mint a *szőlőtő a szőlővesszőre nézve, mely nem terembet gyümölcsöt magától, hanem ha a szőlőtőkében marad.* [2]).

De nem csak szent tudománya és parancsolatai által akar ő

1) Ján. 15. — 2) Ján. 15; 4.

velünk szoros összeköttetésben maradni, hanem főképp a szeretet által. Nem elég őtet csupán ismernünk, az ő élettörténetei s munkái felől valamit tudnunk ; de birnunk is kell őt mint szivünk legbensőbb sajátját, s mint leghivebb élő barátunk, legbölcsebb útmutatónk személyes társaságának üdvös voltában részesülnünk. A legszorosb egyesülési viszonynak kell alakulnia közte mint a testnek, az anyaszentegyháznak, szellemi feje és annak tagjai között, ugy hogy őt tartsuk közbenjárónknak, ki által van legbiztosb menetelünk az Atyához, — minden szivvágyaink, szellemi szükségeink kielégitését ő nála mint az életnek kenyerénél keressük ; mint lelki ország napja, az ő szemei előtt járjunk és éljünk mindenkor, s vele egyek legyünk gondolatban és akaratban, az ő szellemi karjain vezettetve rendeltetésünk czélja felé, mely a jobbulásunkkal mindinkább összhangzó boldogság.

Kedves ai.! igy vezet minket a mi lelki fejedelmünkkel, Jézussal, való bensőbb egyesülésre e szent vendégség, a melyben mostan is részesülendők vagyunk, és minél mélyebb s töredelmesebb magunkbaszállással s az erkölcsi újjászületés minél szilárdabb elhatározásával járulunk a szeretet asztalához, annál érezhetőbbé leend lelkünknek a mi lelki fejünkkel való érintkezés megáldó befolyása is.

Szent remegéssel s méltatlan voltunk mély érzelmével közeledjünk azért a Krisztus szent asztalához, meggondolva egyszersmind, hogy a szivek és vesék vizsgálójának szine elébe járultunk, mint amaz eltévedt tanitvány, Péter, a Genezáreth tavánál, a kinek lekiismeretébe a feltámadt mesternek e háromszor ismételt kérdése hangzék: S i m o n , J ó n á n a k f i a , s z e r e t s z - e e n g e m e t ? s a sulyos elestét érező tanitvány a kérdés fulánkjától illetve szomoruan felelé : U r a m , t e t u d s z m i n d e n e k e t ; t e t u d o d , h o g y s z e r e t l e k t é g e d e t. Valljuk meg mi is egész megalázódással : U r a m , t e t u d s z m i n d e n e k e t ! tudod, mily sokszor tagadtuk meg az igazságot a helyett, hogy arról bizonyságot tettünk volna ; hogy nem gyakoroltuk elég buzgón a szeretet szolgálatát emberfeleink irányában, s oly gyakran lettünk rabjaivá a testi kivánságoknak s szenvedélyinknek. S bár menynyire kell is pironkodnunk e gondolatra, de felbátorithat ismét, ha szivünk mélyéből hozzá tehetjük ama vallomásunkhoz : t e t u d o d , h o g y s z e r e t ü n k t é g e d e t. A szeretetnek gyenge szikrája is lángra gyulhat még, s visszaadhat minket az erénynek ; mert

igaz, a mi irva van: a szeretet elfödi a vétkek sokaságát, s a ki igen szeret, annak sok vétke bocsáttatik meg.

E bocsánat édes reményében jöjjetek ai.! folyamodjunk együtt a kegyelem és irgalom Istenéhez, s imádkozván, mondjuk ezeket:

Lelkünk legmélyebb alázatával borulunk le a te szentséges szined előtt, szeretet és igazság örök kutfeje! Szereteted adta nékünk a létet, s áldott meg testi és lelki erők gazdag kincseivel bennünket; áldásaid harmatja nem szünt meg reánk szállani még akkor is, midőn mi gyarló és bünös gyermekeid elhajlottunk tőled, szivünk és lelkünk minden erejével ragaszkodva a világ tündér hivságaihoz, a melyek isteni képedet meghomályositják lelkünkben, s minduntalan futva s fáradva csak azért, a mit te, legtisztább szentség! nekünk megtiltál, mint méltatlant hozzánk, nemesebb erők és remények sorsosaihoz, s mint annyi gonosznak, átok és kárhozatnak kutfejét.

Atyai szereteted legfénylőbb bizonysága szent fiad világra küldetése, ki által bölcseséged mennyei fénye áttöre az emberi tévelygések vastag homályán, hogy megismerve az igazságot, az szabaddá tenné lelkünket, s a tisztábban ismert igaznak és jónak állhatatos követése által visszahoznók e földre a bünök miatt elveszett paradicsomot.

Mindeneket tudó s bünt büntetlenül nem hagyó igaz Isten! keserüen érezzük, mily kevéssé valósultak még bennünk a te isteni szent czélzataid; mélyen érezzük hálánk szegénységét a te jótéteményed roppant gazdagsága mellett; érezzük lelkünkben a tökéletességnek, szivünkben a boldogságnak hiányát: mert akaratodnak betöltését életünk állandó törvényévé nem tettük; a váltság nagyszerü ténye megtörtént, s fájdalom, mi még nem érezzük — saját vétkeink miatt nem érezhetjük — a megváltás idvezitő örömét.

Hozzád térünk hát, erő és hatalom Istenéhez, irgalom és bünbocsátó kegyelem Atyjához! halld meg szivbeli fájdalmunk töredelmes kiáltását, s szenteld meg bünbánatunkat. Mennyei erőd gyámolitása legyen mellettünk a test és világnak sokféle kisértetei között, hogy a hitnek ama jó harczát megharczólhassuk. Keserü nékünk a visszatekintés eddigi életpályánkra, a melyen annyi szép szándék, kegyes elhatározás hever szétszórva mint megannyi korán elszáradt virág; midőn ez érzet keservében új hűséget, új engedelmessé-

get fogadunk neked, segélj oh Atyánk, hogy a jó csirákat tenéked tetsző virágokká s gyümölcsökké is érlelhessük. Add, hogy midőn e szent asztalról a magát feláldozó szeretet emlékjegyeit vesszük magunkhoz, vegyük magunkba a szeretet szent lelkét is, mely ihlessen mindig a nemes és közhasznu eszmék valósitására, s ez eszmék legtisztább forrása, Jézusunk, iránti forró ragaszkodásra, a ki lett nékünk Istentől bölcseség, igazság, szentség és váltság. Az ő nevében kérünk, hallgass meg minket. Ámen.

Urvacsora-Vétel közben.

1. Áldott Isten! a hitben erősebbekre biztad te a vallás drága kincseit; — és mi oly gyarlók, jó bölcseségben szükölködők vagyunk. Erősitsd azért lelkünket a hitnek mennyei kenyerével, ihless a szeretetnek lelkesitő borával, ama hő szeretetnek, mely áldozni mindig kész legyen, hol a kötelesség, a vallás áldozatra szólit fel, áldozni erőt és időt, világi érdeket s testi kényelmet Add nekünk, Uram, a buzgó imádkozás és vigyázat lelkét, hogy a ránk bizott kincsek őrzésében soha el ne lankadjunk, s ne kellessék hallanunk e lelkünk mélyébe nyilalló szemrehányását az Urnak, melyet álomtól elnyomott tanitványihoz tett vala: Avagy nem vigyázhatátok velem egy óráig. Ámen.

2. Drága kenettel járult vala ama kegyes asszony édes mesteréhez, megkené azzal lábait, s megtörlé hajfürteivel, a ház pedig egészen megtelék a kenet jó illatával. Atyánk! mi, késő korbeli tanitványok, nem járulhatunk ily kegyeletes módon idvezitő Urunk személyéhez: segélj minket! hogy buzgó szerelmünk az anyaszentegyház iránt, mely Urunk teste, legyen a mi ajándékunk, mit drága kenetül teszünk le lábaihoz; add, hogy vallásos érzületünk szent kenetének illatja töltse be e szent házat, hassa át házi és társadalmi életünket is. Ámen.

Utó-könyörgés.

Nem a szolgai érzés leverő félelmével, hanem a fiui szabadság öröm-remegésével tekintünk feléd mostan, oh mi idvességünk Istene! A földiesség ónsulyától szabadult lélek magasztos önérzetével kiáltjuk: Vajha téged e karokkal megragadhatnánk, mint Jákob, e veled — még eléggé nem ismert Istenével — a hajnal gyenge pirulásáig küzdő gyermeked: el nem bocsátanánk tégedet, mig meg

nem áldasz bennünket — a bűnbocsánat és lélekbéke örök birtokával meg nem áldasz.

Boldogok mi, az új frigynek világosságában járható néped! nem szükség kérdenünk többé: mi legyen a te neved? Atyánknak jelentetted ki magadat, ama te szerelmesed által, az igazság, szeretet és szentség évangéliomát, s bűnbocsátó kegyelmed vigasztalását hirdettetvén az egész világnak.—

Atyánk, Istenünk! ki magadhoz váltottál minket szent fiad feláldozó szeretete által, mint egész népedet, segélj szent lelked erejével, hogy immár fejenként magunk is hű tényezői lehessünk megváltásunk munkájának s üdvének. E végre, miként megigérted volt látnokod által, hogy az utolsó időkben kitöltesz a te lelkedből minden testre, és prófétálni fognak a mi fiaink és leányaink: oh tölts ki minden népekre a tisztább tudás és nemesebb erkölcs szent lelkéből. Utolsó időkben élünk, a testi és lelki szükségek idejében; sok szükségünk van testi jókban, de szükségünk van főleg a lélek javaiban: add, hogy erősithessük magunkat mindenekfelett erkölcsi erők birtokával, hogy híven kitürhessük a nehéz idők nyomását, csendesen várva az Urnak szabaditását, midőn hangzani fog a próféta kiáltása: Térjetek a ti erősségtekhez reménységnek foglyai! Zak. 9, 12.

Avagy csak egy áldásod vagyon-e neked édes Atyánk! oh áldj meg minket egyen-egyen ez ünnep valódi örömével: a hirdetett ige, a szent cselekvények lelki gyümölcseivel, hadd nevekedjék értelmünk világossága az igék hallása után; hadd erősödjék vallásos érzelmünk heve, enyhüljön lelkiesmeretünk törődése a bűnbocsánat égi reményét tápláló emlékjegyek vétele által. — Áldd meg e gyülekezetet s egész anyaszentegyházunkat az isteni félelem és testvériség lelkével, s add, hogy e lélek mindennapi kenyere az értelem és sziv szükségeihez képest áldott sikerrel legyen kiszolgáltatva mindenha. Áldd meg a kegyeseket, a kik oltárod tűze körül áldozni nem szünő szeretettel virasztanak; serkentsd a hitben és szeretetben közönyösöket; vond magadhoz szent lelked delejével a hideg kősziveket is, hogy hagyják oda önzésök bálványait, melyektől nem jöhet nekik segély, erő és vigasz a próbáltatások nehéz óráin. — Áldásod legyen a háznépeken, hogy legyenek valamennyien az egyszerü ép erkölcsöknek élő kis egyházai; áldd meg, oh áldd meg édes hazánkat a sinylődés hosszu évei után teljes épséggel, egészséggel, viruló szinnel; áldj meg minden

népeket és nemzeteket igaz tudomány, szeretet szent lelkével, hogy létesüljön e földön, a mit hitünkben vallunk, a szentek egyessége, az egymással békességben élő jó atyafiak boldogitó szövetsége, szerető szent fiad országa, kinek nevében esedezünk, hallgass meg minket. Ámen.

Kriza János.

3 Házassági esketéskor.

Vannak ez életben oly pillanatok, melyekben a szivre tolult érzelmeknek szót nem adhatunk, s azt, mit érzünk, csak könyeinkben mutathatjuk ki. — Az ily pillanatok közé számitom én azon jelenetet, midőn két reményteljes ifju kilépik azelőtti sorsából, melybe többé ugy soha, de soha vissza nem léphet, s egy oly útra indul, melynek terhei, darabos akadályai nöttön nönek, időnként teremnek. — Az ily nehéz pillanatokban, s komoly méltóságu jeleneteknél nem ok nélkül hullanak a rokonérzetnek, s meleg részvétnek forró könyei, melyekkel néha egy földi menyországot zállagositunk szeretteink számára, máskor pedig előre sejtett borult sors előpostáit tüntetjük fel. —

Imé ez a komoly és nagy jelentőségü pillanat, — midőn a jövendő titkai után fürkésző szivnek érzéseit kibeszélni nem lehet, s a remény és kétség közé szorult érzelmek nehéz könycseppekben törnek ki — a házassági szövetségkötés komoly pillanata érkezett el reátok nézve is, keresztény barátim, házasulandó társak! Azonban, ne gondoljátok, hogy én talán nektek e sokat rejtő órát megkeseriteni kivánnám, csak annyit akarék előre mondani, hogy ti most egy válságos ponton álltok, mely valamint örökös napfényt derithet felettetek, ugy örökös éjt is borithat reátok; egy oly ponton, melyen legédesebb reményeinkkel, kiszemelt intézeteinkkel, s megfontolt terveinkkel is ugy járunk néha, mint hajdan Mózes az izrael szabaditási s vezetési vállalatával, ki az utazásnak nyugtalanságait kiállotta, türt boszantást, méltatlan keservet az igért kanahán ohajtott élveiért, s remélt boldogságáért, azonban a hosszas küzdelmek után is oda el nem juthatott; ti most egy rejtélyes, tán bűbájos épületbe léptek bé; nyilt ajtók várnak rátok, de a mint küszöbét átlépitek, azonnal elzáródnak nyomotokon az ajtók, s ez által eddigi világotoktól egészen elzárva, csak magatokra maradtok; rokonaitok, barátaitok, ismerőseitek, kik most az örömzajban élénk részvéttel fognak körül, egyenként elmaradoznak; ez élénk

buzgalom, a menyegzői tény multával, kihüledez, s többé ily lázas érzelmek körültetek ugy, mint most, nem központosulnak, kivált ha e derüre boru jőn, meglátjátok, hogy az emberek csakugyan inkább szeretik örülni az örülőkkel, mint sirni a sirókkal!! — Ezért áll előttünk irányul ama prófétai figyelmeztetés „elhagyja ember atyját, anyját s édes övéit, és ragaszkodik élettársához:" hogy a házastársaknak egymásban kell keresni, feltalálni s élvezni örömet, megelégedést és boldogságot, mit ha egymásban fel nem találnak, akkor igazán nincs elég könyözönünk, a tévedt lépéseket megsiratni. Higyjétek el, barátim, nem gazdagság sem rang, nem szépség, sem fény az, mi a házasságot igéri s meg is adhatja; és a hol házasfelek ez álomképeket kergetik, ott ha beérik is azokat, bennök tartós birtoklást nem biztosithatnak; — szép, nagyon szép, mikor ki lehet okosan számitni az életnek egyébiránt ama nagyon fontos érdekű igényeit is a tiszta szeretet mellé, de a házasság üdvére átszállitva, hiv szeretet nélkül, mint az elszalasztott pillangó, csak fényport hagynak kezeinken, a szivfenekén pedig a békétlenség s elégedetlenség örökre megmarad; s ilyenkor hol keressünk kárpótlást feláldozott édes szabadságunkért s ama gyöngéd figyelemért, melyben a szerető szülők részesitettek!!

Azt hiszem, értitek, k. barátim, hová czélozok, tudniillik: hogy ti ez órán túl egészen egymáséi legyetek, a mi öröme egyiknek, legyen öröme a másiknak is; mert a házasok szomorán csalódnak, ha képesek elhinni, hogy köztök, mint a kártyások közt, a mit egyik veszt, azt a másik megnyerné; mert itt ha férj vesztett, a feleség bizonyosan nem nyert, s a mi egyiknek nyereség, az a másnak vesztése nem lehet. —

Két alakban ugyan, de egygyé olvadt szivben és lélekben egy kivánsággal és akarattal kell hogy szövetkezzetek. Az embereket lehet, és kell szeretni, de köztetek bensőleg helye senkinek se legyen, mert a házasok közé férkezett külső elem, a kölcsönös bizalom kötelékeit szaggatja fel, s ha az öszvetartó erek hév vére elpárolog, az elhült szivet többé a nap égető sugarai sem melegithetik fel. Gazdag javaitokban se bizzatok, szomoruán süt be a nap a paloták ablakain is, ha benn borulva kesereg a lélek; higyjétek el, a mit egymásért tiszta lélekkel tesztek, csak abban látjátok gazdagon jutalmazva fáradságtokat; az izesiti meg eledelteket, könnyiti az élet terheit, oszlatja bajos gondjait, s áldottakká teszen a késő nemzedékekben is; mert az erényes hivség áldásul száll, mint örökség, szülékről gyermekekre s unokákra. —

Az ábrándos érzelgések s hév lángok, melyek most titeket egybeolvasztanak, elmulnak, kihülnek, s nem is lenne jó, ha örökösön tartanának; de ezek helyébe lépik higgadt megfontolás, kölcsönös megbecsülés és kimélet, őszinte részvét örömben és bánatban; az érzéki szerelem helyett, a legbensőbb barátságos szeretet és türelem, mindenekfelett pedig a bűn ellen tiszta s feddhetetlen erkölcs, mely a bizalomnak s hivségnek ingatlan alapja. —

Te férfiu, mint ez órán túl férj, tartsd hő emlékedben: hogy a nőnem, midőn segédül válalkozott a férfi mellé, fentartotta azon méltányos igényét, hogy ő is férjében barátot, oltalmat és segélyt találjon, s ez a jogfentartás birjon tégedet arra: hogy a nő, ki ma éretted elhagyja szülőit, testvéreit s barátait, lemond édes viszonyairól, hogy azokat a tieiddel, az ismeretlenekkel cserélje fel, s a házi ügyeknek, sokszor az unalomig egyformás, aprólékos bajoknak kormányzására, vezetésére vállalkozzék: meg ne csald őtet bizalmában, s találja benned fel az atyát, testvért, barátot és pártfogót, s légy neki mindene; mert hidd el, könnyebb bár mily szigoru kemény számoltató előtt megállani, s rémitő nehézségek s kétségek közűl kibontakozni, mint a házassági bizalmat kijátszó fogadásokat és esküt megszegő tettekért a lelkiismeret vádjait kiállani s hordozni, melyektől menekülni a csalónak lehetetlen. És te jó reményü leány, győződjél meg arról: hogy a nőnem a földön mindent megnyert, midőn hív férjre talált. A férfinemre kedvezőbben sütött a természet napja, midőn neki több erőt, kitartó akaratot, s magasra törő lelkületet alkotott a teremtés Ura, s kimutatta a tágas tért, hogy magának nagyságot s dicsőséget teremthessen az erények fokozatán, nagyobb vagy szűkebb körben, mint a lélekvágyak határozzák; de a nőnem erénymezője, melyben ragyoghat s tenyészhet; a házköre, hol egy férjet szerencséssé s a sziv alól felkelendett családot boldoggá tenni egyedüli elhivatása, mulaszthatatlan feladata; ha ekivül bármire vágyik, teszen, kiván s akar még valamit, az inkább bűn, mint erény-kisérlet; lelkedre kötöm tehát atyai intéssel: hogy híven ragaszkodj a férjfiuhoz, ki ma mindenét éretted feláldozza, hogy tégedet hitével magáévá tegyen; szabadságáról lemond, hogy érzéseit s akaratját hatalmadba adja; tudd meg, hogy csak azon időt hasznositod gazdagon saját érdekedben is, melyet jó férjed kedve, öröme s szerencséje előmozditására szentelsz.

Egy sziv, egy lélek uralkodjék mán túl köztetek, a tiszta

szeretet és hívség szive és lelke, hogy titeket nem csak a hit, vagy emberek s külvélemény itélete és félsz, hanem belső érzés s a szenvedélyek rokonulása tartson meg mindvégig a házi élet szép összhangzásában, hogy ha kedvetlenségek, külbántalmak s bánatok, mint kisértők, ellenetek törnének is: csak külsőleg hatolhassanak, de onnan a megelégedés és béke angyalai, a házi paradicsom őrfegyvereivel riaszszák vissza s tartsák távol tőletek. — „Vigyázzatok és imádkozzatok", hogy kisértetbe ne jussatok, imádkozzatok magatokért s egymásért, mi imádkozunk érettetek:

Sziveket alkotó bölcs Isten! ki elhelyeztetted lelkünkben a szeretet kútfejét, nyitsd meg áldástelt kezeidet itt álló s imádkozó gyermekeid felett, kik esdő reménynyel néznek egeidre, hogy megáldjad őket sorsuk e válságos pillanatában! Mi esedezünk velök és érettök; töltsd ki, Úr Isten! megáldó kegyelmeid ajándékát reájok, hogy beteljesedjék rajtok amaz igéret: „kiket Isten jó kedvében megáld, azok örökre boldogok". Igaz hitök legyen őrangyal hivségök felett, s a tiszta szeretet lelke olthatatlan tüzével melengesse szépre, jóra és nemesre érzelmeiket s tetterejöket.

Boldog állapotjokban a szerény megelégedés és háládatosság nyilvános' jeleiben mutassák meg: hogy méltók a menyei Atya áldásaira, s ha balsors éri, a béketürés és szelid megalázódás nyujtsanak segédkezet a terhek könyitésére, s a megszabadulásra. Ur Isten! ne engedd őket nehéz kisértetbe jutni, de sietve szabaditsd meg a gonosztól. Adjad, hogy szép házi békéjökben, tiszta szeretetekben s igaz reményökben e földi életöken át dicsőittessék meg atyai szent neved, s a hivség tartós köteléke majd az égi hazában is egyesitse boldog gyermekeidet. Ámen.

Gyöngyösi István,
vargyasi pap.

XVIII.

A szombatosok Erdélyben.

(Történelmi tanulmány.)

Egy tárgyat vettem fel, melynek még eddig történelmi nyomozója még nem akadt, melynek adatai még összegyüjtve nincsenek, s történetét még organicus egészszé önteni nem lehet a nélkül, hogy a későbbi történetbuvároknak tévútakra alkalmat ne szolgáltatnánk. De mindenesetre összeállitottam annyi anyagot, hogy ezen homályban lappangó történeti momentum sok oldalról meg lesz világitva. Ennyit előadásom mentségére.

Mi a tárgy fontosságát illeti, mennyiben eszme, még pedig egyszer ezerektől képviselt eszme körül forog, mennyiben ha meg nem akadályoztatik, talán új vallásfelekezet keletkezésére adott volna legalább Erdélyben alkalmat: minden esetre bir azon fontossággal, mint némely eszmét sem képviselt férfi fellépésének s bukásának története. Egy eszme, mely hatvan éven át fenn birta magát nyilván, s titokban majd háromszáz esztendőn át tartani: még se lehetett oly ábránd, oly vastag tévelygés, hogy legalább a történelem lapjain egy pár sort ne nyerhessen. E mellett jellemzi a kort, azt a bibliához való szoros tapadást, mely a nagy reformáczion innen sok helyt oly élesen nyilatkozott.

Ismerjük a kérdést, hogy Erdélyben, János Zsigmond fejedelemségében a megkezdődött reformáczió sebes léptekkel fejlett, hogy 1557-ben a lutheránus, hogy 1564-ben az ev. református, 1568-ban az unitárius vallás törvényesnek ismertetett el. Azonban a még forrongásban lévö vallásbeli reform-eszmék tengeréből, legalább némely pontokra nézve, egy új ütötte fel magát, s ha a katholikus Báthori-ház nincs akkor a fejedelmi trónon, hová fejlett volna, nem lehet egy hamar megmondani.

Ezen eszme: a szombatosság.

II. Hogy mi volt valósággal azon ki nem fejlett secta, mely-

nek követőit ma szombatosoknak, deákosan régen judaizánsoknak volt szokás nevezni, arra a vallástörténet nyomozók különböző elferditett feljegyzéseket hagytak fenn. Benkő József szerént: dogmájuk az, hogy egy Istent hittek, disznóhust nem ettek, s a vasárnap helyett a szombatot ünnepelték. [1]) Gelei Katona István szerint: „Az új testamentumon s az evangéliomon épenséggel kiadván, csak az óhoz, és a Mózes törvényéhez ragaszkodának, annak czeremoniás tiszteletét gyakorlák, a vasárnap és nagyobb keresztény ünnepek helyett a szombatot és a zsidó ünnepeket ülték, és minden helyeken magoknak külön zsinagógákat épitvén, azokban minden szombatonként a Mózes öt könyveit olvasták; testeiket zsidó-módon sanyargatták; az eledelekben való válogatást, és a tiszta és tisztátalan állatok között való különbséget megtartották; sőt a mint hallogattatott, néhol-néhol még férfi gyermekeiket is környülmetéltették. A mi pedig legnagyobb és szörnyüségesb, még olyak is találtattak, a kik sem menyországot sem poklot, s talán még Istent sem hittek; hanem elméjökben némi-némi csudás phántásiákat és opiniokat faveáltak, forraltak."

De ha a nyomozás többet nem deritett volna is fel, mint azon eredeti énekes-könyvüket, mely a kolozsvári unitár. coll. könyvtárában találtatik, s melyben főbb hitczikkeiket szent énekekben magok álliták össze: ez magában elég tanuság arról, hogy az idézett történészek s más részint egykoru krónikások vagy csak hir után irtak, vagy vallási ellenszenvből szándékosan festettek drasticus szinekkel.

Nem lévén czélunk dogmáikat nyomról nyomra kisérni, az idézett énekes-könyv után [2]) csak egy pár megjegyzést teszünk.

Az Istenről e felekezet a legméltóbb s legtisztább fogalmakkal birt.... A háromságot merőben elvetvén, egyetlen egy Istent imádtak, mit egyik énekök igy fejez ki:

A régi szentek a Krisztus előtt,
Kik tégedet ismertek,
Azokban egy is háromság nevet
Csak ingyen sem hallott.
Nem ismerték-e hát azok, Uram,
Tégedet jól addig? —

1) Jos. Benkő, Transilvania II. 221. — 2) Ezt Lugosy Ist. debreczeni tanár is ismertette. Uj magy. muz. 1850—51. III. füz.

Megmondtad volna még teremtéskor,
Ha több lettél volna."

Eredete e hitczikknek, szerintök, Krisztus születése utáni, kinek Atyjáhozi viszonyát a szent szövetségbe meghivott pogányok helytelenül fogván fel, az Isten egységét előbb a fiuval, aztán a hármas szám kedvéért a szt. lélekkel is szaporitották; — mit a szombatosok az annakellőtte sok istent valló pogányság hajlamából magyaráznak.

Krisztus személyit a mi illeti, a szombatosok őt Isten fiának, de nem Istennek, hanem embernek vallják, s létezése kezdetét a szűztőli születésétől dátálják.

„Megtanultuk azt mi, hogy csak egyedül vagy (t. i. az Atya)
Társ nélkül, mindennek hogy te birója vagy;
Utánad nagyobbá szerelmes fiadat
Ember Jézus Krisztust tetted, és hagytad azt:
Hivek ő fejökül tartanák mint királyt."

Ámbár, miben áll szorosan ez istenfiuság, közelebbről meg nem határozzák, mindazáltal Krisztus személye iránt a legmélyebb tisztelettel viseltettek; codexünk több helyen Krisztus urunk, Úr Krisztus, Nagy Messiás, Istennek szent fia, s több ilyen kifejezéssel emliti.

Az ünnepekről énekeikben kimutatják, hogy a karácson, húsvét, pünköst, ugy a hogy a többi keresztények tartják, mind pápai találmány, melyeket a biblia nem rendel. A „vasárnapot Sylvester pápa tünteté vasárnappá". Egyedül a szombatot ajánlják, mely kezdet óta az emberek előtt szent volt. Az új évről mondják:

„Új esztendőt a nagy Urnak ki szentel igazán,
Tisri hónak törvény szerint tartja első napján,
Hátra vetvén küs karácsonyt, mert pápa-találmány."

Mintha az új testamentom elvettetett volna, nem áll, valamint azon vád sem, mintha sem mennyországot, sem poklot nem hittek volna; mire elég legyen codexünk legutolsó lapjáról e pár sort idézni:

„A mi halálunk után,
Mely igen közel vagyon,
E két dolog forog csak elő.
Az egyiknek a vége
Örökélet, boldogság,
Örökkévaló gyönyörüség;

Másiknak veszedelem,
Véghetetlen kárhozat,
Mind testi és lelki gyötrelem."

A szombatosok dogmái valóban nem voltak mások, mint a Dávid Ferencz által alapitott unitárius vallásé, kivévén az innepeket s némely külső szertartásokat illetőket, melyekre őket a biblia némely helyeinek szószerinti vétele vezette, a mi azon időben Europa szerte annyi bibliakutatót félrevezetett. [1])

A szombatosok hazája a székelyföld s főkép Udvarhelyszék volt. — A szombatosság eszméje hogyan keletkezett, hogyan fejlett, hogyan bukott meg s enyészett el, s mennyiben tartja fenn még magát: legyen szabad e nézetekre a napfényre jött történeti adatokkal felelnünk.

III. A traditio, s utánok iróink egyrésze, mai napig azon balhiedelemben van, hogy ezt Pécsi Simon, Bethlen Gábor cancellára, Lengyelországból hozta Erdélybe. Maga Benkő sem ismerte eredetét, s Pécsinek körüle igen nagy szerepet tulajdonit. [2]) Hogy ezen felfogás tévedésen alapszik, hogy Pécsi előtt kezdődött, hogy Erdélyben, illetőleg a Székelyföldön vette kezdetét: arra nézve a történelem biztos felvilágositást nyujt.

Ismeretes tény, hogy az unitáriusok kezdetben a Krisztus istenségét mindjárt kétségbe vonták. Némelyek szerint már János Zsigmond uralkodása vége felé, mások szerint a katholikus Báthori István fejedelemsége alatt az unitáriusok e tanát vissza akarák vezetni. Blandrata meg lévén nyerve, még csak Dávid Ferencz unitárius püspökkel kellett visszavonatni. E végre Miles szerint 1571-ben, mások szerint 1579 jun. 2-án Fejérjártt vitatkozó gyülés tartatott, melyre Dávid Ferencz megidéztetett, s mert tanát vissza nem vonta, örök fogságra itéltetett. [3]). Ezen vita alkalmával Blandrata Dávid Ferencznek azt veté oda, hogy ezen állitására zsidóságba tér át. [4]) Egy más egykoru szász krónikás Dávid Ferencz elzáratásának okául szintén azt jegyezte fel, hogy „zsidó lett." [5]).

Ezen vonatkozásnál azonban tisztább adatunk is van. Egyik csaknem egykoru krónikásunk, kinek ide tartozó előadása itt következik:

---

1) Szombatosok, kik a vasárnap helyett, a biblia betüje szerint, a szombatot akarják üuneppé emelni, s magok ezt ünneplik is, ma is vannak Angliában. Szerk. — 2) General. Transilv. II. 241. — 3) Chronicon Fuchsio-Lupino-Oteardianum I. 71. — 4) Miles, Würg-Engel 125. — 5) Kővári, Erdély Tört. IV. 34

„János Zsigmond ezenközben felnevekedvén, mind birodalmában s mind pedig ideje szerént reája vigyáza mind a Dávid Ferencz újitotta, mind pedig a Calvinus tudományára, mert mindenik fél az ő vallását a királynak igen commendálja vala; de végre a három tudós embernek, ugymint Dávid Ferencznek, Blandratának és a Frankennek értelmén állapodék meg a király és azokat (az unitárius vallást) fateálni kezdé, a többit pedig megvetni; és igy aztán asseclái kezde lenni ennek is az értelemnek a királyra nézve.

„Ebben a király mellé állának sokan a nagyságos urakból is, ugymint a Kendiek s sokan többen is; azután a városok közül Kolozsvár, Torda, Dézs; és a székelységen is nehány faluk és darabföldek a székely főemberekkel együtt arra az értelemre szakadának. Ezeknek is a Hallereknek az elei, ugy a szüle apja Haller Gábor és az Eőssi András, a ki Szent-Erzsébetet birja vala, Hallerrel együtt acceptálák az arianismust és socinianismust.“ [1])

„De végtére aztán egy oly korban, ugymint a mint emlékezem 1588. esztendő táját esmét megújula és kétfelé szakada az arianus vallás; mert Szent-Erzsébeten lakik vala egy főember, kinek Eőssi András vala a neve, ez — mondom — a d-dig olvasá a bibliát, hogy szépen kitalálá belőle a szombatos vallást, és nagy sokakat elhitetett vala, a szentirásnak világos locusait mutogatván a nagy együgyü községnek; és igy csakhamar két vallás lett az egyből, ugymint arianus és szombatos vallás. E pedig oly igen elterjedt vala főképpen a székelységen mind a kettő, hogy nagy darab tartományok oltalmazzák vala. Hanem aztán Báthori Zzigmond idejében circumscribálta az ország a gyülésben: hogy négy vallás recipiáltatván, a többi ha volna, vagy lenne valami oly innovatio, tehát sub amissione capitis et bonorum letétessék és ellene álljanak és exequálják. De azzal azoknak asseclái semmit nem avagy keveset gondolának, mert szintén ugy exerceálták valamint akarták. Itt Vásárhelytt is nagy fészket vert vala az arianus vallás is; de aztán a mint oda feljebb mondám, abban meg nem maradván, szombatosokká lettek vala. Ezek voltak fő követői: Borsos Tamás bátyám, ki az anyámmal mind egy volt, és Szabó Gáspár sógorunk, Szabó Menyhért, Eötvös Miklós és Eötvös Péter, Szőcsi Pál, többek is voltak. Ugy vagyon, hogy 1599-n Mihály vajda az országot

1) Erd. Tört. Adatok I. 27—28.

birá. 1600 esztendőre kelve, itt Vásárhelytt őket megfenyitette volt a tanács ezért; Kovács Pál biróságában, tehát alámentek volt Mihály vajdához e dolog felől, és az ország árticulussát megmutatták volt a vajdának, hogy végzett arról az ország valamit régen."
„Mihály vajda látván az országnak arról való végzését, legottan szabadságot ada, hogy azokat, kik itt a városban lésznek, az articulus szerént exequálja a tanács és biró. Onnat megjővén, minthogy Szabó Gáspár vala serényebb az új vallásban: tehát reája menének és minden nebelő irógatásait, kit Eőssi Andrástól hozott könyvből irt vala, elhozák házától és a perengér alatt czigánynyal megégetteték; ő magát meginték, hogy aféle újitásnak, melyet az ország megtiltott, békét hagyjon, ne újitson, hanem maradjon meg a négy recepta religiónak egyikén, melyiket a lelkiismeretje szerint választja és tartani akarja. De ez uttal is igen keveset gondolának vele, nem is exequálák őket az articulus szerint; mert Kovács Pálnak, a birónak atyafiai valának, és egyébaránt is atyafiság és előkölt tanácsbeli emberek valának. Szabó Gáspár azon esztendőben meghala, maradának négy fiai: István, Sebestyén, Gáspár, György, kikre reá marada a szombatlás." [1])

Mielőtt kronikásunkat folytatnok, ki a szombatosság M. Vásárhelyeni történetét adja, jónak látjuk egy más kronikából ez időre egy országos mozzanatot megemliteni, mint következik:

„1595-ben Szt. György-napi gyülésben Fejérváratt végezének egy articulust a szegény sabbathariusok ellen: hogy persequálják őket; az kinek persecutioját Mindszenti Benedek, ki akkor udvarhelyi főkapitány vala, el is kezdé Udvarhelyszék és Marosszékben, de az Isten nem bocsátá őtet abban elő, hogy azoknak vérében kedve teljék; mert az mikor szinte in ferventi vala az persecutioban, csak meghozák a hirét, hogy Szinán basa igen kötteti az Dunát által Fekete Gyirgyónál Havasalföldire; ki ugy eszét veszté a religió persecutiojának és inquisitiojának, hogy azután nem lehete a nyavalyás embernek soha néki módja a religio persecutiojában." [2])

Mint ezekből láthatni, a szombatosság ellen már Báthori Zsigmond országgyülésileg fellépett; azonban a politikai események az ügyet háttérbe szoriták. Folyt tehát a tévelygés, még pedig hogy mily mértékben, arra nézve folytatjuk M. vásárhelyi kronikásunkat, a következőkben:

1) Erdélyi Tört. Adatok I. 29—30. — 2) Erdélyi Tört. Adatok I. 29, 31.

„És mikor immár az országból (Báthori Zsigmond Sinán ellen) kiment volna, tehát ez alatt itt Vásárhelytt a kik szombatosok és arianusok voltak, egymással elhitették azt, hogy Sinán basa megveri ezúttal Havasalföldében Zsigmond fejedelmet, és onnat bejövén, Erdélyt csak elfoglalja Tanácsot tartván azért a fenn megirt szombatosok, irtanak egy könyörgő levelet a budai basának."

A levél M. Vásárhelytt kél 1595. jul. 15-én, Borsos Tamás, Szabó Gáspár, Szabó Menyhért, Eötvös Miklós és Eötvös Péter aláirásokkal, kik kérik, hogy mivel ők csak egy Istent hisznek és tisztátalan állatot nem esznek, a hatalmas basa, ha majd úra lesz Erdélynek, legyen kegyelmes hozzájok. — E levél ha nem is költött, de valószinüleg nagyon elferditve adatik. [1])

IV. Krónikairóink fennebbi előadása nem csak a hitvallás egyes pontjaira vet világot, hanem egyszersmind kezdőjét is megnevezi Eőssy Andrásban; sőt keletkezésének idejét is meglehetősen meghatározza.

Honnan és hogyan jött Eőssy a szombatosság eszméjére, nyomát feltalálni nem birjuk. Hogy ő és nem Pécsi Simon volt kezdője, már csak azért is határozottan fel lehet állitani, mert a kezdet Pécsi kora ifjuságára esik. Azonban, Pécsinek mégis már ekkor részének kellett benne lenni, különben azon jelenetet, hogy Eőssy Pécsit, ki azon időtájban, hol Eőssy lakott, Szt.-Erzsébeten iskola-tanitó, s mint ilyen Eőssy fia tanitója volt, hogyan fogadta volna fiává s jószágainak örökösévé, hogyan küldte volna ki keleti nyelvek tanulására, másképp kimagyarázni nem lehet. Ezen viszony több volt mint szellemi rokonság, világosan indicálja azt, hogy Eőssy Pécsiben új hitágazatának tovább terjesztőjét hitte és remélte. Különben is sokkal valószinübb az, hogy ezen ötletre a hajlott koru, a fiai elvesztése miatt megtörött kedélyü Eőssy jött, mint Pécsi Simon, ki mint roppant természeti adománynyal megáldott fiatal ember, más vágyakkal lehetett felruházva.

Nézetem szerint, ha Pécsi Simon kezdője lett volna e hitvallásnak, vagy csak melegen csüngött is volna fiatalságában rajta, miután hosszas utazásából haza jött, 1599-ben, Báthori Zsigmond udvarában, hol a jésuiták oly nagy szerepet játsztak, nem nyerhetett volna mindjárt kezdetben akkora befolyást, hogy Báthori Zsigmond őt nem csak titoknokának fogadta, de egyszersmind azon

1) L. Erd. Tört. Adt. I. 30—31. l.

kevés hivei közé vette fel, kik őt az országból bujdosásra kisérék. E mellett szól az is, hogy a mint látni fogjuk, Báthori Gábor s Bethlen Gábor fejedelmek alatt a szombatosok üldözése keményen megkezdetett, s Pécsi Simon, ki Báthori Gábor alatt tanácsosságra, Bethlen Gábor alatt cancellárságra emelkedett, egyelőre sem az üldözés akadályozói, sem az üldözöttek sorai közt, sehol egy szóval sem emlittetik.

Pedig, hogy Pécsi fénykorában, midőn e vádat ellene mint új ember ellen, bár hányan felhasználták volna, a szombatosok kemény üldöztetés alá vonattak, arra nézt két adatot idézünk.

Egyiket Báthori Gábor fejedelem korából, ki 1610. mart. 25-ére Beszterczére országgyülést hivatván össze, a szombatosok ellen a következő gyülési végzést hozatá:

„Vagynak — ugy mond a végzés — sokan ez országban, kik nem tartván az religioban való innovatiók ellen emanaltatott articulusokhoz magokat, az innovatiotól nem szünnek, hanem zsidó hitet és zsidó ritusokat követvén, Isten ellen való káromlásokat szólnak; tetszett azért országul, hogy efféle religión valókat az jövendő gyülésre citáltassa Felséged, holott ha ad meliorem mentem nem redeálnak, törvény szerént büntettessenek, interim az papok, kik káromlásokat szólottak, tisztességes custodia alatt tartassanak“.[1])

Azonban Báthori Gábor fejedelemsége zavarba jővén, ezen végzés foganatositásának nyomait nem látjuk.

Utána Bethlen Gábor következvén, mint buzgó református, azon gondolatnak adott helyet, hogy Erdélyben, hol a rom. katholikus vallás már csak Csikra volt szoritva, ha lehet, az unitárius vallást is korlátok közé vesse. Hogy erre szálhasson, mindenek előtt a szombatosokat vette üldözés alá.

E végre az 1618 oct. 4-én tartott országgyülésen kemény propositioval lép fel, melyben miután előadja, mint áll neki, Istentől rendelt fejedelemnek, tisztében ő felsége igaz tiszteletét védelmezni, az országnak pedig őt ebben, Isten rettentő boszuja elkerülése végett hiven támogatni; többek közt igy szól: „Mi azért, efféle istenkáromló sectáknak birodalmunkból való kitisztitásában fejedelmi tisztünk szerint procedálni akarván, mindazáltal kglteknek elsőben akartuk hirré adni, intvén szeretettel, velünk együtt Istenhez való igaz zelusát megmutatván ezen gyülésünkben, szor-

1) Törvényczikk. Erdély Tört. Tára II. 144.

galmatosan keresse ki afféle sectáknak auctorit, promotorit, fautorival együtt, és büntetetlen ne szenvedjünk; sőt a régi szt. királyok decretumi szerént kegyelmetek is végezzen oly módon erről, hogy ha kik publice avagy privatim, akár tanitók, akár egyéb rendek az recepta religion kivül való sectákban találtatnak, most és ennekutána is, minden kedvezés nélkül büntettessenek mind személyökben, mind javakban, s a kegyelmetek végzése legyen perpetuum decretum. Hogy igy az felséges Istennek méltán felgerjedett haragját mitigálhassuk, külső országokban is felőlünk a sokféle vallások miatt költ gyalázatos hirünk nevünk abolevaltassék. Az Istenét igy elsőben megadván, annakutána kegyelmetek is boldogul fordithatja elméjét egyéb előtte való szükséges dolgok végzésére." Határzat lön, hogy ő nga maga hatalmaztassék fel directora által a karácsonyig meg nem térőknek citáltatására s megbüntetésére.

Ezen országgyülési végzés következtében Dajka Keserü János, ref. püspököt teljhatalmu személyesének nevezvén, Erdő Szt.-györgyön 1618 nov. 11-kén Radeczky Bálint unitárius püspök által egyházi gyülést hivatott egybe, hová a szombatosokat, kik ezen a vidéken mint az Eőssy és Pécsi jószága szomszédságában voltak leginkább elterjedve, meghivatta. Mire a szombatosokat azon csapás érte, hogy a szentgyörgyi egyházi gyülésben az unitáriusok őket keblökből kizárták, s a fejedelmi személyes pedig kivitte, hogy visszatéritésöket a református papokra bizzák. [1])

Hogy mily szigoruan járhattak el a szombatosok ellen, legyen elég annyit megemliteni, hogy Dajka Keserü háromszáz katona kiséretében Háromszékre ment, s mivel azon idöig ott a reformátusok és unitáriusok egy templomba jártak, hol a pap egyik, a mester a másik valláshoz tartozott: a templomokat elszedé, az unitárius papokat elfogatá, s az unitárius püspök az egész nemzeti fejedelmi korban Háromszékről kitiltva maradott. S meg kell emlitenünk azt, hogy ezen eljárást magok a rendek megsokalván, s belátván, hogy a szombatosok üldözése ürügye alatt az unitárius vallás is megtámadtatott, 1622. sept. 29-én, Beszterczén ország-gyülés tartatván, articulusba tették, hogy a szombatosok veszitsék ugyan személyöket illető vagyonukat s fejöket megválthatólag, de mind ezt a rendes törvény útján. [2])

---

1) Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben, 133 l. — 2) Approbata Const.. I. R. 4. tit.

Talán a szigoru fellépés e hitágazatot e ponton megsemmisitette volna, ha Pécsi Simon bukása ép ez időben nem következik be. Mint tudjuk, Bethlen Gábor a bécsi udvarral harczban állván, Pécsit 1620-ban a csehek segitségére küldte, azonban, mert állitólag elkésett, gyanuba, s 1621-n szamosujvári fogságra esett. Ugy kell lenni, méltatlan s a történet által soha se bizonyitott bukása, fogsága, s nejének e közbeni halála verte fel lelkében fogadott atyjától örökölt tévelygését; s mire 1630 körül, Bethlen Gábor halála után, börtönéből kiszabadult, mint szombatos lépett ki.

Hihetőleg börtönbeli magányának köszönhette, hogy széles nyelvismerete segélyével a szent irók tanulmányozásába elmerült, szombatos énekeket irt; valamint azt is, hogy miután kiszabadult, a politika helyett, vallásos elméletek terjesztésében lelte gyönyörét, s mint szellemdús férfi, nem csak a népnél, de egyszersmind a főrendeknél is követőkre talált.

Pécsi ezen fellépése a szombatosságnak felismerhetetlen lendületet adott, mi I. Rákóczi György fejedelem figyelmét és kapzsiságát nem soká kerülhette ki. Az üldöztetést csak hamar megkezdeté.

V. Honi törvényeink alapján a hitújitokat fő- és vagyon-vesztés fenyegette. I. Rákoczi, ki az uralkodást családjában megakarta örökiteni, a jószágelkobzásoknak nagy barátja volt. Ez alapon 1635. aug. 29-re Fejérvárra országgyülést hivatott össze, s végzést hozatott, mely a szombatosokat fő és vagyonvesztés fenyegetése alatt felhitta, hogy azon év karácson napjáig valamely bevett vallás keblébe térjenek vissza.

A kitüzött határidő elmult; azonban a Székely Mózes és Bethlen Istvánnali viszály a fejedelemnek és országnak másnemü gondokat okoztak. Mindamellett, a mint a trónkövetelők le voltak ültetve, a szombatosok ügye ismét szönyegre jött. Az alkalmat erre az unitárius papok közt kiütött viszály idézte elő.

Az unitáriusok belátva azt, hogy a lengyel eredetü Radeczky Bálint püspökük alatt, mert a magyar-nyelv nem értése miatt az ekklezsiákat nem vizitálhatta — igen sok egyháziközséget elvesztettek, ez okból 1632-ben meghatározák, hogy ezután csupán csak is magyar nemzetbeli püspököt választanak: minek következtében 1636. decz. 17-én Beke Dánielt választák püspökké. E választás nagy mozgalmat idézett elő. Beke vetélytársa Rávius, más-

kép Szörös Mátyás, kolozsvári szász unitárius pap, fellépett, az unitárius szászok s a lengyelhoni nnitáriusok előtt azzal kezdé vádolni Beke választóit, hogy ezek a megalapitott unitárius vallástól eltértek, s hittanukat újitásokkal toldották meg, s mondhatni új sectát kezdettek. [1]) I. Rákoczy György az alkalmat megragadta, fejedelmi jogánál fogva közbelépett, Beke Dániel püspököt felszólitotta, hogy az unitáriusok hittanát a Krisztusról formulázza s terjessze fel; a püspök a fejedelem kivánatára egy szerkesztményt adott be, melyben a Krisztust Isten fiának vallotta; beadványát a szentirás számtalan helye idézésével bizonyitá, s azt az 1638. ápr. 13-án Fejérvártt tartott országgyülésre benyujtotta. [2]) E gyülés nem bocsátkozott a tárgy érdemébe, hanem törényczikkei elsejében őket megidézteté, s jul. 1-én Dézsre egy gyülés határoztatott, melyre mintegy 50 világi és egyházi főember neveztetett ki.

A fejérvári gyülés eloszlása után Kolozsvártt a nyomozás és befogatás megkezdődött. [3]) Bekövetkezvén a dézsi gyülés, a megidézett unitáriusok megjelentek. Rávius Mátyás és társai a magyar unitáriusok ellen sorompóba léptek; a vitatkozás megkezdődött; Toldalagi János, unitárius főur, a rendeket ünnepélyesen felszólitá, hogy nehány pap egymásközti háborgását ne néznék az egész vallásfelekezet ügyének; a püspök beadá a Krisztusróli — 1579. jul. 2-án kelt s az ország által elfogadott kátékhézist; kijelenté hogy az unitáriusok ma is ezt vallják: a rendek ezzel megelégedtek, azonban pótlólag határozatba ment, hogy a mit az unitáriusok addig is vallottak ugyan, de nem prédikáltak „a Krisztus imádását, könyörgésekbeni segitségül hivását, az Atya, Fiu, Szent-Lélek nevébeni keresztelést:“ kötelességöknek ismerjék.[4])

Az unitáriusok ügye ki lön egyenlitve. Egy okmány keletkezett, az ugynevezett dézsi complanatio, melyet a fejedelem s 56 világi és egyházi ur aláirt, s azzal a kérdés unitáriusokat illető része jul. 7-én be lön fejezve. Azonban, a szombatosokat a nagy csapás, mit egy félszázadon át ki tudtak kerülni, végre is utólérte. A végzés a szombatosokat azon kedvezmény alól teljesen kizárta, s egy határozatnak kellett keletkezni, melyet azonban nem fedezhettünk fel, s ez által a szombatosok felett a törvénynek szabad kezet engedtek.

---

1) Székely Sándor, Unitária vallás története Erdélyben 138. Erd. Tört. Adatok IV. 215. — 2) Beadványát lásd Jos. Kemény Apparatus Epistoláris VIII. 247. — 3) Erd. Tört. Adatok IV. 215. — 4) Lásd a végzést, Jos. Kemény, App. Epist. VIII. 257.

A fiscalis direktor fellépett, julius 7-én kimondták a fő- és vagyonvesztést, s a szigoru büntetést azonnal végre kezdték hajtani. Toroczkait, kolozsvári ötvöst, a dézsi piaczon megkövezték, a többit rakásra zárák, s várakba küldözték, hogy Várad, Székelyhid, Jenő, Déva, Fogaras, Szamosujvár, Kővár nem győzték békókkal. A fejedelem julius 12-én kelt rendeleténél fogva, mint gonosztevőket, épitkezésre forditák. [1]) Azonban a kik akkor vagy később valamely bevett valláshoz visszatértek, azok megmenekedtek.

Kiket itéltek el a dézsi gyülésen a szombatosságért, nem tudjuk megmondani, mert arról semmi névlajstromot nem birunk. De hogy ez alkalommal, s folytatólag későbben is sokakat notázták, hogy a szombatosság miatt sok tehetős család elveszté jószágait: azt kézirati okleveleink eléggé bizonyitják, s közülök nehányat elészámitunk.

Pécsi Simon volt, kit a büntetés legszigorubban sujtott. Sok szép jószágából mi megmaradt volt, Viszolyát, Paszmost, egész falukat, ugyszintén a répafalvi, kóród-szentmártoni, udvarhelyi, szénaverősi, fületelki, kóródi, solymosi, kisszöllősi részjószágait ez alkalommal elvesztette, s csak is Szent-Erzsébetet hagyták meg neki hetven jobbágygyal.

A reá mért büntetést, s az az alóli felszabadulását a következő okmány formulázta:

Nos Sigismundus Barcsai de Nagy-Barcsa, Gabriel Mindszenti de Vicze, Comes Cottus Dobocensis, Thomas Nemes de Hidvég, Capitaneus, Michael Dániel de Vargyas Judex Regius Trium Sedium Sicul. Sepsi, Kézdi et Orbai, Paulus Ugron de Abrahámfalva, itidem judex Regius sedis Siculicalis Udvarhely, Barbara Petki generosi quondam Dni. Georgii Apafi relicta vidua et Stephanus Apafi de Apa-Nagyfalu, Stephanus Bagotai de Mikefalva, judices Cottus de Küküllő, Petrus Orbán de Lengyelfalva, vice judex Regius sedis Sicul. Udvarhely, Joannes Thordai de Somogyom, Stephanus Kálnoki de Köröspatak, Paulus Damokos de Alcsernáton, Andreas Henter de Sepsi Szt.-Iván, Balthazár Székely de Kilyén, Demetrius Mihálcz de Ilyefalva, et Valentinus Kis Pál de Dicső Szt. Iván. Damus pro memoria, et in testimonium praesentibus, quibus expedit universis. Hogy az mint az elmult 1635 esztendőbeli generalis gyülésben

1) Erd. Tört. Adatok 10. 50.

megújitván és confirmáltatván a nemes ország, annakelőtte a zsidozó tévelygésben lévő embereknek, és négy recepta religiók közül akár melyikre való megtérésekről lett végzésit és articulussit, azon elébbi végzések szerint, akkor is utóbban bizonyos határt és napot is, ugymint azon 1635 esztendőben leendő, immár pedig elmult karácson napját rendelte és végezte volt megtérésekre való határnak, hogy valakik a zsidózó tévelygést tartó emberek közül akkorra és addig az 4 recepta religiók közül valamelyikre a zsidózásból meg nem térnének, evocáltatván a fiscalis director által, azután az nap, avagy terminus után következendő elsőbb gyülésre fejeket, jószágokat és minden ingó és ingatlan marhájokat, javakat elvesztenék érette. De nem gondolván azzal nagy sokan abban a tévelygésben való emberek közül, nem csak az elvégeztetett karácson napjára, hanem ezután még sem tértek a recepta religiók közül egyikére is, hanem azon zsidózó tévelygésekben vakmerőképpen megátalkodtak. Kiknek evocáltatásokat holmi egyéb sulyos dolgok, gondok megakadályozván elébb nem evocáltathatták, hanem jelenvaló 1638. esztendőbeli generális gyülésre Fejérvárra, az mely gyülésre is, az nemes ország halasztotta volt egyéb terhes dolgok miatt, azok causainak megláttatását, az unitár. relion kivül, az más 3. recepta religion való úr és főfőrendek közül mind az 3. nátioból azon generális gyülésből, a nemes országból az unitária religion lévők közül annakelőtte indultatott egyenetlenségeknek eligazittására válogatott személyek eleiben Déésre, az akkor jövendő juliusnak első napjára. Az hova is a mikorra is certificátusok lévén, az zsidózó emberek törvényesen, ott az egész válogatott úr és főfőrendektől, s a tábla biráitól az ország végzése ellen cselekedet vakmerő engedetlenségért, és recepta religiora való meg nem térésekért fejök, jószágok és részek szerint való mind ingó és ingatlan javaknak vesztésén convincáltattak és condemnáltattak, kik között Sz. Erzsébeti nagos Pécsi Simon is azon vakmerőségben találtatván, és az országtól praefigáltatott terminusig recepta religiókra egyikre is a zsidózó tévelygésből meg nem térvén, citáltatott, és azon sententiában esett volt. Melyért őtet az kegyelmes urunk fejedelmünk ő nga az ő ellene pronulciáltatott és kiadatott sententia szerént maga személyében is, fogság és tartoztatás alá tétetvén, jószágát és javait is exequáltatván, és elfoglaltatván, azótától fogva azonba volt dolga. Mostan penig a mi megmondott kegyelmes urunk, fejedelmünk ő nga be-

csületes tanácsi úr és egyéb rendeken való főfő hiveinek és nékünk is ő érette való alázatos törekedésünkre, könyörgésünkre kegyelmesen, elegendő jó kezesség alatt elbocsáttatását és ez alább megirandó rész jószágok és bizonyos conditiok alatt való megadatását, mi löttünk és vagyunk kezesek, az mi kegyelmes urunknak ő ngának Pécsi Simon maga személyéért egy summában 10,000 magyar forintig ez alább megirt mód szerint és conditiok alatt: 1-ör hogy immár vénségére az igazságos Isten, kedve ellen is vele megesmertetvén, abban állhatatos, tökéletes, nem képmutató leszen. 2-or Sem titkon, sem nyilván, szóval, irás, izenet és egyezés által nem practicál senkivel olyanokkal és oly dolgokban magát nem társalkodtatja és elegyiti, melyért derekas és helyes suspitiot is magára vonhatna vagy szerezhetne. 3-or Igaz, tökéletes hazáfi és mi kegyelmes urunknak ő ngának is olyan hive lészen, az ő nga hüsége mellett és életét is elfogyatni kész lészen, és .... a mi több kivántatik, azt az mint a mi kegyelmes urunk ő nga szokta, megformálván ő nga Pécsi Simont is praestálja. 4-er Az Erdélyország határán kivül sem az magyarországi partiumban, sem sehová ki nem megyen, ez országban szabados járása, meneteli engedtetvén eő ngától az hova szükséges tartja. 5-ör Valahonnan kezébe levelek mennek, vagy tanácskozásokat értene, vagy embereket jártatnak, mely mind az hazának, és a mi kegyelmes urunknak és ő ngának ártalmakra lenne, nem csak megjelenti ő ngának, hanem embereket megfogja, ő nga kezébe küldi, a leveleket a szerént és a dolgot is megjelenti. 6-or A Szt. Erzsébeti udvarházat ő nga, a mi kegyelmes urunk, azon egy faluban való jóbbágyokkal, melyben vagyon jobbágy numero 57, ehez hozzáadván Szt. Abránt, melyben jobbágy vagyon nro 5. Sárdi portiot nro 1, — magyar Sákodi portiot nro 1. Héjasfalvit, nro 4, N. Solymosit n-ro 6, mely tészen in summa jobbagiones n-ro 70, noha nem tartoznék véle, de fejdelmi kegyelmességéből remittálván kegyelmesen Pécsi Simonnak és feleségének Barabási Kata asszonynak, hogy azokat életekig birhassák; ezért Pécsi Simon is és felesége Barabási Kata tesznek le a kegyelmes urunknak ő ngának 1000 tallért, ugy hogy Pécsi Simon és Barabási Kata asszony holtok után azon summát letévén, vagy a fiscus, a vagy a kinek ő nga a mi kegyelmes urunk conferálná, haeresek és posteritások avagy legatariusok tartozzák felvenni, és azon udvarházat, jószágot kezekből kibocsátani. Ha pedig életekben is azon udvarháznak, jószágnak

collatioját valamely hivének eltalálná a kegyelmes urunk ő nga conferálni, a statutiot pure engedik benne peragalni; mig birják is a jószágot, addig is nem pusztitják, kevesitik, sem senkinek abban el nem adnak, idegenitnek, sem gondviseletlenségek miatt szánt-szándékkal el nem vesztenek. Továbbá noha a fiscus minden jószágát igaz törvény szerint apprehendálta sententiával via juris Pécsi Simonnak, és non de necesse, mindazáltal az mi kegyelmes urunk ő nga kivánságára, és hol ő nga akarni fogja, káptalan vagy mások előtt in perpetuum renunciál Pécsi Simon, hogy semmi névvel nevezendő tulajdonithatandó just magának haeressinek, posteritasiknak, avagy legatariusiknak sem nyilván sem titkon az eő nga kegyelmessége nélkül semmi jószágban fen nem tart. Mely conditiok szerént löttünk kezesek Pécsi Simon személyéért az mi kegyelmes urunknak ő ngának. Barcsai Sigmond 1000 ftig ad fl. 1000. Mindszenti Gábor 1000 ftig, ad fl. 1000. Nemes Tamás 1000 ftig, ad fl. 1000. Daniel Mihály 1000 ftig, ad fl. 1000. Ugron Pál 1000 ftig. Apafi Györgyné és fia Apafi István 1000 ftig. Bagothai István 1000 ftig. Kálnoki István 500 ftig. Orbán Péter 1000 ftig. Thordai János 500 ftig Damokos Pál 500 ftig. Henter András, Székely Boldizsár, Miháczi Demeter, és Kis-Pál Bálint együtt és egyaránt 1000 ftig, Derzsi Mihály 500 ftig. Menyhárt György 400 ftig. Veres György 100 ftig. Gál György 100 ft. Bu Tamás 100 ftig. Szép Antal 100 ftig, Vajda András 100 ftig, Gálfi Márton 100 ftig. Ugy hogy ha ez elébb megirt pontok és conditiok ellen vel in toto, vel in parte, vétene Pécsi Simon, eo facto halál légyen afején érette, és ha személye szerént mi kezesek őtöt a mi kegyelmes urunk ő ngának kezébe nem vihetnők, az elől megirt 10,000 forintot ezen szerint, a mennyi rész summáig mindenikünk kezes lött, eő nga a mi kegyelmes urunk mi rajtunk kezeseken megvétethesse és jószágunkon csak simpliciter exequaltathassa, contradictione inhibitione repulsione, nec ullis aliis juridicis remediis obstare . . . quoquomodo volentibus; mely dolognak erősségéért és bizonságára adtuk a mi hitünk szerént iratott kezes levelünket ő ngának az mi kegyelmes urunknak kezünk irásával és pecsétünkkel megerősitvén. Datum Bisztricii die 11-a Novembris A. D. 1638. [1])

Ezen kemény kezesség mellett Pécsi kővári fogságából kisza-

1) Az eredeti okmány Szebenben a fiscale Archivumban, 148 fasc. F betü, 11 ser.

badult. A feltételeket elfogadta, s arról 1639 máj. elején a közügyek igazgatójával következő okmányt formuláztak.

Nos Requisitores ect. Capituli ecclesiae Albensis Tranniae. Damus pro memoria. Quod spectabilis ac magnificus Dnus. Simon Pécsi de szt. Erzsébeth, ab una, parte vero ab altera generosus Dnus. Joannes Sárosi de Poka, Causarum Fiscalium in Trannia director, nomine et in persona dictae, suae celsitudinis, coram nobis personaliter constituti, matura primum inter sese deliberatione praehabita, sponte ac libere, oraculo vivae vocis ipsorum proprio coram nobis fassi sunt, retuleruntque in scriptis hungarico idiomate, tali sub tenore, ac primum quidem dictus dominus Simon Pécsi 1-o Mivel immár Isten kedvem ellen is az igazságot velem megesmertette, abban állhatatos, tökéletes és nem képmutató leszek. 2-or Sem titkon sem nyilván szóval, irás, izenet és egyezés által senkivel nem practicálok és olyanokkal oly dolgokban nem társalkodom, sem nem elegyitem magamat, a melyért derekas és helyes suspitiot vonhatnék, szerezhetnék magamra, vagy csak suspicalodásra való okot is adnék valamire. 3-or Igaz tökéletes hazafi és hive leszek ő ngának, a mi kegyelmes urunknak, s az ő nga hűsége mellett életemet is elfogyatni kész leszek. 4-er Valahonnan kezembe levelek jönek vagy valakinek, vagy valakik embereket jártatnának, kik mind az hazának, s az ő ngának méltóságos személyének is ártalmára lennének, nem csak megjelentem, hanem az olyanokat megfogom, és ő ngának kezébe küldöm; ha levél volna nálok, azokat is beküldöm, s az dolgot is ő ngának megjelentem. 5-ör 10,000 ftig kezeseket állitok ez punktumok szerént, ha csak négy zálogos fő és nemes emberek lehetnek is ugy, hogy ha in toto, vel in parte ezek ellen vétek, ha kézbe nem hozhatnak, a summát is megvehesse ő nga a kezeseken, magamnak halál legyen a fejemen. 6-o Noha a fiscus minden jószágomat igaz törvény szerint apprehendálta, és sententiával via juris exequaltatta, mindazonáltal non de necesse, sed pro bene esse, in perpetuum annak renunciálok, semmi névvel nevezendő, tulajdonithatandó just magamhaereseimnek, posteritásimnak fenn nem tartok. E contra praenominatus item Dnus director retulit hoc modo: A fiscus is noha nem tartoznék vele, mindazonáltal Szt. Erzsébetet udvarházastól 53 jobbágyival, Szt. Ábrahámi portiot 5 jobbágygyal, Sárdit egy, Magyarzsákodit 1 jobbágygyal, Héjasfalvit 4 jobbágygyal, Nagy-Solymosit 6 jobbágygyal, in summa 70 ház jobbágygyal kezébe bo-

csátja magának és feleségének Barabási Katának életekig ugy, hogy mostan deponáljanak 1000 tallért, és holtuk után a fiscus a summát letévén, vagy az, a kinek conferálja, tartozzanak felvenni haeresi, successori, legatariusi. Item: ha még életekben a perennálitást valamelyik hivének találná conferálni ő nga, pure engedjék perágálni a statutiot. Ezt is hozzá tévén kegyelmesen ő nga, hogy az országban az hová szüksége tartja Pécsi urnak, szabadosan mehessen, járhasson, az orszgon kivül penig az ő nga hire és engedelme nélkül sem titkon, sem nyilván, ne mehessen. Prout et eadem utraeque partes coram nobis personalibus eorum adstantiis in scriptis, et propriis eloquiis hujusmodi fassionem instituerunt, celebrarunt, transegerunt, et concordarunt, Harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum Sabbatho proximo ante Dominicam Cantate. A. D. 1639. [1])

Pécsi után az üldözés leginkább Orbán Ferencz, Udvarhelyszék jegyzőjét érte, mint a ki Eössynek sogora volt. Dézsről Szamosújvárra vitetett; azonban, két év mulva szintén reformátussá lön, miért jószágait visszakapta, s a fejedelem udvarmesterévé lett.[2])

Szentmiklósi Mihály (szül 1603. † 1668.), mint Pécsi Simon udvari papja, szintén fogságra esett, Fogarasba záratva el; de mert református vallásra tért, kiszabadult, s Maros-vásárhelyi pappá lön.[3])

Hogy nőket is notáztak, arra nézve is hozunk fel példákat:

Kornis Borbára, Szt. Benedeki Paczolni Péter özvegye, szintén notáztatván, elvesztette H. Szt. Pált, II. Szt. Pétert, Bágyot s még néhány falu felét, mit 1644 sept. 25-én buni Bethlen János kapott el. [4])

Keresztesiné, mint szintén notázott, Hunyad-megyében elveszté Magyar-Brettyét s hozzá tartozó jószágait, mit azonban fia 1649 decz. 10-én visszanyert. [5])

A szombatosok üldözése I. Rákoczy György halálával nem szünt meg; fia, II-ik Rákoczy György, ha körülményei engedik, szintén folytatta volna. Csak hamar trónra lépte után 1652 sept. 19-én kiadott rendelete által megkezdte volt fellépését, [6]) de dolgaiba bele zavarodván, felhagyott vele; a főbb családok is fel-

1) Az eredeti a fejérvári káptalan levéltárában. Jos. Kemény, Diplomatar. VIII. 191. Supplement. Diplomat. X. 78. Kijött „Nemzeti társalkodó" 1835 II. p. 273—276. — 2) Szalárdi, sir. kronik. 135. Erd. Tört. Adatok IV. 50. — 3) Jos. Benkő, gen. Transilv. II. 243. — 4) Kemény App Dipl. XVIII. — 5) Kemény App. Dipl. XVIII. — 6) Kemény not. Cap. I. 246.

hagytak jószágaik koczkáztatásával, a hitágazat további fentartása egészen a népre hagyatott, minélfogva a nemzeti fejedelmek alatt a szombatosok üldözése abban hagyatott.

Ez idő után már csak a nép között, lappangva élt a szombatosság eszméje, mint ilyen nem a történelem, hanem a biróság nyomozásának lett tárgyává. Azonban, hogy még 1729-ben Maros- és Udvarhelyszék némely faluiban, — többek közt Nagy-Ernyén és Bözöd-Újfaluban — oly nyiltan üzték, hogy megtéritésökre jezsuitákat küldtek ki, azt feljegyezve látjuk. [1] Hogy ezen időben, 1728-ban, Pál János tordai polgár a szombatosságért javait veszté, szintén meg kell emlitenünk. [2] Hogy a székelyföld egy pár falujában szombatosok ma is vannak, az nyilt titok. Az őket megközelitő laikusok szertartásaikról sokfélét tudnak beszélni. A mi elbeszélésünk itt megszakad.

Kővári László.

1) Illia, Ortus et Progressus. 52. — 2) Okl. Fiscale Archiv. fasc. 300. S. betű.

XIX.

Tévedésünk a népnevelés ügyében.

(Értekezés.)

Nem igen van ügy, mely körül napjainkban nagyobb munkásságot látnánk, mint a népnevelés körül; államok, vallásfelekezetek és egyes emberek szép buzgalommal versenyeznek megvinni ez ügynek áldozataikat. A népiskolák érdekében, a nép nevelése s különösen tanitása körül, a tanitás eszközeinek és módjának tökéletesitésében nagyobb haladást tapasztalunk; a min lehetetlen nem örvendeni annak, ki a mivelődés terjedését szivéből óhajtja. Azonban hajlandók vagyunk, épen a nagy buzgalomnak és akaratnak tulajdonitani azt az igen lényeges tévedést, melyet ez úttal felmutatni szándékszunk.

A népiskolák körüli intézkedéseinkben nem veszszük tekintetbe magát az iskolát; nem itéljük meg, hogy az tényleg létező körülményeink közt mit tehet; nem veszszük tekintetbe azokat a körülményeket, melyekben a falusi iskolák növendékei vannak; s azt a szerény kört, melyben az iskolából kiléptökkel élni fognak, s nem azt a készültséget és képességet, melylyel birniok kell, hogy a szerény körben, melyben életök lejár, becsülettel és helyesen mozoghassanak; hanem ideált állitunk fel, s ez ideál után menve, igen magas czélt tűzünk a falusi iskolák elibe; és hogy e czélt elérhessük, igen sok s azok között a falusi iskolákba épen nem illő tantárgyat veszünk fel tervezeteinkbe s viszünk be az iskolákba. Épen ezt tartjuk tévedésnek.

Virgiliusnak „O fortunatos nimium .... agricolas“ kezdetü jellemzése épen nem találván a mai társadalom legalsóbb rétegére, a falusi iskolának volna feladata és czélja oly népet képezni, mely a két ezer évvel ezelőtt festett képet tűkrözze vissza minden időben; s épen ezért a falusi iskolának mindenekelőtt nevelő intézetnek kellene lenni, mely a növendékben az embert ve-

gye munkálkodása tárgyául, megóván a gyermek természetét, erkölcsi érzését az iskolán kivüli környezet rosz hatásától; fejlesztvén és erősitvén benne az erkölcsös és vallásos érzést az által, hogy a gyermek — nem ugyan az ultramontánok kivánsága szerinti vallásos — hanem erkölcsös környezetben és levegőben nővekedjék fel. De a falusi iskolának nem csak erkölcsös, hanem értelmes környezetnek is kell lenni, hol a gyermek lelki képességei fejlődvén, szokjék meg gondolkozni, okoskodni és helyesen itélni. A leendő embernek ilyetén erkölcsi és értelmi képzése a valódi, egyszerü, de mégis nagy czélja a falusi iskolának.

E czél helyett mi jó indulatból tudományos intézetnek nézzük a falusi iskolákat; sajnálnók a szegény falusi tanulót, ha neki nem tanitanók anyanyelvének rendszeres nyelvtanát, az átalános és hazai történelmet, a természetrajzot, természettant; ha nem ismertetnők meg a földdel, mint a világegyetem egyik tagjával; ha nem tanitanánk nekie mathémátikai földrajzot. Pedig ha fontolóra veszszük magát a falusi tanulót, s azokat a körülményeket, melyek között a falusi iskola munkálkodik: bátran kimondhatjuk, hogy ezek tanitásától véghetetlen csekély sükert várhatunk.

A miveltebb és vagyonosabb osztályok gyermekei értelmes és helyes bánásmódban részesülvén, mivelt kőrnyezet hatása alatt, ugyszólva, születésök perczétől nevelődnek s tanulnak; a nép gyermeke, hogy ugy szóljunk, durva állapotban lép az iskolába; még érzékeit sem tudja kellőleg használni; sokáig kell kinlódnia és mást is kinoznia addig, mig annyira fejlődik és képződik, hogy megkezdhesse a tanulást s a tanitó rajta megkezdhesse a tanitást. És ez az előleges idomitás is igen sokat felemészt abból a rövid időből, melyre a falusi tanulónak tanulói pályája terjed. Rövidnek mondok, bár unitárius vallásközönségünk kebelében 4, más felekezeteknél 5, sőt több évre is van szabva; de minden intézkedéseink daczára — a nép sulyos szegénysége s folytonos elfoglaltsága miatt — a derekas tanulás és tanitás valósággal csak a téli hónapokra szoritkozik, s azokból is egy párt a mult évben megtanult, de a hosszu nyár folytában meglehetősen elfelejtett tantárgyak felelevenitésére és ismétlésére kell forditani. Ezen kivül maga a tanitó is e hivatala mellett még egyházi szolgálatokat is teljesit, néhol a falu jegyzője vagy pénztárnoka; s a legnagyobb résznek pedig oly csekély fizetése van, hogy abból meg nem élhetvén, kénytelen az idő egy részét más keresetre, jelesen földmivelésre

forditani, s e mellett az iskolának nemök, koruk és értelmi fejlettségök szerint több osztályba sorozandó egész népességét tanitania, növelnie kell. Ily körülmények között a falusi iskoláktól sokat nem követelhetünk.

Tegyük fel azonban, hogy mindenik falusi tanitó maga jól tudja azokat a tantárgyakat, melyeket iskolája programmja tanitandókul eleibe tűz; tegyük fel, hogy mindenik jó gyakorlati tanitó: de épen ezért azoknak a tantárgyaknak, jelesen a természettannak, mathemátikai földiratnak, sőt a természetrajznak és történelemnek tanitásánál sem követheti azt az észszerü, bizonyitó és okadatoló módszert, melyet ama tántárgyak tanitásánál okvetlen követnünk kell, hogy biztos sikerre számithassunk; nem követheti a tanitó e módszert, mert növendékei értelmi kevés kifejlettségöknél és képzettségöknél fogva teljesen képtelenek annak megértésére és felfogására. Miként is várhatjuk, hogy egy falusi tanuló képes legyen a természet munkálkodása törvényeinek felfogására és azok bebizonyitására! Az ily tantárgyak tanitásánál tehát a gyermek okoskodó és gondolkodó tehetségének teljes tétlenségre kell kárhoztatva lenni, minthogy a tanitó legjobb esetben is csak az egyes tények bemagoltathatására szoritkozhatik, s a gyermek emlékező tehetségét tömheti, mely egész készlet nem válhatván a gyermek sajátjává, mihelyt ez elbucsuzik az iskolától s megkezdi terhes életmódját, s az iskolában betanult dolgokról elmélkedni soha, legfeljebb igen ritkán van alkalma: azok rövid időn ugy kihullanak emlékezete tárházából, mintha soha ott sem lettek volna. Ezt mindennap magunk tapasztaljuk. S ne gondoljuk, hogy ez csak közöttünk van igy; igy van ez, igy kell ennek mindenütt lenni, hol azokat a tudományokat a falusi iskolák növendékeinek tantárgyul kitüzik. Nézzük például Belgiumban, hol az egyház és állam már rég óta versenyez a néptanitás vezetése felett, hol tehát mind a két párt mentől nagyobb eredményt iparkodik felmutatni; itt egy gyárban előszólitottak 47 fiatal, 18—25 éves munkást; ezek közül 26 járt iskolába; a 26 közül 7 épen nem, 15 pedig nagyon roszul tudta leirni a nevét, s csak négyen tudtak irni egy-egy kis levelet.

Erre a kérdésre: melyik holt meg régebben, a Jézus-e vagy Noé? hárman helyesen feleltek; tizennégynek a feleletéből jól látszott, hogy semmit sem tudnak a történelemből; 30 kereken kimondotta, hogy nem tudja; és e 30 között 9 járt iskolába.

Arra a kérdésre: h o l v a n a n é g e r e k h a z á j a? egyetlen egy felelt némileg kielégitőleg.

Kérdezték tőlök továbbá: v a n - e k ü l ö n b s é g a z ű r é s l e v e g ő k ö z ö t t? 34 azt felelte, hogy nincs. Attól a tizenháromtól, kik azt mondották, hogy a levegő test, azt kérdezték, hogy ha felteszik kalapjokat, f e j ö k é s k a l a p j o k t e t e j e k ö z t ü r e s s é g v a n - e v a g y l e v e g ő? Heten azt felelték, hogy üresség; 1 azt felelte, hogy ürességnek kell lenni, ha a kalap teteje nem lyukas; 5 jól felelt.

Mily gyenge nyoma, mily csekély eredménye tünik ki ez egyetlen példából a t u d o m á n y o s n é p i s k o l a hatásának.

Más tantárgyakat illetőleg is jutunk hasonló csekély, vagy jóbban mondva semmi eredményre; a jó tanitó megtanitja növendékeinek, hogy a föld nem lapos, hanem gömbalaku; elmondja az okokat, melyekből következtetjük, hogy a föld valósággal ily alaku; megmagyarázhatja a föld forgását; bővebb meggyöződése okáért mind ezt megmutatja neki egy földgömbön. Ügyes egyközökkel megmutatja neki a földnek és holdnak a nap körüli keringését, s a gyermek a tanitó szájából, vagy a kézikönyvből, hüségesen be is tanulja mind ezt, s igen szépen el is mondja. Azt hisszük-é hogy tudja is? Bátran állithatjuk, hogy semmit sem tud, nem is tudhat; mert a mit tud, nem hiszi, nem hiheti, sőt nem is szabad hinnie. Lelki szemei nem levén annyira kinyilva, hogy ezeket a dolgokat képzelni, — látni tudja; értelmi fejletségével és kevés képességével nem tudván annyira megérteni azoknak a jelenségeknek okait és törvényeit, hogy önmaga következtesse, miszerint azok másképpen nem is lehetnek: kénytelen testi szemeihez s érzékeihez folyamodni, melyek biztosan szokták őt vezetni. Ezek lépten nyomon merőben ellenkezőt tanitván neki, lehetetlen, hogy ne gyanakodjék annak igazságában, a mit neki más ember mond, s a mivel épen ellenkezőt lát és érez. Megkisértheted ugyan felvilágositani, hogy a mit lát és érez, csak csalódás, a valóságban épen ellenkezőleg van; de ő gyengeségében makacs, s bár meghajol tekinteted előtt, de meggyöződni nem tudván, titkon azt hiszi, a mit lát. Hogy ne hinne saját szemének! E szerént sok drága időt raboltunk el tőle — hasztalanul.

Hasonlóan sükertelen és felesleges — hogy ne mondjam nevetséges — a mi buzgalmunk az anyanyelv tanitása körül, midőn az anyanyelv grammatikáját a falusi iskola tantárgyai közé soroz-

zuk. A nyelvtan valóságos tudomány, még pedig elvont tudomány levén, nagyon nehéz tantárgy; tapasztaljuk ezt a gymnásiumokban, hol csak a második, sőt a kevesebb tehetségü gyermekeket csak a felsőbb osztályokban képezhetjük annyira, hogy a nyelvtani fogalmakat megértsék, s azokkal öntudatosan elbánni képesek legyenek. Pedig a gymnásiumok növendékei előleges és okszerü előkészitésben részesültek a megelőző elemi osztályokban, s foglalkozások kiváló tárgya a nyelvészet; mily messze áll tőle e tekintetben a falusi iskola növendéke. Azonban ha valamely üdvös czél volna ebben a nyelvtannal való foglalkozásban: akkor még megbocsátható volna, hogy kinozzuk vele a gyermeket; de minden czél nélkül gyötörni a gyermeket, s elrabolni drága idejét, valóságos kegyetlenség. Hiszen nyelvünket talán épen annak vagy édes nemzetünk jelleménél fogva a legutolsó napszámos, a kocsis vagy az egyszerü falusi földmives nyelvtanilag csaknem oly szabatosan beszéli, mint legelső irónk; hát a nyelvészeti szabályok megállitásában, nyelvészeti vitatkozásainkban hányszor nem hitatkozunk a gyakorlatra, s különösen a népre, mint tekintélyre? Nincsen szüksége tehát a falusi tanulónak nyelvtanra, hanemha fel nem akarjuk világositani, és meg nem akarjuk neki mutatni, hogy azt, a mit ő anyjától s az életben eltanult, a mit bár nem öntudatosan — de jól tud és helyesen használ, a nyelvtan szabályai szerént tudja és használja.

Az anyanyelv igen természetesen kiváló tárgya az elemi tanitásnak s mindenekfelett a falusi iskolának, mondhatni, egyetlen tárgya, s a növendékek mivelődésének és képzésének egyetlen módja és eszköze. De ez nem abban áll, hogy a gyermeket a nyelvtani szabályok és müszók értetlen s annálfogva hoszadalmas és terhes betanulására szoritsuk; hanem a helyett arra kell törekednünk, hogy a gyermek az ő eszmekörébe, az ő értelmi fejlettsége és képessége határán belől eső minden olvasmányt részleteiben és egészben jól, helyesen megértsen, felfogjon, s annálfogva ügyesen és értelmesen elolvasson; s hogy minden oly tárgyról, dologról, melyről neki fogalma lehet, melyről ő gondolkozik, s minden oly jelenségről, mely az ő értelmi fejlettségének környezetében történik, a maga gondolatait tudja kijelenteni s másokkal közölni élő-szóval és irásban.

E kettős czél elérésére egyik eszköz az olvasás. Sokat kell olvastatnuk a falusi iskola növendékeit, de nem azért, hogy csak olvassanak; hiszen az olvasni tanitás a módszerek tökélyes volta után nagyon egyszerü és könnyü; de olvastatnunk kell a gyerme-

kekkel, hogy tanuljanak és szokjanak meg érteni, elmélkedni és gondolkodni, s ennek következtében értelmesen beszélni. Azok a magyarázatok, felvilágositások és okoskodások, melyek az olvasmányok megértetése közben erkölcsi fogalmakról, valamint reális tárgyakról, a tanitó és növendékei között folynak, véghetetlenül termékenyitőbben hatnak a gyermek kedélyére, lelkére és értelmére, s esmeretei tárházának gazdagitására, mint az illető tankönyvekből értelem nélkül betanult lapok. És az ilyen alkalmakkal folytatott beszédgyakorlatok hasonlithatatlanul jobban és biztosabban fejlesztik a gyermek nyelvészeti erejét és képességét, mint az elvont nyelvtani szabályok.

Az olvasással karöltve kell járni a beszédnek, hogy a gyermek a leolvasott és átértett olvasmányt, a megértés közben nyert értesülésekkel, és okulásokkal egyetemben élőszóval, érthetőleg ismételje és előadja, mi által nyelvészeti és értelmi ereje egyaránt fejlődik, s ő maga már az iskolában megszokik helyesen és értelmesen beszélni.

Másik eszköz az irás. Sokat, nagyon sokat kell a falusi iskolában a gyermeknek irni, részint azért, hogy az irás gépiessége nála szokássá váljék, annyira, hogy munkás és elfoglalt életében se feledhesse el; de különösön azért kell a gyermeknek sokat irni, hogy az által és közben tanuljon meg gondolkozni s értelmi fejlettsége körébe eső dolgokról, tárgyakról és eszmékről a maga gondolatait habár egyszerüen, de helyesen s különösön értelmesen elé tudja adni irásban. Ezért fogalmazások irásában kell a gyermeket gyakorolnunk; e fogalmazásokban a fősulyt nem kell külső csinra fektetnünk; ne keressük azokban a helyesirás szoros szabályait, hanem nézzük az értelmességet és igazságot. Ne botránkozzunk meg, ha történetesen nagy betüt találnánk ott, hol kicsinynek kellene lenni, vagy megforditva; vagy ha a gyermek *cs*-et ir oda, hová *ts*-et kellett volna irnia, hisz ezek oly csekély fogyatkozások, hogy a gyakorlat előbb utóbb könynyen elenyésztetheti; s ha netalán meg is örökösödnének: a falusi tanuló s a falusi egyszerü ember fogalmazása azokkal is lehet világos, értelmes és helyes.

Bár tudjuk, hogy könynyen obscurantismus büne alá vonhatnak: még is kimondjuk, hogy szerintünk a vallásos és erkölcsi nevelésen és oktatáson kivül, természetes tantárgy a falusi iskolában a leirtuk szellemben eszközlendő olvasás és irás tanitáson s a honismén és gyakorlati — különösen fejbeli — számitáson kivül több nem

lehet; miként ezt több országban maga a törvényhozás megszabta. Biztosan állithatjuk azt is, hogy ha a falusi iskolák körül tett fáradozásainknak nincs kellő sikere: leginkább annak tulajdonithatjuk hogy igen magas czél után törekszünk, igen sokfelé kapkodunk, nem vevén tekintetbe a falusi iskolának és a falusi ember életének és észjárásának szük körét. Lám régebben, miként egész hazánkban, ugy hitfelekezetünk kebelében is, falusi iskoláink az idéztem tantárgyakra szoritkozván, annyi eredményt mutathattak fel, hogy a nép között nagyon sok irni és olvasni tudó ember volt; talán több, mint napjainkban igen tudós tervezeteink mellett. Jobb keveset jól megtanitni, mint sokféléből valamit zavaroson; és a mit tanitunk, legjobb egyszerü, természetes, és igy könynyü módon tanitni.

Kovácsi Antal,
tanár.

XX.

Az Erdélyben létező keresztény vallások jogai, összeállitva a hazai törvények alapján.

Egyelőre megjegyzendő, hogy az erdélyi törvényekben az 1848-ban alkotott és szentesitett 1-ső törvényszikkelyig különbség volt a négy bévett és megszenvedett vallások közt, de az 1848-ik évi 1-ső törvényczikkelyben e lévén: „Valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbe léptetve van, ugyan azon módon itt is e hazának minden lakosaira nézve nemzet-, nyelv- és vallás-különbség nélkül örök és változhatatlan elvül elismertetik, és az evel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilvánittatnak" — ezen törvény által el van törölve a bevett és megszenvedett vallások közt azelőtt fennállott különbség, s az egyenjoguság mindenikre ki van terjesztve alkotmányos szilárd alapon. Mihezképest az Erdélyben jelenleg létező keresztény vallásfelekezeteket s azoknak követőit minden különbség nélkül alkotmányszerüleg illeti:

I. A vallás szabadgyakorlás joga. Ez sarkalatos és alaptörvényül van téve az A. C. 1. r. 1. t. 2-ik articulusában; az A. C. 3. r. 1. t. 1-ső articulusába beigtatott, s ennyi részben az 1744-ki 6-ik articulus által is helybenhagyott unioban; az A. C. 2. r. 1. t. 1. és 2-ik articulusában és a C. C. 2. r. 1. t. 1-ső articulusában olvasható fejedelmi conditiókban; nem különben a Leopoldinum Diploma 1. és 3-ik pontjaiban. Ezen sarkalatos jogból kifolyólag

1.) Az Erdélyben létező keresztény vallások követői akármely városban és faluban alapithatnak ekklézsiákat, épithetnek tornyokat, templomokat, s azokban nyilvános isteni tiszteletet tarthatnak. És valamint az eddig alapitottak, ugy az ezután bár mikor alapitandók s épitendők birtokában és használatában senki által meg nem háborittathatnak. 1791: 55.

2.) Temetkező helyeket is állithatnak, s ezeknek használa-

tában sem szabad őket háborgatni. 1791: 55. Halottjaikat akármely helységből elvihetik, s ottan is nyilvános szertartással eltemethetik. A. C. 3 r. 56. t. 1. art. és 1791: 58.

3.) Papjaiknak szabad bémenni akármely városba, faluba, kórházba, börtönbe s akármely vallásu magános jószágára, betegeik látogatása, vigasztalása, halálra leendő elkészitése és szertartásuk szerinti eltemetése végett, a nélkül, hogy más vallásu papok akadályozhatnák. 1791: 58.

4.) Egyik valláson lévő papnak a más vallásu pap hivatalába elegyedni nem levén szabad, az esketést, keresztelést, temetést, különvetést és elválasztást mindenik vallás követőire nézve csak saját papjaik vihetik véghez. A. C. 1. r 5. t. 3-ik és 4-ik art.

5.) Senkinek se szabad mást maga vallására való állásra erőszak, vagy akár minémü büntetés fenyitéke alatt kényszeritni. A. C. 1. r. 1. t. 8-ik art. — de vallását változtatni mindenkinek szabadságában áll; azonban ha az összeesketést, elválasztást, vagy ekklézsiakövetést illetőleg fenforgó kérdések lennének függőben a vallását változtatni akaróra nézve, azokat előbb el kell határozni azon valláson lévő egyházi rendek előtt, melyen akkor volt, mikor e kérdések felmerültek A. C. 1. r. 5. t. 4-ik art.

6.) Vegyes házasságra lépni szabad, s a vegyes házasságból születendő gyermekek közül a fiuk az apa, a leányok az anya vallását követendik, ez ellen történendő bárminő szerződések érvénytelenek lévén. 1791: 57.

II.) Az önkormányzás joga — autonomia, — mely alaptörvényül van téve az A. C. 1 r. 1t. 3-ik árticulussában. Ebből kifolyólag

1.) Mindenik vallás-közönség püspökeit a maga egyházi gyülésein szabadon választhatja a maga vallásán lévők közül, a megerősités joga a fejedelmet illetvén. A. C. 1 r. 1 t. 9-ik art.

2.) Egyházi és világi egyénekből álló egyházi közönséges gyüléseket tarthat, ezeken a vallásos külső szertartást és egyházi igazgatást illető tárgyakban minden más rendek béfolyása nélkül egyházi törvényeket alkotkat s egyházi dolgait azok szerént kormányozhatja; nem terjedvén ki ezen törvényhozó hatalma arra, hogy a vallás hitelveiben újitást csináljon. A. C. 1 r. 1 t. 3-ik art. Leop. Dip. 1 és 3-ik pontja.

3.) A házasság és elválasztás ügyeit saját kebelbeli egyházi itélőszékeiken saját egyházi törvényeik szerént intézhetik. A. C. 1 r. 5 t. 4-ik art. — 1791 : 34 és 59.

4.) Mindenik vallás püspökei és esperestjei szabadon tarthatnak vizsgálatokat a vallásukat követő ekklezsiákban. A. C. 1 r. 1 t. 9-ik art. és 5 t. 3-ik art.

III.) Joguk van alsóbb és felsőbb iskolákat alapitani, s azokban a nevelés és oktatás ügyét kebelbelileg intézni. Leop. Dipl. 1. 2. 3. pontja; 1791: 55. — e végre

1.) Kegyes alapitványokat tehetnek, s valamint magokat az iskolákat, ugy azoknak alapitványait elfoglalni, vagy más vallások alapitványaival összeolvasztani nem szabad. 1791: 54 és 55.

2.) Ifjaikat külországok egyetemeire küldhetik magok további kiképzése végett. A. C. 3 r. 14 t. és 1752: 1.

IV.) A vallásos könyvek kinyomatására nézve sajtó-szabadság, a mennyiben a törvény az ily könyveket a censura alól kiveszi, s csak az illető püspököket és egyházi tanácsokat teszi felelősökké, hogy azokban más vallások iránt guny és sértegetés ne legyen. 1791: 56.

V.) A vallások követői jogositvák minden hivatal-viselésre, jószág-szerzésre s birtoklásra Leop. Dip. 5 és 6 pont; 1791: 12. 15. 20. 21. 22, és 1848: 1.

VI.) Jogegyenlőség, melyszerént a fennebb elősorolt jogok és szabadságok az erdélyi keresztény vallásokat s azoknak követőit, minden különbség nélkül, egyenlően illetik. 1791: 53. és 1848: 1.

Az itten összeállitott jogokat és szabadságokat magokban foglaló, fennidézett törvények a Decretum Tripartitum II-ik része 3-ik titulusában és az 1791-beli 7-ik törvény-czikkben értelmezett alkotmányos törvényhozó hatalom kifolyásai lévén, annálfogva azoknak szentsége és sérthetetlensége felől kezeskedik.

1.) A Trip. II: 3 t. — mely szerént: Constitutiones ligant primo ipsum Principem, qui eas populo pustulante edidit; deinde ligant omnes jurisdictioni Principis subjectos.

2.) A törvényeket szentesitő királyi s fejedelmi diplomák, — melyekben e van: quas leges tam Nos ipsi observabimus, quam per alios quoscunque observari curabimus.

3.) Az ugy nevezett Assecuratorium Rescriptumok, melyekben arról van biztositás, hogy az ország törvényei, az új uralkodónak a legközelebbről összehivandó országgyülésen leendő törvényes felavattatásáig is meg fognak tartatni.

4.) A Leopoldinum Diploma, mely államszerződés dicső emlékü I-ső Leopold és Erdély közt, vagyis az 1791: 2-ik törvény-

czikk szavai szerént: radicale conventionis inter Divum quondam Leopoldum I. et Principatum Transsilvaniae Sponte initae instrumentum, — s melynek 1. 2. 3-ik pontjaiban ki van kötve, hogy a vallások és iskolák ügyeiben változás ne tétessék, azoknak vagyonai sértetlen hagyassanak, s az országnak ezen államszerződés előtt fennállott törvényei, kivévén az ugynevezett resistendi jus-ról szólókat, sérthetlen erejökben megtartassanak. Mire nézve dicső emlékü I. Leopold ezen államszerződést következő ünnepélyes szavakkal fogadta el és szentesitette: Nos itaque visis et examinatis praedictis articulis et punctis, eosdem in omnibus suis partibus et capitulis adprobamus, et in perpetuum valitura lege facimus, tenore praesentium promittendo in Verbo Regio, et apud Nos, et Nostram Serenissimam Domum nunquam violabili fide, quod illas firmiter, et inconcusse servabimus, et servari faciemus.

5.) Az 1791-beli 2-ik törvény-czikk, — mely azt tartja, hogy valamint átalában az országnak minden törvényei, ugy különösen a Leopoldinum Diploma is, s annak minden pontjai, a mennyiben későbbi törvények által változást vagy módositást nem szenvedtek, a magok épségökben szentül megtartassanak, s ennek nagyobb biztositékául a Leopoldinum Diplomát Erdély fejedelmei az inauguratiokor a hodolati-eskü letétele előtt, mindenkor szentesitsék s igy szentesitve az országnak adják ki.

6.) Azok a királyi s fejedelmi hitlevelek, melyek által a Leopoldinum Diploma az 1791-beli 2-ik t. czikk értelmében következő szavakkal szentesittetett: Nos itaque praeinsertum Sacrum Diploma, omniaque et singula in eodem contenta, in quantum subsequenter mutuo Principis et Statuum consensu arcrticulariter alterata non essent, rata, grata, et accepta habentes, eisdem Nostrum consensum benevolum, et assensum praebuimus, eademque ratificavimus, et confirmavimus, promittentes, et assecurantes eosdem Status et Ordines, Verbo Nostro Regio et Principali, fideque apud Nos, et Augustam Domum Nostram nunquam violabili, quod Nos juxta praeinsertum Sacrum Diploma Leopoldinum, legesque abinde diaetaliter latas, vel in futurum ferendas Universos et Singulos M. Principatus Transsilvaniae trium Nationum et quatuor receptarum religionum Satus et Ordines in Suis legibus, juribus, libertatibus, immunitatibus, indultis, privilegiis, et approbatis consvetudinibus Sancte, et illibate conservabimus, conservarique curabimus, uti Vigore Diplomatis nostri per Successores quoque Nostros Successivis tem-

poribus toties quoties ante depositionem homagii confirmandi, approbamus, ratificamus, et confirmamus, atque promittimus.

7. A törvények megtartására letett királyi s fejedelmi eskük. Az eskü az 1791-ki 1-ső t. czikkbe e szerint van beigtatva: Ego, qua ad praesentia comitia Transsilvanica benigne denominatus Plenipotentiarius Commissarius Regius ex speciali mandato Suae Majestatis Sacratissimae, juro in animam altefatae Majestatis Sacratissimae, per Deum vivum, ejusque Sanctissimam Genitricem, Virginem Mariam, et omnes Sanctos, quod Eadem Altefata Majestas Sacratissima, juxta elargitum universis Magni hujus Principatus Transsilvaniae omnium trium receptarum Nationum Statibus et Ordinibus benignum suum assecuratorium Rescriptum Regium, Eosdem, cujuscunque ordinis, omnes et singulos, in communi vel particulari, in eorum juribus, et privilegiis, immunitatibus, et indultis, rite, sancte, et illibate conservatura, nec iisdem quaqua ratione derogatura, nullumque insuper Principis boni munus intermissura sit. Ita me Deus adjuvet, et omnes Sancti.

8. Az 1791-ki 3-ik törvény czikk, mely a fennebbi eskü letételét következő szavakkal szabta alaptörvényül: Quemadmodum Sua Majestas medio benigni Sui Rescripti Assecuratorii de 3-tia Decembris anno 1790 emamanati Status et Ordines hujus Principatus de juribus, legibus, privilegiis, indultis, quae Sacro Diplomate Leopoldino, hocque secutis benignis Resolutionibus et Sanctionibus concessa fuerunt, illibate conservandis securos esse jussit, et hanc clementissimam Assecurationem Suam fidei quoque Sacramento post receptum a Statibus et Ordinibus fidelitatis homagium, per Commissarium et Plenipotentiarium Suum Regium, nomine et in animam Suae Majestatis deposito firmare dignata est, ita Successores quoque Suae Majestatis Sacratissimae, Reges Hungaríae, in futurum juxta formulam juramenti articulo 1-mo insertam eodem modo, quo nunc factum est, confirmabunt.

9. Az 1791-ki 6 t. czikk, melynek ide vonatkozó szavai ezek; hinc vi harum legum et tractatuum, tam Sua Sacratissima Majestas, quam secuturi ejusdem ex Augusta Domo Anstriaca successores, qua legitimi Reges Hungariae Transsilvaniam, tanquam ad Sacram Regni Hungariae Coronam pertinentem, eodem cum Hungaria imperii et successionis jure tenebunt, et velut propriam habentem constitutionem, nullique alteri Regno subjectam, juxta proprias leges et constitutiones legitime confirmatas, non vero ad normam aliarum Provinciarum hereditariarum gubernabunt.

10. Az 1791-ki 8 t. czikk, mely szerint a végrehajtó hatalmat a törvények értelme szerint kell gyakorolni; a törvény szavai ezek: Executiva potestate per Suam Majestatem, et successores ejusdem in sensu legum exercenda.

11. Az 1744-beli 6-ik t. czikk, mely az A. C. 1 r. 1 t. 1 articulusába igtatott egyesülési esküt, s az egyesülés feltételeit, a mennyiben a felségi jogokkal össze nem fértek, eltörölte ugyan, de egyebekben következő szavakkal hagyta helyben: reliqua parte, qua libertatem liberi exercitii receptis religionibus permitterent, et nationum receptarum mutuam jurium et legum conservationem spectarent, in vigore relicta.

12. Az 1744-ki 6-ik t. czikkbe beigtatott egyesülési eskü — unionis juramentum, mely szerint az uralkodó iránti hűség fogadása mellett, minden honpolgár esküt teszen le az alkotmány és törvények megtartására, következő szavakban: Ego N. N. juro per Deum vivum et aeternum, omnia jura, indulta, immunitates, et privilegia trium nationum Principatus Transsilvaniae in communi vel particulariter indulta, leges et constitutiones receptas et approbatas, absque nationum, et religionum receptarum respectu, conservare annisurus, neque palam, neque occulte, machinationibus aut Consiliis Statum formamque Reipublicae hujus intervertere, immutare tentaturus, in Comitiis, vel Diaetis, quidquid pro servitio Principis, emolumento Publici, et Patriae hujus tranquillitate, postposito cujusvis privati commodo, utile, aut commodum visum fuerit, meo voto, viribusque secundaturus, quin vel unius privati oppressionem precibus, et voto coram Instiis debita reverentia, respective vero demississimis coram etiam Augustissimo Principis throno promoturus, omniumque et singulorum justis causis pro aequo, et justo succursurus ero, ita me Deus adjuvet.

13.) Az 1791-ki 5-ik t. czikk, mely az unionis juramentum letételét a törvényes kort betöltött honpolgárokra nézve következő szavakkal rendelte meg: In conformitate articuli 6-ti de anno 1744 conditi, de novo statuitur, ut singuli nobilium et civium homagialis suae fidei Sacramentum Principi dicturi, occasione depositionis homagii, juxta formulam praedeclarato articulo insertam, Juramentum quoque unionis deponere teneantur, insuper vero respectu illorum, qui ad officia aliqua publica adplicarentur, formulis juramenti clausulae quoque Juramenti unionis, pro more antea etiam observato, inserantur; non secus illi, qui licet extra officium constituti essent,

legitimam tamen aetatem assecuti, voto et sessione in publicis Comitiis, vel aliis Congregationibus, et Communitatibus potirentur, prout et indigenatum inter Status, vel in civitate aliqua consecuturi, occasione receptionis suae ad deponendum unionis juramentum obstricti sint, conditionesque ejusdem unionis A. C. part. 3-tiae tit. 1-mi art. 1-mo expressas; in quantum per praecitatum anni 1744 Articulum Novellarem alteratae non fuissent, in sensu articuli 6-ti Novellaris 1744 sancte et inviolabiliter sub paena in legibus statuta observare teneantur.

Ez összeállitást két megjegyzéssel zárjuk bé: Egyik az, hogy midőn valaki a fenn idézett törvényeket, államszerződéseket, diplomákat és esküket olvassa, a „trium nationum et quatuor religionum receptarum" kifejezésen ne botránkozzék meg; mert az, mint a jogegyenlőséggel ellenkező, az 1848-ki 1-ső t. czikk által el van törölve: másik az, hogy ha mind ezen törvényekkel, államszerződésekkel, diplomákkal és eskükkel ellenkező tényekre is akadna a történelem terén, keressen vigaszt és tanuságot amaz emlékversben, melyet a történelem I. Ulászló sirjára igy irt fel:

Romulidae Cannas, Ego Varnam strage notavi.
Discite mortales, non temerare fidem.

Különfélék.

London, 1866. A legújabb kor eléhaladásának egyik jele, hogy a különböző nemzetek ma már nem elégesznek meg a más országokról birt oly csekély ismerettel mint régente, s a ki a következményeket figyelemmel vizsgálja, azt fogja tapasztalni, hogy az ország-, nép- és vallásismereti kör ily módon lett kiterjesztése már is számos hasznos eredményeket hozott létre. Minél jobban ismerjük egymást, annál inkább is becsüljük. E nézetek s az ángol unitáriusokkal való szorosabb viszony inditnak arra, hogy egyházaik beléletének egy-két mozzanatát főbb vonásaiban ismertessem.

Tudva van, hogy ángol hitrokoninknál minden egyház teljesen független a másiktól: kapocs egyedül a főbb hitelvek ugyanazonsága, melyek alapja a szeretet. Ez elv, vagy törvény — t. i. a szeretet — gyakorlati alkalmazását valóban fel is találjuk minden tetteikben. Templomok és iskolák épitésében bámulatra méltó tekintélyes összegekkel támogatják egymást. Számos egyesületeik olcsó könyvek, felolvasások, gyermekek és felnőttek számára felállitott iskolák által igyekeznek irtani a tudatlanság burjánait, s igy útat vágni a szabad eszmék diadalának.

Valahányszor egy új egyház alakul, első teendő természetesen templomot épiteni, aztán oskolát és könyvtárt kapcsolni mellé, melyek tagadhatlanul szorosan kiegészitői is egymásnak. Az iskolák három osztályba sorozhatók: hétköznapi, vasárnapi és olyakra, hol hetenként egy pár estve felnőtteket tanitnak irni, olvasni és számolni. A könyvtárak vagy az oskola termében, vagy a templom kijárásánál levő szobában vannak elrendezve. Ezeket a gyülekezet önkéntes adományaiból alapitják és tartják fen, s minden egyháztag ingyen használhatja. A tudomány minden ágából vannak a legjobb müvek s olvasója is meg van mindeniknek, noha a nép itt is leginkább kedveli a történelmet, útazást és nevezetes egyének életiratát. Szükségtelen mondanom is, mily becses eszközök e könyvtárak avégre, hogy a felnőtt tovább fejleszthesse, mit a gyermek bevégzetlen hagyott az oskolában.

Az ismeret-terjesztésnek egy másik s nézetem szerént még termékenyitőbb csatornája az ugy nevezett felolvasások (Lectures). Ezek tartási ideje a tél, mikor az estvék hosszak s a meleg nem akadályozza sok embernek egy szobában való huzamosabb együtt létét. Oktoberben társasággá alakul néhány müvelt egyháztag, s az eléadások tárgyát és idejét meghatározván, a pap vasárnap kihirdeti. Minden héten van egy ily felolvasás, csekély megszakitással ápril hóig, s az oskola terme mindig zsufolva van minden rangu és nemü hallgatókkal, a belépti dij a lehető legcsekélyebbre lévén szabva. Az eléadó csak ritkán olvassa tárgyát, hanem népszerüen beszéli el. Az eléadást mindig eszmecsere követi. A hallgatók kö-

zül rendre többen felállnak s egyes pontok felöl bővebb felvilágositást kérnek vagy tesznek; szóval, a tárgyat minden oldalról megvizsgálván, azon megelégedett tudattal távozik el mindenki, hogy valami újat tanult. Felölelik itt mindazt, mi az emberi szivet és értelmet érdekli. A legkényesebb történelni, társadalmi, tudományos és vallásos kérdéseket a vizsgálódás oly szabadságával, az igazság oly bátorságával tárgyalják, mi az idegent bámulatra ragadja. Nem czélom a tárgyakat mind fel sorolni, csak a főbbeket kivánom megérinteni. A vallásban: a különböző felekezetek miben való eltérése; a csudák hiteles vagy nem hiteles volta, a megváltás az unitáriusok értelme szerint; — a történelemben: a reformáczió; a dissenterek mult és jelen viszonya; Ánglia alkotmányos kifejlődése és Cromwel a legkedvenczebb tárgyak. A társadalmi kérdések közül ez évben különösen a szavazati jognak a munkás osztályra való kiterjesztése s az ugynevezett nő-emancipatio foglalták el a főhelyet. Ezekkel kapcsolatban a nemzetgazdászatot is figyelembe veszik. Most a természetrajzból, majd a vegytanból hallunk érdekes eléadást, s miután itt a lelki szemekkel való látás nem oly világos mint más téren: kisérleteket és rajzokat vesznek segédül, mint a melyek igen czélszerü eszközök a minden tanitás czélját, a tiszta fogalom-adást, betölteni. Főhelyet foglal el a geologia is, a Darwin hires theoriájával együtt, miből észre vehetni, hogy itt minden új-eszmét igyekeznek a nemzet minden osztályával megismertetni és igy megakadályozni ama nagy hézag eléállását, mi például a német tudosok és nép közt meg van. Az angol iró művét száz meg száz nyilt helyen olvassák, magyarázzák, hirdetik és birálják; őt a nép is jól ismeri.

A fennebbiekhez kell még adnom, hogy nem csak a hasznost, hanem a szépet is tekintetbe veszik, a mennyiben ugyanis némely eléadás kizárólag a jeles költők müveiből való olvasásnak és szavalásnak van szentelve, megismertetvén egyszersmind a költő életét, korát sat.

Több helyen a szegény osztály számára nyitnak ily eléadásokat, hová a bémenet-dij csak egy penny s az eléadók — Londonban — az egyetemi ifjak.

Az elmondottakból — ugy hiszem — kitünik, hogy az angol unitáriusok e tekintetben is mily nemesen fáradoznak, mily kimerülhetetlen áldozattal, szeretettel és igazsággal igyekeznek eleget tenni amaz igazság követelésének, hogy a müveltség és szabadság együtt jár, egymásnak kiegészitői.

B e n c z é d i G e r g e l y.

Colenso püspök excommunicáltatása. Az excommunikáczió, mint éjjeli bagoly, visszavonult korunk felvilágosodása elől, s ha valahol megjelenik, annál nevetségesebb. Europában nem tartván alkalmasnak a levegőt, közelebbről Áfrikában jelent meg ez a mumus, C o l e n s o (Natal-kerületi) ánglikán püspök ellen. Ez a müvelt, tudós főpap egy derék bibliamagyarázatot adott ki,

mely az egész müvelt világ előtt becsületére válik. Ő nem vette a biblia szavait, hanem szellemét, s igy pl. a Mózes világteremtéséről való elbeszélésében a hat napot, annyi korszaknak tekinti, s nem hunyván szemet a tudomány előtt, megengedi, hogy a föld 6000 évnél őregebb. E volt büne. Az anglikán püspökök nagyobb része, papságukkal együtt, felzúdultak az eretnekség ellen. A jóreményfoki püspök előljárt a buzgóságban, s talán abban a jó reményben, hogy legszentebb kötelességet cselekszik, összegyüjté az áfrikai többi prelátusokat, s Colensot formáliter excommunikálták. E nem volt elég; a szentszék biztosokat küld ki, kik a natali kerület egyházaiban hirdessék ki az átkot, s zárják ki tettleg az eretnek püspököt megyéjéből s hivatalából. Történtek aztán keresztényi szép jelenetek. Némely templomban mig Colenso a szószékről prédikált a gyülekezetnek a szeretet nagy törvényéről, a biztos az oltár előtt olvasá a kiátkozó bullát. A nép ámult a botrányon, melynek végével tiszteletreméltó püspökéhez ragaszkodását adresseben nyilvánitá, mig a biztosnak utat mutatott. — Colenso ily jelenetek után pert inditott a jóreményfoki püspök ellen a királyi titkos tanács (Privy Council) előtt: s ez az idétlen excommunikácziót megsemmisitvén, Colensot püspöknek ismerte el. Fizetését azonban a püspöki alapból azután is visszatartották; miért Colenso megint pert inditott s megint megnyerte. Ángliában a legtekintélyesebb anglikán laikusok gyüjtöttek egész tüntetéssel perköltséget Colenso számára. Lehet képzelni a tulorthodox püspökök dühöngését; s miután törvény-utján nem árthattak neki: igyekeztek a klérikális lapokban mindenféle vádakkal becsmérelni az eretneket. Közelebbről azzal támadták meg, hogy kiadott énekes-könyvében egy ének sincs, melyben Jézushoz imádás intéztetnék; mire Colenso azzal felelt, hogy a bibliában Jézus nem is követel sehol maga részére imádást. — Ezért tör ki a Times (nov. 13. 1860.) egy vezérczikkében: „Hogy a legmiveltebb osztályokban naponként növekszik a közönyösség s elidegenedés az anglikán-egyház dolgai iránt. Az értelmesebb emberek visszavonulnak a meddő vitáktól, a papság szükkeblü, fondor erőlködéseitől. Ennek végét nem bajos már megmondani. Az anglikán püspökök egy szép reggel arra ébredhetnek fel, hogy az angol nép nagyobb része nem tartozik a nemzeti egyházba; s azok is, kik még templomaikba járnak, elvesztették bizalmukat prédikátoraikban. sat." — Ezért kérdi a „Nonconformist" (nov. 10): „Hát ez reformált egyház?" s nem talál szavakat zilált állapotjának festésére. — Nagy jelek ezek a kereszténység fejlődésében...

Hollandia századok óta hazája volt a szabad gondolkozásnak polgári, ugy mint egyházi téren; s most is hű multjához. Theologiai fejlettsége mily magas fokon áll, s mily közel hozzánk: hangosan szólnak erről Reville, Scholten, Opzoomer neveik; s a groningai, leidai és utrechti egyetemek nagy hire. A mi minket unitáriusokká teszen, egyedül az „Atya Isten" imádása, a „háromság" el nem ismerése: ezt amott is hirdetik és vallják. Ime az érintkezési pont, melyben a hollandi ref. egyházzal találkozunk!

Maholnap keressük, hogy mi köztünk a lényeges különbség: és nem találjuk. — Ki a hollandi ref. egyházról bővebben kiván értesülni, utaljuk a „Protestáns egyh. és iskolai lap“ 1865-beli 16-dik s következő számaiban K o v á c s Albert pesti ref. theol. tanár jeles czikkeire.

Németországban hasonlókép epochális eseményt látánk lefolyni. Europa közepén, a legnagyobb civilizált europai birodalomban, a szintén ezer éves katholikus suprematia megszünt. Poroszországgal Németország élére a protestántizmus lépett. Europa szive protestáns lett. A poroszszellemü protestántizmusnak, ez idő szerint, nem nagy barátjai vagyunk ugyan, de bizunk a mivelt német nép előretörő szellemében, — mely az 1865-ben jun. 7—8 napjain Eisenachban tartott első német protestáns egyleti gyülésen is (Der erste Deutsche Protestantentag) oly nagyszerüen nyilvánult, főleg a S c h w a r z Károly, gothai udvari főpap, és Dr. R o t h e beszédeikben. Az első a tanszabadságról beszélt. Mi a protestáns tanszabadság és mik ennek határai? ezt a kérdést teszi fel, s mély bölcseséggel fejti ki, hogy a határokat nem szabhatják meg a régi confessiók, melyek mindenkor csak azon idő gondolkozásának kinyomatai, melyben szerkesztettek. A protestáns szellem követeli, hogy a közmiveltség előhaladásával, maga a protestántismus is haladjon fokonként. Ez pedig ugy történik, ha a komoly, őszinte vizsgálódás az egyház terén nem akadályoztatik, s az eredményeknek szabad közlés engedtetik. — Rothe beszéde e kérdés körül forgott: Mely eszközök által nyerhetők vissza ismét az egyháztól elidegenitett tagok? — Ezen apostoli emelkedettség s elragadó erőtől áthatott beszédek nagy jelentőségü nyilatkozatok a német protestántizmus kebelében, — s a „Protestáns egyh. és isk. lap“ bizonyára számos érdemeit növelte, midőn mind a két epochális beszédet leforditva közölte 1865. 38-k s következő számaiban.

A franczia protestáns egyházban a szabadelvü s orthodox pártok közt évek óta növekszik a feszültség. Az orthodox párt közelebbről törésig vitte. Ugyanis a párisi consistoriumban ideig-meddig többségre jutván, azon szabálynál-fogva, hogy a segéd-papokat minden három évben újból meg, vagy meg nem erősiteni, jogában áll: az ifju C o q u e r e l Athanaset, ki Páris egyik népes egyházában több évek óta, mint segéd-pap, köztiszteletben állott, s a szabadirányu pártnak kitünő szónoki tehetsége s „Le Lien“ czimü lapja által vezérévé vált: továbbra nem erősitette meg a segéd-papságban. Az agg P a s c h o u d Márton erre kijelenté, hogy neki s gyülekezetének más segéd-pap nem kell; maga kezdett hát prédikálni, minden beszédében róván az orthodoxok türelmetlenségét. A consistorium, melynek Guizot exminister a vezére, most az őreg Paschoudot teljes fizetésével nyugalomba tette. De az őreg úr tiltakozott a nyugalmazás ellen s folytatta beszédeit. A dolog az oktatásügyi miniszter eleibe került, ki elismerte, hogy Paschoudot nincs joga a consistoriumnak letenni. A mint olvastuk, Guizot a császár-

nál is járt; de az őreg még mind prédikál, s a közönség csödül hallgatni őt. Coquerelt pedig diadallal fogadták körútjában a déli ekklezsiák mindenütt, s többfelőlről kapott meghivást rendes papságra; de ő a központon kiván maradni. A consistorium kicsinyes szükkeblü eljárása boszuságot gerjesztett a franczia protestáns egyház nagyobb részében, mig Coquerelhez minden vidékről részvétiratok küldettek, a közönség nagyrabecsüléséről biztositván őt a lelkiismeret szabadságáért oly férfiasan folytatott küzdelmeiben. Az angol s áamérikai unitáriusok szintén adressel tisztelték meg őt.— Coquerelnek legnagyobb bűne az, hogy a háromság tanát elvetette, mint következő czikkéből is megtetszik:

Coquerel a Krisztus Istenségéről. (Le Lien sept. 1866). A Krisztus istenségének kérdése egyike azon régi kérdéseknek, melyek a franczia protestánsok közt vita tárgyát tették; több más pontok közt, e felett is különböző vélemények merültek fel, s igy méltán foglalkozhatik egyházunk vele.

Az orthodoxok kevés száma a régi, de a szentirásban nem található Trinitás tanát vallja, egy oly tant, melyszerént az Istenség három személyre oszlik, kik mind hárman Istenek, de a kik mégis csak egy Istent tesznek. Ez a tan teljes formájában az ötödik vagy hatodik század óta számithatja lételét. Az új testámentomban egészen ismeretlen, hol sem a Háromság szó, sem annak fogalma nincs meg. Elég világos, hogy ezt, mint saját találmányukat, János 1. levelébe a trinitáriusok, ugy szólván, egy kegyes csalás által csusztatták be; de szerencsére ez ma már senkit sem igen ámit el. De nem csak ez a gyengéje van a Háromság tanának, hanem az is, hogy érthetetlen, hogy annak az értelem s lelkiismeret előtt semmi világos jelentése nincs. S mégis oly nagy a hagyomány hatalma, hogy a háromság tana nem csak a katholikus egyházban, hanem a protestánsok nagy része előtt is törvényszabta tan. A francziaországi reformált egyházban szerencsére másként áll a dolog. A mi egyházunknak semmi hivatalos tana, semmi hitformája nincs, s a minek ezt szertartásunkban az orthodoxok véleménye szerint pótolnia kellene, az „Apostoli hittételben,“ a háromság világosan hiányzik. Nem egyszer mondtuk s valóban ugy van, hogy egyházunkban még az orthodoxok között is igen kevés a háromság-hivők száma. Ezek nagyobb része megelégszik azzal -- az általános állitással, hogy a Jézus Krisztus Isten, mely kifejezés különbözik a háromság tanától; azonban ennek a kifejezésnek is vannak gyengéi: egyik az, hogy a szentirásban ez is hiányzik; mert Jézus soha sem mondta magáról „én Isten vagyok,“ s ha mi róla szólunk, helytelen egyébnek mondani őt, mint a minek Jézus maga vallotta magát, — másik gyengéje az, hogy határozatlan, fenhagyja ezeket a kérdéseket: hát mennyiben, meddig a határig, mily értelemben Isten a Jézus?

A franczia liberális protestánsok nem nyughatnak meg egy ily határozatlan, kétséges kifejezésen, mely ezer különböző értelmezést foglalhat magában. S már rég óta megszokták, Jézus lélek-

tani természetének kérdése meddő vitatása helyett buzgalmúkat a szentirás egyszerü tanitásaira s főleg Jézus saját szavaira forditni. Ő soha sem mondta: „én egyike vagyok a három isteni személyeknek," — mint az igazi trinitáriusok mondják; soha sem mondta: „én Isten vagyok," — mint az orthodoxok egy része mondja. Ő Isten fiának mondta magát. Ha Jézus e nevet magára nézve elégnek tartotta, nem kellene-e tanitványainak is igy nevezni őt? Mi jognálfogva illetik más nevezettel? Állithatnak-e olyant Jézusról, mit ő magáról nem mondott? — a liberális protestánsok ezt nem engedik meg. Anélkül, hogy Jézus természetét illetőleg minden homály eloszlatásán töprenkednének, a liberálisok Jézust azzal a dicső nevezettel ruházzák fel, melyet ő igényelt magának, mely szerintek a legszebben fejezi ki Jézusnak Istenhez való viszonyát, menyei Atyja előtti fiui meghajlását.

Ez a nézet nem új a franczia protestánsok között. Az utóbbi 50 év alatt ezerszer fejezték ki magokat ebben az értelemben a szószékről s nyomtatványaikban s nevezetesen nem egy kátéjokban. A párisi iskolákban ezeren meg ezeren tanulták ezt igy, s tanulják most is egyházunk jövendőbeli hivei. Igaz, hogy egyszer-másszor eddig is keltett vitát a protestánsok közt: de komolyabb szakadást nem idézett elő, most azonban, fájdalom, mind komolyabb napok látszanak bekövetkezni egyházunkba; az orthodoxiának eszébe jutott az excommunicátió elvét ébreszteni érvényre. A liberálisokra nehéz próbák várnak.

Bibliaforditás. Párisban egy fontos terv volt készülőben, t. i. hogy egyenlő számu katholikus, protestáns és zsidó tudósokból egy társulat alakuljon, mely egyedül a tudományt tartván szem előtt, az eredeti szövegből egy lehető legcorrectebb franczia forditását eszközöljék a bibliának. A fontos terv megtört a kath. püspökök tiltakozásán. Ezek közt a lyoni érsek tüntette ki magát, ki körlevelében kereken kijelentette, hogy soha sem ismeri el, hogy a biblia leforditására a kath. egyházon kivül másnak joga s reá tekintélye legyen.

Olaszország. Nem akarunk a nagyszerü kérdés fejtegetésébe ereszkedni, mely most az olasz nép s a pápaság előtt áll. Elég annyit mondanunk, hogy ama félszigeten világfontosságu esemény fejlődik szemeink előtt. A pápa ezeréves világi uralma vége felé jár. Az olasz parlament a számos zárdákat eltörölte, a papságot ellenőrzés alá vette; a polgári házasságot decretálta; a vallási szabad vizsgálódásnak útat nyitott. Hogy ezeknek roppant hatásuk lesz a kereszténységre, felesleges mondani. Mi csak rámutatunk.

A jézsuiták, mi okból, nem tudjuk megmondani, Bécsben megint letelepedni szándékoznak. A községtanács azonban nem sok vendégszeretetet mutatott irántok, midőn, két votum hijján, mindnyájan tiltakoztak a vendégek ellen; a mellettök szóló két képviselő is, azt irják, pap volt. — Prágában szintén hangosan felzúdultak az őket szerencséltető jézsuiták ellen, s irják, hogy meg-

érkeztökkor sok tekintélyes család, talán tüntetésből, protestáns vallásra tért. — Ideje is volna immár, hogy ezek az atyák valahára hagynák vépképen el ezt a háládatlan földi világot; az aféle bölcseséggel, milyen pl. a Klinkonström úr beszédeiben áradoz, ugy sem sokra lehet menni a mai komolyabb időkben. Vannak a katholika egyháznak mindenütt papjai s tanitói, kik bizonyosan teljesitik kötelességöket; mire hát felettök az az örökös gyámkodás!

É. Ámérika vallási szellemét kedvezőleg jellemzi a newyorki „Christian Register“ idei novemberi egyik száma, melyből pár sort átveszünk. „A vallási mozgalmaknak — ugy mond — ebben az országban jelenleg nem egy vonzó és érdeklő vonása tűnik fel. A hittani tételek vitatásával nem sokan törődnek. Az egyházi sajtó aránylag keveset szól a háromságról s hasonló kérdésekről. A kereszténység erőteljes nyilatkozását most egy más irányban szemléljük, és itt oly tevékenységgel, melynél élénkebben a kereszténységnek egy szaka sem nyilatkozott. Azt hiszszük, ez a vallásosság komoly és emelkedett szaka, melyben érteni kezdi a világ, hogy Jézus vallása nem elméleti rendszer, hanem élet és gyakorlat. Az egyház legjobb erejét nem forditja csak dogmatikus irányba, vagy egyházi külső szervezetre; hanem sokkal inkább igyekszik nemes tettekkel, áldozatkészséggel, jótékonysággal igaz buzgósággal gazdagitani az életet. Bár mely felekezet mozgalmai közé vegyüljünk: ezt az irányt látjuk fejlődni. A testvériség az egyetemes kereszténység szineképen tünik fel, s mindenik egyházi körben kezdjük otthon érezni magunkat. Bizonyos mély érzés szoritja ki mindenfelé a szőrszálhasogató okoskodást. Egyben másban különbözünk, de érezzük, hogy a mi a keresztény vallás lelke, a szeretetben, jó cselekedetekben s a nemes szabadság ápolásában közös téren munkálunk. Itt becsülni tudjuk egymást, s kézen fogva haladunk. Ritka most az a szűkkeblüség s az az elfogult, sivár gondolkozás, mely csak magát tartja az igazság birtokosának. Lejárt annak ideje! a keresztény közvélemény sujtja az eféle vallási vaskalaposságot.... „Ezután rendre szemlét tart a czikk az é. ámérikai jelentékenyebb felekezeteken, s örvend, hogy mindenikben a fennebbi igaz keresztény szellemet látja éledezni. — Az új világ, ugy látszik, nem csak polgári, hanem vallási szabadságban is tulhaladta az őreg Europát.

Az unitáriusok Ámérikában. Az é. ámérikai unitáriusok áthatva a szabadságharcz szerencsés bevégzése örömétől, a mult 1865-ik évben szokatlan nagy számmal gyültek össze New-Yorkban, s meghatározták, hogy az eddigi „American Unitarian Association“ nevü központi egylet mellett alapitsanak egy szélesebb körü egyletet, mely évenként egyszer gyüljön össze, s ezt „National Conference“ név alatt meg is alapitották Hogy nyomát hagyja ez a tervező gyülés, százezer dollárt irtak alá tagjai „Antioch College“ nevü theologiai akademiájok segélyezésére; s százezer dollárt viszont egyéb vallási jótékony czélokra. Mely összegeket az irt czélokra forditás végett a régebbi „Association“ hivatalának által is adták. Ez a szép áldozatkészség, mutatja a gyülekezet nagy lel-

kesültségét s az unitárizmusnak Ámérikában nem csak szellemi, hanem anyagi erejét s újabb fejlődését.

A „National Conference" első rendes gyülését az idén tartotta meg, október 9-ik s következő napjain Syracuseban, New-York államban, 430 képviselő lévén jelen, s ennél még több magán ember. Sajnáljuk, hogy nincs terünk e gyülekezetről, szervezetéről, határozatairól bővebben szólani, melyről a new-yorki „Christian Inquirer" hetilap (okt.) azt irja, hogy soha komolyabb, lelkesültebb és értelmesebb gyülekezetet nem látott. Előadatott itt, hogy tavalyi adakozásuknak minő eredményei lettek, mik a további teendők? Első határozatuk szerint jegyzőkönyvbe igtatták az Unio szerencsés átalakulása s a szabadság szellemében való meggyőződése feletti hálájokat, s fogadást tettek hazájuk közszabadsága felett ezután is mindig hiven őrködni és mindent áldozni. Kijelentették, hogy a négereket, mint a fejéreket, egyaránt testvéreiknek tekintik. Bizottmányt neveztek, mely a kebli missiót intézze s gyámolitsa. Egy más bizottmányt, mely minden más szabadszellemü egyházakkal a testvéries jó viszonyokat még inkább fejtse. Intézkedett, hogy vidéki alegyletek alakittassanak, mint a „National Conference" kifolyásai. Két vallási lapot (Christian Registert és Christian Inquirer) pártfogása alá vett. Az idén már bejött 60 ezer dollár mellett, még 100 ezeret szavazott meg a régi „Associatio" rendelkezése alá; s helyben 30 ezer dollárt gyüjtött s adott a „Meadville Theological School" papnövelőintézet segélyezésére. Az érintett pár vonás is eléggé jelzi azt az életerőt s buzgó munkásságot, melyhez hasonlót még az ámérikai unitáriusok ennyire soha sem mutattak, s mely hangosan szól arról, hogy ők mind több több tért foglalnak el Ámérika szabad kebelében, s jövőjök soha sem volt szebb, mint most.

A jóltevők fejedelme. Van egy ember Ámérikában, kinek jótékony czélokra tett adakozása páratlan a világtörténetben. Ez P e a b o d y G y ö r g y, egy egyszerü polgár, kinek sorsát királyok irigyelhetik. Egykor szegény volt, de nemeslelküségben akkor is gazdag. Megáldotta a szorgalom és jó szerencse; de rajta nem teljesedett be az a közmondás, hogy a milliomosok könyörtelen szivüek. 1852 óta négy millió dollárt, a mi pénzünk szerint n y o l c z m i l l i ó f o r i n t o t, ajándékozott jótékony czélokra alapitványképen — tudományos, müvészeti s főleg szegényeket segitő intézetekre. — Az emberiségnek egy ily jóltevője méltó, hogy neve nyugottól keletig hangozzék és áldassék!

Egyházi czélokra tett adakozások vallásközönségünkben 1865-ben. — *Abásfalván:* Balás Lőrincz és neje Pálfi Julis 3 fr Vas Mózes 10 fr. A malmos társaság 99 fr. 31 kr. Több egyes birtokos 50 fr. Farkas Péter molnár és neje Cseke Rebeka 5 fr. Rácz Mihály és neje Zoltán Mária 4 fr. Nyomáti pap Domokos Áron 2 fr. adtak az Eklezsiának. Vas Mózes 6 véka férőjü földet a belső emberek örökös használatára. Templom épitésre igértek Vas Mózes 10 fr. Márton András 3 év alatt 300 fr. mester Tóth Zsigmond és neje Zoltán

Sálomé 4—4 fr. o. é. —*Abrudbányán.* Az 1848-ki zavarok alkalmával elpusztult templom a közelebbi években felépittetvén, a fennmaradt költségek törlesztésére s az új templom teljes béállitásához több nemü kegyes adományok tétettek. — *Ádámos.* Isk. tanitó Ütő Gábor két kötlevélben 39 fr —*Ákosfalván.* Derzsi id. Pitó János és neje Tar Zzuzsánna egy szószék takarót, érteke 14 fr. o. é. — *A. Rákoson* Gazdatiszt Józsa András az új iskola házra 700 d. téglát és 1000 d. cserepet. —*Bágyonban.* A birtokosság az általa ajándékozott államkölcsön kamatjában 62 fr. 44 kr. o. é — *B. Szt. Miklóson.* Csiki Károlyné év réf. vallásu asszony egy urasztalát, érteke 6 fr. o. é. — *B. Ujfaluban.* néhai Kovács Albert és neje Geréb Mária a papi bér pótlására véghagyományilag egy belső telket hozzá tartozó fekvőségekkel, érteke 600 fr. o. é. Pálfi Sándor az urasztalára több évekre kenyeret és bort ajánlott. — *Csokfalván.* Özv. Koncz Andrásné Szabó Mária és fia Koncz András 100 fr. Joo András 1 fr. Ákosfalvi Szabó József 5 frt. Az ekklézsia közönsége az ekklézsia javára a küküllőre egy lisztelő malmot épitett. *Csehétfalván.* Kálmán Istvánné Kovács Eszter egy urasztalai keszkenyőt. *D. Sz Mártonban.* Az ekklézsia tagjai által müveltetett egy láb föld, mely 14 szekér törökbuzát jövedelmezett. Id. Pál András, gondnok, Szabó A. János, Molnár Gy. János, Pál István, Pálfi József, Miklós Mihály, Pál József és Pál Samu által 72 veder borban egy új orgona alapja letétetett. — *Dombon.* A hivek buzgalma az épitendő templomi alapot 500 v. csős törökbuzával gyarapitotta. — *Derzsben.* Esp. Inczefi József a miklósfalvi 1. ekklézsia új harangja haza szállitásáért járó 2 fr. o. é. szekérbért kifizette. A falusi közönség a status kamat kifizetésére 63 fr. o. é. — *F. Rákoson.* Gondnok Székely János husvétban kenyeret, b Rauber Nándor husvétban és Szt. Mihálykor bort, Székely Miklós Szt. Mihálykor kenyeret az urvacsora osztáshoz. — *Gyepesen.* László Márton és László Gergely egy darabocska szántót s mintegy félszekér szénát termő kaszálot a pap örökös használatába. A község 46 fr 90 kr. o é. Rácz Mihályné Zoltán Mária egy szószék takarót. érteke 2 fr. o. é. Az ekklézsia a pap és mester használatára 31 v. ferőjü szántót, a mester részére egy 900 □ öl területü széna füvet. *Hévizen.* Id. Bartha Mihályné Kovács Zsófi 2. fr. o. é. ifj. Szakács Györgyné Szabó Mária 2 fr. o. é. szószék takarót. Péterfi Sándor és neje Sz. Györgyi Borbára egy arany könyvül szolgáló jegyző könyvet érteke 3 fr. o. é. e mellett a magtár számára egy 48 v. vesszőkast; Berettyei Pál husvétban, Gutenau Ferdinánd és Károly pünköstben bort az urasztalához. — *H. Almáson.* Sándor Istvánné Barra Krisztina egy urasztali poharakra való takarót, érteke 1 fr. o. é. özv. Antonya Jánosné Kenyeres Rebeka konfirmácziói alkalomra egy keszkenyőt érteke 1 fr. 20 kr. o. é. Egyes birtokosok együtt 100 fr. o é. Schwarz József isk. épitési szükségekre 1 frt. o. é. A község a papi házban két szoba fütésére 2 mázsás ércz fütőt 19 fr. 97 kr. o. é. — *H. Karácsonfalván.* Csepregi Mózes és neje Varga Borbára a temetkező hely nagyobbitására egy v. férőjü szántót. Román György

és neje ugyan e czélra egy 100 öl területü szántót. — *H. Szt. Pá-lon.* Dimény Domokosné Máté Rebeka urasztalára egy abroszt és egy pohár takarót, értéke 4 fr. o. é. Török Jozsef néhai felesége Szabó Mária emlékére 10 fr. o. é. Bágyi Rebeka Máté Jánosné egy évi urvacsorai borra 4 fr. 96 kr. o. é. Egyes birtokosok együtt 156 frt. o é. *H. Szt. Péteren:* Egyes birtokosok együtt 50 fr. o. é. A község az új pap használatára három évig egy darab kaszálló helyet a közhelyből, Oklandi asztalos a templomi koronán tett kijavitására 1 fr. o. é. *H. Ujfaluban.* Birtalan István 14 kupa ferőjü szántót a pap és mester örökös használatába, Siko István és neje Ambaris Juliánna az urvacsorai asztalra egy abroszt, értéke 5 fr o. é. Egyes birtokosok együtt 30 fr. o. é Dakó Mózes, Birtalan István Török István, Palé Mihály urvacsorai bort. — *Iklandon* Nagy Zsigmondné Fülöp Jusztina egy szószék takarót, értéke 3 fr. — *Kálban.* id. Nagy Zsigmond egy db. földet a temetőhez csatolás végett, értéke 15 fr. o. é. Nagy Albertné Apor Adelgunda az urasztalára egy teritőt, ért. 8 fr o. é. — *Kálnokon.* Ütő István és Bedő Rozália egy szószék takarót, ért. 10 fr. o. é. Ütő András és neje Gyöngyösi Rózália egy urasztal takarót, értéke 7 fr. o. é. helyb. pap Ütő Dániel és neje Balog Juliánna a papi ülő széket padolásával együtt kiújittatták és megfestették értéke 3 fr. 20 kr. o. é Bedő Dávid év. réf. a mesteri újház kemenczéjéhez kályhákat, értéke 3 fr. o. é. *K. Kadácson.* Marosi Istvánné Péter Mária egy szószék takarót, értéke 7 fr. o. é. Simén Ferencz egy urasztalai abroszt értéke 1 fr. o. é. — *Kedében.* Id. Vári Józsefné Karamán Judit egy szószék takarót értéke 8 fr o. é. *Keményfalván.* Nyomáti pap Domokos Áron egy társaságos malombeli $^1/_9$ rész tulajdonát. 14 v. tiszta buzát. Több birtokosok harangöntésre 50 fr. o. é. A falusi közönség 20 fr. o. é; egy nyári eszténa haszonbérét 58 fr. o. é. A helybeli malmos társaság egy hónapi jövedelmet 35 fr. 88 kr. o. é. Egy nagy harang öntésre az ekklézsia tajgai igértek 105 fr. 33 kr. o. é. — *Kilyénben.* Incze József egész életére vállalkozott az urasztalára kenyeret adni. — *Kis-Sároson.* A hivek buzgó igyekezete folytán egy diszes orgona készült értéke 580 fr. o. é. — *Kolozsvártt.* A leány iskola és kántori lak újra épitéséhez az ekklézsia tagjaitól közel 2000 o. é. frnyi önkéntes adomány gyült bé. Balázs Ferenczné Vida Rebeka véghagyománya 600 fr o. é. Nagy Johánna k. a. egy urasztalára való takarót, Nagy Mózes egy 21 latot nyomó urvacsorai ezüst poharat, Bedő Dánielné Magyarosi Teréz egy urvacsorai keszkenyőt. *Komjátszegen.* A birtokosok állam kölcsönbeli illetékökben 31 fr. 50 kr. özv. Száknovics Istvánné Veres Klára véghagyományilag 800 v. fr. — *Kövenden.* A birtokosság korcsomabeli jogából 404 fr. o. é. — *Lokodon.* A falusi községg a közlegelöből 3 v. férőü szántot a mester használatául. Sándor Zigmond a mestert illető 12 kupás szántot egy véka feröüt jobbal cserélte ki. Máté Áron h. pap 2 frt. o. é. vasfütöre s ennek felszereléséhez kellő vasakat s urvacsorai kenyeret mig ott pap lesz mindig. *Laborfalván* id. Berde Mózes urvacsorai használatra egy aranyozott és ezüstözött üveg poharat. —

Mészkön A birtokosság korcsomájából 12 fr. 50 kr. o. é. — *Muzsnán.* Hatházi József h. pap a templom kijavitására 160 szekér követ, értcke 50 fr. o. é. Hatházi József és neje Kele Ida egy urvacsorai keszkenyőt, értcke 4 fr. o é. — *Ny.-Gálfalván.* Zágori Mária r. kath. 30 fr. o. é. tőke gyanánt. — *Nyomáton.* Szombatfalvi Péter a papságnak egy 4 v. férőü parlagot, értcke 10 fr. o. é. Domokos Áron, h. pap, az iskolának egy öntött vas fütőt, értcke 10 fr. o. é. — *Oklándon.* Özv. Elekes Andrásné Benedek Juliánna urvacsorai használatra egy keszkenyőt, értcke 3 fr. o. é. Albert Józsefné Egyedfi Lidia hasonló czélra egy nagy abroszt, értcke 5 fr. o. é. s szt. Mihály-napkor urvacsorai bort. Lukácsfi Gergely urvacsorai bort husvétban. Alsó Kovács Mézesné Miklós Judit egy urasztalára való abroszt, értcke 1 fr. o. é. A falusi község az ujból épitendő papi lak alapjául 171 fr. o é. Egyes birtokosok ismét e czélra 50 fr. o é. — *Recsenyéden.* A falusi község 31 fr. 50 kr. o. é. A lővétei közönség 40 szál fenyőfát a templom fedele kijavitására. — *Ravában.* Gondnok Izsák János és neje Kedei Katalin egy szószék takarót értcke 12 fr. o. é. — *Szabéden.* Özv. Fazakas Mártonné Nagy Zsuzsánna 21 frt. o. é — *Széplakon.* P. Horvát Gábor, a templom és papi lak kiigazitására 8000 d. téglát, Dániel Gábor, hasonló czélra 2 szekér meszet. — *Szőkefalván.* Az ekklézsia tagjai által feliben mivelt egy láb földről 50 kalangya buzát. Szabó László, gondnok, a papi telekre egy kaput csináltatott 8 frton o. é. — *Szinden.* Az ekklézsia hivei a magtár számára 100 v. szemes törökbuzát. — *Szt. Mihályfalván.* Dobos József egy új jegyző könyvet. — *Szt. Mikloson.* Márton Pálné Lukácsi Juliánna egy urasztalai abroszt érteke 7 fr. Sófalvi János gondnok 4 fr. 44 kr. o. é. id. Vári Ferenczné Tibold Zsuzsánna 3 fr. 33 kr. o. é. Több szomszéd ekklézsiai jóltevők bükk és cserfákat ajándékoztak 20 frra o. é. — *Siménfalván.* Több ekklézsiai tag 5 fr. 65 kr. o. é. — *Szt. Mihályon.* Az ekklézsia tagjai torony épitésre 132 fr. 60 kr. o. é. Gálfi Sándor és neje Osvát Amália s helybeli pap Török Sámuel és neje Inczefi Juliánna a torony épitő mestert az épités ideje alatt élelmezvén 50 frt kiadását kimélték meg az ekklézsiának. Az új toronygomb megvételére épitő mester Kovács Domokos 10 fr. Gálffy Sándor és neje 3 fr. helybeli papné Inczefi Juliánna 2 fr. Simó Lajosné, Fekete Jánosné 1 fr. Deák Ferenczné 20 kr. o. é. Pap Sámuel egy 7. v szántóját két évi használatra az A. Benczédi I. ékklézsiának engedte. — *Sz. Gericzén.* Kozma László, Endre és Tamás egy 27 lotot nyomó talpas ezüst kehelyt urvacsorai használatra. — *Tarcsafalván* Gazdatiszt Király András 3 fr. o. é. — *Tercmiben* Egyed János az ekklézsia adóját fizetni igérte, mig ott lakik. — *Tordán.* A gymnásium kőből való épitése megkezdődvén, erre helyt Tordáról vallás különbség nélkül 607 fr. 61 kr, Kolozsvárról 455 fr. Toroczkóról 23 fr. 56 kr. Bágyonból 15 fr. Kövendről 10 fr. anyagokban, vecturákban s kézi mukákban 937 fr. 6 kr. összesen 2043 fr. 23 kr. kegyes adomány gyült bé. Szabó István és felesége Kerekes Juliánna mindketten év. réf. vallásuak a tanuló leány gyermekek számára egy

szavaló széket behuzó takarót, érteke 20 fr. o. é. Pap Mózesné Székely Ilka egy 28 latot nyomó urvacsorai ezüst tálat. Özv. Száknovics Istvánné Veres Klára véghagyományilag a.) a tordai egyháznak 800 fr. c. p b.) a templomi szószékre egy arany paszomántos bársony takarót, c.) egy halotti gyász posztot. d.) a gymnasiumnak 400 f. c. p. *Toroczkó sz. Györgyön.* A hivek 183 v. buzaajándékából magtár alapult. — *Turban* Tordai özv néhai Száknovics Istvánné Veres Klára végrendeletileg 800 v. fr. — *Ujszékelen.* Ifj. Szőcs János neje Vári Zsuzsánna egy urasztali takarót. érteke 3 fr. o é. — *Ürmösön.* Szabó Terézia Erdő Istvánné egy urasztali abroszt 10 fr. o. é. Maurer Károly az urasztalához bort háromszor; Gyerő Dávidné Bódi Sára mind a négyszer kenyeret. — *Járában.* Ez évben ment teljesedésbe n. Pápai István 500. o. fr. ért. végrendelete. e pénzzel a megrendelt harang elkészittetvén. — *Jánosfalván.* Kemény János és neje Gabos Lidia egy szószékre való takarót, érteke 6 fr. o. é. Sárdi Hektor egy ládát szt. edények sat. tartására, érteke 1 fr. o. é. A falusi közönség korcsomai haszonbérből 52 fr. 34 xr. o é. — *Várfalván.* Az ekklézsia pénztára vallás közönségünk pénztárába kötelezett tartozásának törlesztésére 392 fr. 70 kr. o. e. A falusi birtokosság 300 oszt fr. értékü magtárát az ekklézsiának ajándékozta. — *Városfalván.* gr. Bethlen Sándor a mesteri telek melletti urbéres telkének hasonfele részét iskolai telek nevelésére. Bedő Sándor és neje Bereczki Mária, a mig élnek urvacsorai kenyeret és bort igértek. Egyes birtokosok 60 fr. o. é. — *Vargyason.* n. Pákei Lajos bizonyos adósság keresetét a iskola javára adományozván, abból bejött 15 fr. 15 kr. o. é. Egyes birtokosok a segéd tanitói fizetés alapjául 40 fr. o. é. A falusi közönség az iskola számára iró papirosra 5 fr. o. é. miből minden tanuló gyermek ingyen kapja az iró-papirost. Józsa András egy jegyzőkönyvet. — *Verespatakon.* Az 1848-ki zavarok alkalmával elpusztult templom építése költségei fedezésére ez évben Székely Sámuel 192 fr. Székely József 211 fr. Székely Jakab 213 frtal. özv. Jánki Andrásné 200 frtal o. é. Gruber József 12 arannyal járultak. Tóth Györgyné Kovács Anna, a ki férjével közelebbről egy 16 mázsás harangot öntetett, egy 6 arany értékü urasztali takarót adott. Szodán István a templom ablakaira megkivántató üveges munkát megcsináltatta. Az ablakrámák szintén adakozás utján csináltattak. A pap évi fizetésit az ekklézsia 100 o. é. frtal megjavitotta. A mesteri állomást az év. réf atyafiakkal együtt helyreállitotta; s a papilak építését tervbe vévén, Gagyi József magára vállalta a megkivántató fák hordását.

Népessége az erdélyi unitáriusok iskoláinak 1865-ben.

I. A kolozsvári főtanodában a tanulók száma: *a*) a papnöveldében 31; *b*) a nyolcz gymnasialis osztályban 207: *c*) a három elemi osztályban 41; összesen 279.

II. A tordai közép tanodában *a*) az öt gymnasialis osztályban 80: *b*) a négy elemi osztályban 91; összesen 171.

III. A sz. kereszturi középtanodában *a*) az öt gymnasialis osztályban 80; *b*) a három elemi osztályban 53; összesen 133.

IV. Az egyes ekklézsiák iskoláiban 2589 fiu, 1683 leány: összesen 4272.

A tanulók összes száma az erdélyi unitáriusoknál e szerént 4855.

A könyör gyermeke. Teremtsünk embert, monda az Úr, s miriád angyali lények figyeltek a végtelenségben elhangzó szavára. Ne teremts embert, mondá a Jogosság angyala: az ember jogtalan lesz önnön testvérei iránt, nyomorgatja s elnyomja a gyengét s kegyetlenül fog bánni az erőtelennel. Ne teremts embert! szóla a Béke angyala, ő embervérrel fogja áztatni a földet, nemének első szülöttje gyilkos lesz, megöli saját testvérét.

Az ember megfertőzteti a te szent helyedet hazugságival, mondá az Igazság angyala; s bár tennen képedet nyomod arczára az igazság pecsétje gyanánt, mégis álnokság s csalfaság fog az ő beszédében uralkodni.

Ne teremtsd őt: mert föllázad teellened, s visszaél a neki adandó szabadsággal, kiáltá az összegyülekezett angyalok egyesült kara.

Mig ekként szólnának az angyali lények, a Szeretet, az Örökkévaló teremtményinek e legifjabb, legbájosabbika, közeledék az ő trónjához, s térdet fejet hajta előtte. Atyám, esdeklék, teremtsd őt a te képedre; legyen ő jóságodnak áldottja. Mikor elhagyják őt minden szolgáid, én kész vagyok felkeresni s szerető szivvel segitni fel. Tévedni fog sokszor, de én tévedését is javára forditandom. Erőtlen szivét jó indulattal töltöm be, résztvevövé teszem azok iránt, a kik gyengébbek nálánál. Ha eltér a béke s igazság útjáról, ha megsérti az igazságot s méltányt: akkor is mind vele leszek; és önnőn tévedésinek következményei javitják szivét s tisztitják meg azt bűnbánat és szeretet által.

A mindenek Atyja kegyesen hallá a Szeretet angyalának esdő szavait, s teremté az embert, e gyenge és téveteg lényt, de tévelyei közepett is tanitványát az isteni jóságnak s bölcseségnek, gyermekét az irgalomnak és szeretetnek, a melyek őt soha el nem hagyják s szünet nélkül munkálnak megjobbitásán.

Emlékezzél azért származásodra, oh ember, midőn könyörtelen szivü s igazságtalan vagy. Az Istenség minden tökélyei közül csupán a szeretet lépett elő, hogy szószólló legyen a te lételed mellett. Könyör és szeretet voltak a te ápolóid: légy hát te is könyörülő szivü és igazságos.

Lényegesebb sajtóhibák.

44. lapon	a.	8-ik	sorban:	Megtisztelve h. Megtisztulva.
60. „	f.	8-ik	„	momentalis h. monumentalis.
98. „	f.	11-ik	„	hitett h. hitet.
101. „	f.	8-ik	„	Itenünknek h. Istenünknek.
104. „	f.	2-ik	„	Szálljuk h. Szálljunk.
109. „	f.	18-ik	„	páryára h. pályára.
111. „	f.	18-ik	„	teremtményt h. teremtmény.
132. „	a.	13-ik	„	Maróthi után vessző kell.
140. „	f.	18-ik	„	Valamit h. Valamint.
171. „	a.	4-ik	„	ikola h. iskola.
178. „	f.	9-ik	„	hogy sem összeirandó.
190. „	f.	16-ik	„	minden h. mindez.
283. „	f.	12-ik	„	meggyőződése h. megerősödése.

Augustinovics Pál

R.k.lyc.könyomdája Kolozsvárt.